T. C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
HADİS BİLİM DALI

MEMLÜK KAHİRE'SİNDE HANEFİ ALİMLERİN HADİS İLMİNE KATKILARI

Doktora Tezi

Muhammed Yakup KEPENEK

İstanbul, 2024

T. C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
HADİS BİLİM DALI

MEMLÜK KAHİRE'SİNDE HANEFİ ALİMLERİN HADİS İLMİNE KATKILARI

Doktora Tezi

Muhammed Yakup KEPENEK

Tez Savunma Jürisi

1. **Tez Danışmanı: Doç. Dr. Mustafa Macit KARAGÖZOĞLU**
2. **Üye: Prof. Dr. Mehmet ÖZŞENEL**
3. **Üye: Zekeriya GÜLER**
4. **Üye: Hasan CİRİT**
5. **Üye: Halit ÖZKAN**

İstanbul, 2024

ÖZET

Hanefîlerin hadis ilmiyle olan irtibatları hadis tarihinin önemli konularından biridir. Memlükler döneminde Hanefîlerin hadisle ilgili çalışmalarının ivme kazandığı görülmektedir. Memlük Kahire'sinde yaşamış olan Hanefîler yazdıkları hadis tahrîci, hadis şerhi, cerh-tadil, hadis usulü gibi eserlerle hadis ilmine katkıda bulunmuşlar, mezhebe ve mezhep büyüklerine hadis merkezli yöneltilen eleştirilere cevap vermişlerdir. Bu çalışmada Hanefîliğin Memlük Kahire'sinde yaygınlaşma sebepleri, Kahireli Hanefîlerin çevreyle münasebetleri, mansıpları, ilim mekânları, rihleleri, önde gelen aileleri ele alınmış, bazı kriterler belirlenerek hadisçi vasıfları üzerinde durulmuştur. Ayrıca Hanefî alimlerin hadis telif ve tedris faaliyetleri, hadis merkezli tartışmaları tespit edilmiş, hadis ilmiyle irtibatları farklı açılardan mukayese edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Memlükler, Kahire, Hanefî Mezhebi, Hadis

ABSTRACT

The relationship between Hanafi scholars and hadith science is one of the important subjects of hadith history. It is observed that the studies of Hanafis related to hadith gained momentum during the Mamluk period. The Hanafis who lived in Mamluk Cairo contributed to hadith science with their works such as hadith tahrir (compilation), hadith sharh (commentary), jarh-tadil (criticism of narrators), hadith usul (principles of hadith), and responded to the criticisms directed at the madhhab and its elders based on hadith. In this study, the reasons for the spread of Hanafiyyah in Mamluk Cairo, the relations of the Hanafis of Cairo with the environment, their positions, scientific institutions, travels, prominent families are taken into consideration, some criteria are determined and the characteristics of the hadith scholars are examined. In addition, the hadith compilation and teaching activities of Hanafi scholars, hadith-based discussions are determined, and their relationship with hadith science is compared from different perspectives.

Key Words: Mamluks, Cairo, Hanafi Sect, Hadith

ÖNSÖZ

Herhangi bir alim, eser veya tartışma konusu hakkında isabetli sonuçlara ulaşmak için ilgili dönem hakkında bilgi sahibi olmanın önemi büyüktür. Bu da belirli bir döneme, gruba veya coğrafyaya odaklanan akademik araştırmalara duyulan ihtiyacı gösterir. Böyle bir ihtiyaçtan doğan bu çalışma, VIII.-IX./XIV-XV. yüzyıllar Kahire'sinde Hanefîlerin hadis ilmine yaptıkları katkıları merkeze alarak bütüncül bir hadis tarihi inşasına katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Çok sayıda önemli alimin bulunduğu Memlük Kahire'si hadis tarihinde göz ardı edilemeyecek bir yere sahip olup Hanefî mezhebi tarihinde de mühim bir konuma sahiptir. Zira Hanefîler bu dönemde hadis şerhi, cerh tadil, rical gibi hadis ilminde uzmanlık gerektiren konularda eser telif edip çeşitli medreselerde hadis dersleri vermişler, hadis ve mezhep eksenli tartışmalar hakkında görüş beyan etmişlerdir.

Giriş ve üç bölümden oluşan bu çalışmanın birinci bölümü tarihî arka plan hakkında bilgi vermektedir. Bu bağlamda Memlükler döneminde İslam dünyası, Memlük Kahire'sindeki siyasi, sosyoekonomik ve ilmî durum, Hanefîliğin Kahire'de yaygınlaşma sebepleri, Hanefîlerin birbirleriyle ve çevreyle münasebetleri, elde ettikleri mansıplar, ilim mekânları, yaptıkları ilmî yolculuklar ve önemli Hanefî aileler ele alınacaktır. İkinci bölümde ise dönemin önemli Hanefî alimleri muhaddis vasfı ile ön plana çıkanlar ve hadis dışındaki uzmanlıklarıyla temayüz edenler şeklinde iki gruba ayrılarak incelenecek, bu alimlerin biyografileri, eserleri ve hadisçi yönleri üzerinde durulacaktır. Üçüncü bölümde ilgili Hanefî alimlerin hadis ilmine dair eserleri, tedris faaliyetleri ve hadis merkezli yaptıkları tartışmalar ele alınacaktır.

Dört yıl süren bu çalışmada birçok kimsenin yardımına mazhar oldum. En başta saygıdeğer danışmanım Doç. Dr. Mustafa Macit Karagözoğlu hocama büyük bir minnet duygusu içinde olduğumu belirtmeliyim. Zira kendisi tavsiye, tenkit ve teşvikleriyle bu tezin daha iyi bir hâle gelmesini sağladığı gibi doktora yeterlilik sınavından tezin bitimine kadar uyguladığı düzenli takip ve rapor sistemiyle bana ve danışmanı olduğu diğer arkadaşlarıma büyük bir emek verdi. Tezin başlıklandırma sisteminden satır aralarına kadar yaptıkları tavsiye ve yönlendirmelerle çalışmaya büyük katkı sunan çok değerli hocalarım Prof. Dr. Mehmet Özşenel ve Prof. Dr. Zekeriya Güler'e şükranlarımı sunuyorum. Onların tez yazım sürecindeki teşvik ve nasihatlerinin bana büyük bir motivasyon sağladığını belirtmeliyim. Jüri üyesi olmayı kabul edip tezi okuma zahmetinde bulunan değerli Prof. Dr. Halit Özkan ve Prof. Dr. Hasan Cirit hocalarım ayrıca teşekkürü hak ediyor. Zira sundukları eleştiri ve katkılarla bu çalışmayı daha iyi bir hâle getirdiler.

Tezin başından beri devamlı irtibat hâlinde bulunduğum kıymetli arkadaşım Muhammet Emin Canlı hocama değerli tavsiye ve tecrübelerini benimle paylaştığı için müteşekkirim. Memlükler dönemine dair çeşitli oturumlar organize eden İlim ve Sanatlar Merkezine (İSM) ve hocalarına, Türkiye'de Memlük çalışanları bir araya getirip düzenli okumalar yapmamıza vesile olan değerli hocam Dr. Büşra Sıdıka Kaya'ya, Mısır seyahatim için tecrübe ve tavsiyelerini bizden esirgemeyen değerli mesai arkadaşım Dr. Nefise Zehra Kalkancı hocama teşekkür ederim. Ayrıca değerli vakitlerini ayırıp tezi baştan sona okuyarak önemli katkılar sunan değerli arkadaşlarım Ali Yücel ve Adem Sari hocalarıma, iki haftada bir danışman hocamızla yaptığımız derslerde zaman zaman metinlerimi okuyup düzeltme zahmetinde bulunan Muhammed Sadık Özbek, Recep Özpınar ve Hatice Büşra Paksoy hocalarıma teşekkürü borç bilirim.

Yaklaşık on altı yıldır beraber yürüdüğüm İsar Vakfını burada anmalıyım. Özellikle Hüseyin Görücüoğlu ve Canan Duydu ağabeylerimden ve üzerimde emeği olan tüm Müslümanlardan Allah Teâlâ razı olsun.

Hayatım boyunca maddi manevi desteklerini asla esirgemeyen değerli anne babama, bu süreçte büyük bir sabır örneği gösteren ve daima desteğini hissettiğim sevgili eşim Rumeysa Hanımefendiye ne kadar teşekkür etsem azdır. Ayrıca bu yoğunlukta kendilerine yeterli zaman ayıramadığım sevgili kızlarımın da babalarını mazur görmelerini diliyorum.

Bağlarbaşı 2024

İÇİNDEKİLER

ÖZET ..... **I**
ÖNSÖZ ..... **III**
İÇİNDEKİLER ..... **V**
KISALTMALAR ..... **IX**
TABLOLAR LİSTESİ ..... **X**
ŞEKİLLER LİSTESİ ..... **XI**
GRAFİKLER LİSTESİ ..... **XII**

GİRİŞ

I. KONUNUN MAHİYETİ VE ÖNEMİ **1**
II. AMAÇ VE METOT **3**
III. KAYNAK VE LİTERATÜR DEĞERLENDİRMESİ **5**
A. Klasik Kaynaklar 6
1. Tarih ve Topoğrafya Eserleri 6
2. Tabakat Eserleri 8
3. Hadis Eserleri 10
B. Çağdaş Literatür 10

BİRİNCİ BÖLÜM

MEMLÜK KAHİRE'Sİ ve KAHİRE'DEKİ HANEFÎLER14

I. MEMLÜKLER DÖNEMİNDE (648-923/1250-1517) İSLAM DÜNYASI **15**
II. MEMLÜKLER ve KAHİRE **20**
A. Memlük Sistemi ve Memlükler'de Siyasi Durum 20
B. Kahire'nin Ekonomik, Sosyal ve İlmî Yapısı 25
1. Ekonomik Hayat 25
2. Sosyal Hayat 27
3. İlmî Hayat 30
III. MANSIPLAR, İLİM MEKÂNLARI VE RİHLELER **33**
A. Mansıp ve Meslekler 33

B. İlim Mekânları ... 40
1. Medreseler ... 42
a. Sargatmışiyye Medresesi ... 44
b. Mansûriyye Medresesi ... 51
c. Müeyyediyye Medresesi ... 52
d. Yeni Eşrefiyye (Barsbay) Medresesi ... 53
e. Yeni Zâhiriyye (Berkûkiyye) Medresesi ... 54
f. Eski Zâhiriyye Medresesi ... 55
g. Sâlihiyye Medresesi ... 56
h. Diğer Medreseler ... 57
2. Dârülhadisler ... 58
3. Hankahlar ... 59
a. Şeyhûniyye Hankahı ... 59
b. Baybarsiyye Hankahı ... 61
4. Camiler ... 62
a. Ezher Camii ... 62
b. İbn Tolun Camii ... 63
5. Diğer Mekânlar ... 64
C. Rihleler ... 66
IV. HANEFÎLERİN KAHİRE'DEKİ DURUMU ... 70
A. Kahire'de Hanefîliğin Yaygınlaşma Sebepleri ... 71
1. Göçler ... 71
2. Siyasi Sebepler ... 74
3. Teşvikler ve Medreselerin Rolü ... 76
4. Ehl-i Sünneti Güçlendirme Siyaseti ... 80
B. Kahire'de Hanefî Kimliği, Hanefîlerin Mezhep İçi ve Mezhepler Arası İlişkileri ... 81
1. Hanefîlerin Birbirleriyle Münasebetleri ... 81
2. Hanefîlerin Diğer Mezhep Müntesipleriyle Münasebetleri ... 86
3. Mezhep Aidiyetleri ... 93
V. HANEFÎ AİLELER ... 97
A. İbnü't-Türkmânî Ailesi ... 101
B. İbnü'l-Furât Ailesi ... 103
C. İbnü'l-Adîm Ailesi ... 105

D. Tefehnî Ailesi 109
E. İbnü'd-Deyrî Ailesi 110
F. İbnü'ş-Şihne Ailesi 113
Değerlendirme 116

İKİNCİ BÖLÜM

MEMLÜK KAHİRE'SİNDE HADİSLE İLGİLENEN HANEFÎ ALİMLER

I. MUHADDİS VASFIYLA ÖN PLANA ÇIKANLAR 125
A. Kutbüddîn el-Halebî (ö. 735/1335) 126
B. İbn Balabân (ö. 739/1339) 130
C. Alâüddîn İbnü't-Türkmânî (ö. 750/1349) 132
D. Moğultay b. Kılıç (ö. 762/1361) 135
E. Abdullah b. Yusuf ez-Zeylaî (ö. 762/1362) 141
F. Abdülkâdir el-Kureşî (ö. 775/1373) 143
G. Bedreddin el-Aynî (ö. 855/1451) 146
H. Şümünnî (ö. 872/1468) 154
İ. Kasım b. Kutluboğa (ö. 879/1474) 157
Değerlendirme 164
II. HADİS DIŞINDAKİ UZMANLIKLARIYLA TEMAYÜZ EDENLER 166
A. Serûcî (ö. 710/1310) 166
B. Tâceddin İbnü't-Türkmânî (ö. 744/1343) 171
C. İtkânî (ö. 758/1357) 172
D. Sirâcüddîn el-Hindî el-Gaznevî (ö. 773/1372) 174
E. Bâbertî (ö. 786/1384) 177
F. Sirâcüddîn Kâriülhidâye (ö. 829/1426) 183
G. İzzeddin Abdüsselam el-Bağdâdî (ö. 859/1454) 184
H. İbnü'l-Hümâm (ö. 861/1457) 186
İ. İbnü'd-Deyrî (ö. 867/1463) 189
J. Kâfiyecî (ö. 879/1474) 191
K. Emînüddin Aksarâyî (ö. 880/1475) 196
Değerlendirme 196

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MEMLÜK KAHİRE'SİNDE HANEFÎ ALİMLERİN HADİS İLMİNE KATKILARI

I. TELİF FAALİYETLERİ 199

A. Hadis Tahrîcleri 200

B. Hadis Şerhleri 210

C. Rical Çalışmaları 220

D. Hadis Usûlü Eserleri 228

E. Diğer Hadis Eserleri 231

II. TEDRİS FAALİYETLERİ 234

III. HADİS MERKEZLİ TARTIŞMALAR 235

A. Mezhebe Yöneltilen Hadis Kaynaklı Eleştiriler ve Verilen Cevaplar 236

B. Mezhep Büyüklerini Müdafaa 238

C. Müttefekun Aleyh Kavramı ve Sıhhat Sıralamasındaki İtirazlar 240

D. Hanefîlerin Hadis Kabul Şartları Değişti mi? 242

IV. HANEFÎLERİN HADİSLE İRTİBATI HAKKINDA MUKAYESELİ BİR TAHLİL 244

SONUÇ 247

KAYNAKÇA 252

EKLER 273

KISALTMALAR

a.mlf.	: aynı müellif
a.y.	: aynı yer
çev.	: çeviren
kütp.	: kütüphanesi
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
GİBTÜ	: Gaziantep İslam Bilim ve Teknoloji Üniversitesi
Hz.	: Hazreti
İSAM	: İslam Araştırmaları Merkezi
MÜİF	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
no	: numara
nşr.	: neşreden
ö.	: ölüm tarihi
(sav)	: sallallahu aleyhi ve sellem
SBE	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
s.	: sayfa
t.y.	: tarih yok
vb.	: ve benzeri
vd.	: ve diğerleri
vr.	: varak
yay.	: yayınları

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1: Memlükler Devrinde Meydana Gelen Önemli Olayların Kronolojik Sıralaması 30
Tablo 2: Mısır'da Hanefî Kâdılkudâtlığı Yapan Alimler 39
Tablo 3: Sargatmışiyye Medresesinin Eğitim ve Tatil Zamanları 47
Tablo 4: Sargatmışiyye Medresesinin Giderleri 49
Tablo 5: Eşref Barsbay Vakfiyesi 53
Tablo 6: Kahireli Hanefî Ailelerin Mansıpları ve Etkin Oldukları Yıllar 101
Tablo 7: İbnü't-Türkmânî Ailesinin Soy Ağacı 102
Tablo 8: İbnü'l-Furât Ailesinin Soy Ağacı 104
Tablo 9: İbnü'l-Adîm Ailesinin Soy Ağacı 108
Tablo 10: Tefehnî Ailesinin Soy Ağacı 110
Tablo 11: İbnü'd-Deyrî Ailesinin Soy Ağacı 112
Tablo 12: İbnü'ş-Şihne Ailesinin Soy Ağacı 116
Tablo 13: Kutbüddîn el-Halebî'nin Eserleri 128
Tablo 14: İbn Balabân'ın Eserleri 131
Tablo 15: İbnü't-Türkmânî'nin Eserleri 133
Tablo 16: Moğultay b. Kılıç'ın Eserleri 139
Tablo 17: Zeylaî'nin Eserleri 141
Tablo 18: Kureşî'nin Eserleri 145
Tablo 19: Aynî'nin Görevleri ve Hayatındaki Önemli Olaylar 148
Tablo 20: Aynî'nin Eserleri 152
Tablo 21: Şümünnî'nin Eserleri 156
Tablo 22: Kasım b. Kutluboğa'nın Eserleri 162
Tablo 23: Serûcî'nin Ebû Hanîfe'ye Ulaşan Silsilesi 168
Tablo 24: Serûcî'nin Eserleri 170
Tablo 25: Tâceddîn İbnü't-Türkmânî'nin Eserleri 172
Tablo 26: İtkânî'nin Eserleri 174
Tablo 27: Sirâcüddîn el-Hindî el-Gaznevî'nin Eserleri 176
Tablo 28: Bâbertî'nin Eserleri 181
Tablo 29: Kâriulhidâye'nin Eserleri 184
Tablo 30: İzzeddin Abdüsselâm el-Bağdâdî'nin Eserleri 185
Tablo 31: İbnü'l-Hümâm'ın Eserleri 187
Tablo 32: İbnü'd-Deyrî'nin Eserleri 190
Tablo 33: Kâfiyecî'nin Eserleri 195
Tablo 34: Kahireli Hanefîlerin Hadis Tahrîcleri 202
Tablo 35: Kahireli Hanefîlerin Hadis Şerhleri 211
Tablo 36: Kahireli Hanefîlerin Rical Eserleri 221
Tablo 37: Kahireli Hanefîlerin Hadis Usulü Eserleri 229
Tablo 38: Kahireli Hanefîlerin Muhtelif Hadis Eserleri 233

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: 700/1300 Yılı Dünya Siyasi Haritası 16
Şekil 2: VIII-IX./XIV-XV. Asırlar Arasında Doğu İslam Dünyası 17
Şekil 3: Memlükler Devleti'nin En Geniş Sınırları 24
Şekil 4: Sargatmışiyye Medresesine Ait Bir Görsel 45
Şekil 5: VII./XIII. Yüzyılda Moğol İstilası Haritası 72

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik 1: Hanefî Alimlerin İlim Mekânları 42
Grafik 2: Yıllara göre Kahire Hanefî Çevresinin Yoğunluğu 71
Grafik 3: Kahire'deki Medreselerin Mezheplere Göre Dağılımı 78
Grafik 4: Eyyûbîler Kahire'sinde Medreselerin Mezheplere Göre Dağılımı 79
Grafik 5: Bir Alanda Uzmanlığı Tespit Edilen Hanefîlerin Dağılımı 123
Grafik 6: Bir veya Birden Fazla Nispet Edilen Uzmanlıklar 124

GİRİŞ

I. KONUNUN MAHİYETİ VE ÖNEMİ

Belirli tarihî dönemleri ve bölgeleri esas alarak oralardaki hadis faaliyetlerini incelemek, bütüncül bir hadis tarihinin inşasına yardımcı olması sebebiyle son zamanlarda oldukça yaygın bir araştırma türü hâline gelmiştir. Bu tez söz konusu eğilimin bir parçası olarak 648-923/1250-1517 yılları arasında Kahire'deki Hanefîlerin hadis ilmiyle iştigallerini ele almaktadır. Tarihte Maverâunnehir, Irak, Anadolu, Kafkasya ve Hint Alt Kıtasında yaygın olan Hanefî mezhebi, Memlükler dönemi Kahire'sinde en fazla müntesibe sahip ikinci mezhep konumundaydı. Göçler, siyasi olaylar vd. sebeplerle meydana gelen bu durumun neticesinde Hanefîler diğer mezhep müntesipleriyle beraber yaşama tecrübesini elde etmiş, Kahire'nin çeşitli medreselerinde eğitim alıp vermiş ve ikinci önemli kâdılkudâtlık makamına sahip olmuşlardır.

Şu ana kadar yapılan çalışmalar Memlükler dönemindeki ilmi canlılığı ispat eder niteliktedir. Özellikle hadis ilmi açısından bakıldığında Memlük Kahire'si İbn Dakîkulʿîd (ö. 702/1302), Mizzî (ö. 742/1341), Zehebî (ö. 748/1348), Zerkeşî (ö. 794/1392), İbnü'l-Mülakkın (ö. 804/1401) Irâkî (ö. 806/1404), Bulkînî (ö. 824/1421), İbnü'l-Cezerî (ö. 833/1429), Sıbt İbnü'l-Acemî (ö. 841/1438), İbn Nâsıruddîn (ö. 842/1438), İbn Hacer (ö. 852/1449), Sehâvî (ö. 902/1497) ve Süyûtî (ö. 911/1505) gibi hadis otoritelerinin yaşadığı, hadis ilmine dair birçok önemli eserin telif edildiği bir yerdir. Hanefilerin hicrî ikinci asırdan bu yana hadis ilmi ile olan münasebetlerinde bu dönemin özel bir yeri olduğu görülmektedir. Gerek diğer mezheplerle olan etkileşim gerekse dönemin yazım türü vd. sebeplerle Memlük Kahire'si Hanefîlerinin bir kısmı cerh-tadil, rical, hadis şerh ve tahrîci gibi hadis ilminde uzmanlık gerektiren konularda eser telif etmişlerdir. Nitekim Zahid el-Kevserî'nin (ö. 1952) İmâm Züfer'den (ö. 158/775) Ahmed Ziyâeddîn Gümüşhânevî'ye (ö. 1311/1894) kadar olan Hanefî tarihi içinde muhaddis ve hafız Hanefî alimler diye zikrettiği 110 ismin 25'inin Memlük Kahire'sinde yaşamış olduğu görülmektedir.[1] Bu verilere göre tüm muhaddis Hanefîler içinde Memlük Kahire'si Hanefîlerinin %23 gibi önemli bir orana tekabül etmesi Hanefîlerin hadisle iştigalinde Memlükler döneminin göz ardı edilemeyecek bir öneme sahip olduğunu göstermektedir.

[1] Kevserî, *Fıkhu ehli'l-Irâk ve hadîsühüm,* s. 60-77.

Hanefîlerin metot ve prensip itibariyle Ehl-i hadisten farklı tercihlere sahip olmaları çeşitli ihtilafları beraberinde getirmiştir. İbâdât, muâmelât ve ukubât konuları başta olmak üzere birçok hususu etkileyen bu ihtilafların temel sebeplerinin başında mürsel hadis, inkıta, umum-i belvâ gibi hadis ilmini ilgilendiren meseleler gelmektedir. Hadis ilmi açısından müstesna bir zaman kesiti olan Memlükler döneminde yaşayan Kahire Hanefîleri yazdıkları hadis ve fıkıh kitaplarında bu konulara değinerek söz konusu tartışmalara katkıda bulunmuşlardır.

Hanefîlerin bu dönemde hadis ilmiyle olan ilişkileri birçok araştırmacının ilgisini çekmiş, konuyla ilgili farklı iddialar ortaya atılmıştır. Kimi araştırmacı bu dönemde "Hanefî mezhebinde daha önce görülmeyen bir yaklaşım olan hadis temelli fıkıh anlayışının" hâkim olduğunu vurgulayarak "neo-hadisçi" kavramını üretmiş,[2] kimi de hadisle iştigal üzerinden bu çevreyi tanımlamanın yetersiz olacağını zira meşhur bazı muhaddisler dışında hadisin, Hanefîlerin ilmî mesailerinin sadece bir bölümünü ifade edeceğini belirtmiştir.[3] Aşağıda ele alınacağı üzere Memlük Kahire'sinde Hanefîlerin bir kısmı her ne kadar hadis ilminde uzmanlaşmış olsa da haberlerin kabulü konusunda mezhep doktrinlerinin değiştiğine, bu dönemin Hanefî mezhebi açısından bir dönüm noktası olduğuna ya da bu bölgeye has bir Hanefîliğin varlığına dair herhangi bir fikre ulaşılmamıştır. Hanefîler *Sahîh-i Buhârî*'ye şerh yazmak, *el-Hidâye*'deki hadisleri tahrîc etmek, rical merkezli eserler kaleme almak gibi tecrübelerin ilklerini bu dönemde gerçekleştirmiş olsalar da mezhebin genel kaidelerinden taviz verdiklerine ya da yeni bir usul getirdiklerine rastlamak pek mümkün değildir. Hatta mezheplerine ve mezhep büyüklerine yöneltilen hadis kaynaklı eleştirileri çoğu zaman sert ifadelerle cevaplandırdıkları, *Şerhu meʿâni'l-âsâr*'ı merkeze alan şerh ve rical eserleri telif ettikleri görülmektedir. Bununla birlikte ilgili dönemde Hanefîlerin yeknesak bir kimliğe sahip olmadıkları da belirtilmelidir. Yaşanan mezhep içi ihtilaflar, zamanın tartışmalı konularında sahip oldukları farklı meşrepler, mansıp mücadeleleri, mezhep taassubunun farklı boyutları gibi çok fazla değişkenin tespit edildiği bu dönemde keskin genellemeler yapmak hatalı sonuçlara sebebiyet verebilir.

[2] Karadağ, *Mısır Hanefîliği*, s. 197.

[3] Canlı, *Memlük Kahiresi Hanefî Çevresi*, s. 86.

II. AMAÇ VE METOT

Bu çalışma Memlükler döneminde İslam dünyası ve Memlük Devleti'nin durumu, Kahire'deki sosyoekonomik ve ilmî vaziyetin genel izahı ile başlamakta, Hanefîlerin Memlük Kahire'sindeki varlık sebepleri, mezhep kimlikleri, birbiriyle ve çevresiyle olan ilişkileri izah edilerek devam etmektedir. Bu açıklamalar ile okuyucuya dönemin tarihi ve Hanefîlerin Kahire'deki durumu hakkında bilgi vermek amaçlanmaktadır. Ardından Hanefî alimlerin mansıpları, eğitim alıp verdikleri ilim mekanları, rihleleri ve dönemin Hanefî aileleri ele alınmaktadır. Önemli olmasına rağmen daha önce derli toplu hâlde herhangi bir çalışmaya konu olmayan bu bilgiler birinci bölümde toplu hâlde izah edilmektedir.

Bu çalışmanın ana gayesi Memlükler dönemi Kahire'sinde yaşamış Hanefî alimlerin hadis ilmiyle olan irtibatlarını, hadis ilmine katkılarını ve hadis merkezli yaptıkları tartışmaları tespit etmektir. İkinci ve üçüncü bölüm doğrudan bu konulara odaklanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda önce Memlükler dönemine tekabül eden 648-923/1250-1517 yılları arasında Kahire'de bir müddet de olsa yaşamış Hanefî alimler[4] Hanefî tabakatları taranarak tespit edilmiştir. Tarama işlemi sırasında ilgili alimin doğum-ölüm tarihi ile Kahire'de yaşadığına işaret eden unsurlar[5] dikkate alınmış, bu çerçevede hakkında çok az bilgi de olsa Memlük Kahire'sinde yaşadığı tespit edilen tüm Hanefî alimler çalışmaya dahil edilmiştir.[6]

Çalışmanın ikinci bölümü 314 isim arasından seçilen 20 alimin hayatı, eserleri ve hadis ilmiyle ilgili faaliyetlerini konu edinmektedir. Bu isimler birçok kimseye hocalık yapması bakımından dönemin en etkili Hanefî alimleri olmaları ya da hadisle yoğun bir şekilde ilgilenmeleri sebebiyle ele alınmıştır. Bu alimlerin tabakat ve bibliyografik eserlerde zikri geçen tüm eserleri tespit edilmeye çalışılmış, bu eserlerin türü, hangi alana dair olduğu, günümüze ulaşıp ulaşmadığı ya da yayın durumunu gösteren tablolar verilmiştir.[7] Bu

[4] Sultan Çakmak, Emir Sargatmış, Emir Şeyhu, Emir Yelboğa gibi emir ve sultanlar da alimler sınıfına dahil edilmiştir. Bu isimler her ne kadar seyfiye sınıfına mensup olsalar da Hanefî tabakatları yaptıkları ilmî faaliyetlere değinmektedir.

[5] İlgili alimin Kahire'de doğduğu, öldüğü ya da Kahire'ye geldiği gibi açıkça belirtilen biyografiler olduğu gibi Kahire'deki medreseler, kapılar, türbeler vb. mekân isimlerinden hareketle bu şehirde yaşadığı tespit edilen Hanefîler de mevcuttur.

[6] İlgili alimler ekler bölümünde vefat tarihleri ve tespit edilen uzmanlık alanlarının yer aldığı tablo hâlinde verilmiştir.

[7] Eserlerden yayınlanmış olanlar için "basılı", henüz neşredilmeyip yazma hâlde olanlar için "yazma" ifadesi kullanılmış, dipnotta yayın ve yazma hakkında bilgi verilmiştir. Günümüze ulaştığı tespit edilemeyen eserler için "bulunamadı" ibaresi yazılıp dipnotta hangi kaynakta bu eserin ilgili müellife nispet edildiğine işaret edilmiştir.

bölümdeki amaçlardan biri de ilgili kişilerin ilmî temayüllerini ve uzmanlık alanlarını tespit etmektir. Her ne kadar alimlerin birden çok ilim dalına dair eser telif etmeleri, çeşitli uzmanlıklarla zikrediliyor olmaları bunun tespitini zorlaştırsa da onların muhaddis vasfıyla ön plana çıkmaları üzerinden bir tasnif yapılabilmektedir. Bunun tespiti için telif ettiği eserler, hoca-talebe ilişkileri ve uzmanlığına dair ifadeler kriter olarak dikkate alınmıştır. Bu tasnifle hem muhaddis olan Hanefîler tespit edilip hadisçi yönleri üzerinde durulmuş hem de hadis dışındaki uzmanlığıyla ön plana çıksa da hadisle ilgilenmiş olan Hanefî alimlerin hadis müktesebatı ele alınmıştır. Aynı kriterler Memlük Kahire'sinin tüm Hanefî alimlerine uygulanarak onların da uzmanlık alanları tespit edilmeye çalışılmıştır. Tüm isimlerin verildiği ekler bölümünde alimlerin tespit edilebilen uzmanlık alanlarını görmek mümkündür. Bununla birlikte önemli bir kısmı hakkında yeterli bilgi olmaması sebebiyle bazı alimlerin uzmanlığı belirlenememiş, bazılarının ise birden çok alanda uzman olduğu tespit edilmiştir.

Tezin üçüncü bölümünde ise Hanefî alimlerin hadis ilmine katkıları yer almaktadır. Katkı ifadesi ile alimlerin yazdıkları eserler, tedris faaliyetleri ve meydana gelen hadis merkezli tartışmalar kastedilmektedir. Bir önceki bölümde 20 alimin tüm eserleri zikredilirken bu bölümde Memlük Kahire'sinde Hanefîler tarafından telif edilen tüm hadis eserleri ele alınmaktadır. Bunlar hadis tahrîci, hadis şerhleri, rical merkezli çalışmalar, hadis usulü eserleri gibi başlıklarla tasnif edilerek günümüze ulaşanlardan hareketle genel bir tablo ortaya konulmaya çalışılmıştır. Eserlerde hadis ilmiyle ilgili en çok rastlanan münakaşalardan hareketle hadis merkezli tartışmalar tespit edilmeye çalışılmış, bu konularda ilgili alimlerin tavırları irdelenmiştir. Son olarak ise Hanefîlerin hadisle irtibatlarına dair bir mukayese yapılmıştır. Bu mukayesede Hanefîler çağdaşı olan diğer mezhep mensuplarıyla hadisle irtibatları üzerinden karşılaştırıldığı gibi genel Hanefî tarihi içindeki hadis ilmiyle ilgili durumları ve aynı dönemde diğer Hanefî coğrafyadaki hadis çalışmaları mukayese edilmeye çalışılmıştır.

Memlük Kahire'sinde yaşadığı tespit edilen ancak ölüm tarihi belirlenemeyen alimler için muhtemel vefat tarihleri yazılmış ve bu tarihlerin yanına soru işareti konulmuştur. İlgili alimlerin vefat tarihleri tam kestirilemese de belirli bir tarih aralığı içinde vefat etmiş olma

---

Bazen tabakâtlar ya da bibliyografik kaynaklarda zikredilmeyen eserler müellifin bizzat kendisi tarafından başka bir eserinde ya da başka bir alim tarafından herhangi bir satır arasında işaret edilebilmektedir. Ya da kimi zaman aynı eser farklı adlarla zikredilerek başka bir eser izlenimi uyandırabilmektedir. Bu yüzden bu tür bibliyografik girişimlerin her zaman kesin ve mutlak veriler sunmayabileceği hesaba katılmalıdır. Nitekim alanında otorite olmuş önemli bibliyografik kaynaklarda bile zaman zaman hatalı verilerle karşılaşmak mümkündür.

ihtimali güçlüdür. Okuyucu açısından bilgilendirici olmasından hareketle kesin olmayan bu tarihler soru işareti ile verilmiştir. Muhtemel vefat tarihleri belirlenirken doğum tarihi, hoca-talebe ilişkileri ve ortalama yaşam süresi gibi kriterler dikkate alınmıştır.

Eserlerin adı, tasnifi, istatistiksel veriler vd. hususlarda grafik ve tablo gibi görsellerden mümkün olduğunca istifade edilmeye çalışılmıştır. Memlükler devrinde meydana gelen önemli olayların kronolojik sıralaması, Kahire'deki medreselerin mezheplere göre dağılımı, Hanefîlerin hangi medreselerde en çok mesai harcadıkları, bazı medreselerin gelir gider tablosu ile devam zorunluluğu olan zaman dilimleri, Hanefî kâdılkudâtların görev süreleri ile ayrılma sebepleri, Hanefî ailelerin soy ağaçları, alimlerin eserlerinin hangi ilme dair olduğu, yazım türü ve yayın durumu gibi hususlar çeşitli grafik ve tablolarla gösterilmiş, böylece verilerin daha anlaşılır olması amaçlanmıştır. Ayrıca dönemin siyasi durumunu gösteren haritalardan faydalanılmış, Hanefîlerin hangi şehirlerden Kahire'ye geldikleri, hangi şehirlere rihle yaptıkları, en fazla eğitim alıp verdikleri mekanlar Google haritalarda işaretlenerek çevrimiçi istifadeye sunulmuştur.

Netice itibarıyla, bu tezde ulaşılan veriler ve yapılan tahlillerin daha nüanslı ve gelişmiş bir hadis tarihi anlatısına katkı yapması ümit edilmektedir. Memlüklerin başlıca ilim merkezi olan Kahire'deki Hanefîlerin hadis ilmiyle iştigallerinde öne çıkan şahıslar, eserler ve temalar ortaya konulmuş, yapılacak daha ileri mukayeseler için güvenilir bir zemin inşa edilmiştir.

III. KAYNAK VE LİTERATÜR DEĞERLENDİRMESİ

Kaynaklarımız "Klasik Kaynaklar" ve "Çağdaş Literatür" olmak üzere iki başlıkta açıklanacaktır. Klasik kaynaklar ile Memlükler döneminde telif edilen tarih ve topoğrafya kitapları ile bu dönemden günümüze kadar telif edilen Hanefî tabakat kitapları kastedilmektedir. Zira bu eserlerin günümüzdeki örnekleri de söz konusu dönemde yazılan tabakatlardaki bilgileri nakletmektedir. Dolayısıyla Leknevî (ö. 1304/1886) ve Kümillâî gibi son dönem alimlerin tabakatları klasik kaynak olarak değerlendirilmektedir. Ayrıca Memlük Kahire'si Hanefî alimlerinin hadis ilmiyle irtibatları, hadis ilmine katkıları ve hadisle ilgili tartışmaların tespitinde yararlanılan kaynaklara aynı başlıkta işaret edilecektir.

Çağdaş literatür ile XX. yüzyılın ikinci yarısından sonra yapılan kitap, tez, makale gibi çalışmalar kastedilmektedir. İkincil kaynakların ivme kazandığı bu dönemde konuyu doğrudan ilgilendiren çalışmalar etraflıca ele alınmakta ve bu tezin kaynakları içindeki yerine temas edilmektedir.

Tezde başvurulan tarih ve topoğrafya türü eserler önemi ve teze sağladığı katkı dikkate alınarak sıralanacaktır. Tabakat kitapları ile çağdaş literatür ise kronolojik tertibe uygun olarak zikredilecektir.

A. Klasik Kaynaklar

Memlükler dönemi tarih ve tabakat kaynakları bakımından son derece zengindir. Söz konusu kaynaklar arasında tez çalışmasına en çok katkısı olanlar şöyle sıralanabilir:

1. Tarih ve Topoğrafya Eserleri

İbn Hacer'in (ö. 852/1449) 701-800/1301-1398 yılları arasında vefat eden birçok meşhur şahsiyeti ele aldığı *ed-Dürerü'l-kâmine fî aʿyâni'l-mieti's-sâmine* adlı eseri[8] ile Sehâvî'nin (ö. 902/1497) 801-896/1398-1491 yılları arasında yaşamış olan önemli kimseler hakkında bilgi verdiği *ed-Dav'ü'l-lâmiʿ li ehli'l-karni't-tâsiʿ* adlı kitabı istifade edilen en önemli kaynaklardır.[9] Zira bu ikisi çalışmaya konu olan iki yüzyılı doğrudan ilgilendirmektedir. Ayrıca müelliflerinin Kahireli olmaları ve yazdıklarının birçoğunu birebir müşahede etmiş olmaları bu kaynakları değerli hâle getirmektedir. Özellikle *ed-Dürerü'l-kâmine*'ye göre daha hacimli olan *ed-Dav'ü'l-lâmiʿ* âlimler arasındaki olumlu-olumsuz ilişkilerden onların özel hayatlarına varıncaya kadar birçok bilgiye yer vermektedir.

Kahire'nin semtleri, sokakları, kapıları, çarşıları, köprüleri, cami, medrese ve hankahlarını detaylı bir şekilde ele alan Makrîzî'nin (ö. 845/1442) *el-Mevâiz ve'l-iʿtibâr bi-zikri'l-hıtati ve'l-âsâr* adlı eseri o dönemin Kahire'sini bir nevi fotoğraf gibi gözler önüne sermektedir.[10] Tarihî topoğrafya niteliğindeki bu eser başta Kahire'deki Hanefî medreseler olmak üzere diğer birçok yapı hakkında bilgi edinmek için yararlanılan en önemli kaynaktır.

İbn Hacer'in IX./XV. asrın başına kadar Mısır bölgesinde kadılık yapan isimleri ele aldığı *Refʿu'l-isr an kudâti Mısr*, istifade edilen eserlerdendir.[11] İbn Hacer bu eserinde *ed-Dürerü'l-kâmine*'de yer almayan bazı ayrıntılara yer vermektedir. Yine onun 773/1372'den (doğum tarihi) 850/1446 yılına kadar meydana gelen gelişmeleri, çeşitli medrese ve vakıflara dair bilgileri genellikle kronolojik sırayla ele aldığı ve o tarihlerde vefat eden tanınmış

[8] İbn Hacer el-Askalânî, *ed-Dürerü'l-kâmine fî aʿyâni'l-mieti's-sâmine*, nşr. Muhammed Abdülmuîd Han, Haydarabâd: Dâiretü'l-Meârifi'l-Osmâniyye, 1392/1972, I-VI.

[9] Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmiʿ li ehli'l-karni't-tâsiʿ*, Beyrut: Menşûrâtü Dâri Mektebeti'l-Hayât, 1431/2010, I-XII.

[10] Makrîzî, *el-Mevâiz ve'l-iʿtibâr bi zikri'l-hıtati ve'l-âsâr*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1418/1998, I-IV.

[11] İbn Hacer el-Askalânî, *İnbâü'l-gumr bi-ebnâi'l-ʿumr*, nşr. Hasan Habeşi, Kahire: el-Meclisü'l-Aʿlâ li'ş-Şuûni'l-İslâmiyye, 1389/1969, I-IV.

şahsiyetlerin biyografisini içeren *İnbâü'l-gumr bi-ebnâi'l-ʿumr* adlı çalışması da dönemi aydınlatan kaynaklar arasındadır.[12]

Aynî'nin (ö. 855/1451) *Ikdü'l-cümân fî târîhi ehli'z-zamân* adlı yirmi ciltlik eseri geniş bir İslam tarihi niteliği taşımaktadır.[13] Burcî Memlükler döneminin en önemli kaynaklarından biri olan eser, günümüze ulaşmayan birçok kitaptan istifade etmesi hasebiyle önemlidir. Ayrıca çoğunluğu Şafiî olan öteki müelliflerin aksine Aynî'nin Hanefî mezhebine mensubiyeti diğer kaynaklarda konu edilen olaylar ve kişiler hakkında karşılaştırmalı değerlendirme yapmaya imkân vermektedir. Zira farklı biyografi kitaplarında ele alınan kişi veya olaylar aynı olsa da müellifin mezhebî aidiyeti veya rekabet hissi farklı yorumlara sebebiyet verebilmektedir.

Yine Hanefî olup döneme dair tarih kitabı yazanlardan biri de İbn Tağrıberdî'dir (ö. 874/1470). Onun *el-Menhelü's-sâfî* adlı eseri birçok emir ve devlet adamı hakkında önemli bilgiler verir.[14] *en-Nücûmü'z-zâhire fî mülûki Mısr ve'l-Kâhire* adlı eseri ise Mısır'ın fethinden 866/1462 yılına kadar geçen sekiz buçuk asırlık dönemi ele almakta, her sultanın dönemini ayrı bir bab şeklinde verip bu dönemin siyasi ve içtimai olaylarını kronolojik sırayla bir bütün hâlinde incelemektedir.[15] Bu eser özellikle Nâsır Ferec-Eşref Kayıtbay arasındaki zamanı (801-872/1399-1468) ayrıntılı biçimde anlatması yönüyle bu dönemin âdeta günlüğü hüviyetindedir. Ayrıca İbn Tağrıberdî'nin devletin üst kademelerinde görev alması ve sultanla arasındaki sıhriyet bağı sebebiyle birçok olaya yakından şahit olduğu gözlenmektedir.

Süyûtî'nin (ö. 911/1505) iki ciltlik muhtasar eseri *Hüsnü'l-muhâdara* Antik Mısır'dan Memlük dönemine kadar Kahire ve Mısır hakkında birçok konuyu içermektedir.[16] Süyûtî bu eserinde piramitlerden Nil nehrinin ne zaman taşacağı hesabına, Mısır'da yetişen meyve sebzelerden, meydana gelen deprem ve doğal afetlere kadar birçok konuya yer vermektedir. Makrîzî'nin *el-Hıtat* adlı eseri Kahire'deki yapılar hakkında bu eseri aratmasa da Kahire'deki

[12] İbn Hacer el-Askalânî, *Refʿu'l-isr an kudâti Mısr*, nşr. Ali Muhammed Ömer, Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1418/1998.

[13] Aynî, Bedreddin, *Ikdü'l-cümân fî târîhi ehli'z-zamân*, nşr. Abdürrâzık Tantâvî Karmut, Kahire: ez-Zehra li'l-İʿlâmi'l-Arabi, 1989.

[14] İbn Tağrıberdî, *el-Menhelü's-sâfî ve'l-mustevfî baʿde'l-vâfî*, nşr. Muhammed Muhammed Emin, Kahire: Darü'l-Kütüb ve'l-Vesaiki'l-Kavmiyye, 1427/2006, I-XII.

[15] İbn Tağrıberdî, *en-Nücûmü'z-zâhire fî mülûki Mısr ve'l-Kâhire*, Kahire: Matbaatü Dâri'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1348/1929, I-XVI.

[16] Süyûtî, *Hüsnü'l-muhâdara fî târîhi Mısr ve'l-Kâhire*, nşr. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim, Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1387/1967, I-II.

sosyal hayata dair *el-Hıtat*'ta yer almayan bazı hususları içermesi ve muhtasar olması sebebiyle ona da başvurulmuştur.

2. Tabakat Eserleri

Tezin kapsamına giren Hanefî alimlerin tespiti için öncelikli olarak Hanefî tabakat kitaplarına başvurulmuştur. Bunlar arasında kronolojik olarak ilk sırada gelen tabakat Abdülkâdir el-Kureşî'ye (ö. 775/1373) ait *el-Cevâhirü'l-mudiyye fî tabakâti'l-Hanefiyye*'dir.[17] Hanefî tabakat literatürünün ilk örneği kabul edilen bu kitap diğer tüm Hanefî tabakatlarına kaynak olmuştur. Müellifin Kahireli ve hicri 8. asırda yaşamış olması eserini vazgeçilmez bir kaynak hâline getirmektedir. Kureşî 775/1373 yılında vefat ettiği için eserde VIII./XIV. asrın son çeyreği ile IX./XV. asırda yaşayan alimler yer almamaktadır. Taramada kullanılan bir diğer kaynak Kasım b. Kutluboğa'nın (ö. 879/1474) *Tâcü't-terâcîm* adlı eseridir.[18] Biyografilerin özet olarak sunulduğu bu tabakat kitabı, sadece eser sahibi olan Hanefî alimleri ele almaktadır. Sekiz asırlık bir zaman dilimi için yalnızca üç yüz elli Hanefî alimin yer aldığı bu küçük çaplı eserden diğerlerine nazaran daha az istifade edilmiştir.

Tarama işleminde en çok istifade edilen kaynak yine Kahireli bir isim olan Temîmî'nin (ö. 1010/1601) *et-Tabakâtü's-seniyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*'sidir.[19] Temîmî ele alınan dönemden bir asır sonra yaşamış olsa da Memlük Kahire'sindeki Hanefî alimleri ele alırken birçok önemli kaynaktan yararlanmıştır. Özellikle İbn Hacer'in *ed-Dürerü'l-kâmine*'si ile Sehâvî'nin *ed-Dav'ü'l-lâmi'*i Temîmî'nin başucu kaynaklarıdır. İstifade ettiği kaynakları belirtme hususunda son derece titiz davranan Temîmî hemen her biyografide faydalandığı kaynağı zikretmiştir. Çoğu zaman iktibas yaptığı kaynağa sadık kalarak herhangi bir ekleme-çıkarma yapmasa da bazen çeşitli itirazlarda bulunduğu da vakidir. Zira o bazı Hanefî alimlerin olumsuz yönleri hakkında zikredilenlerin mezhep taassubu sebebiyle abartıldığı ya da bazı önemli ve fazilet sahibi alimlerin yine mezhep taassubu sebebiyle biyografi kitaplarında kısaca ele alınıp hakkında yeterince bilgiye yer verilmediği kanaatindedir. Temîmî özellikle Şafiî olan İbn Hacer ve Sehâvî'ye yer yer bu eleştirileri yöneltmektedir.[20]

---

[17] Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudiyye fî tabakâti'l-Hanefiyye*, nşr. Abdülfettah Muhammed el-Hulv, Kahire: Hicr li't-Tıbâa ve'n-Neşr, 1413/1993.

[18] İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, nşr. Muhammed Hayr Ramazan Yusuf, Dımaşk: Dârü'l-Kalem, 1992.

[19] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*, nşr. Abdülfettah Muhammed el-Hulv, Riyad: Dârü'r-Rifâi, 1983-1989, I-IV.

[20] Birkaç eleştiri örneği için bk. Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, Ayasofya 3295, vr. 406[a], 435[b], 446[a].

Temîmî'nin IX./XV. asır söz konusu olduğunda *ed-Dav'ü'l-lâmiʿ*den başka kaynaklara müracaatı sınırlıdır. Mesela Sehâvî'den sonra vefat etmeleri sebebiyle Sehâvî'nin *ed-Dav'ü'l-lâmiʿ*de doğal olarak yazamadığı ölüm tarihleri Temîmî'de de yoktur.[21] Bununla birlikte Temîmî'nin, *ed-Dav'ü'l-lâmiʿ* veya *ed-Dürerü'l-kâmine* dışında bu dönem Kahire'si için *İnbâü'l-gumr*, *Aʿyânü'l-asr*, *Refʿul-isr*, *Tarîhu Mısr*, *ed-Dürerü'l-eslâk* gibi kaynaklardan istifade ettiği de görülmektedir.[22]

Tezde *et-Tabakâtü's-seniyye*'nin Abdulfettâh Muhammed el-Hulv tarafından gerçekleştirilen tahkiki esas alınmıştır. Ancak tahkik çalışması nâşirin vefatı sebebiyle yarım kaldığından kalan kısım için hicri 1000 tarihli yazmadan istifade edilmiştir.[23]

İstifade edilen kaynaklardan biri de zengin içeriğe sahip olup önemli ayrıntıları barındıran *el-Gurefü'l-aliyye* adlı Hanefî tabakatıdır. İbn Tolun'un *el-Cevâhiru'l-mudiyy*e'ye yazdığı bir zeyil olan bu tabakat diğer Hanefî tabakatlarında yer almayan ayrıntılarla doludur. Özellikle yeni yapılan baskısında yer alan fihrist ve dipnotlar araştırma ve incelemeyi son derece kolay hâle getirmiştir.[24] Alimlerin isim ve nisbelerinin zabtı, birçok isme dipnotta işaret edilmesi ve farklı açılardan yapılan fihristler araştırmacının işini önemli ölçüde kolaylaştırmıştır. Bununla birlikte İbn Tolun bu eserinde birçok önemli Hanefî alime yer vermemiştir.[25]

Tarama esnasında başvurulan bir diğer kaynak Leknevî'nin (ö. 1304/1886) *el-Fevâidü'l-behiyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*'sidir. Biyografilerin özet mahiyette ele alındığı bu eser Kureşî ve Temîmî'nin eserlerine nazaran oldukça küçük hacimlidir. Bu kaynak daha çok diğer tabakat kitaplarında yer almayan isimleri tespit için kullanılmıştır.

İncelenmesine rağmen bu tezdeki taramalara herhangi bir katkısı olmayan güncel bir tabakat kitabını zikretmekte fayda vardır. *el-Büdûrü'l-madiyye fî terâcimi'l-Hanefiyye* adlı

---

[21] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, vr. 286[a], 317[b]; Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmiʿ*, VI, 7-8. Ekler kısmında isimlerin yer aldığı tabloya bakıldığında vefat tarihi tam belirlenememiş olanların çoğunun IX./XV. asırda yaşadığı ve Sehâvî'den alındığını görmek mümkündür.

[22] Birkaç örnek için bk. Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, II, 255; III, 113, 208; IV, 46; vr. 292[b], 295[ba], 299[ba], 334[b], 444[a], 445[b].

[23] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, Süleymaniye Ktp., Ayasofya 3295, 534 vr.

[24] İbn Tolun, *el-Gurefü'l-aliyye fî terâcimi müteahhiri'l-Hanefiyye*, nşr. Ali es-Seyyid Abdüllatif, Ankara: Vakfü'd-Diyaneti't-Türkiyye, İstanbul: Merkezü'l-Buhusü'l-İslamiyye (İSAM), 1444/2023, I-III.

[25] Temîmî 2700 küsür alime yer verirken İbn Tolun'un eserinde 942 alim yer almaktadır. İtkânî, İbnü't-Türkmânî kardeşler, Fahreddin Zeylaî *el-Gurefü'l-aliyye*'de biyografisi olmayan alimlerden birkaçıdır.

çalışma Bangladeş-Dakka'da 2017 yılında basılmıştır.[26] Reyhâniyye Üniversitesi fetva kurulu başkanı Muhammed Hıfzurrahman el-Kümillâî tarafından kaleme alınan yirmi üç ciltlik eserde hicri 10. asrın sonuna kadar yaşayan alimler için *et-Tabakâtü's-seniyye*'nin matbu nüshasından istifade edilmiş, ancak mahtut nüsha dikkate alınmamıştır. Öyle ki "kaf" harfi basılmamış kısma denk geldiği için "Kâsım b. Kutluboğa" gibi önemli bir Hanefî alim bile kitapta yer almamıştır. Musannif "ayn" harfinden kalan ve "yâ" harfine kadar olan isimler için *el-Cevâhirü'l-mudiyye*'den istifade etmiş, ancak IX./XV. asrın birçok alimi bu yüzden gözden kaçırılmıştır.[27] Taramanın başında tespit edilen bu durum sebebiyle adı geçen eserden istifade yoluna gidilmemiştir. Fakat Hint alt kıtasında yaşamış birçok Hanefî alimi ayrıntılı bir şekilde incelemesi sebebiyle *el-Büdûrü'l-madiyye*'nin bu bölgeye dair yapılacak çalışmalarda yararlanılabilecek bir kaynak olduğu söylenebilir.

3. Hadis Eserleri

Memlük Kahire'si Hanefî alimlerinin hadis ilmiyle olan irtibatları, hadis ilmine katkıları ve hadisle ilgili tartışmaları tespit edilirken birçok kaynaktan istifade edilmiştir. Konuyu ilgilendiren Hanefî alimlerin tahrîc, şerh, rical, ahkam hadisleri, hadis usulü gibi hadis ilmine dair ulaşılabilen tüm eserleri dikkate alınmıştır. Bununla birlikte Zeylaî'nin *Nasbü'r-râye*'si, Aynî'nin *Nuhabü'l-efkâr* ve *Umdetü'l-kârî*'si, Halebî'nin *el-Bedrü'l-münîr*'i, Moğultay b. Kılıç'ın hadis şerhleri ve rical eserleri, Kureşî'nin *el-Hâvî* ve *el-İnâye* adlı fıkıh şerhleri, İbnü'l-Hümâm'ın *Fethu'l-kadîr*'i, İbn Kutluboğa'nın hadis ilmine dair muhtelif eserleri, Serûcî'nin e*l-Gâye*'si en fazla istifade edilen kaynaklar arasındadır.[28]

Üçüncü bölümün temelini oluşturan bu ve benzeri kaynaklar Memlük Kahire'si Hanefîlerinin hadis ilmine olan katkılarını gösterdiği gibi hadis merkezli tartışmalar hakkında da önemli bir fikir vermektedir.

B. Çağdaş Literatür

Memlükler dönemi hakkında çok sayıda çalışma yapılmıştır. Son yıllarda İslami ilimlere dair araştırma yapanların Memlükler dönemine gösterdikleri ilgiyi hâlihazırda biten ve devam

[26] Kümillâî, Muhammed Hıfzurrahmân, *el-Büdûrü'l-madiyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*, Bangladeş, Dakka: Dâru's-Sâlih, 2017, I-XXIII.

[27] Bâbertî, Kâfiyeci ve İbnü'l-Hümâm kitapta yer almayan birkaç önemli alime örnek olarak verilebilir.

[28] İlgili kaynaklar hakkında ayrıntılı bilgi için "Telif Faaliyetleri" başlığına bk.

eden tez konularında görmek mümkündür.[29] Tezde bu çalışmaların birçoğundan istifade edilse de bu başlık altında sadece yararlanılan önemli çağdaş kaynaklar kronolojik tertibe uygun olarak zikredilecektir.

Bu dönemde tesis edilen kurumların vakfiyeleri bazı araştırmacılar tarafından düzenlenip neşredilmiştir. Mesela Abdüllatif İbrahim Ali'ye ait "Nassâni Cedîdâni min Vesîkati'l-Emîr Sargatmış" adlı makale Hanefî medreseler ve vakfiyeler konusunda önemli bilgiler içermektedir. Bu ve bunun gibi Mısır'daki vakıflar hakkında derli toplu bilgi veren diğer vakfiye kaynaklarından da istifade edilmiştir.[30]

Leonar Fernandes'in otuz altı yıl önce kaleme aldığı Kahire eğitim kurumlarında Hanefîliğin artan önemi konusundaki "Mamluk Politics and Education: The Evidence from Two Fourteenth Century Waqfiyya" adlı makalesi konuya ilk dikkat çeken çağdaş çalışmalardandır. Yazar Hanefî mezhebinin bu dönem Kahire'sinde gördüğü desteği vakfiyeler üzerinden anlatmaktadır. Hanefî medreseler ve teşvikler bölümlerinde Fernandes'in yorumlarına başvurulmuştur.[31]

Jonathan Berkey'in 1992'de yazdığı ve 2015'te *Ortaçağ Kahire'sinde Bilginin İntikali İslami Eğitimin Sosyal Tarihi* adıyla çevrilen eseri Memlük Kahire'sinde eğitim, kurumlar, mansıplar ve sosyal hayat hakkında önemli ayrıntılar ve yorumlar içermektedir.[32] Diğer taraftan Chicago Üniversitesi öncülüğünde The School of Mamluk Studies adlı enstitü tarafından 1997 yılından bu yana yayımlanan *Mamluk Studies* adlı dergideki bazı makaleler de farklı yorum ve bakış açılarıyla dönemi aydınlatmaktadır.[33]

---

[29] Ulusal Tez Merkezi tarama verilerine göre sadece "Memlük" başlıklı lisansüstü tez sayısının 2015'ten bu yana 38'e ulaşmış olması ve bu tezlerin 11'inin ilahiyat alanında olması söz konusu döneme olan rağbeti göstermektedir.

[30] Abdüllatif İbrahim Ali, "Mine'l-vesâiki'l-Arabiyye fi'l-usûri'l-vustâ: Nassâni cedîdâni min vesîkati'l-Emîr Sargatmış", Mecelletü Külliyyeti'l-Âdâb, 27 (1965), s. 121-158; a.mlf., "Nassâni cedîdâni min vesîkati'l-Emîr Sargatmış, Bakıyye", Mecelletü Külliyyeti'l-Âdâb, 28 (1966), s. 143-210; Emin, *el-Evkâf ve'l-hayâtü'l-ictimâiyye fî Mısr*, Kahire: Dâru'n-Nehda, 1980; Hüveydâ Hârisî, *Kitâbu vakfi's-sultan en-Nâsır Hasan b. Muhammed b. Kalavun alâ medresetihi bi'r-Remliyye*, Beyrut: eş-Şeriketü'l-Müttehide, 1991.

[31] Fernandes, "Mamluk Politics and Education: The Evidence from Two Fourteenth Century Waqfiyya", Kahire: *Annales Islamologiques*, sy. 23, s. 87-98, 1987.

[32] Berkey, *Ortaçağ Kahire'sinde Bilginin İntikali İslami Eğitimin Sosyal Tarihi*, trc.: İsmail Eriş, İstanbul: Klasik Yay., 2015.

[33] Derginin dijital hali şu web sitesinde açık erişim olarak mevcuttur: http://mamluk.uchicago.edu/browse-download.html (erişim tarihi: 23.06.2024).

Michael Chamberlain'in 2002'de telif ettiği, 2014'te *Ortaçağ'da Bilgi ve Sosyal Pratik Şam: 1190-1350* ismiyle Türkçe yayımlanan eseri Şam'ı merkeze alsa da dönemin eğitim kurumları, âyan, mansıplar ve sosyal iktidar mücadeleleri hakkında dikkat çekici bilgiler içermektedir.[34]

Yukarıda zikri geçen kaynaklar daha çok dönemin tarihine ışık tutmaktadır. Bu yüzden Memlük Kahire'sini doğru tasvir edebilmek için ilgili kaynaklardan istifade edilmiştir. Bu dönemi hadis ilmi üzerinden ele alan ilk ve en önemli çalışma ise Halit Özkan'ın *Memlüklerin Son Asrında Hadis Kahire 1392-1517* adlı eseridir. Burcî Memlükler dönemi diye adlandırılan zaman dilimini ele alan bu çalışma hadis eğitim kurumları, muhaddisler, muhaddis aileler, rihleler ve dönemin aktüel tartışma konuları hakkında birçok hususu aydınlatmaktadır.

Bahrî Memlükler dönemi hakkında ise Nagihan Emiroğlu tarafından *Türk (Bahri) Memlükler Döneminde Hadis İlmi (Hicri VII-VIII. Asırlar)* adlı bir doktora tezi kaleme alınmıştır. Bu çalışmada söz konusu dönemde kullanılan hadis tahammül yolları, hadis ilmi ile ilgili okutulan eserler ve rihleler ele alınmış, özellikle dârülhadis ve medrese gibi kurumlarda görev yapan, eser telif eden ve topluma yön veren bazı hafız muhaddisler kısaca tanıtılmıştır. Yukarıdaki iki eser de ele aldıkları dönemde hadis ilmine dair faaliyetleri merkeze almaktadır. Onlar ilgili dönemin Hanefîlerine yer yer değinmiş olsalar da odak noktaları Hanefîler değildir. Aşağıda, Memlükler dönemi Hanefîlerini merkeze alan çalışmalar hakkında bilgi verilecektir.

Bekir Karadağ'ın *Mısır Hanefîliği* adlı kitabı konuyla ilgili yapılan ilk müstakil çalışmadır.[35] Kitapta öncelikle Hanefî mezhebinin Abbasiler döneminden Memlükler dönemine kadar Mısır'daki durumundan bahsedilmektedir. Ardından Mısır Hanefîliği kavramı ve Mısır'da Hanefîliğin yaygınlaşma sebepleri üzerinde durulmaktadır. Mısır'da yaşamış bazı Hanefî alimler ele alınarak Mısır Hanefîliğinin temel özelliklerine yer verilmektedir. Ayrıca eserde Mısır Hanefîliğinin Şam, Anadolu ve Hint alt kıtasındaki

[34] Chamberlain, *Ortaçağ'da Bilgi ve Sosyal Pratik Şam: 1190-1350*, trc. Büşra Kaya, İstanbul: Klasik Yayınları, 2014.

[35] Mısır'daki fıkıh birikimini müstakil bir çalışma hâlinde sunan ilk Türkçe kaynak ise *Fethinden Günümüze Mısır'da Fıkıh Tarihi* adlı basılmış bir doktora tezidir. Bu eser Memlük Hanefîlerinden kısmen bahsetmiş olsa da Hanefîleri merkeze almamaktadır. Ayrıca eserin uzun bir zaman dilimini ele alması Memlükler dönemine yeterince yoğunlaşmasını engellemiştir: Bozbaş, *Fethinden Günümüze Mısır'da Fıkıh Tarihi*.

etkilerine dikkat çekilmiştir. Bu çalışma, Hanefîliğin Memlükler dönemindeki durumunu dikkate alarak müstakil bir eserin olmadığı bu alana katkıda bulunmaktadır.[36]

Konuyla ilgili bir diğer çalışma ise Muhammet Emin Canlı'nın *Memlük Kahiresi Hanefî Çevresi* başlıklı yüksek lisans tezidir.[37] Söz konusu tez iki bölümden oluşmakta ve kronoloji esas alınarak işlenmektedir. Müellif birinci bölümde Memlükler öncesi Mısır'da Hanefî mezhebini incelemekte, ikinci bölümde ise Memlük Kahire'si Hanefî çevresini ele almaktadır. Yapılan taramalar sonucunda Hanefîlerin Memlük dönemi Kahire'sinde diğer zamanlara nazaran yoğunluğu grafikle gösterilmekte, ayrıca Hanefîlerin ilişki ağlarına yönelik tablolara yer verilerek Hanefîlerin hoca-talebe ilişkilerini tespit etmektedir. Öte yandan, sistematik bir tarama yaparak Hanefîlerin Kahire'deki durumunu tasvir eden tezde ilgili Hanefîlerin hadis ilmine dönük çalışmaları merkeze alınmamaktadır. Karadağ ise her ne kadar bu dönem Hanefîlerini hadis çalışmaları üzerinden yorumlamaya çalışsa da kitapta genel bir taramanın eksikliği kendini hissettirmektedir. Ayrıca her iki müellifin de uzmanlık alanı fıkıhtır. Hanefîlerin bu dönemde hadis ilmine yönelik katkıları ise hadis tarihini hatta hadis usulünü yakından ilgilendiren bir konudur. Dolayısıyla konuyu hadis ilmi cihetinden ele alan bir çalışmaya ihtiyaç vardır ki tez çalışmamız alandaki bu eksikliği tamamlama gayesindedir.

Khanjanov'un *Memlükler Dönemi Hanefîlerinde İctihad ve Taklid Tartışmaları* adlı doktora tezi Memlükler dönemi Hanefîlerine dair yazılan en güncel çalışmadır.[38] Hanefîlerin bu dönemde ictihad ve taklid bağlamında önceki dönemlerden pek çok konuda farklılaştıklarını savunan bu tezden Hanefîlerin diğer mezhep mensuplarıyla ilişkileri konusunda istifade edilmiştir.

[36] Çalışmadaki yöntem ve iddialar hakkında tespit ettiğimiz bazı problemler için ikinci bölümün girişine bk.

[37] Canlı, Muhammet Emin, *Memlük Kahiresi Hanefî Çevresi*, İstanbul: Marmara Üniversitesi SBE Temel İslam Bilimleri Yüksek Lisans Tezi, 2020.

[38] Khanjanov, *Memlükler Dönemi Hanefîlerinde İctihad ve Taklid Tartışmaları*, Bursa: Uludağ Üniversitesi SBE Temel İslam Bilimleri İslam Hukuku Bilim Dalı Doktora Tezi, Bursa 2021.

BİRİNCİ BÖLÜM

MEMLÜK KAHİRE'Sİ ve KAHİRE'DEKİ HANEFÎLER

Bir eseri, bir alimi veya bir dönemin ilmî birikimini ele alan çalışmalar ilgili dönemin tarihinden, siyasi durumundan, ekonomisinden ve sosyal hayatından bağımsız değildir. Zira bu hususlar yapılan ilmî çalışmaları büyük oranda etkilemektedir. Sözgelimi savaşlar, salgın hastalıklar, göçler, ticaretin yön değiştirmesi gibi siyaseti, ekonomiyi ve sosyal hayatı ilgilendiren olaylar aynı zamanda ilmî çalışmalara da tesir etmektedir. Örneğin bu tezde incelenen Memlükler döneminde zaman zaman ortaya çıkan ve birçok insanın ölümüne sebep olan salgın hastalıklar İbn Hacer'in *Bezlü'l-mâ'un fî fazli't-tâûn* adlı eseri yazmasına sebep olmuş, Moğol ve Timur saldırıları sebebiyle meydana gelen göçler neticesinde birçok alim Kahire'ye gelmiş ya da kıtlık zamanında bazı talebeler açlıktan kütüphanedeki kitapları satıp ekmek almak zorunda kalmışlardır.[1] Tüm bunlar arka plan bilgisinin önemine işaret eden örneklerdendir. Bu yüzden birinci bölümde önce Memlüklerin hâkim olduğu asırlarda İslam dünyasındaki siyasi durum tasvir edilip bu döneme etkisi olan önemli hadiseler hakkında bilgi verilecektir. Ardından Kahire'nin siyasi, sosyal, ekonomik ve ilmî ortamına değinilecektir. Son olarak ise Hanefîlerin Kahire'deki durumu, mansıpları, ilim mekanları, yolculukları ve önde gelen aileleri ele alınacaktır.

I. MEMLÜKLER DÖNEMİNDE (648-923/1250-1517) İSLAM DÜNYASI

VIII./XIV. asrın ilk yarısında İslam dünyası ve çevresinin siyasi haritasını çizmek isteyen biri şöyle bir görüntü ile karşılaşır: Mısır ve Şam bölgesinde Memlükler; İran, Irak, Suriye'nin büyük bir bölümü, Kafkasya ve Anadolu'nun bir kısmında İlhanlılar; günümüzde Rusya diye bilinen bölge civarında Altın Orda; Anadolu'da beylikler; Mâverâünnehir, Yedisu ve Doğu Türkistan'da Çağatay Hanlığı; Hindistan'da Delhi merkez olmak üzere kurulan ve çoğu Türk asıllı hânedanlar tarafından idare edilen Delhi Sultanlığı, güneydoğu Avrupa ve İstanbul'da

[1] Makrîzî, *el-Hıtat*, IV, 204.

Bizans, güneybatı Avrupa'da Kastilyalılar ve Gırnata, Afrika'nın batı ve içlerinde Mali Krallığı'nın bulunduğu bir dünya yer almaktadır. Bu çerçevede tarihlere göre dünya siyasi haritası oluşturan *Geacron* adlı bir bilgisayar programında miladi 1300 (hicri 700) yazıldığında oluşan harita genel bir tasvir sunması açısından faydalı olabilir:

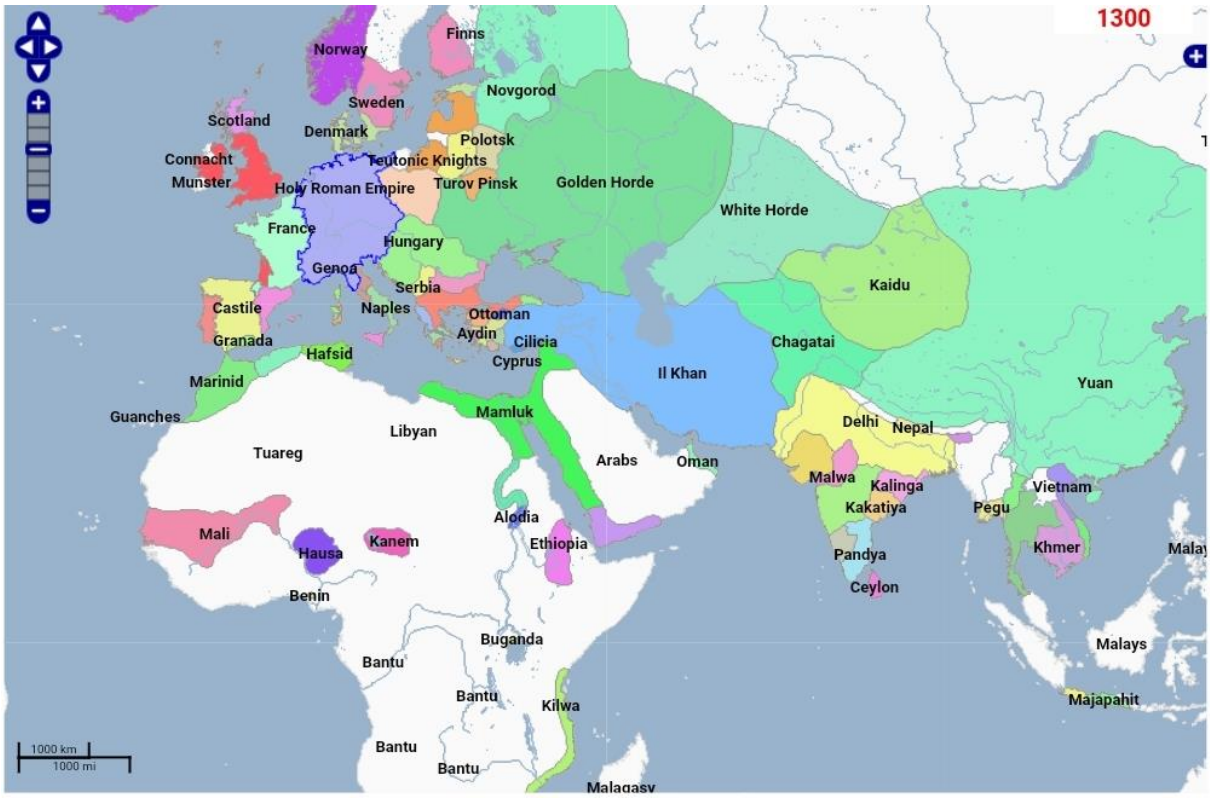

Şekil 1: 700/1300 Yılı Dünya Siyasi Haritası[2]

Bu harita ilgili iki asır içerisinde farklı değişimler geçirmiştir. Zira VIII-IX./XIV-XV. asırlar gerek İlhanlıların yıkılması ve Timur saldırıları gerekse Osmanlı Devleti'nin güçlenmesi gibi sınırları ciddi oranda etkileyen olayların gerçekleştiği asırlardır. Bu yüzden bu iki asrı tek bir haritada sunmak güçtür. Bununla birlikte aşağıda İslam Düşünce Atlası'ndan alınan VIII-IX./XIV-XV. asırlarda İslam dünyasının doğusunu gösteren harita dönemin siyasi yapısını göstermeye çalışan bir başka girişim olarak sunulabilir:

[2] Haritada yer alan devletlerin yaşadıkları tarihler kontrol edildiğinde haritanın doğru veriler içerdiği anlaşılacaktır. Bununla birlikte haritadaki sınırların ortalama olduğu unutulmamalıdır: http://geacron.com/home-en/ (erişim tarihi: 26.06.2024)

Şekil 2: VIII-IX./XIV-XV. Asırlar Arasında Doğu İslam Dünyası[3]

Aşağıda VIII-IX./XIV-XV. asırları etkileyen önemli olaylara yer verilecektir. Bunların bir kısmı bu iki asırdan önce yaşanmış olsa da bu döneme olan etkileri sebebiyle önemlidir. Burada önce Moğol, Haçlı ve Timur saldırıları ve bunların Memlükler'e olan etkileri ele alınacak, ardından Memlük sistemi ve Memlükler'in kuruluşu hakkında bilgi verilecektir.

Bu iki asırda başta Müslümanlar olmak üzere tüm dünyayı etkileyen en önemli hadiselerin başında Moğol saldırıları gelmektedir. Bu istilâyı bizzat yaşamış kişilerle görüşen İbnü'l-Esîr (ö. 630/1233) *el-Kâmil fi't-târîh* adlı eserinde bu saldırıların Hz. Âdem'den beri insanoğlunun mâruz kaldığı en büyük felâket olduğunu ifade etmektedir.[4] Harzemşahlar Devletini yıkan Moğollar Semerkant, Buhara, Taşkent, Hârizm, Belh gibi İslam medeniyetinin önemli şehirlerini yerle bir ederek batıya doğru ilermişler, ele geçirilmesi oldukça zor olan Alamut kalesini yıkıp İsmailî hakimiyetine son vermişlerdir. Bağdat'a geldiklerinde ise Abbasî Halifesi Müstaʿsım'ı (ö. 656/1258) öldürüp şehri yerle bir etmişler, Kur'an sayfalarını ahırlarda hayvanların altına serip, İslâm mirasına dair kıymetli eserleri

[3] https://islamdusunceatlasi.org/images/havzalar/safeviler_1300_1500.jpg (erişim tarihi: 26.06.2024)

[4] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, 333.

yakmışlar ya da Dicle nehrine atmışlardır.[5] Bağdat'ın 656/1258 yılında yaşadığı bu tahribatın neticelerini tabakat kitaplarında görmek mümkündür. Zira Kahireli Hanefî alimleri tespit ederken yaptığımız taramada 656/1258 yılının Bağdat için bir dönüm noktası olduğu görülmektedir. Bu tarihten önce yaşamış birçok alimin Bağdat'la teması olurken bu tarih sonrasında Bağdat şehri Moğol zulmü dışında nadiren zikredilir. 656/1258 öncesi Bağdat tıpkı Kahire ve Dımaşk gibi alimlerin eğitim verdikleri ya da rihle yaptıkları bir ilim merkezi iken bu tarihten sonra Bağdat hakkında ilim ve eğitime dair herhangi bir detaya rastlamak oldukça zordur.

Moğollar daha sonraki süreçte İslamiyet'i kabul etmiş olsalar da komşuları olan Müslüman ülkelerle savaşmaya devam etmişlerdir. Örneğin Suriye ve Mısır'a hâkim olma arzusundan vazgeçmeyen İlhanlı hükümdarı Gâzân Han (ö. 703/1304) Papa VIII. Boniface'ye (ö. 703/1303) mektup yazarak Memlükler'e karşı Hıristiyan devletlerin desteğini sağlamaya çalışmıştır.[6] Moğolların İslam'a girmeleri Memlük halkını ve bazı alimleri onlarla savaşma konusunda çekimser bir tavra itse de başta İbn Teymiye olmak üzere bazı alimler Memlük Sultanını İlhanlılar'la savaşma konusunda cesaretlendirmiştir. Hatta İbn Teymiye Moğolların hâlâ Cengiz'in yasalarına uyduğunu, Hıristiyanlarla iş birliği yaptığını ve İslam toplumundaki Hâricîler gibi olduklarını dile getirerek uzunca bir fetva yayınlamıştır.[7] Ayrıca İbn Teymiye Ramazan ayında meydana gelen Memlük-İlhanlı savaşına bizzat katılarak etkili konuşmalar yapmış, ordunun zayıf düşmemesi için oruçlarını bozabileceklerini söyleyip kendisi de herkesin göreceği şekilde yemek yemiştir.[8] Şekhab Savaşı diye bilinen bu savaş neticesinde Moğolların Şam bölgesine yönelik emelleri sonlandırılmıştır (2 Ramazan 702 / 20 Nisan 1303).

489/1096 yılında başlayıp 690/1291'de Latin Hıristiyanların Doğu'da son merkezi olan Akkâ'dan çıkarılmasına kadar süren Haçlı Seferleri İslam dünyasına olan büyük etkileri sebebiyle zikredilmesi gereken hadiselerdendir. Kimi tarihçiler tüm tarih gelişimi içinde Haçlı Seferleri'nden daha aşağılık, daha barbar ve daha sefil bir devir yaşanmadığını ifade etmektedir.[9] Yaklaşık iki yüzyıl süren bu seferlerde yaşanan katliam, yağma, tecavüz ve

[5] İbn Tağrıberdî, *en-Nücûmü'z-zâhire,* VII, 51.

[6] Abdülkadir Yuvalı, "Gâzân Han", *DİA*, XIII, 429-31.

[7] Sağlam, "İlhanlı Hükümdarı Gazan Han'ın Suriye İşgali Sürecinde İbn Teymiyye'nin Siyasî ve Dinî Mücadelesi", s. 49.

[8] İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye,* XIV, 25-6.

[9] H. A. Nomiku, *Haçlı seferleri,* s. 19.

yamyamlık hadiseleri bu ifadeleri doğrular niteliktedir.[10] Tarihçiler Haçlıların Kudüs'ü ele geçirdikten sonra görülmemiş bir vahşet sergilediklerini, şehirdeki bütün Müslümanları katlettiklerini Kubbetü's-Sahra'daki kayayı şarapla yıkayıp yanında domuz kestiklerini ve kayayı kırdıklarını zikretmektedir.[11] Mescid-i Aksâ'ya sığınanların kılıçtan geçirildiği, Yahudilerin sığındıkları sinagoglarda ateşe verilerek yakıldığı da kaynaklarda yer almaktadır. Hatta Haçlıların yaptığı katliamın ulaştığı boyut olaya şahit olan Hıristiyan tarihçiler tarafından da zikredilmektedir. Meselâ vakanüvis Raimundus Aguilers, zaptın ertesi sabahı yolda giderken her tarafı kaplayan cesetlerin arasından ve dizlerine kadar çıkan kan birikintilerinin içinden geçmek zorunda kaldığını söylemektedir.[12]

Haçlılar yaptıkları bu seferlerle başta Kudüs olmak üzere, Urfa, Antakya ve Trablus'ta küçük devletler kurmuşlar ve bölgede etkili bir güç hâline gelmişlerdir. Kudüs her ne kadar Selâhaddîn Eyyûbî (ö. 589/1193) tarafından tekrar fethedilse de Haçlıların bölgedeki varlığı Memlükler devrine kadar devam etmiştir. Memlük sultanı Baybars'ın Haçlılara karşı topyekûn bir mücadeleye girişmesiyle Haçlılar büyük bir darbe yemiş, Antakya Haçlı Prensliği ortadan kaldırılmış ve birçok şehir tekrar Müslümanların eline geçmiştir. Haçlıların son kalesi olan Akka ise 690/1291'de Sultan Halil b. Kalavun tarafından fethedilmiştir.[13]

Bölgedeki ticareti etkilemesi açısından 767/1365'te Haçlıların İskenderiye'ye yaptığı çıkarmaya da yer vermek gerekmektedir. Haçlı Seferi yapmak için büyük bir arzu duyan Kıbrıs kralı I. Pierre Avrupa'da yaptığı görüşmeler neticesinde Venedik'te güçlü bir Haçlı ordusu meydana getirmiş, Rodos üzerinden İskenderiye'ye ani bir baskın gerçekleştirip şehri ele geçirmiştir. Şehrin zenginliği karşısında büyülenen ordu büyük bir yağma gerçekleştirmiş; Müslüman, Yahudi ve yerli Hıristiyan halkı kılıçtan geçirip beş binin üzerinde insanı esir almışlardır. Kahire'den yola çıkan Memlük ordusu gelmeden Kıbrıs'a gitmeyi başaran Haçlı ordusu başta Papa olmak üzere Avrupa'daki birçok insanı sevindirmiştir. Ancak kısa sürede tüm Avrupa bu seferin sonuçlarından olumsuz etkilenmiştir. Zira Memlükler'in Kıbrıs ve Avrupa ile elli yıldır devam eden barış hâli sona ermiş, Akdeniz ticareti ise durmuştur. Bu olaya kadar Hıristiyan hacılar kutsal yerleri hiçbir engelle karşılaşmadan ziyaret edebilirken

[10] Haçlı ordusunda zaman zaman gerçekleşen Müslüman eti yeme hadisesi, olayı müşahede eden bazı batılı kronikçiler tarafından da zikredilmektedir: Maalouf, *Arapların Gözünden Haçlı Seferleri*, 51, 248; Michaud, *Historie des croisades*, I, 357, 577.

[11] Zehebî, *Siyerü aʿlâmi'n-nübelâ*, XXIII, 175.

[12] Demirkent, "Haçlılar", *DİA*, XIV, 530

[13] Özaydın, "Halil b. Kalavun", *DİA*, XV, 319.

bu olaydan sonra Kutsal Mezar kilisesi kapatılmıştır. Ayrıca Kıbrıs Krallığı ortadan kaldırılması gereken bir düşman olarak görülmüştür.[14] Nitekim Kıbrıs 826/1424, 827/1425 ve 828/1426 yıllarında art arda yapılan üç sefer sonucu fethedilmiştir.[15]

Memlükler döneminin en önemli ve etkili olayının ise Timur saldırısı olduğu söylenebilir. Zira Memlükler bu saldırılarda başta Dımaşk olmak üzere Halep, Hama ve Humus'u kaybetmişlerdir. Timur 803/1401'de Dımaşk'ı ele geçirdiğinde şehri yağmalayıp büyük bir katliam yapmış ve şehirdeki birçok yapıyı yıktırmıştır.[16] Timur şehri tahrip ettiği gibi ayrılırken birçok ilim adamını ve sanatkârı yanına aldığından Dımaşk kültürel açıdan da büyük zarar görmüştür. Ayrıca ticarî açıdan önemli bir şehir olan Dımaşk'ın ekonomisi durmuş, Avrupa'ya büyük miktarda ürün ihraç eden şehir artık gıda maddelerini bile ithal eder duruma düşmüştür.[17] Dımaşk, ilmî kurumlar bakımından Kahire'yi geride bırakacak derecede medrese sayısına sahipken Timur'un bu yıkımıyla şehir bir daha eski günlerine kavuşamamış, birçok alim Kahire'ye göç etmiştir. Dımaşk ve Kahire Memlüklerin ilk dönemlerinde her açıdan birbirlerine benzemekteyken Timur saldırısından doğrudan etkilenmeyen Kahire, IX./XV. asırda Dımaşk'a göre biraz daha ön plana çıkmıştır.[18]

II. MEMLÜKLER ve KAHİRE

Aşağıda öncelikle Memlük sistemi, Memlük Devletinin kuruluşu ve genel siyasi durum hakkında bilgi verilecek, ardından Kahire'de sosyokültürel, ekonomik ve ilmî durumdan bahsedilecektir.

A. Memlük Sistemi ve Memlükler'de Siyasi Durum

Memlük, esir veya köleler arasından seçilip özel eğitimden geçirildikten sonra hükümdarın muhafız birliğine alınan ve zamanla aristokrat bir sınıf oluşturan ücretli askerler diye tanımlanmaktadır.[19] Askerî amaçlı memlük satın alıp bunları ordularda istihdam etme usulünün Abbasîlerle başladığı söylenmektedir. Hatta Halife Muʿtasım-Billah'ın (ö. 227/842) Semerkant ve civarından satın aldığı köle askerler için Sâmerrâ şehrini kurduğu, bu

[14] Demirkent, "Haçlılar", *DİA*, XIV, 543.

[15] İbn Tağrıberdî, *en-Nücûmü'z-zâhire*, XIV, 282-304.

[16] İbn İyâs, *Bedâiu'z-zuhûr*, I/2, 591-618.

[17] Tomar, "Şam", *DİA*, XXXVIII, 314.

[18] Özkan, *Memlüklerin Son Asrında Hadis*, s. 29.

[19] Kızıltoprak, "Memlük", *DİA*, XXIX, 87.

memlüklere iktâlar tahsis ettiği ve onları evlendirmek için Türk cariyeler satın aldığı nakledilmektedir.[20]

Memlükler sıradan kölelerden farklı bir statüye sahipti. Sıradan köleler ağır işlerde çalıştırılan, toplumda hor görülen ve çarşı pazarlarda ticaret malı gibi alınıp satılan bir unsur olarak görülürken memlükler böyle değildi. Onlar da her ne kadar ilk etapta satın alınsa da aldıkları eğitimden sonra özgürlüklerine kavuşmakta; asker, emir hatta sultan bile olabilmekteydi.[21] Ayrıca şahsî meziyetleri, sosyal farklılıkları ve askerî alandaki başarıları ile Mısır toplumunda özel bir aristokrat sınıfı oluşturan memlükler tek nesilli bir soyluluğa sahipti. Yani onların toplumdaki aristokratik konumları çocuklarına intikal etmiyordu. Çünkü bir memlükün oğlu kölelikten gelmediği için memlük olamıyor ve bu sıfatı taşıyamıyordu. Bu kimselere "evlâdünnâs" denilmiştir.[22]

Gerek Memlükler gerekse Moğollar ve Timur gibi Orta Asya steplerinden gelen kavimlerin Irak, Anadolu, Şam ve Mısır bölgesinde etkili bir unsur hâline gelmesinde at kullanmayı iyi bilmeleri önemli bir sebep olarak zikredilmektedir. Küçük süvari birlikleri hem doğrudan üzerlerinde hakimiyet kurulması hem de savaş alanında mağlup edilmeleri zor topluluklar diye tarif edilmektedir. Pek çok tarım bölgesinde atlı savaşçıların ya iktidara ve kaynaklara hâkim olduğu ya da merkezi devletlerin hükümdarlarıyla iktidar ve kaynaklar için mücadeleye giriştikleri ifade edilmektedir.[23]

Memlükler'in Mısır'daki varlığı Eyyubiler devrine dayanmaktadır. Selâhaddîn Eyyûbî (ö. 589/1193) ve sonraki Eyyûbî sultanların çok sayıda Türk memlük satın alarak ordularında istihdam etmeleri, Eyyûbî ordusundaki Türk emir ve askerlerin sayısını artırmıştır.[24] Özellikle Necmeddin Eyyüb (ö. 647/1249) kardeşi II. Adil'e (ö. 645/1248) karşı giriştiği iktidar mücadelesinde Türk memlüklerden büyük bir destek görmüş, her ne kadar ilk etapta mücadeleyi kazanamasa da kendisini destekleyen bu memlük grubuna yenilerini ekleyerek bin kişilik bir ordu oluşturmuş ve bu birliğin desteğiyle kardeşini tahttan indirmişti. Türk Memlükler'in sadakatini unutmayan Necmettin Eyyüb bu askerlere önem vermiş onlardan özel bir birlik oluşturmuştu. Bu özel birliğe Ravza adasında yetiştirilip eğitildikleri için Bahrî

[20] Yakûbî, *Kitâbü'l-büldân*, s. 255-269.

[21] Kızıltoprak, "Memlük Sistemi" *Türkler*, V, 320; Daniel Pipes, *Slave Soldiers and Islam*, s. 10.

[22] Kızıtoprak, "Memlük", *DİA*, XXIX, 89.

[23] Chamberlain, *Ortaçağda Bilgi ve Sosyal Pratik*, s. 48.

[24] Ayaz, *Memlükler*, s. 26.

Memlükler denilmiştir.[25] Necmeddin Eyyüb'ün eşi ve ileride İslam dünyasının ilk kadın yöneticisi olarak anılacak olan Şecerüddür de (ö. 655/1257) Türk asıllı bir memlüktür. Eyyûbî devrinin sona ermesinde etkili bir isim olan Şecerüddür aşağıda bahsedilecek olan Mansûre savaşında eşinin ölümünü gizleyip Necmeddin Eyyüb'ün oğlu Turan Şah (ö. 648/1250) gelene kadar idareyi ele almıştır. Memlükler bu savaşta büyük yararlıklar göstermiş olsa da Turan Şah savaş sonrasında Bahrî Memlükler'i tasfiye etmiş, üvey annesi Şecerüddür'e ağır hakaretlerde bulunmuştur. Şecerüddür ile soydaş olan Bahrî Memlük emîrleri Turan Şah'a karşı bir hareket başlatıp onu öldürmüşler, yerine Şecerüddürr'ü sultan seçmişlerdir. Bu olay (30 Muharrem 648 / 4 Mayıs 1250) Mısır'da Eyyûbîler devrinin sonu ve Memlükler devrinin başlangıcı olarak kabul edilmiştir.[26] Memlükler devri de kendi içinde Bahrî/Türk Memlükler ve Burcî/Çerkez Memlükler ikiye ayrılmaktadır. 784/1382'de kurulan Burcî Memlükler her ne kadar Çerkez adını alsa da dönemin tarihçileri bu devleti genellikle "Devletü'l-Etrâk" veya "Devletü't-Türk" olarak isimlendirmişlerdir. Zira satın alınan memlüklere, kökenleri ne olursa olsun Türk ismi verilmekte ve bu memlükler aralarında Türkçe konuşmaktaydılar.[27]

Memlükler'i İslam dünyasında itibarlı hâle getiren iki önemli olaydan bahsedilebilir. Bunlardan birincisi Necmeddin Eyyüb zamanında Fransa kralı IX. Louis komutasındaki haçlı ordusunun Mısır'ın stratejik açıdan önemli bir liman kenti olan Dimyat'ı ele geçirmeleri üzerine Memlük askerlerinin haçlıları hezimete uğrattıkları hadisedir (647/1250). Dimyat'ın 55 km. güneyindeki Mansûre şehrine kadar ilerleyen haçlı ordusu Eyyubi sultanının ölüm haberini aldıktan sonra Mansûre üzerine şiddetli bir saldırı başlatmış ancak Eyyubi ordusundaki Memlük askerlerinin sert müdahalesi sonucunda büyük bir yenilgiye uğramışlardır. Olay sırasında Kahire'de olan Eyyubi tarihçisi İbn Vâsıl (ö. 697/1298) bu hadisenin Kahire'deki yankılarını şöyle aktarmaktadır:

> Frenklerin kralı şehre girip sultanın sarayına kadar geldi; askerleri sokaklara yayılırken Müslüman askerler ve ahali çareyi karmakarışık bir hâlde kaçışmakta arıyorlardı. İslam ölümcül bir darbe yemiş gibiydi ve Frenkler tam zaferin meyvesini toplayacaklardı ki Memlük Türkleri yetişti. Düşman sokaklara dağılmış olduğu için bu atlılar yiğitçe saldırıya geçtiler. Frenkler her yerde baskına uğrayıp ya kılıçtan geçirildi ya da gürz darbeleriyle can verdiler. Gün başlarken güvercinler Kahire'ye Frenklerin saldırısını haber veren bir mesaj getirmişler, ama sonra savaşın

[25] Zehebî, *Siyer*, XXIII, 191-2; Yiğit, "Memlükler", *DİA*, XXIX, 90.

[26] Sıbt İbn Cevzî, *Mirâtü'z-zamân*, XXII, 417; Tomar, *Memlük Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesi*, s. 60-3; Kök, "El-Melikü's-Sâlih, Eyyûb", *DİA*, XXIX, 81.; Tomar, "Şecerüddür", *DİA*, XXXVIII, 404.

[27] Ayalon, "Names, Titles and 'nibas' of the Mamlûks", s. 194.

sonucuna ilişkin hiçbir yeni haber çıkmamıştı; bu yüzden endişe içindeydik. Şehirde ertesi güne kadar keder hüküm sürdü, sonra Türk aslanlarının zafer haberleri geldi. Kahire sokakları bayram yerine döndü.[28]

İslam dünyasında Memlükler'e güçlü ve itibarlı bir imaj kazandıran en önemli hadisenin Aynıcâlut Savaşı (658/1260) olduğu söylenebilir. Zira bu savaşta Memlükler uzun süredir önüne çıkan her orduyu yerle bir eden Moğolları büyük bir yenilgiye uğratarak İslam dünyasının takdirini kazanmıştır. Memlükler bu savaşla Moğolların Afrika'ya girme hayallerini de yok ederek dünya tarihini önemli oranda etkilemişlerdir. Zira bu savaşı Moğollar kazanmış olsaydı Bağdat'ta yaşananların benzerinin Kahire'de yaşanabileceği, İslam dünyasının merkezinin Akdeniz'in diğer ucuna doğru kayabileceği, İslam'ın çağının sona erebileceği, Arapçanın ne siyasi ne de idari ifade çeşitliliğiyle gelişebileceği gibi tahminler ileri sürülmektedir.[29] Ayrıca Memlükler bu zaferle Eyyubileri devirerek kurdukları yeni devletin meşruiyetini de sağlamışlar, aynı zamanda İslâm dünyasının en büyük devleti hâline gelip bu özelliklerini Osmanlılar'ın yükselme devrine kadar korumuşlardır.[30] Aşağıdaki harita Memlükler'in en geniş sınırlarını göstermektedir.

[28] Maalouf, *Arapların Gözünden Haçlı Seferleri*, s. 220.

[29] James Waterson, "The men who stopped the Mongols", *Military Illustrated*, Eylül 2007; Nikola Ziyade, "Hasâretü'l-Mogol fî ʿAyn-Calût enkazet el-hadârete'l-Arabiyye", *el-Müşâhidü's-siyâsî,* sy: 377, Haziran 2003; Aynıcâlut savaşını Moğollar kazansaydı İslam dünyası ve Avrupa'da neler olacağına dair tahminler için bk. Özaydın, "Aynicâlût", *DİA,* IV, 276.

[30] Yiğit, "Memlükler", *DİA,* XXIX, 90.

Şekil 3: Memlükler Devleti'nin En Geniş Sınırları[31]

Moğolların Bağdat'ı işgal edip halifeyi öldürmesiyle hilafet makamı boşalmıştı. Baybars'ın 659/1261'de Abbasi ailesine mensup Mustansır Billah'ı (ö. 660/1261) halife ilan etmesiyle hilafet yeniden tesis edilmiş oldu. Memlük sultanları her ne kadar halifenin onayı ile göreve başlasalar da halifenin yönetimde herhangi bir etkisi yoktu. Bununla birlikte hilafetin yeniden tesisi Memlük hakimiyetinin dinî meşruiyetini sağlanmış oldu.

Memlükler'de devlet başkanları her ne kadar saltanatın kendi soylarından devam etmesini arzulamış olsalar da veraset sistemi yoktu. Bunu başaran bazı sultanlar olmakla birlikte bir sultan öldüğünde genellikle emirler içinde muktedir olan başa geçmekteydi.[32] Kahire devletin başkenti, ticaretin merkezi ve halifenin bulunduğu şehirdi. Dımaşk, Halep gibi merkeze bağlı olan şehirler ise naibler tarafından yönetilmekteydi. Memlükler öncesinde Mısır ve Şam topraklarında sadece Şâfiî kâdılkudât adli işlere hakimken Sultan Baybars dönemi itibariyle dört mezhebi temsil eden birer kâdılkudâtın bulunduğu sisteme geçilmişti.

[31] Yiğit, "Memlükler", *DİA*, XXIX, 92.

[32] Ayaz, *Memlükler*, s. 89-90.

Kâdılkudâtlar sadece Kahire'ye değil Dımaşk'a da ayrıca tayin edilmekteydi. Kâdılkudâtların protokol sırası Şâfiî, Hanefî, Mâlikî, Hanbelî şeklindeydi.[33]

B. Kahire'nin Ekonomik, Sosyal ve İlmî Yapısı

Aşağıda Kahire'nin ekonomik, sosyokültürel ve ilmî durumu üç başlık altında ele alınacaktır. Önce Kahire'deki ekonomik hayat hakkında bilgi verilecek, ardından sosyal ve ilmî hayata dair izahlara yer verilecektir.

1. Ekonomik Hayat

Memlükler'in ekonomisinde ziraatın önemli bir payı vardı. Mısır'da üretilen ziraat mahsullerinin başında buğday geliyordu. Bununla birlikte keten, pamuk ve şeker kamışı da üretilmekteydi. Toprağın mülkiyeti ise ikta sahibi emir ve askerlerin elindeydi. Mısır bölgesinde toprağın verimi Nil nehrinin taşkınlarına bağlıydı. Nehrin zaman zaman kuruması ekonomik sıkıntılara sebep oluyordu.[34]

Başta Kahire olmak üzere Mısır'ın ekonomisini ayakta tutan önemli gelir kaynaklarından biri doğu-batı arasındaki ticareti sağlayan ticaret yoludur. Mısır sahip olduğu jeopolitik konum sayesinde Hindistan, Çin ve uzak doğudan gelen ticaret mallarının Avrupa'ya ulaşmasını sağlıyordu. Bu sayede Mısır birçok tüccarın uğrak yeri hâline gelmişti. Moğol istilalarıyla Irak'ın tahrip olması ve bu bölgelerde güvenlik probleminin görülmesi de tüccarların Mısır istikametini tercih etmelerini sağlıyordu. Memlükler tüccarların daha güvenli ve konforlu bir yolculuk yapabilmeleri için Azyab limanından İskenderiye ve Dimyat liman şehirlerine ulaşan bir ticaret yolu ve bu yol üzerinde ücretsiz konaklayabilecekleri han ve kervansaraylar inşa etmişlerdi.[35] Ayrıca Memlük sultanlarının Avrupa ve diğer komşu ülkelerle yapmış oldukları ticari anlaşmalar Mısır ve Şam bölgesinde son derece hareketli bir ticari hayatın oluşmasını sağlamıştır. Mısır'ın sahip olduğu konum uzun yıllar ekonomiyi canlı tutmuş olsa da coğrafi keşifler neticesinde oluşan yeni imkanlar ve özellikle Ümit Burnu'nun keşfi Mısır'ın ekonomisini büyük oranda olumsuz etkilemiştir. Zira tüccarlar bu sayede doğudan getirdikleri ticaret mallarını herhangi bir gümrük vergisi ödemeden Afrika'nın güneyini dolanarak Avrupa'ya götürme imkanına sahip olmuşlardı. Bu durum

[33] Yiğit, *Memlükler,* s. 200.

[34] Yiğit, *Memlükler,* s. 224-5.

[35] Yiğit, *Memlükler,* s. 231-2.

Memlükler'in ekonomisine darbe vuran en önemli gelişmelerden biri olarak zikredilmektedir.[36]

Beyaz köle ticareti devamlı memlük ihtiyacı olan devletin önemli ticaret alanlarından biriydi. Bu ticarette Memlükler Altın Orda Devleti ile iyi ilişkiler içinde olmuş, köle asker ihtiyacını karşılayan bu devletle aynı zamanda İlhanlılar'a karşı aynı safta yer almışlardır.[37]

Memlükler'e dair çalışmalarda pek yer verilmeyen ancak dünyanın gelmiş geçmiş en zengin insanı kabul edilen[38] Mali kralı Mense Musa'nın (ö. 738/1337) Kahire'yi ziyaretine değinmek gerekmektedir. Mense Musa, beraberinde 60 bin asker, hanımı İnâri Kunti'nin özel hizmetleri için binlerce köle ve câriye, kırk katır veya 500 köle tarafından taşındığı rivayet edilen iki ton civarında altınla hac yolculuğuna çıkmış ve yol üzerinde Kahire'ye uğrayıp Memlük Sultanı Kalavun'la görüşmüştür. Bu görüşmede Arapça bilmesine rağmen tercüman tutarak kendi dilini konuşmuş, yer öpme protokolünü de reddetmiştir. Ayrıca devlet hazinesine yüklü miktarda altın hediye etmiştir. Bu kafilede yer alanların yaptıkları alışverişle Mısır'ın ticaret hayatını canlandırdıkları, 1 dinarlık eşyaya 5 dinar ödedikleri, Kahire halkını ihya eden bu altın bolluğunun Mısır'da altının değerini düşürecek dereceye vardığı hatta altın fiyatlarının bu yüzden yıllarca yükselmediği kaydedilmektedir. Ayrıca bu ziyaretin dünya tarihi açısından önemli bir yeri olduğu da söylenebilir. Zira Mense Musa ve kafilesinin yüklü miktarda altın harcaması Venedikli tüccarların da dikkatini çekmiş ve bu durumu krallarına haber vermişlerdir. Bu olayın ardından Avrupalılarda Afrika içlerini tanıma ve oraya ulaşma düşüncesi giderek güçlenmeye başlamıştır. Hatta VIII./XIV. yüzyılda Mayorka'da[39] kurulan haritacılık okulunun Afrika içlerini tanıma amacıyla açıldığı zikredilmektedir.[40]

Bazı Memlük sultanlarıyla emirlerin tahıl, şap ve tuz ticaretini tekellerine almaları ticareti olumsuz etkilemeye başlamış, özellikle Çerkez Memlükler'inin ekonomik hayata olumsuz müdahaleleri ekonomik istikrara büyük ölçüde zarar vermiştir.[41] Ayrıca Memlük

---

[36] Ayaz, *Memlükler*, s. 113.

[37] Ayaz, *Memlükler*, s. 80.

[38] ABD'de bulunan web sitesi Celebrity Net Worth, 2012 yılında Musa'nın servetinin 400 milyar dolar civarında olduğunu belirtmiştir. Bu serveti rakamlarla ifade etmek zor olsa da Kahire'yi ziyaret eden bu kralın zenginliğini göstermesi açısından önemlidir: https://www.celebritynetworth.com/richest-politicians/royals/mansa-musa-net-worth/ (erişim tarihi: 23.06.2024).

[39] İspanya'ya bağlı bir ada.

[40] Kavas, "Mense Musa", *DİA*, XXIX, 146-8.

[41] Ayaz, *Memlükler*, s. 113.

sultanlarının paranın ayarıyla sürekli oynamaları da ticari hayatı çok etkilemiş ve ekonomik istikrarsızlığa sebep olmuştu. Hatta bu yüzden Venedik para birimi olan dukalar daha fazla rağbet görmüş, ülkede bunlarla alışveriş yaygın hâle gelmişti.[42]

2. Sosyal Hayat

Memlükler'de sosyal hayattan bahsederken ilk olarak toplumdaki sosyal sınıflara değinmekte fayda vardır. Makrîzî Mısır toplumunu "devlet yöneticileri, zengin tüccarlar, esnaf, çiftçi, fukaha ve öğrenciler, sanatkâr ve zanaatkârlar, ihtiyaç sahibi miskinler" diye yediye ayırmaktadır.[43] Bu tasnife dahil olan Yahudi, Hıristiyan gibi azınlıklar da toplumda yer alan unsurlar olarak zikredilebilir. Memlük Mısır'ında yöneticiler, halktan farklı kökenlere mensup bir zümreydi. Bu zümre farklı ırklara mensup olsa da Türkçe öğrenmişler ve kendi aralarında Türkçe konuşmaktaydılar. Yönetici sınıfla halk arasındaki köken, dil ve kültür uyuşmazlığının birtakım sorunlara sebep olduğuna dair bazı iddialar mevcuttur. Buna göre:

> Arapların Türklere karşı şüpheleri bir ideoloji seviyesine gelmişti. Türklerin siyasi hakimiyetleri tabii olarak Arapça konuşan halk arasında kültürel soğukluğun ve etnik stereotiplerin artmasına sebep olmuştu. Çoğu Müslüman Araba göre genel anlamda Türkler özelde ise Memlükler Arapça bilgisizlikleri ve İslam'a kayıtsızlıkları sebebiyle ana akım kültüre yabancı, kaba insanlar olarak kalmaya devam etmişlerdir. Din ulemasının çoğu, ilmî ve edebî faaliyetler sahasında Memlükler'e herhangi bir başarı mal etmeye özellikle yanaşmamışlardır; onların önyargıları dönemin tarih ve tabakat literatürüne de bulaşmıştır. [44]

Ulrich Haarman Memlük olmayan yerli âlimlerin, memlüklerden evlâdünnâstan olan âlimlerin faaliyetlerini küçük görme eğiliminde olduklarını dile getirmekte, ilmî faaliyetlerin memlüklerin işi olmadığı düşüncesine işaret etmektedir. Dönemin yaygın kanaatine göre memlüklerin sadece siyasî istikrarı sağlama ve dinî kurumları malî olarak destekleme görevi olduğunu zikretmektedir.[45] Nitekim ileride ele alınacak olan Moğultay b. Kılıç'ın Eski Zahiriyye Medresesinde hadis müderrisi olduğunda yerel kimseler tarafından alaya alınıp aşırı derecede hicvedilmesinde bu düşünce tarzının etkili olduğu söylenebilir.[46]

---

[42] Ayaz, *Memlükler*, s. 115; Said Abdülfettah Âşûr, *el-Asru'l-Memlûkî*, s. 310-9.

[43] Makrîzî, *İgâsetü'l-ümme*, s. 72-3.

[44] Berkey, *Ortaçağ Kahire'sinde Bilginin İntikali*, s. 167-8.

[45] Haarman, "Arabic in Speech, Turkish in Lineage: Mamluks and Their Sons in the Intellectuel Life of Fourteenth-Century Egypt an Syre", s. 81-4.

[46] Safedi, *Aʿyânü'l-asr*, V, 434.

Memlükler Kahire Kale'sinde temel İslami eğitim almaktaydı. Bu eğitimle yabancı memleketlerden bu topraklara yeni gelmiş genç kölelerin İslam'a geçmeleri amaçlanıyor ve temel İslami değerler öğretiliyordu. Bu derslerin gayesi Makrîzî'nin (ö. 845/1442) ifadesiyle İslam'ın ve Müslümanların yüceliğini onların kalplerine yerleştirmekti.[47] Haarman'a göre Memlükler'in son bir buçuk asrında Memlükler'in çoğunun mensup olduğu Hanefî mezhebinin eğitim kurumları Kahire'de daha seçkin bir yer aldıkça ve Anadolu, İran ve Mâverâunnehir'den Türkçe konuşan Hanefî alimleri Kahire'ye geldikçe Memlükler'i İslam eğitim dünyasına bağlayan entelektüel ve kişisel bağlar da zamanla kuvvetli hâle gelmiştir.[48]

Toplumun ileri gelen bir zümresi olarak ulemayı zikretmekte fayda vardır. Adli ve dini vazifeleri yürüten ulema Memlük toplumunda askerî aristokrasi ile halk arasında aracı rolü oynayan bir grup olarak görülmektedir. Zira ulema adli ve dini bazı görevleri yürüttüğünden yerel halka nazaran yönetime daha yakındı. Bu vesileyle ulema Memlükler ile halk arasında köprü vazifesi görerek önemli bir sosyal işlev üstleniyordu.[49]

Memlük Kahire'sinde sosyal hayatı doğrudan etkileyen cami, medrese, hamam, hankah gibi yapıların imarına önem veriliyordu. Özellikle imar faaliyetleri Muhammed b. Kalavun (ö. 741/1341) döneminde zirveye ulaşmıştı. Özellikle 702/1303'te meydana gelen şiddetli deprem Kahire için büyük bir yıkıma sebep olmuş, başta Ezher ve Hâkim Camii olmak üzere birçok cami ve medrese yıkılmış, bunun üzerine başta sultan olmak üzere tüm emirler el ele verip şehri yeniden inşa etmişlerdir.[50] Makrîzî bu dönemde Kahire ile Fustat'ın tek bir şehir hâline geldiğini yazmaktadır.[51] Ayrıca o günlerde şehrin nüfusunun 500-600.000 civarında olduğu tahmin edilmektedir.[52]

Veba gibi salgın hastalıklar başta şehir nüfusu olmak üzere Kahire'yi büyük oranda olumsuz etkileyen hadiseler olarak karşımıza çıkmaktadır. Şehrin sosyal, ekonomik ve ilmî hayatını savaşlardan bile fazla etkileyen bu hastalıklar birçok kişinin ölümüne sebep olmuştur. 749/1348'da başlayıp on beş yıl ve 776/1374'te başlayıp iki yıl süren veba salgınlarında pek

[47] Makrîzî, *el-Hıtat*, III, 373.

[48] Haarman, "Arabic in Speech, Turkish in Lineage: Mamluks and Their Sons in the Intellectuel Life of Fourteenth-Century Egypt an Syre", s. 81-114.

[49] Ayaz, *Memlükler*, s. 116.

[50] Makrîzî, *el-Hıtat*, IV, 56; İbn Tağrıberdî, *en-Nücûmü'z-zâhire*, VIII, 201.

[51] Makrîzî, *el-Hıtat*, II, 212.

[52] Seyyid, "Kahire", *DİA*, XXIV, 174.

çok kişi vefat etmiştir.[53] Hatta *et-Tabakâtü's-seniyye* dikkate alınarak tarafımızca yapılan okumada ölüm sebebi belirtilen Kahireli Hanefî alimlerin neredeyse yarısının veba sebebiyle vefat ettiği anlaşılmaktadır. Öte yandan İbn Tağrîberdî (ö. 874/1470), 806/1403 yılında meydana gelen kıtlık ve veba salgını sırasında şehrin büyük bir bölümünün harabeye döndüğünü ve nüfusunun neredeyse üçte ikisinin yok olduğunu söyler.[54] Kahire'de günlük ölüm vakalarının bazen 20.000'i bulduğu ifade edilmektedir.[55] Bu olay alimlerin konuyla ilgili eser yazmalarını da doğal olarak etkilemiştir. İbn Hacer Fatma ve Aliye isimli iki kızının 819/1416 yılındaki veba salgınında vefat etmesi üzerine *Bezlü'l-mâʿûn* adlı eserini yazmaya başlamış, eseri tamamladığı 833/1430 tarihinde ise büyük kızı Zeyn Hatun karnındaki bebeğiyle vefat etmiştir.[56] Öte yandan Hanefî alim Aynî de veba sebebiyle üç oğlunu ve bir kızını kaybetmiştir.[57]

Yukarıda Memlükler döneminde meydana gelen ve siyasi, sosyal ve ekonomik hayatı etkileyen önemli hadiseler ele alınmıştır. Aşağıdaki tablo bu olayların kronolojik sıraya göre tertibini içermektedir:

Tarihler	Önemli Olaylar
647/1250	Mansûre Savaşı
648/1250	Memlüklerin Kuruluşu
656/1258	Moğolların Bağdat'ı İstila Etmesi
658/1260	Aynıcâlut Savaşı
659/1261	Hilafetin Yeniden Tesisi
663/1265	Dört Mezhepten Her Birine Başkadılık Verilmesi
690/1291	Akka'nın Haçlılardan Geri Alınması ve Doğu'da Haçlı Varlığına Son Verilmesi
702/1303	Şekhab Savaşı ve Moğolların Suriye'ye Hâkim Olma Arzularının Sona Ermesi
702/1303	Mısır'da Şiddetli Bir Deprem Sonucu Birçok Yapının Yıkılması
724/1324	Mense Musa'nın Kahire'yi Ziyareti
749/1348	Veba
767/1365	Haçlıların İskenderiye Halkını Katledip Şehri Yağmalaması
784/1382	Burcî/Çerkez Memlüklerin Devrinin Başlaması
803/1401	Timur'un Dımaşk'ı İşgal Etmesi

[53] Makrîzî, *el-Hıtat*, II, 165.

[54] İbn Tağrıberdî, *en-Nücûmü'z-zâhire*, XIII, 152.

[55] Kahire'de meydana gelen veba hakkında ayrıntılı açıklamalar için bk. Esra Atmaca, *Kara Veba-Memlükler'de Salgın ve Toplum 749/1348-9*, s. 73-81.

[56] İbn Hacer, *Bezlü'l-mâ'ûn*, s. 9; Sehâvî, *el-Cevâhir ve'd-dürer*, III, 1209.

[57] Aynî, *Ikdü'l-cümân*, s. 380, 397.

819/1416	Veba
829/1426	Kıbrıs'ın Sultan Barsbay Tarafından Fethi
857/1453	İstanbul'un Fethi
893/1488	Ümit Burnu'nun Keşfi
897/1492	Endülüs'teki Son İslam Toprağının İşgali
923/1517	Ridaniye Savaşı ve Memlükler'in Yıkılışı

Tablo 1: Memlükler Devrinde Meydana Gelen Önemli Olayların Kronolojik Sıralaması

3. İlmî Hayat

Aşağıda ulema aileleri, rihleler ve ilim mekânları hakkında daha tafsilatlı açıklamalar yapılacağından bu başlıkta Kahire'deki ilmî hayata dair genel izahlar yer alacaktır.

Memlük Kahire'sinde yaşayan bir kimse yedi yaşında Kur'an-ı Kerim okuma, akaid, dört işlem gibi temel eğitimlerin verildiği, günümüzde ilkokula benzeyen mektep ve küttablara gönderilirdi. Bu mekteplerin bir kısmı özel olup ücretliyken, muhtaç öğrencilerin her türlü ihtiyaçlarının karşılandığı ücretsiz mektepler de vardı. Mektepteki hocaların, güzel ahlaklı, hafız, yazısı iyi ve hesabı bilen, evli ve yaşını başını almış kişilerden olması tercih edilirdi. Öğrencilerin maddi durumlarındaki farklılık sebebiyle mektebe yiyecek getirmelerine izin verilmez, beslenme saatinde her öğrenci evine yemek yemeye giderdi. Çoğu zaman mektep eğitimi yedi yaşında başlasa da yetenekli çocukların daha erken eğitime başladığı da olurdu. Mektep eğitimi genellikle öğrenci buluğ çağına erinceye kadar devam eder bununla birlikte ezberlerini bitiremeyen talebelere bir süre daha izin verilirdi. Eğitimini başarıyla tamamlayan ve özellikle hafızlığını bitiren öğrenciler için ailenin maddi durumuna göre merasimler düzenlenir, talebe ve hocasına çeşitli hediyeler verilirdi.[58]

Çocuklarının eğitimiyle ilgilenen bazı ebeveynler çocuklarını küçük yaşta ilim meclislerine götürmekte ve onlar için icazet almaktaydı. Zira bu vesileyle hem teberrük amaçlanıyor hem de çocuk yaşlandığında sosyal statü kazanıyordu. Hatta bazen bu icazetler yaşlılık döneminde gelir de getiriyordu. Nitekim bu dönemde birçok alimin hocalarının ve icazet aldıkları kimselerin arasında kadınların önemli bir yer tutmasında kadınların çocukluk döneminde aldıkları icazetlerin önemli payı vardı. Nitekim İbn Hacer'in babası İbn Hacer'i ve

[58] Özkan, *Memlüklerin Son Asrında Hadis*, s. 35-8.

ablasını ilim meclislerine götürmüş, ayrıca İbn Berdis (ö. 786/1384), Şemseddin el-Kirmânî (ö. 786/1384), Zeynüddin el-Irâkî (ö. 806/1404) gibi muhaddislerden kızı için icâzet almıştı.[59]

Kahire'deki ilmî hayata dair dikkat çekilmesi gereken hususlardan biri hoca talebe ilişkileridir. Çoğu zaman tabakat kitaplarında bir alimin eğitim hayatı hakkında bilgi verilirken ders aldığı mekânlardan ziyade eğitim gördüğü hocaları ön plana çıkmaktadır. Örneğin İbnü'l-Hümâm'ın (ö. 861/1457) biyografisine bakıldığında hocaları ve o hocalardan hangi ilimleri aldığı tafsilatlı bir şekilde verilirken bu eğitimi hangi medrese, hankah veya dârülhadiste aldığına dair herhangi bir bilgi yer almamaktadır.[60] Öte yandan ilim adabına dair yazılan eserlerde yer yer ilmi hocalardan değil de kitaplardan öğrenmenin getirdiği problemlere dikkat çekilmesi de hoca-talebe ilişkisine verilen önemin bir tezahürü olarak görülebilir. Özellikle dönemin Kahire'sinde birçok kurumda ders veren İbn Cemâʿa'nın (ö. 733/1333) eğitim öğretimle ilgili eserinde ilmi yalnızca kitaplardan öğrenmeyi "belaların en büyüğü", "ilme yapılan en zararlı kötülük" şeklinde tasvir etmesi eğitimde hoca-talebe bağına verilen önemi göstermesi açısından önemlidir.[61]

Başta Kahire olmak üzere Mısır ve Şam bölgesinde medrese, hankah ve dârülhadis gibi çok sayıda eğitim mekânı yer almaktadır. Makrîzî (ö. 845/1442) sadece Kahire'de yer alan 76 medreseden bahsetmektedir.[62] Bu kadar çok eğitim kurumunun inşa edilmesi ilme verilen önem ve hayırseverlikle açıklanabileceği gibi dönemin önemli bir gerçeği olan müsaderenin bir neticesi olarak da görülebilir. Zira Memlük yönetimi, askerî elitin siyasi güçlerini soylarından gelenlere nakletmelerini sistematik olarak engellemekte ve zaman zaman yönetimle ters düşen emirlerin varlıklarını müsadere etmekteydi. Ancak vakıf malına el koymak ya da vakfiye şartlarını değiştirmek son derece zor olduğundan vakıf kurmak, mülkiyeti müsadereden korumak için güvenli bir yol hâline gelmişti.[63] Örneğin Kahire'deki

[59] Kandemir, "İbn Hacer", *DİA*, XIX, 514; Belli bir geliri olmadığı için hadis rivayeti karşılığında ücret alan hocalar vardır. Bunların önemli bir kısmını kadın muhaddisler teşkil etmektedir. Kadınların bu dönemde hadis rivayetindeki rolü hakkında ayrıntılı açıklamalar için bk. Özkan, *Memlüklerin Son Asrında Hadis*, s. 77, 80-83; Yılmaz, Emiroğlu, "Memlüklerde İlmî Hayat ve Kadınların İlmî Hayattaki Yeri", s. 106-9.

[60] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, vr. 373[b].

[61] İbn Cemâa, *Tezkiretü's-sâmiʿ*, s. 97, 114.

[62] Makrîzî, *el-Hıtat*, IV, 199-266.

[63] İbn Haldun, *el-İber*, I, 548-9. Ayrıntılı açıklamalar için bk. Chamberlain, *Ortaçağda Bilgi ve Sosyal Pratik*, s. 74-83.

ekonomik kriz döneminde üstâdârlık[64] görevini yürüten Emir Cemaleddin bu krizin sorumlusu görülüp hapsedilmiş, bazı mallarına ele konulmuş ve fakirleşmişti. Ancak sahip olduğu mal varlığının bir kısmını daha önceden kurmuş olduğu medreseye vakfettiği için bu mallar müsadere edilmemiş, sonuç olarak kurduğu medrese uzun yıllar hizmet etmişti.[65] Görüldüğü gibi vakıflar aynı zamanda vakfeden kimselerin mal varlıklarını bir nevi koruma işlevi de üstlenmekteydi.

Memlük Kahire'si birçok önemli alime ev sahipliği yapmıştır. Hadis tarihinin en üretken hadis alimlerinin bir kısmının bu asırlarda Kahire'de yaşadığı görülmektedir. İbn Dakîk el-Îd (ö. 702/1302), Mizzî (ö. 742/1341), Zehebî (ö. 748/1348), Moğultay b. Kılıç (ö. 762/1361), Zerkeşî (ö. 794/1392), İbnü'l-Mülakkın (ö. 804/1401) Irâkî (ö. 806/1404), Bulkînî (ö. 824/1421), İbnü'l-Cezerî (ö. 833/1429), Sıbt İbnü'l-Acemî (ö. 841/1438), İbn Nâsıruddîn (ö. 842/1438), İbn Hacer (ö. 852/1449), Aynî (ö. 855/1451), İbn Kutluboğa (ö. 879/1474), Sehâvî (ö. 902/1497), Süyûtî (ö. 911/1505) gibi hadis otoriteleri bu alimlerden bazılarıdır.

Gerek İslam tarihi gerekse Memlükler dönemine dair önemli eserler telif eden Safedî (ö. 764/1363), İbn Haldun (ö. 808/1406), Makrîzî (ö. 845/1442), İbn Tağrıberdî (ö. 874/1470) ve İbn İyâs (ö. 930/1524) gibi tarihçiler dönemin Kahire'sinde yaşamışlardır.

İbnü't-Türkmânî (ö. 750/1349), Abdullah b. Yusuf ez-Zeylaî (ö. 762/1362), Bâbertî (ö. 786/1384), Kâriulhidâye (ö. 829/1426), Aynî (ö. 855/1451), İbnü'l-Hümâm (ö. 861/1457), Şümünnî (ö. 872/1468), İbn Kutluboğa (ö. 879/1474) ve Kâfiyecî (ö. 879/1474) gibi Hanefî mezhebinin önde gelen isimlerinin de Kahireli olduğu görülmektedir.

İbn Manzûr (ö. 711/1311) ve Ebû Hayyân el-Endelûsî (ö. 745/1344) gibi önemli dil alimleri, Dımaşk'lı olsa da devrin önemli isimlerinden olan İbn Teymiye (ö. 728/1328) ve İbn Kesîr (ö. 774/1373) bu dönemde ön plana çıkan isimlerindendir.

Başta hadis olmak üzere İslamî ilimlere dair önemli birçok eser bu iki asırda kaleme alınmıştır. Buhârî'nin *el-Câmiu's-sahîh*'ine yapılan *Fethu'l-bârî*, *Umdetü'l-kârî*, *İrşâdü's-sârî* gibi önemli şerhler, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, *Târîhu'l-İslam ve vefeyâtü'l-meşâhîri ve'l-a'lâm*

[64] Üstâdüddâr sarayın ve sultan emlâkinin idaresinden sorumlu görevli için kullanılmaktadır. Farsça üstâz ile Arapça dâr kelimelerinden meydana geldiği ve "evin sorumlusu" mânasını taşıdığı veya Farsça "baş usta" anlamındaki ustaserâ kelimesinin Arapçaya üstâz şeklinde geçtiği ve zamanla üstâdâr biçimine dönüştüğü ifade edilmektedir. Ayaz, "Üstâdüddâr", *DİA*, XLII, 393-4.

[65] Chamberlain, *Ortaçağda Bilgi ve Sosyal Pratik*, s. 88.

gibi İslam tarihi ve ricalini aydınlatan hacimli eserlerin telifi bu döneme tekabül etmektedir. Şâfiî mezhebinin meşhur tabakat eserlerinden olan *et-Tabakatü'ş-Şâfiiyye*, Hanefî mezhebinin ilk tabakatı sayılan *el-Cevâhiru'l-mudiyye* bu dönem Kahire'sinin ürünleri olarak karşımıza çıkmaktadır.

III. MANSIPLAR, İLİM MEKÂNLARI VE RİHLELER

Herhangi bir araştırmaya konu olan alim veya alimler grubunun ekonomik durumları, görevleri, eğitim mekânları ve yolculukları dikkate alınması gereken hususlardandır. Zira bunlar kişilerin ilmî birikimlerini önemli ölçüde etkileyebilmektedir. Bu kısımda Hanefî alimlerin meslekleri, görevleri ve elde ettikleri mansıplar ele alınacaktır. Ardından en fazla eğitim alıp verdikleri mekânlar tanıtılacak ve rihleleri üzerinde durulacaktır.

A. Mansıp ve Meslekler

Memlük Kahire'sinde Hanefî alimler tıpkı diğerleri gibi ilmî gayeler, maişet temini, ekonomik güç ya da itibar elde etmek gibi amaçlarla çeşitli meslek ve mansıplara sahip olmuşlardır. Aşağıda Hanefîler üzerinden bu konu örneklerle ele alınacaktır.

Günümüz kullanımında makam, mevki anlamına gelen, zihinlerde biraz olumsuz bir çağrışım uyandıran[66] mansıp kelimesi Memlükler döneminde resmî görevleri ifade etmek amacıyla kullanılmaktadır. Mansıpları günümüzde üniversite başta olmak üzere çeşitli resmî ve özel kurumlarda kullanılan "kadro" manasında anlamak mümkündür. Kâdılkudâtlık, muhtesiplik, kazaskerlik, sır kâtipliği, müderrislik, muidlik, kadı vekilliği gibi görevler mansıp kavramıyla ifade edilirken, meslek kavramı daha çok terzi, manifaturacı, müzehhib, müstensih gibi kişisel zanaatlar için kullanılmaktadır.

Bu dönemde Kahireli Hanefî alimlerin neredeyse hiçbiri terzilik, kuyumculuk, çiftçilik, ayakkabıcılık gibi bir meslek yapmamıştır.[67] Memlükler dönemi İslam'ın ilk

[66] Mansıp, kişiye toplumda saygınlık kazandıran ve bir tutku hâlini alarak ahlâkî hayata zarar verebileceği düşünülen şan, şöhret, mevki anlamındaki ahlâk ve tasavvuf terimi olan câh ile eş anlamlı kullanılmaktadır (Çağırıcı, "Câh", *DİA*, VII, 14).

[67] Terzilik yapmış olan sadece iki alim vardır. Onlar da küçük yaşlarda yapmışlardır. Kâriulhidâye ve İbn Kutluboğa çocukken terzilik yapmışlar ancak sonra sadece ilimle meşgul olup çeşitli medreselerde görev almışlardır. Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, vr. 298[a]-299[b], 311[a]-312[ba].

asırlarındaki gibi[68] ilmin birtakım mesleklerle birlikte icra edildiği bir dönem değil, medrese gibi kurumlarla birlikte eğitimle ilgilenenlere düzenli gelir sağlandığı bir dönemdir. Sözgelimi bir ilim talebesinin ya da bir alimin maişetini sağlamak için ek iş yapması pek rastlanan bir durum değildir. Zira aşağıda ilim mekanlarında görüleceği üzere Kahire'deki eğitim kurumlarının hemen hepsinde talebe ve hocaların birçok ihtiyacı temin edilmekte, maaş ve burs desteği de sağlanmaktadır.[69] Bununla birlikte mansıbı veya düzenli bir geliri olmayan bazı alimler hadis rivayeti karşılığında ücret alarak veya müstensihlik yaparak geçimlerini sağlamışlardır.[70]

Tespit edilebildiği kadarıyla ilgili alimlerin mansıp ve meslekleri şöyledir: Emir, kâdılkudât, muhtesip, kadı vekili, kazasker, müderris, muid, imam, müftü, meşihat, sır kâtibi, muvakkı, müstensih, hatip, elçi, vakıf nâzırlığı, terzi, doktor, kütüphane görevlisi, manifaturacı, vaiz, üstâdâr, devâdâr, mihmandar, tezhipçi.[71] Temîmî'nin *et-Tabakâtü's-seniyye*'si dikkate alındığında ilgili alimlerin 262'sinin bir görev aldığı anlaşılmaktadır.[72] Bu da Memlük Kahire'sinde yaşamış Hanefî alimlerin %84 gibi önemli bir kısmının bir göreve sahip olduğunu göstermektedir.

Alimlerin elde ettikleri görevlerin başında müderrislik gelmektedir. Verilere göre 314 Hanefî alimin 116'sının en az bir yerde müderrislik yaptığı sonucuna ulaşılmaktadır. Meşihat

---

[68] Hicrî ilk asırlarda alimlerin ilmi bu tarz mesleklerle birlikte icra ettiklerine dair bazı açıklamalar için bk. Maden, *Hicrî II. Asır Ehl-i Hadîs Halkaları (Basra Örneği)*, s. 38-9.

[69] Medrese ve diğer ilim kurumlarının sağladığı imkanlar için "İlim Mekânları" başlığına bk. Bir kurumun alimlere sunduğu mansıplar için ayrıca bk. Midilli, "Memlükler Döneminde Bir İlim Kurumu: İbn Tolun Camii ve Ulemaya Sunduğu Mansıplar", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, 2020, sayı: 44, s. 37-73.

[70] Özkan, *Memlüklerin Son Asrında Hadis*, s. 101. Ayrıca herhangi bir mansıba sahip olmayan ya da uzlet hayatını tercih eden bazı alimlerin genellikle müstensihlik yaparak geçindiklerine dair örnekler için bk. Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, I, 264, IV, 202.

[71] Konuyla ilgili dönemin önemli bir alimi olan Sübkî'nin (ö. 771/1370) eserine dikkat çekmekte fayda vardır. Onun *Muʿîdü'n-niʿam ve mübîdü'n-nikam* adlı eseri dönemin çeşitli mansıp ve makamları ile meslekleri hakkında önemli veriler sunmaktadır. Görev sahiplerine ve görevlerini kaybeden kimselere çeşitli nasihatlerin de yer aldığı bu eser yüz on bir kadar mansıp ve meslek hakkında bilgi vermektedir: Sübkî, *Muʿîdü'n-niʿam: Makam ve Meslek Ahlakı*, editör: Halit Özkan; hazırlayan: Harun Yılmaz, Muhammed Enes Midilli, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2019. Ayrıca İbn Tolun'un *el-Gurefü'l-aliyye* adlı eserine eklenen meslek fihristleri yol gösterici bir işleve sahiptir: İbn Tolun'un *el-Gurefü'l-aliyye*, III, 495.

[72] Kalan 51 alimin bir kısmının uzlet hayatını tercih ettiği için görev almadığı, bir kısmının hakkında verilen bilgilerin ise son derece az olduğu görülmektedir: Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, I, 232-3, 240, 327, 344, 357-8, 365, II, 64-5, III, 263-6, IV, 87, 231-2.

görevinin bazen müderris anlamında kullanıldığı da hesaba katılırsa bu sayı 132'ye yükselmektedir. Bu da Memlük Kahire'sinde yaşamış olan Hanefî alimlerin en az %42'sinin bir kurumda müderrislik yaptığını göstermektedir. Burada izah edilmesi gereken hususlardan biri de müderrislik mansıbıdır. Bu mansıba sahip olmak ilgili medresede aktif bir şekilde ders vermek anlamına gelmeyebiliyordu. Bazı alimler kendileri yerine başka birini görevlendirebiliyorlardı.[73] Nitekim kimi alimler birkaç medresenin müderrislik mansıbıyla iyi bir gelire sahipti. Örneğin Kâriulhidâye (ö. 829/1426) bu sayede büyük bir servet elde etmişti.[74] Alimlerin bir kısmı bu mansıp ve mesleklerin birkaçını elinde bulundurmuş, kimisi sadece tek bir görevi yürütmüş kimi de herhangi bir görev elde edememiştir. Sözgelimi müderrislik yapan 116 alimin 89'unun aynı zamanda başka görevlere de sahip olduğu tespit edilmiştir. Mesela Aynî neredeyse elli seneye varan görev hayatı boyunca sekiz defa Kahire muhtesipliği, üç defa evkaf nâzırlığı, iki defa Hanefî kâdılkudâtlığı yapmış, aynı zamanda bazı medreselerde ders vermiştir.[75]

Mansıplar alimler arasında bazı çekişmelere yol açmakta, görevden azledilmek ise derin üzüntülere sebep olmaktaydı. Sözgelimi Serûcî'nin kâdılkudâtlıktan azledilince duyduğu üzüntünün ölümüne yol açtığı zikredilmektedir.[76] Öte yandan Harîrî'nin kâdılkudâtlık görevinden azledilmesi ona çok ağır gelmiş ve buna dair bir cüz yazmıştır. Bu olaydan 62 gün sonra yeni kâdılkudâtın vefat etmesi Harîrî'nin kerameti olarak nakledilmektedir.[77]

Bu dönemde alimlerle sultan ve emirler arasında himaye-destek ilişkisine dayalı bir olgudan bahsedilmelidir. Patronaj diye tabir edilen bu ilişkide alim bağlantılı olduğu emir veya sultanın yanında durmakta, ona destek olmaktadır. Bu desteğin, yönetici konumunda olsalar da azat edilmiş köle statüsüne sahip memlükler için önemli bir onay işlevi taşıdığına işaret edilmelidir. Öte yandan âlimler de emir ve sultanların himayesi vesilesiyle çeşitli ilmî ve resmî mansıplar elde etmekteydi. Bu yüzden bu mansıplar, özellikle de kâdılkudâtlık ve

[73] Örneğin Kâriulhidâye'nin vefatından sonra oğlu babasının vazifelerini elinde bulundurmaya devam etmiş, bu görevlere ise Abdüsselam Bağdâdî (ö. 859/1454) vekalet etmişti. İbn Tolun, *el-Gurefü'l-aliyye*, I, 789; konuyla ilgili açıklamalar ve farklı mezheplerden örnekler için bk. Özkan, *Memlüklerin Son Asrında Hadis*, s. 88-9.

[74] İbn Tolun, *el-Gurefü'l-aliyye*, I, 789. Berkey müderrislik mansıbını "değerli ticarî mal" olarak nitelendirmektedir, *Ortaçağ Kahire'sinde Bilginin İntikali*, s. 141.

[75] İbn Tolun, *el-Gurefü'l-aliyye*, II, 439-49. Aynî'nin hayatı ve görevleri için ikinci bölümdeki "Bedreddîn el-Aynî" başlığına bk.

[76] İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-kâmine*, I, 104.

[77] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, vr. 301[b].

muhtesiplik gibi önemli görevler sultanın değişmesi veya güç dengelerini etkileyen olaylarda el değiştirmekteydi.[78] Sözgelimi kısa bir süre kadılık yapan İbn Balabân'ın, Naib Ergun (ö. 731/1330-1) ile yakın dostluğu sayesinde Baybars Çaşnigir (ö. 709/1310) devrinde iyi bir konuma geldiği zikredilmektedir.[79] Muhtemelen kadılık görevinde bulunduğu yıllar Baybars'ın on buçuk aylık iktidar dönemindedir.

Mansıp elde etmede hoca talebe ilişkilerinin de önemli bir payı olduğuna işaret edilmelidir. Örneğin Sirâcüddîn Ömer b. İshak el-Hindî (ö. 773/1372) kâdılkudât görevini elinde bulunduran İbnü't-Türkmânî'ye (ö. 769/1368) ve İbn Tolun Camii müderrisi olan Bistâmî'ye mülazemet etmiş, ardından her iki alimin vefatıyla onların yerine göreve gelmiştir.[80] Ya da Aynî hocası Sîrâmî vesilesiyle Berkûkiyye Medresesinde görev almış, Moğultay b. Kılıç'ın hocası Celaleddin Kazvînî Eski Zâhiriyye Medresesi hadis müderrisliği için Sultan Muhammed b. Kalavun'la konuşarak talebesi Moğultay'ın bu göreve gelmesini sağlamıştır.[81]

Bu dönemde dikkat çeken hususlardan biri de evlâdünnâsın sahip olduğu mansıplardır.[82] Aynî, İbnü't-Türkmânî, İbnü'l-Hümâm, İbnü'd-Deyrî gibi Hanefî alimler birçok göreve getirilmişken Moğultay b. Kılıç ya da Kasım b. Kutluboğa gibi evlâdünnâstan olan Hanefî alimler diğerleri kadar mansıp elde edememişlerdir.[83] Nitekim Moğultay'ın Eski Zahiriyye Medresesine müderris olmasının diğer alimleri rahatsız ettiği ve bu yüzden kitabı ile ilgili mihneye maruz kaldığı zikredilmektedir. Kasım b. Kutluboğa ise Baybars Medresesindeki hadis hocalığı ile Cânıbek Medresesi şeyhliği gibi iki kısa süreli görev haricinde resmî bir

[78] Bu hususta verilebilecek en yerinde örneklerden biri Makrîzî ile Aynî'dir. Himayesinde oldukları emir ve sultanların çekişmeleri onların mansıplarını etkilemiştir. Konuyla ilgili bir makale için bk. Anne F. Broadbridge, "Academic Rivalry and the Patronage System in Fifteenth-Century Egypt: al-'Aynī, al-Maqrīzī, and Ibn Hajar al-'Asqalānī"", 86-107.

[79] İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-kâmine*, IV, 38.

[80] İbn Tolun, *el-Gurefü'l-aliyye*, I, 780.

[81] İbn Tolun, *el-Gurefü'l-aliyye* II, 440; Safedî, *Aʿyânü'l-asr*, V, 434.

[82] Mısır toplumunda özel bir aristokrat sınıfı oluşturan memlükler tek nesilli bir soyluluğa sahipti. Yani onların toplumdaki aristokratik konumları çocuklarına intikal etmiyordu. Çünkü bir memlükün oğlu kölelikten gelmediği için memlük olamıyor ve bu sıfatı taşıyamıyordu. Bu kimselere "evlâdünnâs" denilmiştir. Kızıtoprak, "Memlük", *DİA*, XXIX, 89.

[83] Evladunnasın emirlik ve askeriye dışında ilmî mansıplar elde etmesine pek sıcak bakılmadığına dair bazı iddialar için bk. Haarmann, "Arabic in speech, Turkish in lineage", *Journal of Semitic Studies*, s. 81-84.

görev almamış, hayatının çoğunu Eşrefiyye Dergâhı'nda fakir bir derviş olarak geçirmiştir.[84] Bununla birlikte evlâdünnâstan olup bürokratik mansıplara gelen alimler de mevcuttur. Dedeleri memlük olan Safedî (ö. 764/1363), İbn Tağrıberdî (ö. 874/1470) ve İbn İyâs (ö. 930/1524) devletin çeşitli kademelerinde görev almış evlâdünnâs zümresine mensup alimlerdir. Ancak dikkat edilirse bu isimlerin Kahire'nin önemli medreselerinde hadis, tefsir, dil veya akaid dersi verdiğine dair bir kayda rastlamak zordur. Bu durum ilmî faaliyetlerin memlüklerin ya da evlâdünnâsın işi olmadığı, onların sadece siyasî istikrarı sağlama ve dinî kurumları malî olarak destekleme yükümlülükleri olduğu tezini kuvvetli hâle getirmektedir.[85] Ayrıca evlâdünnâsı mülkiyet garantisi en az gruplardan saymak da mümkündür. Zira pek çok memlük sultanı malî sıkıntı içine düşüp memlüklerine gerekli ödemeyi yapamayınca evlâdünnâsın iktalarını ve hükmettikleri vakıfları ellerinden alıp diğer memlüklerin bu vakıflara hükmetmelerini ve iktâlarını işgal etmelerini sağlamıştır.[86]

Elde edilen mansıbın alimin tanınırlığını büyük oranda artırdığı söylenebilir. Alâüddîn İbnü't-Türkmânî'nin (ö. 750/1349) kendinden altı yıl önce vefat etmiş olan ağabeyi Tâceddîn İbnü't-Türkmânî (ö. 744/1343) gerek telif ettiği eserler gerekse verdiği derslerle kardeşi kadar önemlidir. Nitekim Safedi ikisinden "*Mısır semasının dolunayları, Mısır cennetinin iki nehri*" diye söz etmektedir.[87] Ancak küçük kardeş Alâüddîn daha fazla bilinmekte hatta ağabeyi Taceddin'in yazdığı bazı eserler kimi zaman kendisine nispet edilmektedir. Bu durumu belki de kâdılkudâtlığın onu daha çok meşhur yapmasıyla açıklamak mümkündür.

Mansıplar gerek gelir getirmesi gerekse sağladığı itibar sebebiyle ilim ehlinin elde etmek istediği bir olguydu. Özellikle kâdılkudâtlık birçok alimin sahip olmayı arzuladığı bir vazifeydi. Zira kâdılkudâtlık ilmî bir taltif olduğu kadar bürokratik meziyetler gerektiren önemli bir devlet göreviydi. Bununla birlikte bu mansıp bazı âlimler tarafından kendilerine teklif edilmesine rağmen reddedilmekteydi. Nitekim Bâbertî (ö. 786/1384) ve Emin Aksarâyî (ö. 880/1475) defalarca tekrarlanan teklif ve ısrara rağmen bu mansıbı istememişlerdir. Aynı

[84] Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmiʿ*, VI, 188.

[85] Arapların Türklere ve memlüklere bakışıyla ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Haarmann, "Ideology and History, Identity and Alterity", *International Journal of Middle East Studies*, s. 175- 196; Haarmann, "Rather the Injustice of the Turks", *Studia Islamica*, s. 61-78.

[86] Nitekim İbn İyâs, Kansu Gavrî'nin benzer bir uygulaması sebebiyle ana gelir kaynağını kaybetmiş, düştüğü kötü durumu sultana arz ederek hâlinden şikâyette bulunmuştur. Bunun üzerine Sultan Kansu Gavrî iktasını ona iade etmiştir. Rezûk, "İbn İyâs", *DİA*, XX, 97.

[87] Safedî, *Aʿyânü'l-asr*, III, 462.

şekilde İbnü'l-Muallim (ö. 714/1314), Şümünnî (ö. 872/1468), İbnü'l-Kutb İbrahim b. Ahmed (ö. 898/1493) vd. bazı alimler kâdılkudâtlık tekliflerini geri çevirmiş Hanefî alimlerdendir. Alimlerin bu tutumu tabakat kitaplarında övgüyle bahsedilen hususlar arasındadır. Kadılığı reddettiği bilgisi cömertlik, alçakgönüllülük, hakkı haykırmak gibi çeşitli ahlaki meziyetlerin zikredildiği kısımda verilmektedir. Nitekim birçok alimin arzuladığı ve yer yer alimler arasında çekişmelere sebep olan bu mansıbı reddetmek önemli bir meziyet olarak zikredilebilir. Aşağıda Hanefî kâdılkudâtlar, görev yılları ve görevi terk sebeplerini içeren tablo yer almaktadır.

Sıra	Kâdılkudât	Görev Yılları	Görevi Terk Sebebi
1.	Sadreddin Süleyman b. Ebi'l-İz (ö. 677/1279)	663-677	Ölüm
2.	Muizzuddin Numan b. Hasan (ö. 692/1293)	677-692	Ölüm
3.	Serûci (ö. 710/1310)	692-696	Görevden alınma
4.	Hüsâmüddin Hasan b. Ahmed er-Râzî	696-698	Görevden alınma
5.	Serûcî (ö. 710/1310) **2. kez**	698-710	Görevden alınma
6.	Şemseddin Muhammed b. Osman el-Harîrî	710-728	Ölüm
7.	Burhanüddîn İbrahim b. Abdülhak	728-738	Görevden alınma
8.	Hüsâmüddîn Hasan b. Muhammed el-Gavrî	738-742	Görevden alınma
9.	Zeynüddîn Ömer el-Bistâmî	742-748	Görevden alınma
10.	Alâüddîn İbnü't-Türkmânî (ö. 750/1349)	748-750	Ölüm
11.	Cemâleddin İbnü't-Türkmânî (ö. 769/1368)	750-769	Ölüm
12.	Sirâcüddîn Ömer b. İshak el-Hindî (ö. 773/1372)	769-773	Ölüm
13.	Sadreddin İbnü't-Türkmânî (ö. 776/1375)	773-776	Ölüm
14.	Necmeddin İbnü'l-Keşk (ö. 799/1397)	777	Görevden alınma
15.	Sadreddin Ali b. Ebi'l-İz el-Ezraî (ö. 792/1390)	777	İstifa
16.	Şerefüddin Ahmed b. Ali b. Mansur ed-Dımaşkî (ö. 782/1380)	778	İstifa
17.	Celâleddin Cârullah (ö. 782/)	782	Ölüm
18.	Sadreddin Muhammed b. Ali (ö.)	786	Ölüm
19.	Şemseddin Muhammed b. Ahmed et-Trablûsî (ö. 799/1397)	792	İstifa
20.	Mecdüddîn İsmail b. İbrahim el-Kenânî	792	Görevden alınma
21.	Cemâleddîn Mahmûd el-Kayserî (ö. 799/1396)	792-799	Ölüm
22.	Şemseddin Muhammed b. Ahmed et-Trablûsî (ö. 799/1397) **2. kez**	799	Ölüm
23.	Cemâlettin Yusuf b. Musa el-Malatî (ö. 803/1400)	800-803	Ölüm
24.	Eminüddîn Abdülvehhab et-Trablûsî (ö.)	803-305	Görevden alınma
25.	Kemâleddîn Ömer b. Adîm (ö. 811/1408)	805-811	Ölüm
26.	Nâsiruddîn Muhammed b. Ömer b. Adîm (ö. 819/1416)	811-811	Görevden alınma

27.	Eminüddîn Abdülvehhab et-Trablûsî (ö.) **2. kez**	811-812	Görevden alınma
28.	Nâsiruddîn Muhammed b. Ömer b. Adîm (ö. 819/1416) **2. kez**	812-815	Görevden alınma
29.	Sadreddin Ali b. Âdemî (ö. 816/)	815-816	Ölüm
30.	Nâsiruddîn Muhammed b. Ömer b. Adîm (ö. 819/1416) **3. kez**	816-819	Ölüm
31.	Şemseddin İbnü'd-Deyrî (ö. 827/1423)	819-822	Görevden alınma
32.	Abdurrahman b. Ali et-Tefehnî (ö. 835/1432)	822-829	Görevden alınma
33.	Bedreddin Aynî (ö. 855/1451)	829-833	Görevden alınma
34.	Abdurrahman b. Ali et-Tefehnî (ö. 835/1432) **2. kez**	833-835	Görevden alınma
35.	Bedreddin Aynî (ö. 855/1451) **2. kez**	835-842	Görevden alınma
36.	Saʿdeddîn İbnü'd-Deyrî (ö. 866/1462)	842-866	Görevden alınma
37.	Muhibbüddîn İbnü'ş-Şihne (ö. 890/1485)	866-867	Görevden alınma
38.	Bedreddin b. Savvâf el-Hamevî (ö. 867/1463)	867-867	Ölüm
39.	Muhibbüddîn İbnü'ş-Şihne (ö. 890/1485) **2. kez**	867-870	Görevden alınma
40.	Burhâneddîn İbnü'd-Deyrî (ö. 876/1471)	870-870	Görevden alınma
41.	Muhibbüddîn İbnü'ş-Şihne (ö. 890/1485) **2. kez**	871-876	Görevden alınma
42.	Şemseddin Muhammed b. Hasan el-Emşâtî (ö. 885/1480)	876-885	Ölüm
43.	Şerefüddîn Musa b. ʿÎd (ö. 886/1481)	885-886	Ölüm
44.	Şemseddin Muhammed b. Mağrîbî (ö.)	886-891	Görevden alınma
45.	Kadı Nâsıruddîn İhmîmî (ö.)		

Tablo 2: Mısır'da Hanefî Kâdılkudâtlığı Yapan Alimler[88]

Yukarıdaki tabloya göre Serûcî 4+12 yıl, İbrahim b. Abdülhak 10 yıl, Harîrî 18 yıl, Cemâleddîn İbnü't-Türkmanî (ö. 769/1368) 19 yıl gibi uzun bir süre boyunca bu görevi elinde bulundurdukları hâlde Şerefeddin Musa b. Îd, Burhaneddin İbnü'd-Deyri ya da Bedreddin b. Savvaf gibi sadece birkaç ay bu görevde kalan alimler de mevcuttur. Ancak dikkat edilirse Bahrî Memlükler dönemine tekabül eden Memlüklerin ilk asrında kâdılkudâtlıklar Çerkez Memlükler dönemine göre çok daha az el değiştirmiştir. Bahrî Memlükler döneminde 120 yılda kâdılkudâtlık görevi 17 kez el değiştirirken Çerkez Memlükler döneminde Süyûtî'nin yaşadığı zamana kadar olan 117 yıllık süreçte bu sayı 29'a çıkmaktadır. Bu durumu siyasi istikrarsızlıklar, kâdılkudâtlık görevinin cazibesinin artması ya da Hanefi sayısındaki artışa bağlı olarak bu göreve olan talebin de yükselmesiyle açıklamak mümkündür. Ayrıca görevden ayrılma sebeplerine de dikkat çekmekte fayda vardır. 46 görev değişiminin 25'i azledilme, 18'i ölüm sebeplidir. Kendi arzusuyla görevi terk eden alim sayısı ise sadece 3'tür. Bu durum

[88] Bu tablo Süyûtî'nin *Hüsnü'l-muhâdara*'da zikrettiği Hanefî kâdılkudâtların tabakatlarda yer alan bilgileriyle karşılaştırılarak hazırlanmıştır (Süyûtî, *Hüsnü'l-muhâdara*, II, 184-7).

bu mansıbın son derece arzulanan bir makam olduğunu göstermektedir.[89] Zira bu verilere göre kâdılkudât olan alimlerin %93'ü istemeyerek bu görevden ayrılmak durumunda kalmıştır. Öte yandan bu mansıbı bir daha elde etmek için gayret sarf edip tekrar aynı göreve gelen alimler de mevcuttur.[90] Ayrıca bu görevi terk etme sebeplerinin başında görevden alınma gelmektedir. Bu durum patronajın mansıplara gelmedeki etkisini göstermektedir. Zira bu azledilmelerde sultanların değişmesinin, emirler arasındaki çekişmelerin ve diğer siyasi problemlerin önemli bir etkisi olduğu söylenebilir. Siyasi erk içinde değişen güç dengeleri farklı emir ve sultanların himayesinde bulunan alimleri de etkilemektedir.

Bu dönemde resmî görevlerden uzaklaşmanın ilmî çalışmalara olumlu yansıdığını gösteren bazı örnekler yer almaktadır. Örneğin Barsbay'ın (ö. 841/1438) vefatıyla bazı görevleri elinden alınan Aynî bu tarihten sonra evine çekilerek eser yazmakla meşgul olmuştur. Ya da Bâbertî kendisine defalarca yapılan kadılık tekliflerini reddetmiş, bunun yerine ömrünün sonuna kadar Şeyhûniyye Hankahında müderris olmayı tercih ederek o dönemde kendisinden en fazla istifade edilen Hanefî alim olmayı başarmıştır.[91]

B. İlim Mekânları

Bu başlıkta Hanefîlerin Kahire'de ders alıp verdikleri mekânlar ele alınacaktır. Memlük Kahire'si ilmî mekân bakımından oldukça zengin bir şehirdir. Bu dönemde Kahire'ye dışarıdan gelen İbn Haldun (ö. 808/1406) Kahire'deki ilim mekânlarının bolluk ve ihtişamına hayran kalarak hatıratında şu ifadelere yer vermiştir:

> Zilkâde ayının başında Kahire'ye geçtim. Dünya incisini, âlem bahçesini, milletler mahşerini, karınca gibi insanları, İslam'ın eyvanını ve iktidar koltuğunu gördüm. Çevresinde köşkler ve konaklar görünüyordu. Ufuklarından hankahlar ve medreseler parıldıyordu.[92]

Nitekim Makrîzî de (ö. 845/1442) *el-Hıtat*'ta büyük çoğunluğu Kahire'de yer alan 76 medrese, 5 bîmâristan, 22 hankah, 87 cami, 19 mescid, 38 ribat ve zâviyeden

---

[89] Bununla birlikte az da olsa rica ve ısrar üzerine görevde kalmaya devam eden Saʿdeddîn İbnü'd-Deyrî gibi alimler de mevcuttur Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, IV, 23.

[90] Sözgelimi yukarıda üç kez aynı görevi elde eden İbnü'l-Adîm'in (ö. 819/1416) kâdılkudâtlık mansıbı sebebiyle Trablûsî ile çekişme içinde olduğu, mansıpları elde etmede oldukça istekli bir "dünya adamı" olduğu zikredilmektedir. İbn Tolun, *el-Gurefü'l-aliyye*, I, 774.

[91] Bâbertî'nin ilişki ağındaki yeri için bk. Canlı, *Memlük Kahiresi Hanefî Çevresi*, s. 95.

[92] İbn Haldun, *Bilim ve Siyaset Arasında Hatıralar et-Ta'rîf*, s. 153.

bahsetmektedir.[93] Kahire'de bu kadar çok eğitim kurumunun inşa edilmesi ilme verilen önem, hayırseverlik ve serveti müsadereden korumak gibi sebeplerle açıklanmaktadır.[94]

Kimi tarihçiler ilim mekânlarının medrese, cami, hankah, dârülhadis gibi ayrımlara tabi tutulmasına karşı çıkmaktadır. Zira medreselerde aynı zamanda namaz kılındığı, camilerde de ders verildiği ileri sürülerek medrese ve mescid ayrımlarının suni birer tasniften ibaret olduğu ifade edilmektedir.[95] Bu görüş eğitim mekânının medreselerden ibaret olmadığını göstermek açısından dikkate alınabilir. Ancak medreseleri fıkıh merkezli eğitim vermesi hasebiyle darülhadis, darulkur'ân, hankah gibi diğer ilim mekânlarından farklı bir yer olarak kabul etmenin daha doğru olacağı ifade edilmektedir.[96]

Aşağıda Hanefî alimlerin ilmî mesai harcadıkları mekân olarak en fazla zikri geçen yerler ele alınacaktır. Bu mekânlar biyografilerdeki atıf miktarına göre şöyle sıralanabilir:[97] Sargatmışiyye Medresesi (18), Şeyhûniyye Hankahı (17), Yeni Eşrefiyye (Barsbay) Hankahı (9), Mansûriyye Medresesi (9), Müeyyediyye Medresesi (9), Ezher Câmi (7), Yeni Zâhiriyye (Berkûkiyye) Medresesi (6), Eski Zâhiriyye (Baybarsiyye) Medresesi (5), İbn Tolun Câmi (5), Sâlihiyye Medresesi (4), Fahriyye Medresesi (3), Emir Sûdûn Medresesi (3). Hanefîlerin bu mekânlar dışında eğitim alıp verdikleri bir veya iki kez zikri geçen 34 farklı eğitim kurumu da yer almaktadır.[98] Aşağıda onlara da değinilecektir. Hanefîlerin en çok ilmî mesai harcadıkları mekânların daha iyi anlaşılması amacıyla yukarıdaki verilerin grafik hâli aşağıda yer almaktadır.

---

[93] Makrîzî, *el-Hıtat*, IV, s. 3-316.

[94] Bu durumun sebepleri ile ilgi açıklamalara "İlmî Hayat" başlığında yer verilmiştir.

[95] Pedersen, "Masjid", *E.J. Brill's First Encyclopaedia of Islam 1913-1938,* V, 357.

[96] Ayrıntılı açıklama için bk. Yılmaz, *Zengî ve Eyyûbî Dımaşk'ında Ulema ve Medrese*, s. 29-31, 63-66.

[97] Medreselerin karıştırılma ihtimaline binaen parantez içinde medresenin bilinen diğer ismi de verilmiştir. Zira medreseler inşa edenin adıyla anıldığı gibi unvanıyla da anılmaktadır. Bu da aynı medresenin iki farklı medrese gibi algılanmasına sebep olabilmektedir. Nitekim Zahir Baybars'ın inşa ettirdiği medrese ile Zahir Berkuk'un inşa ettirdiği medrese ve Eşref Halil b. Kalavun ile Eşref Barsbay'ın yaptırdığı medrese ve hankahlar birbirine karıştırılabilmektedir. Doğru tespit için önemli unsurlardan biri de kronoloji bilgisidir. İlgili alimin yaşadığı dönemle söz konusu kurumun inşa tarihi çoğu zaman yararlı olmaktadır.

[98] Bu veriler Temîmî'nin *et-Tabakâtü's-seniyye* adlı eseri dikkate alınarak hazırlanmıştır. Diğer kaynaklar dikkate alındığı takdirde rakamlarda artış gözlemlense bile oranlarda herhangi bir değişiklik olmamaktadır. Burada asıl maksat Hanefîlerin başlıca ilim mekânlarını tespit etmek olduğundan diğer kaynaklara başvurularak milimetrik sonuçlara ulaşmak amaçlanmamıştır.

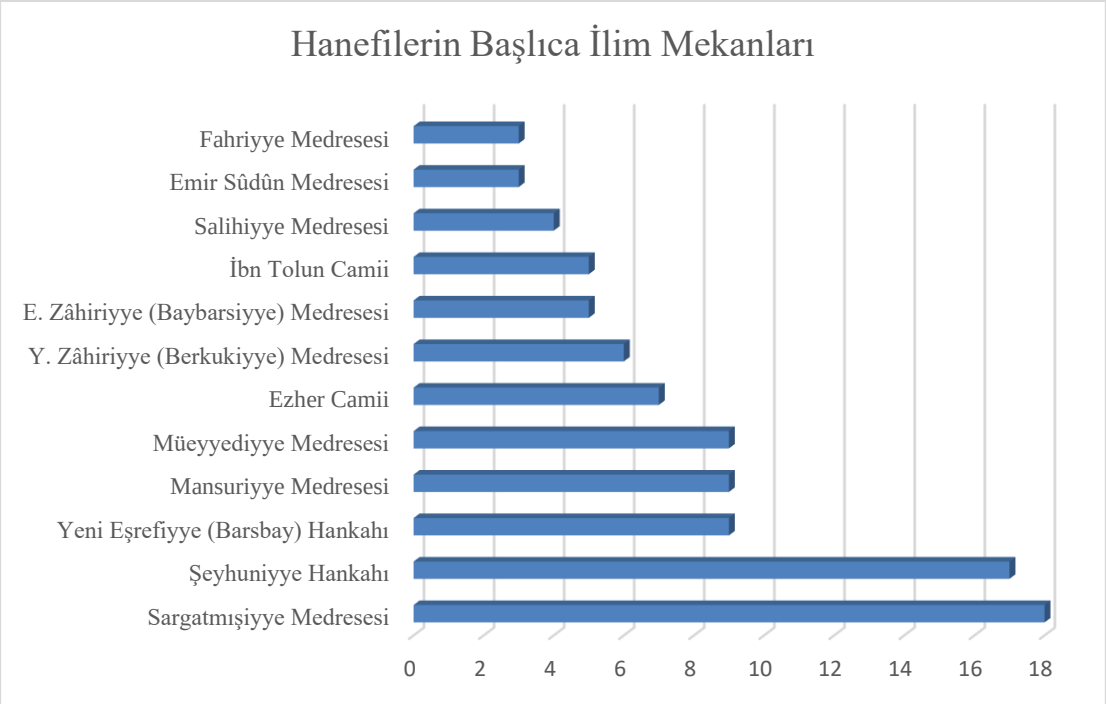

Grafik 1: Hanefî Alimlerin İlim Mekânları[99]

1. Medreseler

Kahire'de Hanefîlerin eğitim alıp verdikleri mekânların başında medreseler gelmektedir. Medrese denilince çoğu zaman belirli mimari yapıya sahip görkemli mekânlar gelse de bir hayırseverin medrese olarak vakfettiği ev dahi medrese olarak kabul edilmektedir. Tabakat ve hıtat kitaplarında yüzlerce medrese zikredilmesinin sebeplerinden birinin de bu olduğu söylenebilir. Nitekim İbn Batuta (ö. 770/1368-69) Mısır'daki medreselerin sayılamayacak kadar çok olduğunu ifade etmektedir.[100]

Bir alimin eğitim kariyerinden bahsederken medreselerden daha önemli dinamikler vardır. Genellikle icazetler, ezberlediği ve okuttuğu kitaplar ve hoca talebe ilişkileri üzerinde durulur. Eğitim aldığı mekânların ise nadiren verildiği görülmektedir.[101] Tabakat kitaplarında medreseler eğitim alınan bir kurum olmaktan öte elde edilen mansıp ve görev yeri olarak

[99] Bu mekânların günümüzdeki konumlarını gösteren harita için bk. https://www.google.com/maps/d/viewer?hl=tr&mid=1nMLlAzs49tJ1HBW3nFU_WJkmkTThfRE&ll=30.038819238530024%2C31.26754180484619&z=13 (erişim tarihi: 26.06.2024) İlgili ilim mekânlarının birbirine yakın konumlarda yer aldığı dikkat çekmektedir.

[100] İbn Batuta, *Rihle*, I, 56.

[101] Konuyla ilgili daha önce geçen açıklamalar için "İlmî Hayat" başlığına bk.

zikredilmektedir. Bununla birlikte yaşam alanı hâline gelerek tedristen daha fazla işlev kazanan bazı medreseler biyografisi verilen alime dair bazı ayrıntılar da içerebilmektedir. Özellikle Sargatmışiyye Medresesi bu hususta verilebilecek en güzel örnektir. Zira bu medrese uzak memleketlerden gelen, Türkçe veya Farsça bilen Hanefi öğrencilerin eğitimine ve konaklamasına tahsis edilen bir kurumdu. Dolayısıyla biyografisinde Sargatmışiyye Medresesinde kaldığı zikredilen bir kimsenin Kahire'nin yerlisi olmadığı ve Arapça dışında bir dili konuşabildiği bilgisi de verilmek istenir.[102]

Bazı medreselerde müderrislerin ikamet edebilecekleri alanlar da mevcuttur. Kimi zaman alimlerin kişisel hayatlarına dair bazı bilgilerin medreseye bağlı olduğu görülmektedir. Sözgelimi İbn Cemâa'nın (ö. 733/1333) oğlunun medresedeki ikametgâhında dünyaya gelmesi,[103] Münzirî'nin (ö. 656/1258) hayatının sonuna kadar medreseden dışarı çıkmamış olması[104], Hanefî alim Saʿd b. Halil'in (ö. 814/1411-2) ikamet ettiği medresede hırsızlar tarafından bıçaklanarak öldürülmesi[105] medreselerin eğitim kurumundan ibaret bir yapı olmadığını göstermektedir.

Medreselerin ilmî gayeler dışında kullanıldığına dair örneklere rastlamak mümkündür. Nitekim Hanefî fakih ve tarihçi İbn Dokmak (ö. 809/1407) bir eserindeki ifadelerden dolayı Azraviyye Medresesine hapsedilmiştir.[106] Medreseler kimi zaman ganimetlerin toplandığı nokta,[107] kimi zaman silah deposu ve hatta savaş zamanlarında sivillere askeri eğitim verilen yer olarak kullanılmıştır.[108]

Hanefîlerin ders alıp verdikleri medreselerin bir kısmı Hanefî Mezhebine göre eğitim verirken büyük bir kısmı ise birden fazla mezhebe göre eğitim vermekteydi. Kahire'de Hanefî Mezhebine göre eğitim veren medreseler şunlardır: Sargatmışiyye Medresesi, Süyûfiyye Medresesi, Ezkeşiyye Medresesi, Âşûriyye Medresesi, Gazneviyye Medresesi, Bubkeriyye, Cemâliyye, Aytemişiyye Medresesi, Mihmandâriyye Medresesi. Bu medreseler her ne kadar Hanefî medreseleri olsa da çoğu Hanefîlerin başlıca mesai harcadığı kurumlar arasında değildir. Hatta bir kısmı hakkında birkaç satır bilgi dışında herhangi bir malumat yer

[102] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, II, 103, III, 219, vr. 441[b].

[103] Birzâlî, *Meşyehatü Kâdi'l-kudât İbni Cemâa*, I, 14 (neşredenin girişi).

[104] Sübkî, *Tabakâtü'ş-Şâfiʿiyye*, VIII, 260.

[105] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, IV, 8.

[106] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, I, 226.

[107] İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, XIV, 7.

[108] İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, XIV, 12.

almamaktadır. Bu yüzden aşağıda ele alınacak olan medreseler mezhep tasnifinden ziyade Hanefî alimlerin ilmî mesai harcadıkları mekân olarak en fazla zikri geçen medreselere göre tertip edilmiştir.

Aşağıda Sargatmışiyye Medresesi gerek Hanefîlerin en önemli kurumu olması hasebiyle gerekse örnek olması için detaylı bir şekilde ele alınacaktır. Tezin kapsamını genişletmemek adına diğer kurumlar hakkında bu kadar ayrıntıya yer verilmeyecektir.

a. Sargatmışiyye Medresesi

Yapımı 756/1355 Ramazan'ında başlayan medrese 757/1356 yılında tamamlanmıştır. Makrîzî bu yapının görkem, güzellik ve ihtişam bakımından mükemmel olduğunu ifade etmektedir.[109] Başta Hanefîler olmak üzere birçok alim ve talebenin gözde mekânlarından biri olmayı başaran bu medresenin banisi Emir Sargatmış en-Nâsırî'dir (ö. 759/1358). Sargatmış 737-8/1337-8'de İbn Savvâf adlı bir tacir tarafından Orta Asya'dan Kahire'ye getirilmiş ve Sultan Muhammed b. Kalavun'a (ö. 741/1341) seksen bin dirheme (dört bin dinara) satılmıştır. Safedî (ö. 764/1363) bu meblağın başka hiçbir memlük için ödenmeyen büyük bir miktar olduğunu zira onun yakışıklı ve heybetli bir memlük olduğunu söylemektedir.[110]

Reîsü nevbeti'l-ümera (tüm emirlerin reisi) olan Emir Sargatmış devlet kademelerinde yüksek mevkilerde görev yapmış, Sultan Hasan b. Muhammed Kalavun (ö. 762/1361) devrinde büyük bir nüfuz ve servet elde etmiştir. Öyle ki Emir Şeyhun (ö. 758/1357) ile devleti fiili olarak yönetmişlerdir. Ancak bu durumdan rahatsız olan Sultan Hasan memlüklerin desteğini alarak Emir Sargatmış'ı tutuklatmış, servetine el koymuş ve ülkenin yönetimine hâkim olmuştur. Safedî, Sargatmış'ın müsadere edilen malının tarif edilemeyecek kadar çok olduğunu belirtmektedir.[111]

Emir Sargatmış güzel görünümlü, Kur'an-ı Kerîm okumayı çok seven ve tecvid kurallarına hassasiyetle uyan, dil ve fıkha dair meseleleri ilim ehli ile mütalaa etmeyi seven biri olarak zikredilmektedir. Ayrıca Hanefî mezhebine sıkı sıkıya bağlılığıyla bilinen Sargatmış'ın Türk ve Fars asıllı kimselere yakınlık gösterdiği ve onlara çeşitli ikramlarda bulunduğu ifade edilmektedir.[112] Öyle ki inşa ettirdiği medresenin ilk müderrislik görevini

[109] Makrîzî, *el-Hıtat*, IV, 264.

[110] Safedî, *A'yânü'l-asr*, II, 556.

[111] Safedî, *A'yânü'l-asr*, II, 558.

[112] Safedî, *A'yânü'l-asr*, II, 558.

Fârâb'lı Hanefî alim İtkânî'ye vermiş[113] ve medresede fıkıh okuyacak talebelerin yabancı olmalarını şart koşmuştur.[114]

Şekil 4: Sargatmışiyye Medresesine Ait Bir Görsel[115]

Emir Sargatmış'ın ömrünün sonlarına doğru malları henüz müsadere edilmeden Kahire'de inşa ettirdiği Sargatmışiyye Medresesi başta Hanefîler olmak üzere birçok alim ve talebe için önemli bir ilim mekânı hâline gelmiştir. Gerek tabakatlar gerekse kurumlara dair kaynaklar

[113] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, II, 221

[114] Abdüllatif İbrahim Ali, "Nassâni cedîdâni min vesîkati'l-Emîr Sargatmış", 147.

[115] Bu görsel 23.01.2024 tarihinde medresenin bitişiğindeki İbn Tolun Camii minaresinden tarafımızca çekilmiştir.

medrese hakkında çeşitli bilgiler vermiş olsa da medresenin vakfiyesinde son derece ayrıntılı bilgiler yer almaktadır. Kahire'de Vakıflar Bakanlığına 3195 numarada kayıtlı olan[116] bu vakfiye Abdüllatif İbrahim Ali tarafından neşredilmiştir. Vakfiyede hamdele, salvele, vâkıfın kimliği, vâkıfa dua ve vakfın konumu hakkında bilgi verildikten sonra mukarnas, kubbe, eyvanlar, ikamet yerleri, fıskiye, abdesthane, kabristan ve minare hakkında mimari bilgiler verilmektedir.[117] Ardından bu vakıfta neler yapılacağına, konaklama hizmetinden kimlerin faydalanacağına dair izahlar yer almaktadır.[118] Ayrıca medresenin avlu girişine hasır konulması şart koşulmakta, mermer üzerinde ayakkabılarla gezilmesi ve fıskiyede abdest alınması yasaklanmaktadır. Fıskiyenin içine girmeye, abdest almaya, hatta elini sokmaya dahi izin verilmemesi gerektiği vakfiyede yazmakta, fıskiyenin temiz tutulması ve içine herhangi bir pislik atılmamasına dair ayrıntılı izahlar yer almaktadır.[119] Sonrasında Mısır diyarında fıkhı en iyi bilen Hanefî aliminin müderris olması şart koşulmakta ve bu müderrise üç muid istihdam edilmektedir.[120] Bu mansıbı elde etmenin getirdiği prestije işaret etmek gerekir. Zira Sargatmışiyye Medresesinde müderris olan bir Hanefi alim aslında vakfiyeye göre Mısır'da Hanefî fıkhını en iyi bilen alim olma vasfını da taşımış olmaktadır. Öte yandan Sargatmışiyye Medresesi, bünyesinde ders veren alimlerin kimliğiyle yüceltilmiş, burada ders vermenin getirdiği payeye yer yer işaret edilmiştir. Nitekim Aynî (ö. 855/1451), Moğultay b. Kılıç gibi bir alimin hadis dersi verdiği bu medreseye İbn Şeyhzâde'yi (ö. ?) yakıştıramamış, bu durumu zamanın insanlar üzerindeki oyunu diye nitelendirmiştir.[121]

Vakfiyenin devamında altmış yabancı Hanefî öğrencinin fıkıh dersi ve konaklama hizmetinden faydalanacağı belirtilmiş, ayrıca medresenin hemen yanındaki İbn Tolun Camii'nde öğle ile ikindi namazları arasında hadis dersleri yapılması şart koşulmuştur.[122] Medresenin eğitim ve tatil günleri ise şöyledir:

[116] Abdüllatif İbrahim Ali, "Nassâni Cedîdâni", s. 189.

[117] Abdüllatif İbrahim Ali, "Nassâni Cedîdâni", s. 141-4.

[118] Abdüllatif İbrahim Ali, "Nassâni Cedîdâni", s. 145.

[119] Abdüllatif İbrahim Ali, "Nassâni Cedîdâni", s. 146.

[120] Abdüllatif İbrahim Ali, "Nassâni Cedîdâni", s. 147.

[121] Aynî, *Ikdü'l-cümân*, s. 642.

[122] Abdüllatif İbrahim Ali, "Nassâni Cedîdâni", s. 149.

Sargatmışiyye Medresesinin Eğitim ve Tatil Zamanları			
Günlük Ders Saatleri	**Haftalık Ders Günleri**	**Haftalık Tatil Günleri**	**Yıllık Tatiller**
Gün doğumu ile başlar. Gün batımıyla biter.	Cumartesi, pazar, salı, çarşamba	Pazartesi, perşembe, cuma	Recep, şaban ve ramazanın tamamı, şevvalin ilk 20 günü, zilhiccenin ilk 15 günü, muharremin 9 ve 10. günleri
Devam Şartı: Haftanın 3 günü özürsüz olarak devamsızlık yapan öğrenci bu medresede eğitim hakkını kaybetmektedir.			

Tablo 3: Sargatmışiyye Medresesinin Eğitim ve Tatil Zamanları[123]

Yukarıdaki tabloya bakıldığında eğitim ve tatil günlerinin ibadet günleri ve aylarına göre düzenlendiği anlaşılmaktadır. Zira, nafile oruçların tutulduğu pazartesi ve perşembe günleri cuma günü gibi haftalık tatile dahil edilmiştir. Ayrıca ibadetlerin biraz daha yoğun yaşandığı üç aylar, Ramazan Bayramı ve şevval orucunun tutulduğu günler ve Kurban Bayramı günleri fazlasıyla tatil edilmiştir. Muharrem orucu için de yılda iki günlük tatil ihmal edilmemiştir. Bununla birlikte hac mevsiminde hac yapmak isteyen hoca, talebe ve diğer tüm görevliler için de özel izin verilmektedir.[124]

Medresede görev yapan başta müderris olmak üzere talebe ve tüm çalışanların maaşları, medresenin giderleri hakkında vakfiye son derece ayrıntılı bilgiler içermektedir. Aşağıdaki tabloda bu maaş ve giderler yer almaktadır.

Medresenin Giderleri	
Hanefî Fıkhı Müderrisi	Aylık 300 dirhem nukra[125], 5 rıtl[126] güzel koku ve 5 rıtl sabun, Ramazan aylarında 5 rıtl şeker, Yılda bir kez karpuz ve üzüm desteği 12 dirhem nukra, Kurban Bayramı'nda kurbanlık desteği 60 dirhem

[123] Abdüllatif İbrahim Ali, "Nassâni Cedîdâni", s. 148.

[124] Farz olan hac için yapılan hac yolculuklarında maaşını almaya devam eder. Nafile haclarda ise o süre zarfında maaşı kesilir. Döndüğü vakit görevinin başına geçtiğinde maaşını almaya devam eder. Abdüllatif İbrahim Ali, "Nassâni Cedîdâni", s. 148.

[125] Dirhem nukra ayar bakımından en kaliteli para olarak kabul edilmektedir. Bu paranın en az üçte ikisi gümüşten; kalan kısmı da bakırdan meydana gelmektedir. Abdüllatif İbrahim Ali, "Nassâni Cedîdâni, Bakıyye", s. 166.

[126] Rıtl ölçü biriminin neye tekabül ettiği hakkında çeşitli görüşler mevcuttur. Genel olarak 444-476 gram arası bir değere sahip olduğu ifade edilmektedir. Bk. "Rıtl", Kallek, *DİA*, XXXV, 53.

	nukra, Ramazan ayının şerefine 300 dirhem nukra
3 Hanefî Muid	Her biri için aylık 70 dirhem nukra, 2,5 rıtl güzel koku ve 2 rıtl sabun, Ramazan aylarında 3 rıtl şeker, Yılda bir kez karpuz ve üzüm desteği 6 dirhem nukra
60 Yabancı Hanefî Öğrenci	Her biri için aylık 55 dirhem nukra (İki öğrenci temsilcisi 5 dirhem nukra daha alır), 2,5 rıtl güzel koku, 2 rıtl sabun, Ramazan aylarında 2 rıtl şeker Yılda bir kez karpuz ve üzüm desteği 3 dirhem nukra
İmam	Aylık 70 dirhem nukra Ramazan ayının şerefine 200 dirhem nukra
Hadis Hocası	Aylık 100 dirhem nukra
15 Hadis Talebesi	Her biri için aylık 25 dirhem nukra
48 Kârî	Hepsi için aylık toplam 700 dirhem nukra
2 Müezzin	Aylık 30 dirhem nukra
4 Hasır ve Döşek Sorumlusu (Ferrâş)	Her biri için aylık 30 dirhem nukra
2 Yakıt ve Kandil Sorumlusu	Her biri için aylık 30 dirhem nukra
2 Bekçi	Her biri için aylık 30 dirhem nukra
2 Temizlik Görevlisi	Her biri için aylık 30 dirhem nukra
Buhur/Tütsü Giderleri	Aylık 10 dirhem nukra
Misk, Kandil, Zincir, Hasır, Halı ve Mum Giderleri	Vakıf Nâzırının uygun gördüğü bir miktar
2 Denetim Görevlisi	Her biri için aylık 70 dirhem nukra
Nil Nehrinden Temiz Su Tedarik Etmek İçin Ayrılan Bütçe	Vakıf Nâzırının uygun gördüğü bir miktar
Sünger, Süpürge, Küp, İbrik, Sürahi Giderleri	Vakıf Nâzırının uygun gördüğü bir miktar
Kütüphane Görevlisi (Hanefî)	50 dirhem nukra
Değirmen	Aylık 40 dirhem nukra
Değirmeni Sürmek İçin Sığır, Yem, Değirmen Çarkları, Tahta ve Marangoz Giderleri	Vakıf Nâzırının uygun gördüğü bir miktar
Yetim Çocukların Mürebbisi	Aylık 40 dirhem nukra, Günlük 4 rıtl tam buğday ekmeği
40 Yetim Çocuk	Her biri için aylık 5 dirhem nukra, Günlük 2 rıtl tam buğday ekmeği, Yaz ve Kış mevsimleri için giyecekler
Mürebbi Yardımcısı	Aylık 15 dirhem nukra, Günlük 2 rıtl tam buğday ekmeği
Yetimler, Mürebbi ve Yardımcısı	Yıllık 150 dirhem nukra

İçin Şekerleme	
Yetimler İçin Kalem, Mürekkep, Yazı Tahtası, Zil	Vakıf Nâzırının uygun gördüğü bir miktar
Ramazan Bayramı'nda Yetimler, Mürebbi ve Yardımcısı İçin Hurma, Fındık ve Çeşitli Atıştırmalıklar	Yıllık 200 dirhem nukra
Muid, Fukaha ve Medrese Görevlileri İçin Kurban Bayramı'nda Toplam İki Adet Sığır	Vakıf Nâzırının uygun gördüğü bir miktar
Yetimler, Mürebbi ve Yardımcısı İçin Kurban Bayramı'nda Kurbanlık	Yıllık 150 dirhem nukra
Medrese, Mesken ve Fıskiyenin Tamiri	Vakıf Nâzırı aylık 200 dirhem nukra tadilat için kenara koyar
Vakıf Nâzırının Maaşı	Aylık 200 dirhem nukra
Vakıf Şahidinin Maaşı	Aylık 60 dirhem nukra
Vakıf Kâtibinin Maaşı	Aylık 100 dirhem nukra
Tahsildar ve Müfettişin Ücreti	Vakıf Nâzırının uygun gördüğü bir miktar

Tablo 4: Sargatmışiyye Medresesinin Giderleri

Vakfiyeye bakıldığında Sargatmışiyye Medresesini bir eğitim kurumu olmanın ötesinde sadaka ve infak kültürünün bir örneği olarak da görmek mümkündür. Zira çoğu görevlinin maaşla birlikte şekerleme, meyve, kurbanlık ve temizlik malzemesi hakkı da vardır. Özellikle yetim çocuklara ayrılan bütçede bu durum kendini göstermektedir. Zira yetim çocukların her biri için aylık 5 dirhem, günlük 2 rıtl tam buğday ekmeği hibe edilmekte, her yaz ise birer gömlek, şapka ve ayakkabı, kışın bunlara ek olarak bir de pamuklu cüppe verilmektedir.[127] Ayrıca Ramazan Bayramı için 200 dirhemlik hurma, fındık ve atıştırmalıklar, yıllık 150 dirhemlik şekerleme ve Kurban Bayramı için 150 dirhemlik kurban ücreti ayrılmıştır.[128]

Yukarıdaki tablo Sargatmışiyye Medresesinin eğitim için ayırdığı bütçenin ne kadar yüksek olduğunu göstermektedir. Bu duruma işaret eden Berkey Sargatmışiyye Medresesinin ülkedeki en kabiliyetli eğitmenleri cezbedebileceğini zira Hanefi müderrise ödenen 300

[127] Abdüllatif İbrahim Ali, "Nassâni Cedîdâni", s. 153.

[128] Abdüllatif İbrahim Ali, "Nassâni Cedîdâni", s. 154.

dirhem nukranın belki de o dönemde Mısır'da bir hocaya ödenen en yüksek aylık maaş olabileceğine işaret etmektedir.[129]

Bu dönemde günümüzdeki gibi takip edilen belli başlı bir müfredattan bahsetmek mümkün olmasa da Sargatmışiyye Medresesi de tıpkı diğer medreseler gibi sınırları geniş bir müfredata sahiptir. Fıkıh dersi öncesinde hoca, muidler ve tüm talebeler halka oluşturur ve Kur'an-ı Kerim'in kolaylarına gelen diledikleri yerden bir miktar okurlar. Ardından vâkıf, vâkıfın nesli ve tüm Müslümanlar için dua ederler. Akabinde Hanefî fıkhına dair yazılmış bir kitaptan üç muidin her biri birer ders okur. Müderris ise talebelere anlamadıkları yerleri ya da kapalı kalan ifadeleri izah eder.[130] Görüldüğü gibi müfredatta fıkha dair belirli bir kitap yer almamaktadır. Medreseye bağlı hadis derslerinin yapıldığı İbn Tolun Camii'nde de durum aynıdır. Öğle ile ikindi namazları arasında icra edilen bu dersler için de herhangi bir hadis kitabı belirtilmemiştir. Fıkıh dersinden farklı olarak hadis dersinin hocası ve talebelerine Hanefî olma şartı getirilmemiş, sadece hadis hocasının muhaddis, katılımcıların ise hadisle iştigal eden kimselerden olmaları gerektiği belirtilmiştir.[131]

Medrese imamı ve kütüphane görevlisi olacak kimselerin Hanefî mezhebine mensup, güvenilir ve dindar olmaları,[132] müezzinlerin de ezan ve kameti Hanefî mezhebine göre getiren sesi güzel kimselerden olmaları vakfiyede yer alan şartlardandır.[133]

Sargatmışiyye Medresesi, medreselerin fıkıh ve mezhep merkezinde kurulduğunu gösteren tipik bir örnektir. Zira fıkıh derslerinin, fıkıh müderrisi ve talebelerinin medresenin ana unsurları olduğunu görmek mümkündür. Söz gelimi fıkıh müderrisi medresenin en fazla maaş alan ve en yüksek mevkiye sahip olan görevlisi iken hadis hocası onun maaşının ancak yarısı kadar ücret almaktadır. Tabloya bakıldığında hadis talebelerinin fıkıh talebelerinden otuz dirhem daha az burs aldığı görülmektedir. Fıkıh müderrisi ve talebelerine verilen ayni yardımlar hadis dersi hocası ve talebelerine verilmemektedir. Ayrıca fıkıh dersi gün boyu devam etmekte iken hadis dersi öğle ve ikindi namazı arasında icra edilmektedir.

Sargatmışiyye Medresesi Kahire'deki medreselerin yetimlere ve ilimle uğraşan kimselere sağladığı imkanlar için örnek verilebilecek kurumların başında gelmektedir.

[129] Berkey, *Ortaçağ Kahire'sinde Bilginin İntikali*, s. 94.

[130] Abdüllatif İbrahim Ali, "Nassâni Cedîdâni", s. 148.

[131] Abdüllatif İbrahim Ali, "Nassâni Cedîdâni", s. 149.

[132] Abdüllatif İbrahim Ali, "Nassâni Cedîdâni", s. 149, 152.

[133] Abdüllatif İbrahim Ali, "Nassâni Cedîdâni", s. 150

Sözgelimi Abdurrahman et-Tefehnî'nin (ö. 835/1432) elde ettiği kariyerde Sargatmışiyye medresesinin önemli bir işleve sahip olduğu görülmektedir. Değirmenci bir babanın yetimi olarak girdiği medresede müderris olup Kahire'nin Hanefî kâdılkudâtlığı görevine gelmiş olması verilebilecek birçok örnekten biridir.[134]

İtkânî (ö. 758/1357), Erşedüddîn Mahmud b. Kutluşah (ö. 775/1374), Moğultay b. Kılıç (ö. 762/1361), Mahmud b. Abdülbedr Gülistânî (ö. 801/1399), Yusuf b. Musa el-Malatî (ö. 803/1400), Abdurrahman b. Ali b. Abdurrahman et-Tefehnî (ö.835/1432), Halil b. Abdullah Ayıntâbî (ö. 809/1406-7), İbnü'ş-Şihne (ö. 815/1412), Muhammed b. Abdurrahman et-Tefehnî (ö. 849/1455), Yahya b. Muhammed el-Aksarâyî (ö. 880/1475), Muhammed b. Hasan el-Emşâtî (ö. 885/1480), Abdülvehhab b. Ahmed (ö. 901/1495-6) medresede müderrislik yapmış olan Hanefî alimlerdendir.[135] Emin Aksarâyî (ö. 880/1475) medresede fıkıh dersi verdiği gibi hadis dersi de vermiştir.[136] Mevlânâzâde (ö. 791/1389) hadis hocalığı yaptığı esnada İbnü's-Salâh'ın *Ulûmü'l-hadîs*'ini okutmuş bir Hanefîdir.[137] Saʿd b. Halil el-Merzubânî (ö. 814/1411-2) ve Hızır b. Şemâf en-Nevrûzî (ö. 895/1490) ise medresenin hâfız-ı kütübü olan Hanefîlerdendir.[138] Abdullah b. Abdullah el-Cemâlî er-Rûmî (ö. 833/1430), Mahmud b. Muhammed el-Kayserî el-Acemî (ö. 799/1396) medresede fıkıh talebeliği,[139] Muhammed b. Ali b. Salah el-Mısrî de (ö. 797/1395) medresede imamlık yapmış Hanefî alimlerdendir.[140]

b. Mansûriyye Medresesi

Sultan el-Melikü'l-Mansûr Seyfüddîn Kalâvûn el-Elfî'nin (ö. 689/1290) yaptırdığı bu medresede dört mezhep fıkhı, tıp, hadis ve tefsir eğitimi verilmekteydi. Tıp eğitimi sebebiyle mâristan olarak da bilinen bu medresenin kubbe kısmında hadis dersi yapılmaktaydı. Makrîzi buradaki fıkıh derslerine dönemin en önemli fakihlerinin geldiğine işaret ederek medreseden övgüyle bahsetmektedir.[141]

---

[134] Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmiʿ*, IV, 98.

[135] Sırasıyla: Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, II, 221, vr. 440[a], 450[b], 453[b], 490[b], IV, 290, vr. 403[ba], 367[b], 367[b], 476[a], 321[b], IV, s. 407.

[136] Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmiʿ*, X, 241.

[137] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, I, 316.

[138] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, IV, 7, III, 203.

[139] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, II, 103, vr. 441[b]

[140] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, vr. 379[b].

[141] Makrîzî, *el-Hıtat*, IV, 226.

Hanefî alimlerin önde gelen isimleri bu medresede görev yapmıştır. İbnü't-Türkmânî'nin (ö. 750/1349) babası Osman b. İbrahim (ö. 731/1331),[142] Hanefî İbnü'l-Adîm ailesinden Ömer b. İbrahim (ö. 811/1408)[143] ve onun genç yaşta vefat eden oğlu Muhammed b. Ömer (ö. 819/1416)[144] burada fıkıh dersi vermiştir. Yine dönemin önde gelen alimlerinden İbnü'l-Hümam (ö. 861/1457) fıkıh dersi,[145] Mısır diyarının muhakkiki diye nitelediği talebesi Seyfeddin Muhammed b. Muhammed el-Hanefî (ö. 870'ten sonra) ise tefsir dersi vermiştir.[146] Ali b. İbrahim es-Sekkâkînî de (ö. 758/1357) bu medresenin nâzırlığını yapmış olan Hanefî bir alimdir.[147] Medresenin kubbe bölümünde verilen hadis derslerini icra eden muhaddislerden biri de *Sahîh-i Buhârî*'ye yazdığı şerhle bilinen Hanefî alim Kutbüddîn Halebî'dir (ö. 735/1335).[148]

Bu medresenin türbe kısmında yer alan kütüphanede Seyfeddin Kalavun ve diğer birçok hayırseverin vakfettiği çeşitli ilimlere dair kitaplar bulunmaktadır. Ancak zamanla bu kitapların büyük bir kısmı dağılıp gitmiştir.[149]

c. Müeyyediyye Medresesi

Yapımı için kırk bin dinar harcanan bu medrese el-Melikü'l-Müeyyed Şeyh el-Mahmûdî (ö. 824/1421) tarafından 819/1416 yılında inşa edilmiştir.[150] İçerisinde görkemli bir caminin de yer aldığı bu medresenin ilk hadis müderrisi Aynî'dir (ö. 855/1451). Aynî burada yaklaşık otuz yıl boyunca hadis hocalığı yapmıştır. Ayrıca iki ayrı Hanefî ailenin uzun yıllar bu medresede görev yaptığı anlaşılmaktadır. İbnü'ş-Şihne ailesinden Muhibbuddin İbnü'ş-Şihne (ö. 890/1485) medresede hadis dersi verip imla meclisleri düzenlemiş,[151] ardından oğlu Abdülber İbnü'ş-Şihne (ö. 925/1515) onun yerine hadis dersi vermiştir.[152] Diğer taraftan fıkıh

---

[142] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, vr. 251[b].

[143] Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi*, VI, 66.

[144] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, vr. 386[b].

[145] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, vr. 373[b].

[146] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, vr. 400[a].

[147] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, vr. 253[b]; İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-kâmine*, III, 3.

[148] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, IV, 375.

[149] Makrîzî, *el-Hıtat*, IV, 227.

[150] Süyûtî, *Hüsnü'l-muhâdara*, II, 272; Minaresinin bir yıl sonra kuzeye doğru meyletmesi birçok şiire konu olmuştur. Aralarında husumet bulunan bazı alimler bu minareyi şiirlerinde malzeme olarak da kullanmışlardır. Ayrıntılı açıklamalar için bk. Özkan, *Memlüklerin Son Asrında Hadis*, s. 51-2.

[151] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, 402[b].

[152] Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi*, IV, 33-4, Muhtemelen baba ve oğul bu medresenin son hadis müderrislerindendi.

müderrisliği mansıbı uzun bir süre İbnü'd-Deyrî ailesi içinde babadan oğula intikal etmiştir. İlk olarak Muhammed b. Abdullah b. Sa'd ed-Deyrî (ö. 828/1425)[153] bu göreve gelmiş, ardından oğlu Sa'd b. Muhammed b. Abdullah (ö. 867/1463)[154] onun yerine geçmiştir. Sa'd bir süre görev yaptıktan sonra oğlu Abdülvehhab b. Sa'd (ö. 823/1420) görev almış, o da amcası İbrahim b. Muhammed b. Abdullah'a (ö. 876/1471) bu görevi bırakmıştır.[155]

Ayrıca Tefehnî (ö. 805/1403), İbn Dehhâne (ö. X./XVI. asrın başları), Emin Aksarâyî (ö. 880/1475) gibi alimler de medresede Hanefî fıkhı dersi veren alimlerindendir. Mahmud b. Muhammed el-Aksarâyî (ö. 825/1422) ise burada Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) *el-Keşşâf*'ını okutmuş Hanefî bir alimdir. [156]

d. Yeni Eşrefiyye (Barsbay) Medresesi

Hanefîler için önemli kurumlardan biri de Eşref Barsbay'ın yaptırdığı medresedir. Yeni Eşrefiyye, Barsbay Medresesi gibi isimlerle anılan bu yapı Eşref Barsbay'ın tahta geçişinden bir yıl sonra 1 Recep 826/10 Haziran 1423'te inşa edilmeye başlamış, 7 Cemaziyelevvel 827/7 Nisan 1424 günü ise açılmıştır.[157] Medrese dört mezhebin istifade edebileceği şekilde tasarlansa da aşağıdaki tablodan anlaşılacağı üzere Hanefîlere verilen imkanların daha fazla olduğu görülmektedir.

	Hanefî	**Şâfiî**	**Mâlikî**	**Hanbelî**
Müderris Kontenjanı	25	20	10	10
Müderris Maaşları	3000 Bakır	100 Gümüş	50 Gümüş	50 Gümüş
Öğrenci Bursları	300 Bakır	10 Gümüş	10 Gümüş	10 Gümüş

Tablo 5: Eşref Barsbay Vakfiyesi[158]

Yukarıdaki tablo Eşref Barsbay vakfının Hanefîlere sağladığı imkânı net bir şekilde göstermektedir. Ayrıca t şeklinde inşa edilen bu yapıda en geniş alanın Hanefîlere ayrıldığı ve Hanefî müderrisin aynı zamanda sûfî şeyhliği görevini elinde bulundurduğu bilinmektedir. Medreseyi vakfeden Eşref Barsbay'ın Hanefî mezhebine mensup oluşu ve Aynî ile

[153] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye,* vr. 362[a]

[154] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye,* IV, 22.

[155] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye,* IV, 410; I, 230.

[156] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye,* IV, 290, 367, vr. 476[a], 440[a].

[157] Ahmad Darrag, *L'Egypte sous le regne de Barsbay*, s. 407.

[158] Müderris ve öğrenciler ücretlerini dirhem cinsinden aylık almaktadırlar. Vakfiyyetü'l-Eşref Barsbay, Dârü'l-Vesâik, No: 173, vr. 116[a]-119[b].

yakınlığına işaret edilmelidir. Zira Makrîzî'nin bu yapıyı cami başlığı altında ele alıp bu medrese hakkında son derece kısa bilgiler vermesinde muhtemelen Aynî ve Barsbay'la olan olumsuz ilişkileri etkili olabilir.[159]

Medresenin ilk müderrisliği ve sûfî şeyhliği görevi için aklî ilimlerdeki uzmanlığı ile bilinen Ali b. Musa er-Rûmî (ö. 841/1438) Kahire'ye davet edilmiştir. Ancak ölen bazı sûfî şeyhlerinin malına el koyduğu ve hakkında nakledilen kötü davranışları sebebiyle bu medreseden çıkarılmış ve yerine İbnü'l-Hümâm getirilmiştir.[160] İbnü'l-Hümam hacca gideceği zaman kendisine Muhammed b. Muhammed b. Ömer'in vekalet etmiş,[161] Muhammed b. Kürkboğa (ö. 856/1452) bu medresede imamlık yapmıştır.[162]

Eşref Barsbay devrinde Kahire'ye gelen Kâfiyecî'nin (ö. 879/1474) fazilet sahibi bir alim olduğu anlaşılınca bu medresenin sûfî şeyhliğine getirilmiş,[163] Emin Aksarâyî de (ö. 880/1475) burada ders vermiş, kendisi derste olmadığı zamanlarda ise talebesi Emşâtî (ö. 885/1480) ders vermiştir.[164] Ayrıca Yunus b. Fâris el-Kâhirî (ö. 866/1461), Yahya b. Muhammed (ö. 880/1475), Muhammed et-Trablûsî (ö. 899/1494) bu medresede görev almış olan Hanefî alimlerdendir.[165]

e. Yeni Zâhiriyye (Berkûkiyye) Medresesi

Memlük sultanı el-Melikü'z-Zâhir Seyfüddîn (ö. 801/1399) tarafından 786-788 (1384-1386) yıllarında yaptırılmıştır. Berkûkiyye adıyla da anılan bu yapı cami, türbe, dört mezhebe göre ayrı ayrı eğitim yapılan dört eyvanlı medrese ve hankahtan meydana gelmektedir. Ayrıca medrese hocalarının ikametine mahsus odalar, yüz yirmi beş talebe ile altmış sûfîyi barındıracak hücreler, mutfak ve ahırlar yer almaktadır.[166]

Medresenin ilk müderrisliği ve hankah şeyhliğine Hanefî alim Sîrâmî (ö. 790/1388) getirilmiştir. Sîrâmî Kudüs'te ders verirken Sultan Berkûk'un davetiyle Kahire'ye gelip bu medresede görev yapmıştır. Sîrâmî sultanın ve emirlerin de bulunduğu açılış dersinde "*De ki:*

---

[159] Makrîzî, *el-Hıtat*, IV, 145-6.

[160] Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi*, VI, 41; Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, vr. 290[b].

[161] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, vr. 400[a].

[162] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, vr. 393[b].

[163] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, vr. 357[b].

[164] Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi*, VI, 302; Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, vr. 321[b].

[165] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, vr. 493[b], 476[a], 417[b].

[166] Süyûtî, *Hüsnü'l-muhâdara*, II, 271; Doris Behrens-Abouseif, "Berkuk Külliyesi", *DİA*, V, 513.

"Ey mülkün gerçek sahibi olan Allahım…"[167] ayetini tefsir etmiş ardından *Hidâye* ve diğer birkaç fıkıh kitabından ders okutmuştur.[168] Sîrâmî Kudüs'te kendisinden ders alan yakın talebesi Aynî'yi de Kahire'ye getirmiş, bu vesileyle Aynî Kahire'deki ilim ve meslek kariyerine başlamıştır.[169] Aynî'nin talebelerinden İbn Kuleykıle (ö. 860/1456) medresede ders verdiği gibi camisinde imamlık da yapmıştır.[170]

785/1383'te Anadolu'dan gelip Kahire'ye yerleşen, İbn Hacer tarafından hadis ehlini sevdiği ve mürüvvet sahibi bir alim olduğu ifade edilen Halil b. Abdullah el-Ayıntâbî (ö. 809/1406-7) Berkûkiyye'de ikamet eden Hanefî alimlerdendir.[171]

Hint Alt Kıtasından Kahire'ye gelip Hindistan'a dair dikkat çekici bilgiler anlatan Hanefî bir alim Abdullah b. Sîrîn el-Hindî (ö. 809/1406-7) Berkûkiyye'de hatiplik yapmış,[172] Sultan Berkûk'un çevresinden olmayı başaran Kırımlı alim Osman b. Süleyman (ö. 791/1389) ise medrese camisinde imamlık yapmış, oğlu da devlet kademelerinde önemli görevler elde etmiştir.[173]

Berkûkiyye Medresesi Kâriulhidâye'nin (ö. 829/1426) ilme yönelmesine vesile olmuştur. İlimle iştigal etmeden önce terzilik yapan Kâriulhidâye medresenin ilk hocası olan Sîrâmî'den (ö. 790/1388) ders aldıktan sonra ilim dünyasına dahil olmuştur.[174]

Malikî mezhebinden Hanefî mezhebine geçip Hanefî fıkıh metinlerini ezberleyen alim İbnü'l-Mağribî Berkûkiyye'de ders veren alimlerdendir.[175]

f. Eski Zâhiriyye Medresesi

el-Melikü'z-Zâhir Rükneddin I. Baybars (ö. 676/1277) tarafından yaptırılan bu medresede Hanefî ve Şâfiî mezhebine göre fıkıh eğitimi veriliyordu. Medresenin kıble tarafındaki eyvanında Şâfiîler deniz tarafındaki eyvanında da Hanefîler eğitim alıyordu. Ayrıca doğu

---

[167] Âl-i İmrân, 26; Sultan Berkûk Sîrâmî'ye duyduğu saygıyı onun seccadesini sererek göstermiştir. Süyûtî, *Hüsnü'l-muhâdara*, II, 271.

[168] İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-kâmine*, I, 364; Sayrafî, *Nüzhetü'n-nüfûs*, I, 139.

[169] Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi*, X, 131.

[170] Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi*, III, 132.

[171] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, III, 219-20.

[172] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, IV, 169; İbn Tolun, *el-Gurefü'l-aliyye*, III, 86.

[173] İbn Tolun, *el-Gurefü'l-aliyye*, III, 140-1; Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, vr. 251^{ba}.

[174] İbn Tolun, *el-Gurefü'l-aliyye*, III, 240; Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, vr. 298^{a}.

[175] Temîmî, *et-Tabakâtü's- seniyye*, vr. 389^{a}.

eyvanında hadis dersi, batısında ise kıraat dersi yapılmaktaydı. Medresenin ilk Hanefî fıkhı müderrisi Mecdüddin Abdurrahman b. Sâhib el-Halebî (ö. 677/1278), ilk hadis müderrisliğini de Abdülmümin b. Halef ed-Dimyâtî (ö. 705/1306) yapmıştır. Moğultay b. Kılıç bu medresede hadis müderrisliği yapan Hanefî alimlerdendir.

Medresede çeşitli ilimlere dair önemli kaynaklar içeren bir kütüphane ile yetim çocuklara Kur'an eğitimi verilen bir mektep yer almaktaydı. Ayrıca yetimlere giyecek ve günlük yiyecek temin edilmekteydi.[176]

Bu medrese benzer isme sahip diğer medreselerden ayırt edilmesi için çoğu zaman eski sıfatı ya da "iki saray arasındaki medrese" (beyne'l-kasreyn) ifadesi zikredilir.[177]

Kâriulhidâye'nin torunu İbnü'l-Kemâhî (ö. 886/1481) babası gibi kendi de Eski Zâhiriyye Medresesinde ikamet edip Hanefî fıkhına dair ders vermiş,[178] Takiyyüddin Sübkî'nin (ö. 756/1355) hocası ve mantık ilminde uzman olan İsa b. Davud el-Bağdâdî (ö. 705/1305) de Kahire'ye geldiğinde Eski Zâhiriyye'de ikamet edip hocalık yapmıştır.[179]

Eski Zâhiriyye Medresesindeki hadis müderrisliği mansıbının alimler arasında birtakım çekişmelere sebep olduğu da zikredilmektedir. Moğultay b. Kılıç bu medresede hadis müderrisliği görevini elde ettikten kısa bir süre sonra Alâî'nin (ö. 761/1359) Moğultay hakkında açtığı davanın bir sebebinin de bu mansıba duyulan kıskançlık olduğu ileri sürülmektedir.[180]

g. Sâlihiyye Medresesi

Mısır'ın dört mezhebe göre ders veren ilk kurumu olan bu medrese Eyyûbîler devrinde el-Melikü's-Sâlih Necmeddin Eyyûb (ö. 647/1249) tarafından inşa edilmiştir.[181] Hanefî alimlerin bu medrese ile olan irtibatlarına bakıldığında bu kurumun daha çok ikametgâh işlevi gördüğü anlaşılmaktadır. Söz gelimi İbnü't-Türkmânî'nin oğlu Abdullah b. Ali b. Osman et-Türkmânî

[176] Makrîzî, *el-Hıtat*, IV, 224-5.

[177] Makrîzî, *el-Hıtat*, IV, 224.

[178] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, I, 236.

[179] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, 304[a].

[180] Yıldız, *Siyerde Şerh-Hâşiye Geleneği Moğultay b. Kılıç Örneği*, s. 222-7.

[181] Makrîzî, el-*Hıtat*, IV, 217.

(ö. 769/1368) ailesiyle birlikte bu medresede ikamet etmiş,[182] Abdüllatif İftihâruddin el-Kirmânî (ö. IX./XV. asrın ortaları) Kahire'ye geldiğinde medresenin Şafiî bölümünde ikamet etmiştir.[183] Yine Ali b. Muhammed ed-Dımaşkî (ö. 810/1408) Kahire'ye girdiğinde Salihiyye Medresesinde kalmıştır.[184]

h. Diğer Medreseler

Yukarıda zikri geçen medreseler dışında Hanefîlerin eğitim faaliyetinde bulunduğu birçok medrese vardır. Kahire'de sadece Hanefî mezhebine göre eğitim veren ilk medrese olan Süyûfiyye Medresesi[185], Emir Ayazkoç'un eşi Âşûre'nin Hanefîlere vakfettiği ancak Yahûdi mahallesinde olan ve uzunca bir süre kapalı kalan Âşûriyye Medresesi,[186] Aynî'nin Ezher Camii yakınına inşa ettirdiği ve kitaplarını vakfettiği Ayniyye Medresesi[187], İbnü'd-Deyrî (ö. 856/1452) ve talebesi Emşâtî'nin (ö. 885/1480) fıkıh dersi, Nasrullah b. Davud'un ise hadis dersi verdiği Fahriyye Medresesi[188] Hanefîlerin eğitim mekânlarındandır.

Hanefî ve Şâfiî Mezhebine göre eğitim veren Fârekâniyye Medresesi,[189] sadece Şâfiî Mezhebine göre eğitim veren Hüsâmiyye Medresesi,[190] Mâlikî ve Hanefî fıkhı okutulan Menkütemûriyye Medresesi,[191] Hanefîliğe olan teşvikleriyle bilinen Yelboğa'nın memlükü Emir Aytemiş'in Hanefîlere vakfettiği Aytemişiyye Medresesi,[192] dört mezhep fıkhı, hadis ve tefsir derslerinin verildiği Cemâleddin Üstâdâr'ın medresesi[193] Hanefîlerin ders verdikleri kurumlardandır.

---

[182] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, IV, 175; Bu medresenin şehre dışarıdan gelenlere ikamet hizmeti de verdiği anlaşılmaktadır. Nitekim Şâfiî alim İbnü'l-Emâne (ö. 839/1435) farklı bir medresede görev yapmasına rağmen Sahiliyye Medresesinde kalmıştır. İbn Hacer, *İnbâü'l-gumr*, IV, 34.

[183] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, IV, 385.

[184] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, vr. 284[a].

[185] Makrîzî, el-*Hıtat*, IV, 204.

[186] Makrîzî, el-*Hıtat*, IV, 208.

[187] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, vr. 425[a].

[188] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, IV, s. 305, vr. 321[b], 461[a].

[189] Makrîzî, el-*Hıtat*, IV, 209.

[190] Makrîzî, el-*Hıtat*, IV, 236. Hanefî alim Muhammed b. Mustafa et-Türkî (ö. 713/1413-4) ve İbnü'z-Zerkeşî'nin (ö. 738/1338) bu Şâfiî medresede fıkıh dersi verdiği zikredilmektedir. Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, vr. 409[b], I, 329.

[191] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, vr. 321[b]; Makrîzî, el-*Hıtat*, IV, 238.

[192] Makrîzî, el-*Hıtat*, IV, 259; Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, vr. 440[a].

[193] Makrîzî, el-*Hıtat*, IV, 261.

Bunların dışında *et-Tabakâtü's-seniyye*'de zikri geçen medreseler şöyle sıralanabilir: Emir Sûdûn, Üstâdâr, Kale, Yûnûsiyye, Cevheriyye, Kubbetü'l-kasr, Tuğciyye, Raslan, Akmer, Mihmandâriyye, Ümmü Eşref, Hüseyniyye, Müstansıriyye, Nâsıriyye, Canbekiyye, Feyrûziyye, Eski Eşrefiyye, Bürdebekiyye, Saîdü's-süedâ, Absiyye, Türbetü Koca ve Hâtûniyye medreseleri. Bu medreselerin yukarıda tek tek ele alınan medreselere göre Hanefîler tarafından daha az kullanılmasında birçok sebep zikredilebilir. Medresenin küçük ve az bir kontenjana sahip olması, belli bir zaman sonra aktifliğini yitirmesi, verilen maaş ve ayni katkıların yeterli olmaması, kütüphane ve konaklama gibi imkanlara sahip olmaması gibi etkenler kuruma olan rağbeti azaltan unsurlar arasında sayılabilir.

2. Dârülhadisler

İlk örneği IV./X. asrın başlarında Nişabur'da görülen dârülhadisler, hadis öğrenimi için kurulan medrese diye tanımlanmaktadır.[194] Dârülhadisler çeşitli hadis eserlerinin okunduğu, sema ve imla meclislerinin icra edildiği kurumlardır.

Memlük Kahire'si dikkate alındığında dârülhadis adıyla anılan yapıların tek tük olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle Dımaşk'la kıyaslandığında Kahire'nin dârülhadis bakımından son derece fakir bir şehir olduğu söylenebilir. Zira o dönemde Dımaşk'taki dârülhadis sayısı on dokuza ulaşırken Kahire'de sadece iki adet dârülhadis vardır.[195] Bununla birlikte Kahire'deki hemen her yapının dârülhadis fonksiyonu taşıdığına işaret etmekte fayda vardır. Zira neredeyse tüm medreselerin vakfiyesinde hadis dersi yapılmasına dair getirilen şartlar bunu göstermektedir. Nitekim Sargatmışiyye Medresesine bağlı olarak icra edilmesi şart koşulan hadis dersi İbn Tolun Camii'nde yapılmıştır. Burada İbnü's-Salâh'ın *Ulûmü'l-hadîs*'i gibi çeşitli hadis kitapları okutulmuştu.[196] Öte yandan Şeyhuniyye Hankahında yapılan hadis dersleri, sema ve imla meclisleri dikkate alındığında kurum adeta bir dârülhadis hüviyetindedir.[197] Hanefî alim Ahmed ez-Zûlî (ö. 763/1361), Kâriulhidâye (ö. 829/1426), İbn Hacer (ö. 852/1449) ve Süyûtî (ö. 911/1505) gibi alimler burada hadis hocalığı yapmıştır.[198]

---

[194] Bozkurt, "Dârülhadis", *DİA*, VIII, 527-8.

[195] Nuaymî, *ed-Dâris*, I, 19-128; Süyûtî, *Hüsnü'l-muhâdara*, II, 262.

[196] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, I, 316.

[197] Süyûtî, Kahire'deki dârülhadislerden bahsederken Şeyhuniyye için dârülhadis ifadesini kullanmaktadır. Hankah olarak meşhur bir kurumun dârülhadis diye nitelendirilmesi hankah bünyesindeki hadis derslerinin yoğunluğunu göstermektedir.

[198] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, IV, 166, vr. 298[a]; Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi*, II, 39, V, 132. Aşağıda Hankahlar bölümünde bu kurum ele alınacaktır.

Yine adı dârülhadis olmasa da bünyesinde fıkıh ve kıraat eğitimiyle birlikte hadis dersi de verilen Eski Zâhiriyye Medresesi son derece kabalık sema meclislerine şahit olan bir kurumdu. Özellikle dönemin ileri gelen muhaddislerinin katılımıyla icra edilen *Sahîh-i Buhârî* hatmi bu medresede gerçekleşmişti.[199]

Kahire'de dârülhadis olarak zikredilebilecek tek kurumun Kâmiliyye Darülhadisi olduğu söylenebilir. Bu kurumda herhangi bir Hanefî alimin ders alıp verdiğine dair bir veriye rastlanmamıştır.

3. Hankahlar

Dervişlerin sohbet ve zikir için toplandıkları, bir süre ikamet ettikleri ve inzivaya çekildikleri mekânlar diye tanımlanan hankahlar[200] IV./X. asırdan beri İslam dünyasında var olan bir eğitim kurumudur.[201] Hankahlar tasavvufî pratiklerin icra edildiği, bünyelerinde mescit, hamam, aşevi gibi sosyal mekânların bulunduğu toplumsal yönü güçlü kurumlardı.[202] Ayrıca hankahlar İslamî ilimlere dair eğitim verilen önemli mekânlardan biriydi. Özellikle Kahire dikkate alındığında hankahların sadece mistik yerler olmadığı, sûfiden ziyade âlim vasfıyla ön plana çıkanların da hankahlarda oldukça etkili olduğu görülmektedir.[203]

Hanefîlerin önemli ilim mekânlarından biri de hankahlardır. Aşağıda Hanefîlerin eğitim alıp verdiği iki önemli hankahtan bahsedilecektir.

a. Şeyhûniyye Hankahı

Hanefî alimlerin ilmî mesai harcadıkları mekân olarak en fazla zikri geçen ikinci yer olan bu kurum bir hankah, iki hamam ve birkaç dükkândan meydana gelmektedir. Yapı Seyfeddin Şeyhû el-Amrî en-Nâsırî (ö. 758/1356) tarafından 756/1355 yılında inşa edilmiştir.[204] Emir Şeyhû yukarıda Sargatmışiyye Medresesinden hatırlanacağı üzere, Emir Sargatmış ile devleti fiili olarak yönetecek kadar etkili biriydi. Hanefîlerin en çok bu iki kurumda görev almalarında bu iki emirin etkisi görülmektedir. Ayrıca bu hankahta dört mezhebe göre eğitim verilmesine rağmen Hanefilerin hâkim unsur olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Hanefi fıkıh

---

[199] Sehâvî, *et-Tibrü'l-mesbûk*, s. 299.

[200] Uludağ, "Hankah", *DİA*, XVI, 42.

[201] Makrîzî, *el-Hıtat*, II, 414.

[202] Kimi zaman şehir dışından gelen kimselerin kaldığı hankahlar emirler için veba zamanlarında karantina işlevi de taşımıştır. Homerin, "Saving Muslim Souls: The Khanqah and The Sufi Duty in Mamluk Lands", s. 71-2.

[203] Homerin, "Saving Muslim Souls: The Khanqah and The Sufi Duty in Mamluk Lands", s. 60.

[204] Makrîzî, *el-Hıtat*, IV, 292

müderrisliği ile hankah şeyhliği görevinin bir arada olması vakfiyede yer alan şartlardan biridir.[205]

Hankahta dört mezhep fıkhına ilaveten hadis dersi, Kur'an-ı Kerim ve yedi kıraat eğitimi verilmesi şart koşulmuş, her ders için bir hoca, her hoca için de bir öğrenci topluluğunun bulunması, öğrencilerin derste hazır bulundukları gibi tasavvuf vazifesinde de yer almaları gerektiği belirtilmiştir. Hankahın ilk şeyhliğini, Hanefî müderrisliğini ve vakıf nâzırlığını Babertî (ö. 786/1384),[206] ilk hadis müderrisliğini de Hanefî alim Cemâleddin Abdullah b. Halil ez-Zûlî (ö. 763/1361) üstlenmiştir.[207]

Makrîzî bu hankahın birçok ilim ehlini mezun ettiğini belirtmekte ve hankahın vakfiyesinden övgüyle bahsetmektedir. Vakfiyenin büyük imkanlar içerdiğini ve şöhretinin giderek artarak diğer bölgelere yayıldığına işaret etmektedir. Talebelere her gün yemek, et ve ekmek verildiğine, aylık bir miktar yağ, şeker ve sabun dağıtıldığına da değinmektedir. Ancak Babertî'nin vefatından sonra ve meydana gelen kriz dönemiyle birlikte maaşların gecikmesi gibi hankahın işleyişinde birtakım sorunların yaşandığını da dile getirmektedir.[208]

Hankah dönemin ileri gelen Hanefî alimlerinin eğitim verdiği bir kurumdu. Kâriulhidâye (ö. 829/1427) ile talebesi İbnü'l-Adîm Muhammed b. Ömer (ö. 819/1416), İbnü'l-Hümâm (ö. 861/1467) ve Kâfiyecî (ö. 879/1474) bu hankahta meşihatlık görevinde bulunmuştur.[209]

Hayatının sonuna kadar evlenmeyip kendini ilme ve öğrencilere adayan Hanefî alim Muhammed b. Sa'd er-Rûmî (ö. 867/1463) hankahta kütüphane görevlisi idi. Süyûtî'nin yıllarca kendisinden ders aldığını ve hiçbir kötülüğünü görmediğini belirttiği bu alim öğrencilere birçok konuda yardımcı olur ve Şeynuhiyye Hankahında ikamet ederdi.[210] Kahire'ye geldiğinde bir dirheme bile sahip değilken tarif edilemeyecek kadar çok varlık elde eden Ebu's-Senâ el-Gülistânî de (ö. 801/1399) bu hankahta ders veren Hanefî alimlerdendir.[211] Abdülbâsit b. Halil el-Malatî el-Kâhirî (ö. X./XVI. asrın başları) Kahire'ye geldiğinde Şeyhûniyye'de konaklamış, akli ilimlerde uzman olan, inzivaya çekilip ilimle

[205] Zeyneb Ahmed, "el-Hankahu'ş-Şeyhûniyye (756-923/1355-1517)", s. 380.

[206] Makrîzî, *el-Hıtat*, IV, 292; Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, 406[b].

[207] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, IV, 166.

[208] Makrîzî, *el-Hıtat*, IV, s. 292.

[209] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, vr. 298[a], 386[b], 373b, 357[b].

[210] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, vr. 354[a], 355[b].

[211] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, vr. 435[b].

iştigal etmeyi seven Hanefî alim Erşedüddîn Mahmud b. Kutluşah da (ö. 775/1374) hankahta müderrislik yapmıştır.[212]

Tefehnî (ö. 805/1403) hemen ardından Şeyh Bedreddin el-Kudsî (ö. 836/1432) burada meşihatlık yapmış,[213] İbnü'ş-Şihne ailesi de bir süre bu hankahın meşihatlık görevini uhdelerinde bulundurmuşlardır.[214]

Abdülbâsit el-Malatî el-Kâhirî, İbnü'l-Acemî (ö. 833/1430), Abdülvehhâb b. Muhammed et-Trablûsî (ö. 819/1416), Osman b. Muhammed es-Sa'dî (ö. 819/1416), Yusuf b. Ahmed el-Erzincânî el-Kâhirî (ö. 896/1490) bu hankahta kalan ya da görev alan alimlerden birkaçıdır.[215]

Hankahta görev yapan alimlerin neredeyse hiçbiri Kahire'nin yerlisi değildir. Nisbelere dikkat edildiğinde alimlerin Anadolu ve İran taraflarından Kahire'ye gelip bu hankahta ikamet ettikleri anlaşılmaktadır. Her ne kadar vakfiyesinde böyle bir şart yazmasa da bu hankahın da tıpkı Sargatmışiyye Medresesi gibi dışarıdan gelen alim ve talebelere önem verdiği anlaşılmaktadır.

b. Baybarsiyye Hankahı

Kahire'nin en büyük, en geniş ve en sağlam hankahı olan bu yapı Çaşnigir lakabıyla bilinen Sultan II. Baybars tarafından yaptırılmıştır. İçerisinde dört yüz sufinin barındığı bu hankahta her gün ihtiyaç sahiplerine dağıtılmak üzere et, yemek, buğday ekmeği ve tatlı pişirilen bir mutfak mevcuttu. Hankahın türbe kısmında bir muhaddis hadis dersi yapması için görevlendirilmişti. Ayrıca hankahta kârîler gece gündüz nöbetleşe Kur'an okunmaktaydı. Hankah Baybars'ın tahttan indirilmesinden sonra yaklaşık yirmi yıl kapalı kalmış, ardından 726/1326'da tekrar açılmıştır. [216]

Bu hankahta Moğultay b. Kılıç (ö. 762/1361) ve Kasım b. Kutluboğa (ö. 879/1474) gibi önemli Hanefî alimler hadis dersi vermiş,[217] hankahta hatiplik yapan Hanefî bir alim

[212] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, IV, 256, vr. 440[a].

[213] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, III, 9, IV, 290.

[214] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, vr. 402[b], Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi*, IV, 33.

[215] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye* IV, 256, II, s. 103, IV, s. 413, vr. 252[b], 483[a].

[216] Makrîzî, *el-Hıtat*, IV, 285-6.

[217] İbn Tolun, *el-Gurefü'l-aliyye*, IV, 782; Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, vr. 311[a].

Muhammed b. Abdurrahman el-Endülûsî (ö. 852/1448-9) burada ikamet etmiş, İbn Hacer ve torunu Sıbt İbn Hacer de bu hankahta hadis dersi vermiştir.[218]

4. Camiler

İslam tarihi boyunca eğitim öğretim mekânı işlevine de sahip olan camiler Memlükler döneminde medreselerden sonraki en önemli ilim mekânlarıdır. Camilerde yapılan derslere bakıldığında medreselerdeki eğitimden farklı olmadığı görülür. Fıkıh, tefsir, kıraat dersleri olduğu gibi hadis usulü, sema ve imla meclisleri ya da Buhârî hatimlerinin camilerde de icra edildiği görülmektedir. Aşağıda açıklanacağı üzere kimi camiler medrese vakfiyelerinde yer alan şartlara göre bazı derslerin yapılacağı mekân olarak zikredilmektedir. Camilerde medreselerde olduğu gibi öğrenci sayısında herhangi bir sınırlama genellikle yoktur.

Kahire'de birçok cami vardır. Nitekim Makrîzî Kahire'de cuma namazı kılınan cami sayısının yüz otuz olduğunu zikretmektedir. Hanefîlerin eğitim mekânı olarak en yoğun kullandıkları camiler ise Ezher ile İbn Tolun Camiileridir.

a. Ezher Camii

Fâtimîler döneminde inşa edilen Ezher Camii I. Baybars döneminde Emir İzzeddin Aydemir tarafından yaptırılan tadilatla tekrar eğitim merkezi hâline getirilmiştir. Sultanın naibi Emîr Bilbek el-Hâzindâr burada Şâfiî fıkhı okutacak bir müderris, hadis ve rekâik dersi için bir muhaddis ve yedi kıraatı bilen bir Kur'an-ı Kerim hocası görevlendirmiştir.[219]

Ezher Camii, gerek diğer memleketlerden Kahire'ye gelenlere gerekse Mısır'ın kırsalından gelip kalacak yeri olmayan yedi yüz elli kişiye ikametgâh imkanı sunmaktaydı. Makrîzî Ezher'de fıkıh, hadis, tefsir ve çeşitli ilimlere dair birçok dersin, vaaz ve zikir halkalarının olduğunu belirtmektedir.[220] Ezher Camii, etrafına inşa edilen medreselerle birkaç yapıyı bünyesinde barındıran bir külliyeyi anımsatmaktadır. Şâfiî ve Hanefî fıkhı okutulması için Emir Akboğa tarafından yaptırılan Akboğaviyye Medresesi ile Taybarsiyye Medresesi Ezher'e bitişik yapılan medreselerdendir.

Hanefîlerin eğitim mekânlarına bakıldığında Ezher Camii'nin Hanefîler tarafından aktif bir şekilde kullanıldığı görülmektedir. Serûcî'nin torunu Ömer b. Abdurrahman (ö. 771/1369)

---

[218] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, 368[b], Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi*, X, 316.

[219] Makrîzî, *el-Hıtat*, IV, 55.

[220] Makrîzî, *el-Hıtat*, IV, 57.

Akboğaviyye Medresesinde Hanefî fıkhı müderssiliği yapmış, ayrıca Ezher Camii'nde Hanefîlere fıkıh dersi vermiştir.[221]

Mesud b. İbrahim el-Kirmânî (ö. 748/1348) ile Mesud b. Muhammed el-Kirmânî (ö. 748/1348) İran'dan Kahire'ye geldiklerinde Ezher Camii'nde kalıp kendilerini ilme vermişler ve burada birçok kimseye ders vermişlerdir.[222]

Mardin'den gelen Hanefî alim Yusuf b. Abdullah el-Mardînî (ö. 819/1416) Ezher Camii'nde vaizlik yapmıştır.[223] Kadı İbn Dehhâne (ö. X/XVI. asrın başları) Ezher'de derslerden önce ve sonra talebelere yardımcı olmuş (mütesaddir), Ali b. Muhammed el-Mahzûmî (ö. 875/1470) ve Ömer b. Ali el-Münâvî (ö. 893/1488) ise Ezher Camii'nde ders vermiştir. [224]

b. İbn Tolun Camii

Tolunoğulları devrinde 265/879 yılında inşa edilen bu yapı yılların geçmesiyle metruk hâle gelmiş, aradan dört asır geçtikten sonra Memlük Sultanı Hüsâmüddîn Lâçin (ö. 698/1299) tarafından tekrar inşa edilmiştir. İbn Dokmak (ö. 809/1407) caminin tadilat ve yeniden inşasının büyük bir özenle yapıldığını ifade ederken Makrîzî, bunun için harcanan bütçenin yirmi bin dinarı bulduğunu kaydetmiştir.[225] Lâçin İbn Tolun Camii için yukarıda ayrıntılı bir şekilde açıklanan Sargatmışiyye Medresesi gibi bir vakfiye yazdırmış ve burada hadis, tefsir, tıp eğitimi ve dört mezhebin her birine göre fıkıh dersi verilmesini şart koşmuştur.[226] Sargatmışiyye Medresesi'nin hemen yanında olan İbn Tolun Camii öğle ile ikindi namazları arasında bu medresenin hadis derslerine de ev sahipliği yapmaktaydı.[227]

Serûcî'nin torunu Ömer b. Abdurrahman (ö. 771/1369) Ezher Camii'nde Hanefî fıkhı verdiği gibi İbn Tolun Camii'nde de Hanefî fıkhı müderrisiydi.[228] Hanefî tıp alimi

---

[221] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, vr. 297[b].

[222] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye,* vr. 443[a], 445[b].

[223] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye,* vr. 487[a].

[224] Sırasıyla bk. Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye,* IV, 368, vr. 284[b]; Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi,* VI, 10; Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye,* vr. 298[a].

[225] İbn Dokmak, *Kitâbü'l-intisâr livâsitati ikdi'l-emsâr*, IV, 124; Makrîzî, *es-Sülûk,* II, 279.

[226] Vakfiye ve mansıplar hakkında ayrıntılı açıklamalar için bk. Midilli, "Memlükler Döneminde Bir İlim Kurumu: İbn Tolun Camii ve Ulemaya Sunduğu Mansıplar", *İslam Araştırmaları Dergisi*, s. 37-73.

[227] Abdüllatif İbrahim Ali, "Nassâni Cedîdâni", s. 149.

[228] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye,* vr. 297[b].

Muhammed b. Abdullah el-Mısrî de (ö. 772/1371) de buranın tıp müderrisiydi.[229] Zeylaî ve Türkmânî ailesinden hadis dinleyen *Meşârık*'a şerh yazan İbnü's-Sâiğ ez-Zümrüdî (ö. 776/1375) İbn Tolun Camii'nde müderrislik yapan Hanefî alimlerdendir.

Muhammed b. Abdülvehhab et-Trablûsî (ö. 860/1456), Kâriulhidâye'nin İbn Tolun Camii'nde yaptığı derslerde not alıp cevaplar hazırlayarak hocasına yardım etmekte bir nevi asistanlık yapmaktaydı. Trablûsî, Kâriulhidâye'den sonra burada müderrislik görevini elde etmişti.[230] Fahriyye Medresesi'nde hadis okutmasıyla bilinen Hanefî alim Nasrullah b. Davud ed-Dımaşkî (ö. 730/1330) İbn Tolun Camii'nde muidlik vazifesine sahipti. Öğrencilerin hadisi doğru şekilde ezberleyip ezberlemediklerini kontrol etmekte ve gerektiğinde hataları düzeltmekteydi.[231]

Hanefîler Ezher ve İbn Tolun Camii kadar yoğun olmasa da Hâkim Camii ve Mardînî Camii'nde de ders vermişlerdir. Mesela Hanefî muhaddis Kutbüddîn Halebî (ö. 735/1335) Hâkim Camii'nde hadis dersi vermiş, Ahmed b. Muhammed el-Ezraî (ö. 741/1341) ise aynı camide mütesaddirlik (derslerden önce ve sonra talebelere yardımcı olan kimse) yapmıştır.[232] Bâbertî'nin (ö. 786/1384) hocası Kıvâmuddîn el-Kâkî (ö. 749/1348) ise Mardînî Camii'nde imamlık yapmıştır. Babertî, *Hidâye*'ye yazdığı ilk şerhin mukaddimesinde Kâkî ile Mardînî Camii'nde yaptığı derslere işaret etmektedir.[233]

5. Diğer Mekânlar

Yukarıda yer alan kurumlar dışında Hanefilerin evlerde, emir ve sultanların meclislerinde de ilmî faaliyet içinde oldukları anlaşılmaktadır.

Bu dönemde herhangi bir kurumda mansıp elde edemeyen alimler evlerinde bir miktar ücret karşılığında ders vermekteydi.[234] Bununla birlikte hoca talebe yakınlığı sebebiyle hocalarının evinde ayrıca ders alan alimler de vardı. Nitekim Kutbüddîn Halebî'nin (ö. 735/133) *Sahîh-i Buhârî* şerhini istinsah eden talebesi Ahmed b. Abdülkâdir, Halebî'nin

[229] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, vr. 362[a].

[230] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, vr. 374[a]; Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi'*, VIII, 136.

[231] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye* vr. 461[a].

[232] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, II, 13, IV, 375.

[233] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, vr. 394[a].

[234] Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi'*, X, 342.

Kahire'deki evinde müellifle gerekli düzeltmeleri yaparak bu eseri istinsah ettiğini belirtmektedir.[235]

Ulema ailelerinin evleri de dikkat çekilmesi gereken eğitim mekânlarındandır. Zira ilim ehli aileye mensup olan birçok alimin biyografisinde aile büyüğünün dizi dibinde aldığı eğitim zikredilmektedir. Sözgelimi Burhâneddîn İbnü'd-Deyrî (ö. 876/1471) ailesine işaret edilerek ilim evinin bir üyesi olduğu ve babasından eğitim aldığı zikredilmektedir.[236] Ya da meşhur Hanefî alim İbnü't-Türkmânî'nin (ö. 750/1349) ilim ehli bir aileye mensubiyeti ve evinde babasından aldığı eğitim vurgulanmaktadır.[237]

İlim mekânı olarak zikredilmesi gereken önemli yerlerden biri de sultan ve emirlerin meclisleridir. İlme yakınlığı olan bazı sultan ve emirlerin ilmî ortamlara katılması ya da ilim meclisleri tertip etmesi yaygın bir durumdu. Mesela el-Melikü'l-Müeyyed Şeyh Mahmûdî (ö. 824/1421) pazar ve çarşamba günleri alimleri toplar, yapılan ilmi tartışmalara sıradan biri gibi katılırdı.[238] Fıkıh, kelam, tarih ve belagatle meşgul olan Kansu Gavri (ö. 922/1516) Kalʿatülcebel'de ilim meclisleri düzenler, tarih, terâcim ve şiir alanlarında yaptırdığı münazaralara kendisi de bir alim gibi katılırdı.[239] Yine Sultan Barsbay'ın Bedreddin Aynî ile yaptığı ilmî oturumlara işaret edilir.[240] Aynî, Kudûrî'nin *el-Muhtaṣar* adlı eserini Sultan Barsbay için Türkçe'ye tercüme eder, Arapça yazmış olduğu tarihi Sultan Barsbay'a okuyup Türkçe açıklamasını yapardı.[241]

Yukarıda ilim mekânlarının ele alındığı bölümde göze çarpan hususlardan birkaçı şöyle özetlenebilir. Bu dönemde medrese, darülhadis, cami, hankah diye zikredilen farklı isimlerle anılan ilmî kurumların işlevlerinin iç içe geçtiği görülmektedir. Kimi zaman bir medresede namaz kılındığı gibi bir camide fıkıh, hadis hatta tıp dersi bile verilebilmekteydi. Ayrıca kimi kurumlar medrese veya hankah diye anılsa da içerisinde birden fazla yapıyı barındırıyor, bir nevi külliye tarzını andırıyordu.

Vakfiyelerde belirtilen aylık maaşlara ek olarak aynî yardımlara da yer verilmesi ilim ehlinin ekonomik bir sıkıntı çekmemesi için alınmış bir önlem olarak görülebilir. Ayrıca ilim

[235] Kutbüddîn Halebî, *e-Bedrü'l-münîr*, Dârü'l-Kütübi'l-Mısriyye vr. 19.

[236] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, I, 230-1.

[237] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, vr. 276ª.

[238] Aynî, *es-Seyfü'l-Mühenned fî sîreti'l-Meliki'l-Müeyyed*, s. 274.

[239] Seyyid Muhammed, "Kansu Gavri", *DİA*, XXIV, 316.

[240] Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmiʿ*, X, 132.

[241] İbn Tağrıberdî, *en-Nücûmü'z-zâhire*, XV, 110.

ehlinin temel ihtiyaçlarını temin ederken zaman kaybetmemeleri adına bu yöntemin faydalı olduğu da düşünülebilir. Kahire'deki eğitim kurumları ilmî işlevlerinin yanı sıra fakir, muhtaç ve yetim çocuklara ayrılan bütçeleriyle sosyal hizmet vermekteydi.

Alimler hayatlarının çeşitli dönemlerinde farklı kurumlarda ders verdikleri gibi aynı anda birden fazla kurumun mansıbına da sahip olmuşlardır. Bu durum alimlerin görevlerini vekil tayin ettikleri kimselere tevdi ettiklerini göstermektedir.

Başta Sargatmışiyye Medresesi ve Şeyhûniyye Hankahı olmak üzere hemen her kurumda görev yapan alimlerin büyük çoğunluğunu Kahire'nin yerlisi olmayan alimlerin oluşturduğu görülmektedir. Bunda kimi vakfiyelerde yabancı öğrencilere yer verilmesi şartı etkili olduğu gibi sultan veya emirlerin Mısır dışındaki alimleri (özellikle Anadolu, İran ve Orta Asya tarafında olanları) çağırmaları da etkili olmuştur. Ayrıca kurumlarda ikametgâh hizmeti ve ayni desteklerin olması dışarıdan gelen ilim ehli için bu kurumları cazip hâle getirmiştir.

Emir Sargatmış ve Emir Şeyhû gibi Hanefî mezhebine bağlılıklarıyla bilinen emirlerin yönetimde söz sahibi olduğu dönemlerde Hanefîlerin en çok kullandıkları bu iki eğitim kurumunun inşa edilmesi de dikkat çekilmesi gereken hususlardandır. Birinci bölümde işaret ettiğimiz Hanefîliğin yaygınlaşmasında medreselerin ve siyasilerin etkilerini bu iki emir ve medrese üzerinden anlamak mümkündür. Bu iki önemli kurumun birbirinin çok yakınında inşa edilmesi de dikkat çeken hususlar arasındadır.

C. Rihleler

Muhaddislerle görüşmek, mevcut rivayetleri derlemek ve hadisle ilgili bilgilere ulaşmak amacıyla yolculuk yapmayı ifade eden rihle hadis tahsilinin en önemli unsurlarından biridir.[242] Bu faaliyet daha çok hicrî ilk üç asırla birlikte anılsa da İslam tarihi boyunca önemini korumuştur. Bununla birlikte hicrî ilk üç asırdan sonra hadislerin kitaplara kaydedilmesiyle rihleler hadis kitaplarını bir bütün hâlinde sema etmek amacıyla yapılmıştır. Nitekim Memlükler dönemi dikkate alındığında bununla ilgili yüzlerce örneğe rastlamak mümkündür.[243]

[242] Hatiboğlu, "Rihle", *DİA,* XXXV, 106.

[243] Rihlelerin bu dönemdeki önemi ve durumuna dair açıklamalar için bk. Özkan, *Memlüklerin Son Asrında Hadis,* s. 157-164.

Hanefîler dikkate alındığında onların da tıpkı diğerleri gibi kimi zaman hadis talebi kimi zaman da diğer ilmî gayelerle rihle yaptıkları ve rihleyi önemli bir ilmî faaliyet olarak gördükleri ifade edilmelidir. Nitekim her ne kadar günümüze ulaşmamış olsa da Moğultay b. Kılıç'ın *en-Nihle fî fevâidi'r-rihle* adlı eseri bu dönemde Hanefî bir alimin rihleye verdiği önemi göstermektedir. Ayrıca birçok Hanefî alimin şehir şehir dolaştığı görülmektedir. Sözgelimi İtkânî'nin Kahire'ye beş bin kilometre uzaklıktaki Otrar şehrinden sırasıyla Bağdat, Dımaşk ve Kahire'ye gelmiş olması,[244] Buhara'da doğan Hanefî alim Alâüddîn el-Buhârî'nin (ö. 841/1438) ilmî gayelerle Hindistan, Mekke, Medine, Şam ve Kahire'ye rihle yapması,[245] ya da Muhammed b. Ahmed el-Bağdâdî'nin (ö. 867/1462) Urmiye gölünün yakınlarındaki Merâğa şehrinden, Bağdat, Dımaşk ve Kahire'ye gelip, Kahire'den tekrar Dımaşk'a uğrayıp hac yolculuğu için Hicaz bölgesine gitmesi[246] verilebilecek yüzlerce örnekten sadece birkaçıdır. Aşağıda internet adresi verilen haritada Memlük Kahire'sinde yaşamış Hanefî alimlerin Kahire'ye hangi şehirlerden geldikleri gösterilmiştir.[247]

Yapılan yolculukların bir kısmı ilmî gayelerle olsa da çeşitli bölgelerde yaşanan savaş ve siyasi kargaşalar alimleri göçe zorlamıştır. İlhanlılar'la hâlâ devam eden savaş hali, Timur'un yaptığı katliamlar ya da Anadolu'da fetret devri sebebiyle yaşanan iç karışıklık bu bölgelerdeki alimleri güvenli bir liman olan Kahire'ye sevketmiştir.[248]

Rihlelerin büyük bir kısmını diğer şehirlerden Kahire'ye gelenler oluştursa da Kahire'den diğer şehirlere de rihle yapılmaktadır. Çalışmanın konusu olan 314 alimden doğum ve ölüm yeri ya da rihleleri hakkında bilgi verilenler üzerinden bir hesaplama yapıldığında Kahire'nin çok fazla yolculuk yapılan bir şehir olduğunu anlamak zor olmayacaktır. Nitekim doğum yeri belirtilen 200 Hanefî alimin 77'sinin Kahire'de doğduğu, 123'ünün ise başka bir şehirde doğup Kahire'ye geldiği tespit edilmiştir. %62'ye tekabül eden bu oran Kahire'deki Hanefîlerin daha çok dışarıdan gelen kimselerden oluştuğunu göstermektedir. Ölüm yeri belirtilen 152 alimin ise 104'ünün Kahire'de vefat ettiği görülmektedir. Birçok alimin Kahire'de doğmadığı hâlde Kahire'de vefat etmiş olması

---

[244] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, II, 221.

[245] İbn Tolun, *el-Gurefü'l-aliyye*, II, 329.

[246] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, vr. 262[ba].

[247] https://www.google.com/maps/d/edit?hl=tr&mid=1dPJ4rHaIZ9ERn1DGe0Jup5QgiPsSSPg&ll=31.78613383626495%2C29.967650465905052&z=4 (erişim tarihi: 24.06.2024)

[248] Konuyla ilgili açıklamalar "Kahire'de Hanefîliğin Yaygınlaşma Sebepleri" başlığının "Göçler" kısmında yer almaktadır.

alimlerin Kahire'ye girdikten sonra ilmî hava, güvenli ortam, çeşitli imkanlar vd. sebeplerle burada yaşamlarını sürdürdüklerini göstermektedir. Nitekim birçok alim için " نزيل القاهرة، نزيل الصرغتمشية" terkipleri veya "ثم القاهري" gibi Kahire'ye sonradan yerleştiklerini ifade eden tabirler kullanılmaktadır.[249] Örneğin İzmir Bergama'da doğup Anadolu, İran, Şam, Mekke, Medine ve Kudüs gibi birçok önemli ilim merkezine giden Kâfiyecî (ö. 879/1474) 42 yaşında (830/1427) Kahire'ye gelip burada yaşamaya karar vermiş ve ömrünün sonuna kadar 49 yıl Kahire'de yaşamıştır.[250]

Kahire'ye yapılan rihlelerin büyük bir kısmının Şam bölgesinden olduğu görülmektedir. Başta Dımaşk olmak üzere, Halep ve Kudüs şehirlerinden birçok alim Kahire'ye gitmiş, Kahire'den de birçok alim bu bölgeye yolculuk yapmıştır. Ayrıca Hanefî mezhebinin yoğunlukta olduğu Anadolu coğrafyasından ve Orta Asya'nın çeşitli bölgelerinden Kahire'ye gelişlerin olduğunu görmek mümkündür. Ancak Kahire'den bu bölgelere gidiş oldukça sınırlıdır.

Kahire konum itibarıyla hac güzergahına yakın bir yerde olduğu için özellikle Mağrip, Şam ve Anadolu coğrafyasından hacca giden alimlerin yolculuk esnasında, Yemen tarafından hacca gidenlerin ise dönüş yapmadan önce Kahire'ye uğradığına dair birçok örneğe rastlanabilir. Sözgelimi daha önce zikri geçen, zenginlik ve cömertliği ile Kahire'yi altına boğan Mali Sultanı Mense Musa (ö. 738/1337) hac yolculuğu sırasında gidiş ve dönüşte Kahire'ye uğramıştır.[251] Öte yandan Molla Fenarî (ö. 834/1431), Şair Ahmedî (ö. 815/1413), Hacı Paşa (ö. 827/1424) gibi Anadolu'dan hacca giden alimler de hac dönüşü Kahire'ye uğrayıp bir yıl kadar burada kalmışlardır.[252] Yemenli Hanefî alim Abdullah b. Muhammed el-Yemânî en-Necrî de (ö. 853/1450'den sonra) Yemen'den hacca gittikten sonra Kahire'ye uğramış ve şehrin önde gelen alimlerinden ders almıştır.[253] Ayrıca Kahireli Hanefî alimlerin Mekke ve Medine'ye oldukça sık yolculuk yaptıkları görülmektedir. Mesela İbnü'l-Hümâm'la (ö. 861/1457) uzun süre vakit geçirip ondan çok istifade ettiği için Hümâmî nisbesiyle anılan Abdurrahman b. Ahmed el-Makdîsî'nin (ö. 873/1469) defalarca hac yaptığı, Selâhaddîn Abdullah b. Muhammed'in (ö. 769/1367) birçok kez yürüyerek hacca gittiği

[249] Birkaç örnek için bk. İbn Tolun, *el-Gurefü'l-aliyye*, I, 331, 350, II, 153, Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, II, 175, III, 219, IV, 106, 169, 170, 281, 359, 412, vr. 460[b].

[250] İbn Tolun, *el-Gurefü'l-aliyye*, II, 140.

[251] Kavas, "Mense Musa", *DİA*, XXIX, 146-8.

[252] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, 350[a], II, 139, 22.

[253] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, IV, 205.

zikredilmektedir.[254] Hatta hac yolculuğuna çıkan alim ve talebeler için bazı medreselerin vakfiyelerinde özel izinler yer almaktadır.[255]

Kahire'ye çağrılan ya da elde ettiği görev için gelen Hanefî alimler de mevcuttur. Örneğin Kudüslü İbnü'd-Deyrî ailesinin üyeleri Kahire'de genellikle kalıcı değillerdir. Müeyyediyye Medresesinde fıkıh müderrisliği mansıbına sahip olan ailenin üyeleri Kahire'ye gelip gitmişler, bir kısmı da Kudüs'e geri dönüp orada vefat etmiştir.[256] Aynı şekilde Halepli İbnü'l-Adîm ailesinden de görev için Kahire'ye gelip sonra tekrar Halep'e dönenler mevcuttur.[257] İtkânî Sargatmışiyye Medresesinde Hanefî müderrisliği yapması için Dımaşk'tan çağrılmış, Ali b. Musa er-Rûmî (ö. 841/1438) ise Yeni Eşrefiyye Medresesinin ilk müderrisi olması için bizzat Sultan Barsbay (ö. 841/1438) tarafından Kahire'ye davet edilmiştir.[258] Tüm bunlar Kahire'ye olan rağbeti bir kez daha göstermektedir.

Ölüm, hastalık, memleket özlemi vd. sebeplerle bazı rihlelerin yarım kaldığı görülmektedir. Mesela Hanefî alim Ali b. Ahmed b. Ali (ö. 824/1421) Hindistan taraflarından ilim elde etmek için Kahire'ye gelmiş, İbn Hacer'den de ders almıştı. Ancak Aden'den ülkesine dönmek için bindiği gemi batmış ve boğularak can vermişti.[259] Öte yandan Ali b. Tayboğa el-Ayıntâbî (ö. 838) hac yolunda vefat eden bir Hanefî alim olarak zikredilmektedir.[260] Mısır, Şam, Hicaz ve Anadolu'nun çeşitli şehirlerine giden Molla Fenârî'nin (ö. 834/1431) torunu Ali b. Yusuf el-Fenârî (ö. 903/1497-8) ilim talebi amacıyla yolculuğa çıkıp Herat, Semerkand ve Buhara şehirlerine gitse de memleket özlemine dayanamayıp Bursa'ya geri dönmüştür.[261]

Kahire'de birçok alimin kendisinden istifade etmek için yolculuk yaptığı ruhle vasfıyla anılan Hanefî alimler mevcuttur. Birçok hadis kitabını küçük yaşta sema edip icazetlerini alan Şümünnî (ö. 872/1468) böyle isimlerden biridir.[262] Yine muhaddis vasfıyla ön plana çıkan Kutbüddîn Halebî (ö. 735/1335) hadis icazeti elde etmek isteyenlerin yolculuk yaptığı bir

[254] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, IV, 279, 201.

[255] Abdüllatif İbrahim Ali, *Nassâni cedîdâni*, s. 148.

[256] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, 362[a], 399[b].

[257] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, 387[a].

[258] Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi'*, VI, s. 41; Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, vr. 290[b].

[259] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, vr. 255[b].

[260] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, vr. 275[a].

[261] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, vr. 291[b].

[262] İbn Tolun, *el-Gurefü'l-aliyye*, I, 280-1.

kimsedir.[263] Ayrıca âlî bir isnada sahip olma isteği de rihlelerin başlıca sebepleri arasındaydı. Yaşı ilerlemiş bazı alimlerin sahip olduğu icazetler birçok ilim talebesini cezbediyor ve hadis kitaplarının âlî isnadına sahip olabilmek için bu alimlere rihle yapıyorlardı. Nitekim doksan yaşında vefat eden Hanefî alim Ebû Muhyiddin Ahmed b. Abdulkadir eş-Şâvî el-Kâhirî'nin (ö. 884/1480) ölümüyle Buhari'ye ulaşan muttasıl sema senedinin nazil hâle geldiği üzüntüyle belirtilmektedir.[264]

Dönemdeki alimlerin büyük bir kısmı (en azından hacca giderek) yolculuk yapmış olsa da Kahire'den çıktığına dair herhangi bir bilgiye ulaşılamayan İbrahim b. Yusuf el-Kâhirî (ö. 808/1405)[265] ve İbn Hasan el-Kâhirî (ö. 873/1469) gibi alimler de mevcuttur.[266]

IV. HANEFÎLERİN KAHİRE'DEKİ DURUMU

Bu başlıkta Memlükler döneminde Hanefîlerin Kahire'deki durumu ele alınacaktır. Bu çerçevede Hanefî mezhebinin bölgede yaygınlaşma sebepleri üzerinde durulacak, Hanefîlerin mezhep içi ve mezhepler arası ilişkileri ile mezhep aidiyetleri hakkında bilgi verilecektir.

Konuya geçmeden önce kavramlaştırma ile ilgili bir hususa dikkat çekilmelidir. Hanefîlerin bu dönemde Kahire'deki varlığından bahsederken *Mısır Hanefîliği*, *Kahire Hanefîliği* gibi kavramları kullanmakta çekingen bir tavır sergilediğimizi belirtmeliyiz. Zira bu kavramlar Kahire'deki Hanefîliğin farklı bir nitelik kazanarak yeni bir ekol gibi algılanmasına sebep olabilmektedir.

Memlükler dönemi Kahire'si dikkate alındığında Hanefî alimlerin sayısında ciddi bir artış gözlenmektedir. Nitekim 576-976/1180-1568 yılları arası Kahire'de yaşamış Hanefî alimlerin sayısını ele alan bir tabloda bu durum bariz bir şekilde fark edilmektedir.

[263] Safedî, *Aʿyânü'l-asr*, III, 137.

[264] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, I, 384.

[265] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, I, 253; Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmiʿ*, I, 182.

[266] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, I, 338; Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmiʿ*, I, 271.

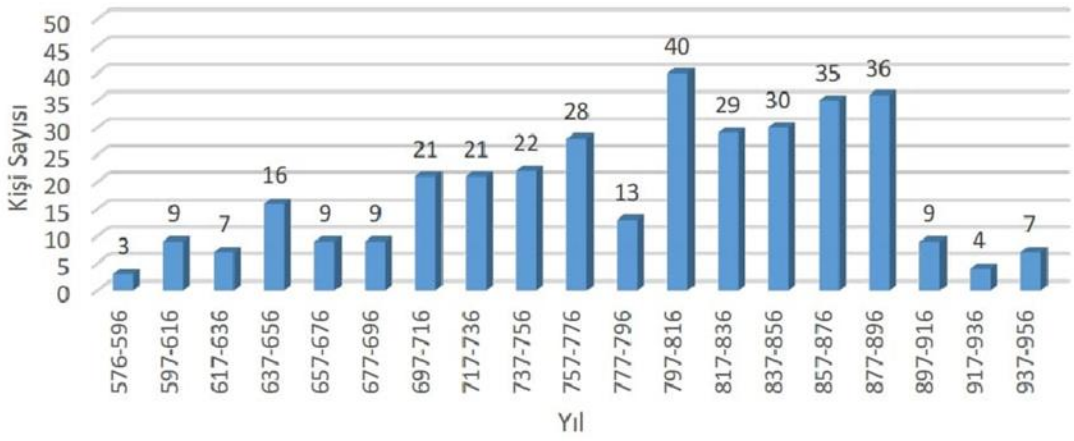

Grafik 2: Yıllara göre Kahire Hanefî Çevresinin Yoğunluğu[267]

Grafikte Eyyübiler, Memlükler ve Osmanlı devletinin hüküm sürdüğü VI./XII. asır ile X./XVI. asır arasında Kahire'deki Hanefî âlimlerin sayısına dair bilgi verilmiştir. Buna göre VIII./XIV. asrın başından IX./XV. asrın sonuna kadar Hanefî alimlerin sayısında ciddi bir artış gözlenmektedir. Aşağıda bu artışın sebepleri ele alınacaktır. Ardından Hanefîlerin mezhep içi ve mezhepler arası ilişkileri hakkında bilgi verilip mezhep aidiyetleri üzerinde durulacaktır.

A. Kahire'de Hanefîliğin Yaygınlaşma Sebepleri

Tarih boyunca nüfusları Maverâunnehir, Irak, Anadolu, Kafkasya ve Hint Alt Kıtasında yoğunlaşan Hanefîler Memlükler dönemi Kahire'sinde müntesibi en fazla olan ikinci mezhep hâline gelmişlerdir. Hanefî nüfusun bu artışının ardında göçler, siyasi gayeler, medreseler, teşvikler ve Şiîliğin bertaraf edilmesi gibi sebepler vardır.

1. Göçler

Tarihte farklı sebeplerle çeşitli göç hadiseleri meydana gelmiştir. Bunlardan biri de Moğol istilası sebebiyle doğudan batıya doğru vuku bulan göç hareketidir. Tarihin en ölümcül hadiselerinden sayılan bu istila aşağıdaki haritada görüleceği üzere Orta Asya'dan başlayıp Şam diyarına kadar ilerlemiştir.

[267] Canlı, *Memlük Kahiresi Hanefî Çevresi*, s. 13.

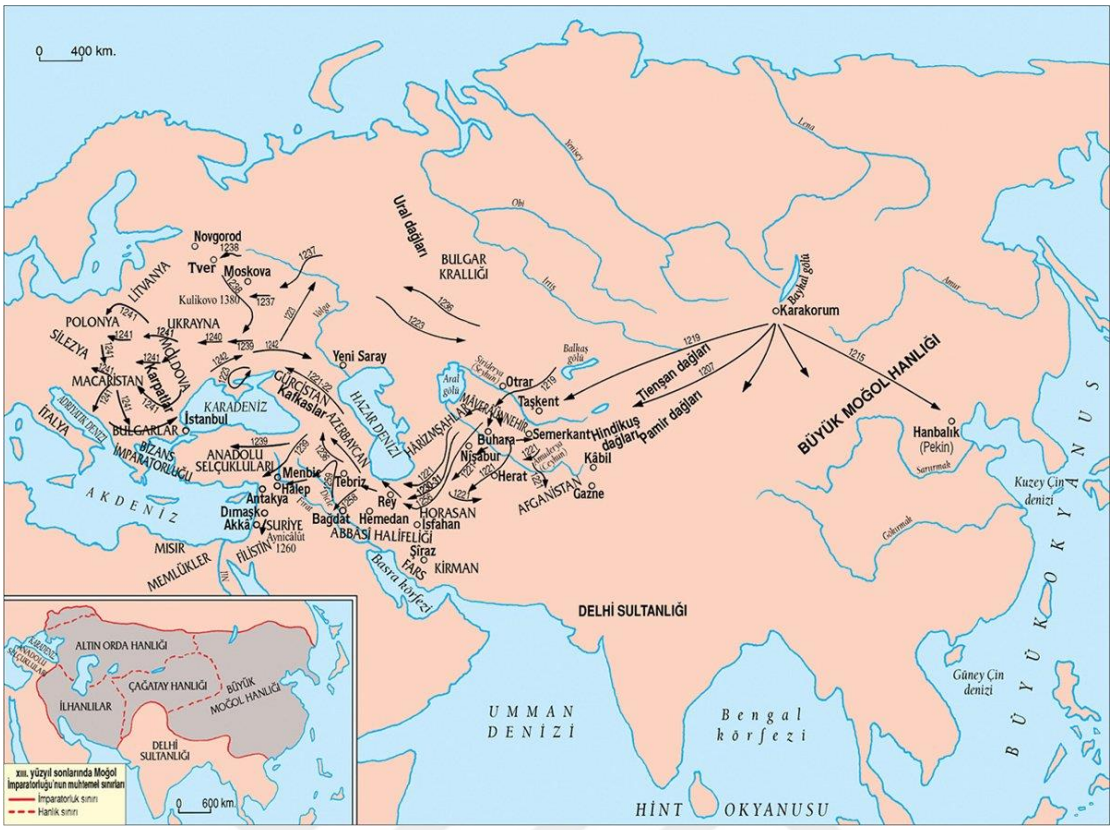

Şekil 5: VII./XIII. Yüzyılda Moğol İstilası Haritası[268]

Şekilde yer alan haritada görüldüğü üzere istila Hanefîlerin yoğunlukta olduğu Mâverâünnehir, İran'ın kuzeyi ve Irak coğrafyasında seyretmektedir. Bu bölgelerde can güvenliği kalmayan insanlar Aynıcâlut zaferiyle İslam dünyasının önderi konumuna yükselen Memlük topraklarına göç etti. Böylece başta Hanefîler olmak üzere birçok insan Mısır'a yerleşti. Bu da bölgenin mezhep yapısında değişime neden oldu. Göç sebebiyle Kahire'de Hanefî mezhebinin yaygınlaştığına Makrizî şöyle işaret eder:

> Hanefîlerin nüfusu Mısır'da arttı. Zira doğu illerinden Mısır'a Hanefîler geldi. Sultan Selâhaddîn Eyyûbî (ö. 589/1193) onlar için Süyûfiyye medresesini inşa etti. Mezhepleri Mısır ve Şam'da yayılmaya ve güçlenmeye devam etmekte, fakihleri de çoğalmaktadır.[269]

Moğol zulmünden kaçıp Kahire'ye sığınan birçok Hanefî alim vardır. Bunlardan biri, döneminde Hanefî mezhebinin lideri konumunda olan İbnü'l-Adîm'dir (ö. 660/1262). O, Moğollar'ın Şam bölgesinden çekilmesi üzerine doğduğu şehir olan Halep'e geri dönmüş ancak şehrin tahrip edilmiş ve halkının öldürülmüş olduğunu görünce büyük bir üzüntüye

[268] Özgüdenli, "Moğollar", *DİA*, XIII, 227.

[269] Makrîzî, *el-Hıtat*, IV, 166.

kapılmış artık orada yaşamaya dayanamayacağını anlayıp Kahire'ye dönmüştür.[270] Kutbüddîn Halebî'nin de (ö. 735/1335) küçük yaşta dayısı Menbîcî ile Kahire'ye göç etmesinde Moğolların Halep'i tahrip etmesi etkili olmuştur.[271] İbnü'l-Muallim (ö. 714/1414) ve oğlu Yusuf b. İsmail de (ö. 714/1414) Dımaşk'ın Moğollar tarafından işgali sonucu Kahire'ye göç etmek zorunda kalmıştır.[272] Diğer taraftan Kasım b. Hüseyin (ö. 617/1220), Abdulvahid b. Abdullah (ö. 658/1258), Şeyhülislam Ali b. İbrahim el-Halebî (ö. 658/1258), Muhammed b. Yahya el-Halebî (ö. 658/1258) ve Lü'lüî (ö. 671/1272) gibi bu saldırılardan kurtulamayıp şehit düşen Hanefî alimler de mevcuttur.[273]

Sonuçları en az Moğol istilası kadar etkili bir diğer olay Timur'un Dımaşk'ı işgalidir (803/1401). Bu işgalde Dımaşk yerle bir olmuş ve birçok insan bu saldırıda katledilmiştir. Hatta ölüm tarihi 803/1401 olan birçok alim Timur'un yaptığı katliam sırasında vefat etmiştir.[274] Hayatını kurtarabilenlerin büyük bölümü ise Kahire'ye göç etmiştir. Örneğin Ömer b. İbrahim (ö. 811/1408) Timur istilası sonrası Kahire'ye yerleşen Hanefî bir alimdir.[275]

Haçlı seferleri Mısır coğrafyasına göçü tetikleyen bir diğer etkendir. Memlükler öncesi dönemden itibaren devam eden Haçlı seferleri sebebiyle birçok alim başta Kahire olmak üzere çeşitli şehirlere göç etmek zorunda kalmıştır. Örneğin Makdîsî ailesinin bulundukları bölgeyi terk etmelerinde Haçlıların bölgeye hâkim olması ve onlara kötü muamelesi etkili olmuştur.[276] "Kriz Dönemi Alimi" olarak tavsif edilen İbnü's-Salâh'ın Dımaşk'a göç etmesinde de haçlıların payı vardır.[277]

Hasan b. Ahmed (ö. 703/1304) adlı Hanefî bir alimin yaşadıkları bir taraftan Haçlı diğer taraftan Moğol baskısının hissedildiği bu dönemi anlatması açısından dikkat çekici bir örnektir. Yirmi yıldan fazla Malatya kadılığı yapan Hasan b. Ahmed Moğol tehlikesi sebebiyle Dımaşk'a gider ve orada kadı olur. Ardından Sultan Laçin'le (ö. 698/1299) münasebeti sebebiyle Mısır kadılığı da yapar. Laçin'in vefatından sonra Dımaşk'a geri döner

[270] Sevim, "İbnü'l-Adîm", *DİA*, XX, 478.

[271] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, vr. 460[ba], IV, 375.

[272] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, vr. 484[b].

[273] Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudiyye*, II, 704; II, 480; II, 532; III, 396; III, 449.

[274] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, I, 233; Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi'*, VI, 65.

[275] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, vr. 292[ba]; Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi'*, VI, 66.

[276] Safedî, *el-Vâfî*, XVIII, 57.

[277] Özşenel, "Bir Kriz Dönemi Âlimi Olarak İbnu's-Salâh ve Eseri Ulûmü'l-Hadis", s. 56-7.

ancak Moğol saldırılarında esir düşer. Daha sonra Haçlılara köle olarak satılan bu alim Kıbrıs'a götürülür ve orada vefat eder.[278]

Endülüs'ün düşmesiyle yurtlarından çıkarılan Malikîler de Hanefîlerle aynı kaderi paylaşmıştır. Bu dönemde Kahire'ye göç edenlerin bir kısmını da Endülüs'ten gelen Malikî alimler oluşturmaktadır. Mesela Mâlikî alim Kurtubî (ö. 671/1273) Kurtuba'nın 633/1236 yılında Kastilyalılar tarafından ele geçirilmesinden sonra şehri terk ederek Mısır'a hicret etmiştir.[279] Ayrıca Gırnatalı alim Ebû Hayyân el-Endelüsî de (ö. 745/1344) Endülüs'ten Kahire'ye göç eden Mâlikî alimlerdendir.[280]

Kahire'nin zorunlu göç dışında birçok ilim talebesi tarafından eğitim amaçlı seyahat edilen bir yer olduğu vurgulanmalıdır. Memleketi güvenli olan ilim ehli için de Kahire rihle yapılan bir yer olarak görülmektedir. Gerek Osmanlı Devleti'nde yaşayan alimler gerekse Hint Alt Kıtasında yaşayan alimler zaman zaman eğitim için Kahire'ye yolculuk yapmışlardır.

2. Siyasi Sebepler

Kahire'de Hanefî mezhebinin güçlenmesinde ve yaygınlaşmasında Baybars'ın dört mezhepten her birine kâdılkudâtlık vermesinin de etkisi olmuştur. Memlükler öncesinde Mısır ve Şam topraklarında sadece Şâfiî kâdılkudât adli işlere hakimken Sultan Baybars dönemi itibariyle dört mezhebi temsil eden birer kâdılkudâtın bulunduğu sisteme geçilmiştir.

Uygulamadaki bu değişikliğin sebepleri hakkında farklı iddialar ileri sürülmüştür. Bu durumu karşılaşılan göç hareketiyle bölgenin demografik yapısındaki değişime bağlı olarak açıklayanlar Kahire'de Şâfiî mezhebi dışında Hanefî, Mâlikî ve Hanbelî mezhebinin de müntesiplerinin artmasının böyle bir girişimi doğurduğunu ifade etmiştir.[281] Bu düzenlemeyi, Memlüklerin Hanefî mezhebini güçlendirmek ve Şâfiî ulemanın yargı sistemindeki gücünü kırmak için yürüttüğü genel politikanın bir parçası olarak yorumlayanlar da vardır.[282] Hatta

[278] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, III, 38.

[279] Altıkulaç, "Kurtubî, Muhammed b. Ahmed", *DİA*, XXVI, 455.

[280] Kahire'ye geldikten sonra Şâfiî mezhebine geçtiği nakledilir. Kafes, "Ebû Hayyân el-Endelüsî", *DİA*, X, 152.

[281] J. Escovitz, "The Establishment of Four Chief Judgeships in the Mamluk Empire", *Journal of the American Oriental Society*, 102/3 (1982), s. 529-531.

[282] Nielsen, "Sultan al-Zahir Baybars and the Appointment of Four Chief Qadis, 663/1265," s. 167-176; Jackson, "The Primacy of Domestic Politics: Ibn Bint al-A'azz and the Establishment of Four Chief Judgeships in Mamluk Egypt," s. 52-65.

Sübkî'nin mezhep taassubuyla bu uygulamayı sert bir dille eleştirmesini bu gerekçeyle açıklamak da mümkündür.[283]

Bu değişimin yargıda çeşitliliği artırmak amacıyla gerçekleştirildiğini savunanlar da mevcuttur.[284] Zira bu uygulama sayesinde dört mezhebin her birinden yararlanma imkânı doğmakta, bu da genişliği ve kolaylığı beraberinde getirmektedir. Nitekim İbn Hacer de bunun bir genişlik olduğuna değinmiştir.[285]

Şâfiî kâdılkudât hazine bakanlığı, vakıflar idaresi, vakfiye düzenleme, cuma ve bayram namazlarında imam-hatiplik yetkileriyle protokol önceliğine sahip olsa da bu yeni sistem Hanefîlerin de yargıda etkin oldukları bir ortamı beraberinde getirmiştir. Öyle ki bir süre sonra bazı Hanefî alimler devlet yönetiminde hâkim mezhebin Hanefîlik olması gerektiğini öneren eserler yazmıştır. Mesela Tarsûsî (ö. 758/1357) *Tuhfetü't-Türk fî mâ yecibu en yu'mele fi'l-mülk* adlı eserinde Hanefî ve Şafii mezhebinin kamu otoritesine tanıdığı yetkileri kıyaslamakta ve Hanefî mezhebinin devlet başkanına daha fazla yetki verdiğini söyleyerek Hanefîliğin benimsenmesi gerektiğini ifade etmektedir. Bu çerçevede Hanefî mezhebinin devlet başkanına, işletilmeyen haraç arazisini sahibinin izni olmaksızın başkasına kiraya verme yetkisini verdiği, Şafiîlerin ise mal sahibinin iznine bağladığı; Hanefîlerde kullanılmayan bir araziyi işleyen kimsenin o toprağa devlet başkanının izniyle sahip olacağı, Şafiî mezhebinde ise böyle bir izne gerek olmadığı gibi örnekler zikretmektedir.[286] Tarsûsî'nin eseriyle aynı doğrultuda yazılan bir başka risale de Babertî'ye (ö. 786/1384) aittir. O, *en-Nüketü'z-zarîfe fi tercîhi mezhebi Ebî Hanîfe* adlı eserinin bir bölümünde Hanefi

[283] Bu uygulamayı son derece yanlış bulan Sübkî, Mısır ve Şam bölgesinde hâkim mezhebin Şâfiî mezhebi olması gerektiğini vurgulamaktadır. Zira Endülüs ve Fas'ta Mâlikîlik Mâverâünnehir'de Hanefîlik nasıl güçlü ise bu coğrafyada da Şafiî mezhebinin asıl mezhep olması gerektiğini savunmaktadır. O, Şafiî olmayan bir kadıyı tayin eden sultanların ömürlerinin kısa olduğunu ve memleketlerinin harap olduğunu ileri sürmektedir. Ayrıca Şâfiî olmayan Mısır sultanlarının kısa süreliğine iktidarda kaldığını ve katledildiklerini ifade etmektedir. Zira Kutuz'un (ö. 658/1260) tahtta bir yıl bile kalamayıp öldürülmesini Hanefî olmasıyla açıklamakta, Baybars'ın saltanatının kendi neslinden devam etmemiş olmasını da Şâfiî kâdılkudâta ortaklar tayin etmesine bağlamaktadır. Sübkî, *Tabakâtü'ş-Şâfiʿiyye*, VIII, 320.

[284] Rapaport, "Legal Diversity in the Age of Taqlid: The Four Chief Qadis under the Mamluks", *Islamic Law and Society*, 10/2 (2003), s. 228.

[285] İbn Hacer, *Ref 'u'l-isr*, s. 262; Dört mezhep kâdılkudât sistemine geçilmesindeki sebepler hakkında ayrıntılı açıklamalar için bk. Yalçın, *Bahrî Memlükler Döneminde Dımaşk Kâdılkudâtları*, s. 38-42.

[286] Tarsûsî, *Tuhfetü't-Türk*, s. 65-67.

mezhebi yerine Şafiî mezhebi uygulandığı takdirde, yönetim ve yargıda çıkabilecek sorunları ele almaktadır.[287]

Emir Yelboğa'nın (ö. 768/1366) sultanın huzurunda dört mezhep kadılarının oturma sırasını değiştirip, oturumlarda Hanefî kâdılkudâtına protokol önceliği tanıma girişimi de bu başlıkta zikredilmesi gereken örneklerdendir.[288] Yelboğa söz konusu girişiminde başarılı olamayıp vefat etse de bu örnek siyasi gücü elinde bulunduran bazı emirlerin Hanefî mezhebini ön plana çıkarma eğilimine sahip olduklarını göstermektedir.

Yukarıda zikredilenler Hanefî mezhebinin Kahire'de güçlenmesi ve yaygınlaşmasındaki siyasi etkenlere verilebilecek örneklerdendir. Görüldüğü gibi gerek dört kâdılkudât uygulaması gerekse Hanefî mezhebinin devlet yöneticisine verdiği yetkilerin dillendirilmesi ve bazı girişimler Hanefi mezhebinin Kahire'de yaygınlaşmasını tetikleyen siyasi etkenler olarak görülebilir.

3. Teşvikler ve Medreselerin Rolü

Bu başlık altında Hanefîlere yapılan maddi destek ve bunun Kahire'de Hanefî mezhebinin yaygınlaşmasına olan etkisi üzerinde durulacaktır. Bu dönemde Hanefî mezhebine geçenlere para ve çeşitli hediyeler verildiği ya da bazı Hanefî medreselere yüksek miktarda bütçe ayrıldığı görülmektedir. Söz konusu maddi teşviklerin yanında bazı Hanefî alimlerin diğer mezheplerden olan öğrencilerine Hanefî mezhebine geçme teklif ve telkinleri de teşvik kapsamında değerlendirilebilir.

Bu konuda ilk zikredilmesi gereken isimlerden biri hiç şüphesiz Emir Yelboğa en-Nâsırî'dir (ö. 768/1366). Zira o, Hanefî mezhebine geçen Şafiî alim ve talebelere beş yüzer dirhemle birlikte mansıp dağıtacağını duyurmuş, bunun üzerine birçok Şafiî, Hanefî mezhebine geçmiştir. Hatta meşhur Hanefî alim Kâriulhidâye (ö. 829/1426) ile Ubeydullah b. Ivaz'ın (ö. 807/1405) bu olay sırasında Hanefî mezhebine geçtiği zikredilmektedir.[289]

Hanefi mezhebine yapılan teşvik, bazı Hanefî medreselerin vakfiyelerinde açık bir şekilde görülmektedir. Hanefî mezhebine bağlılığıyla bilinen Emir Sargatmış'ın kurduğu

[287] İnanır, "Ekmeleddin Bâbertî'nin "En-Nüketü'z-Zarîfe Fî Tercîhi Mezhebi Ebî Hanife" Adlı Risalesinin Metin ve Tercümesi", s. 79-83.

[288] İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-kâmine*, IV, 271.

[289] Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi'*, V, 118.

Sargatmışiyye Medresesi bu durumun en bariz örneklerinden biridir. Medresenin vakfiyesindeki bilgilere göre medrese camisinde namazı kıldıracak imamın Hanefî olması şart koşulmuş ve medresenin merkezi Hanefî öğrencilerin ders gördüğü yer olarak belirlenmiştir. Ayrıca Hanefî müderrise aylık 300 dirhem maaş ayrılmıştır.[290] Bu miktarın VIII./XIV. asır ortasında Mısır'da bir hocaya ödenen en yüksek maaş olduğu ve şayet serbest piyasa kanunları uygulanmış olsaydı Sargatmışiyye Medresesinin ülkedeki en kabiliyetli eğitmenleri cezbedebileceği ileri sürülmektedir.[291] Konuyla ilgili Berkey'in şu ifadeleri Hanefîlere yapılan maddi desteği izah etmektedir:

> Bir okulun kurucusunun elinde bir mezhebi diğerine tercih etmesini sağlayacak pek çok imkân daha vardı ve Memlüklerin sıklıkla Hanefî mezhebine bağlanmaları göz önüne alındığında menfaatlerden faydalananlar genellikle Hanefî alimler ve talebeleriydi. Berkuk Medresesinde[292] ve Baybars ve Müeyyed Şeyh Camilerinde Hanefî müderris aynı zamanda sufi şeyhi olarak da atanırdı. Dolayısıyla bu pozisyon daha büyük sorumluluk yüklenen ve daha fazla ücret kazanılan bir mevkiydi. Mesela Müeyyed Şeyh Camii'nde Hanefî müderris 500 yarım dirhem alıyordu buna karşılık Şâfiî müderris 150 ve Mâlikî ve Hanbelî fıkhı müderrisleri 100'er dirhem alıyorlardı.[293]

Verilebilecek bir diğer örnek de Aytemişiyye Medresesidir. Bu medrese de gerek Hanefî öğrencilere verilen burs miktarı gerekse Hanefî müderrislere ödenen maaş bakımından Hanefî mezhebine ayrıcalık göstermektedir.[294]

Kahire'de Hanefî mezhebinin yaygınlaştığını inşa edilen medrese sayısında da gözlemlemek mümkündür. Makrîzî'nin Kahire medreseleri hakkındaki verileri dikkate alındığında Kahire'de 14 Şâfiî, 10 Hanefî, 4 tane de Mâlikî medresesi vardır. Bununla birlikte 6 Şâfiî-Hanefî, 1 Hanefî-Mâlikî, 3 Şâfiî-Mâlikî ve 4 adet de dört mezhep medresesi olduğu görülmektedir. Herhangi bir mezhep aidiyeti belirtilmeyen medrese sayısı ise 24'tür.[295] Hangi

---

[290] Abdüllatif İbrahim Ali, "Nassâni Cedîdâni min vesîkati'l-Emîr Sargatmış", *Mecelletü Külliyyeti'l-Âdâb*, s. 121-158.

[291] Berkey, *Ortaçağ Kahire'sinde Bilginin İntikali*, s. 94-5.

[292] Zahiriyye Medresesinin bir diğer adı da Berkûkiyye Medresesidir.

[293] Berkey, *Ortaçağ Kahire'sinde Bilginin İntikali*, s. 96-7.

[294] Kahire eğitim kurumlarında Hanefîliğin artan önemi konusunu Sargatmışiyye ve Aytemişiyye medresleri örneğinde ele alan bir çalışma için bk. Fernandes, "Mamluk Politics and Education: The Evidence from Two Fourteenth Century Waqfiyya", *Annales Islamologiques*, s. 87-98.

[295] Makrîzî, *el-Hıtat*, IV, 199-266.

mezhebe göre eğitim verdiği belirtilmeyen medreseler dikkate alınmadığında bu verilerin yüzdelik dilimdeki karşılığı şöyle gösterilebilir:

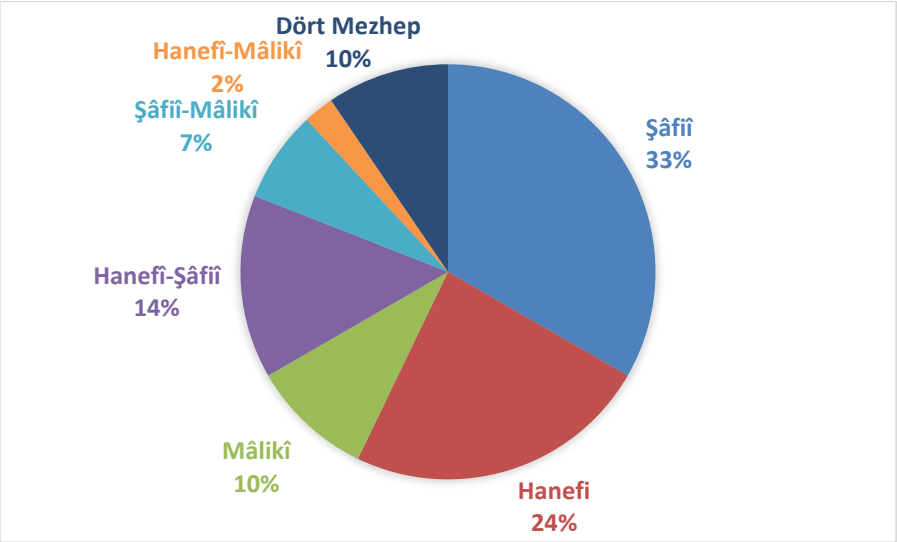

Grafik 3: Kahire'deki Medreselerin Mezheplere Göre Dağılımı

Grafikte görüleceği üzere Şâfiî medreselerden sonra en çok medresesi olan mezhep Hanefî mezhebidir. Diğer taraftan Hanefî medreseler ve Hanefilere diğer mezheplerle birlikte yer verilen medreseler ise (mezhebi belirtilmeyen medreseler hariç) genel sayının üçte birine tekabül etmektedir. Bu durumda Kahire'de üç medreseden birinde Hanefîlere kesinlikle yer ayrıldığı söylenebilir. Bu sayıların Makrîzî'nin (ö. 845/1442) yaşadığı devre ait olduğunu belirtmek gerekmektedir. Eyyûbîler devri Kahire'sinde ise 11 Şâfiî medrese, 6 Hanefî Medrese, 5 Mâlikî Medrese, birer adet de Şâfiî-Mâliki ve dört mezhebe ait medrese bulunmaktadır.[296] Aşağıda bu verilerin grafikte oranları verilmiştir:

[296] Dündar, *Mısır Eyyûbîlerinde Eğitim ve Öğretim Faaliyetleri*, s. 66-103; Eymen Şahin Sellâm, *el-Medârisü'l-İslâmiyye fi Mısr*, 75-126.

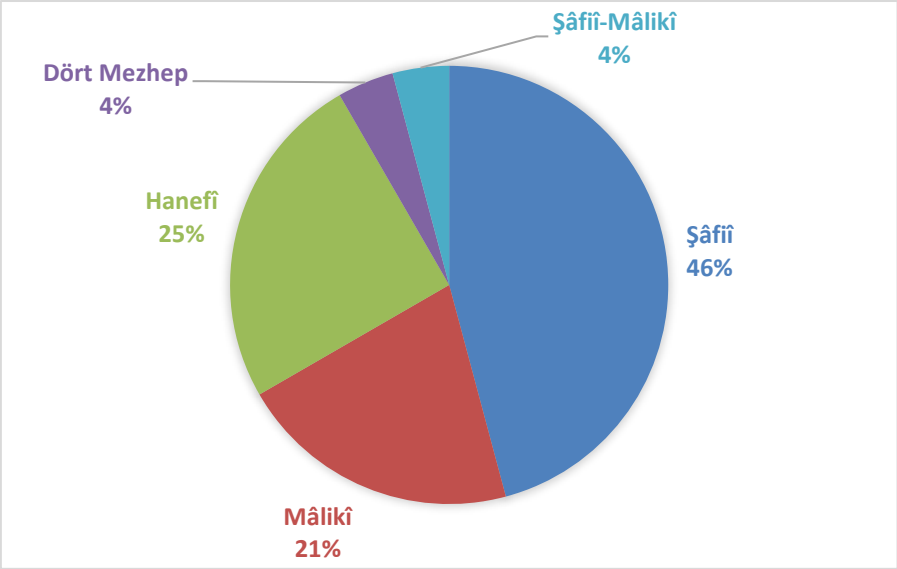

Grafik 4: Eyyûbîler Kahire'sinde Medreselerin Mezheplere Göre Dağılımı

Grafiğe bakıldığında Hanefî medrese oranında büyük bir değişim olmasa da Eyyûbîler Kahire'sinde Şâfiî medreselerinin büyük bir orana sahip olduğu görülmektedir. Mâlikî medreseleri ise o dönemde Hanefîlerle hemen hemen aynı medrese sayısına sahipken Memlükler döneminde genele oranla ciddi bir düşüş yaşamıştır. Ayrıca birden çok mezhebe tahsis edilen medrese sayısının da düşük olduğu görülmektedir. Grafikler karşılaştırıldığında birden fazla mezhebe göre eğitim veren medreselerin artışıyla Şâfiî ve Mâlikî medreselerdeki yoğunluğun azaldığı anlaşılmaktadır.

Hanefî medrese sayısındaki bu yükselme Hanefilerin nüfus artışının bir sonucu olarak açıklanabileceği gibi Hanefî mezhebinin güçlenmesi ve yaygınlaşmasının bir sebebi olarak da görülebilir. Zira Makrîzî de Mısır'da Hanefî nüfusun arttığı olgusuna işaret ederken medrese faktörüne değinmektedir.[297]

Görüldüğü gibi Hanefî emirler tarafından yapılan maddi teşvikler ve vakfiyelerde belirtilen şartlar Hanefî mezhebine yapılan maddi desteği açıklamaktadır. Yukarıda zikri geçen Hanefî medreselerin Kahire'deki varlığının giderek artmış olması da bu teşviklerin bir uzantısı olarak görülebilir. Tüm bu örnekler Hanefîlerin Kahire'de yaygınlaşmasında teşviklerin ve medreselerin önemli bir rolü olduğunu göstermektedir.

[297] Makrîzî, *el-Hıtat*, IV, 166.

4. Ehl-i Sünneti Güçlendirme Siyaseti

Kahire'de Hanefî mezhebinin yaygınlaşmasını sağlayan bir diğer etkenin Ehl-i Sünneti güçlendirme politikası olduğu söylenebilir. Nitekim 1258 yılında Bağdat Abbasi halifeliğinin yıkılmasının ardından Baybars'ın, Kahire'de halifeliği tekrar ilan etmesi de aynı amaca matuftur. Yine daha önce sebepleri üzerinde durulan dört mezhep uygulamasının bir amacının da Ehl-i Sünnet birliğini sağlamak olduğu ileri sürülmüştür.[298] Ayrıca Mısır'da medrese sayısındaki bu hızlı artış, V./XI. asırda merkez İslam dünyasını hakimiyeti altına alan Şiî rejimin dini ve siyasi propagandalarına bir tepki olarak da yorumlanmaktadır.[299]

Makrîzî, *el-Hıtat*'ta Sultan Baybars'ın dört mezhebi eşit olarak kabul etmesinden sonra bu mezheplere mensup olanlar için medrese, hankah, ribat ve zaviyelerin inşa edildiğini söylemekte, bu dört mezhebin dışında başka bir mezhebi benimseyenlere düşmanca tavırlar sergilendiğini iddia etmektedir. Bu tavırları, kadılık görevi verilmemesi, hitabet ve imamet görevlerine getirilmemeleri, medreselere müderris yapılmamaları ve şehadetlerinin kabul edilmemesi olarak zikreder.[300] Bu olumsuz tavra Aynî'nin (ö. 855/1451) Ezher konusundaki tutumu da örnek verilebilir. O, Ezher Camii'ni vakfeden kimsenin sahabeye söven bir Râfizî olduğunu söyleyerek orada namaz kılmamıştır.[301] Diğer taraftan Baybars'ın Dımaşk'ı fethettikten sonra Şiî nüfusun çoğunlukta olduğu yerlere cami inşa ederek onların Ehl-i Sünnet'e göre hareket etmesini ve Ehl-i Sünnet prensiplerinin yeniden güçlenmesini amaçladığı zikredilmektedir.[302] Ayrıca gerek Baybars'ın Suriye'deki Bâtınî direnişe karşı yaptığı müdahale gerekse Hurûfîliği ile tanınan şair Nesîmî'nin (ö. 820/1417) Emîr Yeşbek tarafından ağır bir şekilde öldürülmesi,[303] Şiî ve Bâtınî yorumlara karşı uygulanan sert tutumun bir örneği olarak görülebilir.

Ehl-i Sünnet dışı mezheplere gösterilen bu tepki dört mezhebin güçlenmesi ve etki alanının artmasına katkı sağlamıştır. Bu sayede Hanefî mezhebi de diğer üç mezhep gibi Şia ve Bâtınîlik gibi fikir ve fırkalar karşısında siyasi otorite tarafından desteklenmiştir.

---

[298] Rapaport, "Legal Diversity in the Age of Taqlid: The Four Chief Qadis under the Mamluks", s. 228. İbn Receb el-Hanbelî'nin dört mezhep dışında bir mezheple amel edilemeyeceğini ifade ettiği *er-Redd alâ men ittebea ğayra'l-mezâhibi'l-erbaa* adlı eserine bu bağlamda işaret edilmelidir.

[299] Tritton, *Materials on Muslim Education in the Middle Ages*, s. 103.

[300] Makrîzî, *el-Hıtat*, III, 390.

[301] Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi'*, X, 133.

[302] Mahamid, "Memlükler Dönemi Suriye'de Yüksek Öğretim Müesseseleri Olarak Camiler", s. 255.

[303] İbn Hacer, *İnbâ'ü'l-gumr*, III, 136-7.

B. Kahire'de Hanefî Kimliği, Hanefîlerin Mezhep İçi ve Mezhepler Arası İlişkileri

Bu başlık altında Memlükler dönemi Kahire'sinde Hanefîlerin kendi aralarında ve diğer mezhep müntesipleriyle olan ilişkileri ele alınacaktır. Bu ilişkiler sadece mezhep kimlikleri üzerinden ele alınmayacak, dostluklar, akrabalıklar, mansıp mücadeleleri ve kıskançlık örnekleri de ilişkileri etkileyen birer faktör olarak dikkate alınacaktır. Ayrıca gerek mezhep görüşlerine muhalefet gerekse mezhebe bağlılıkları üzerinden ilgili alimlerin Hanefî mezhebine aidiyetleri üzerinde durulacaktır.

1. Hanefîlerin Birbirleriyle Münasebetleri

İnsanların din, ırk, mezhep gibi olgularda ortak paydayı paylaşmaları onları bir araya getirmekte ve bu benzerlikler grup içi dayanışmayı sağlamaktadır. Göçmenlerin hemşerileriyle aynı mahallede oturmayı tercih etmeleri veya kendi aralarında ticaret yapmaları bu dayanışmaya örnek olarak verilebilir. Nitekim kolektif kimliklenme diye tabir edilen bu olgunun toplumsal bütünleşmede ne derece önemli olduğu bazı çalışmalarda dile getirilmiştir.[304]

Memlük Kahire'sinde yaşayan Hanefîler dikkate alındığında benzer dayanışma örneklerine rastlanmaktadır. Daha önce geçtiği üzere Emir Sargatmış (ö. 759/1358) ve Emir Aytemiş'in (ö. 802/1400) Hanefîlere ve özellikle doğu tarafından gelip Kahire'de gurbet hayatı yaşayan Hanefî öğrencilere sağladıkları imkânlar bu hususa örnek verilebilir. Zira adı geçen emirlerin yaptırdıkları ve onların ismini taşıyan Sargatmışiyye ve Aytemişiyye Medreselerinin vakfiyelerine bakıldığında Hanefîlere verilen ayrıcalıklı konum göze çarpmaktadır.[305]

Hanefî alimlerle Hanefî emirler arasındaki himaye ilişkisine de işaret edilmelidir. Bu dönemde bazı Hanefî alimler devlet ricalinden Hanefî olan kimseler tarafından himaye edilmiş, çeşitli görevlere gelmeleri sağlanmıştır. Sözgelimi İtkânî Dımaşk'ta yaşanan gerginlik sebebiyle şehirden çıkmak durumunda kalmış ancak Emir Sargatmış'ın davetiyle

[304] Özdil, "Kolektif ve Bireysel Kimlikler Bağlamında Sosyal Bütünleşme", 383-400; Ekici, "Adorno Habermas ve Rorty'de Toplumsal Dayanışma", 1-36.

[305] Örnek iki medrese için bk. Abdüllatif İbrahim Ali, "Nassâni Cedîdâni min vesîkati'l-Emîr Sargatmış", *Mecelletü Külliyyeti'l-Âdâb*, s. 121-158; Fernandes, "Mamluk Politics and Education: The Evidence from Two Fourteenth Century Waqfiyya", Annales Islamologiques, s. 87-98.

Kahire'ye gelip Sargatmışiyye Medresesinde göreve başlamıştır.[306] Öte yandan Bâbertî, Emir Şeyhû ile yakınlığı sayesinde Sultan Berkûk döneminde büyük bir itibar elde etmiş Emir Şeyhu'nun vakfettiği Şeyhûniyye Hankahında ders verip vakıf nâzırlığı yapmıştır.[307]

Aynî'nin (ö. 855/1451) Kudüs'te eğitim aldığı esnada Hanefî hocası ile yakınlığı onun Kahire'ye gitmesini ve Berkûkiyye Medresesinde göreve başlamasını sağlamış ancak iki yıl sonra hocasının vefatıyla bu medreseden çıkarılmıştır. Bunun üzerine Çekem b. Ivaz adlı bir memlük ile yakınlık kurmuş, Çekem'in emir olmasıyla Aynî de Kahire muhtesipliğine getirilmiştir.[308]

Hanefîlerin birbirleriyle kurdukları akrabalık bağları da olumlu ilişkilere örnek verilebilir. Dönemin meşhur Hanefî alimi Emîn el-Aksarâyî (ö. 880/1475), kızı Zeynep'i (ö. 887/1482) önce Sultan Eşref Baybars'ın (ö. 841/1438) memlükü ile evlendirmiş, o vefat edince de Sultan Zâhir Çakmak'ın (ö. 857/1453) bir memlükü ile evlendirmişti. Kurulan akrabalık bağı bu iki memlüke ilmî çalışmalara dahil olma imkânı sağlamıştı. Nitekim ilk eş Canibek (ö. 847/1443) yazısı iyi olması sebebiyle kayınpederi Emîn el-Aksarâyî ile okuduğu *eş-Şifâ* gibi birçok eseri istinsah etmişti.[309] Onun vefatıyla Zeynep'le evlenen Çakmak el-Eşrefî de (ö. ?) kayınpederinden ders almış hatta bu vesileyle Kur'an-ı Kerîm'in tamamını ezberlemişti. Sehâvî bu sıhri bağ vesilesiyle aldığı eğitimi "وتهذب بصهره" diyerek belirtmektedir.[310]

İbn Tağrıberdî'nin (ö. 874/1470) sahip olduğu akrabalık bağları da onun bazı önemli alimlere hatta sultana yakın olmasını sağlamıştır. Zira babasının vefatıyla ablasının yanına yerleştikten sonra enistesi İbnü'l-Adîm'in (ö. 819/1416) himayesinde eğitim görmüş, İbnü'l-Adîm'in de vefat etmesiyle ablasının ikinci eşi Bulkînî'den (ö. 824/1421) ders almış ve Bulkînî'nin ölümüne kadar beş yıl da onun yanında kalmıştır. Böylece çocukluğunu zamanın iki önemli âliminin gözetiminde ve ilmî bir muhitte geçirmiştir. Onun tahsilini yönlendiren asıl kişi Bulkînî olsa da kendisinden mezhebini değiştirmesini istememiştir. Diğer taraftan kız

[306] İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-kâmine*, I, 494.

[307] İbn Tolun, *el-Gurefü'l-aliyye*, II, 313-4.

[308] Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi'*, X, 132.

[309] Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi'*, III, 54.

[310] Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi'*, III, 75.

kardeşinin kızı Sare'nin Sultan Çakmak ile evliliği onu devlet erkanına daha da yakınlaştırmıştır.[311]

Hanefîler bu örneklerdeki gibi birbirleriyle olumlu ilişkiler geliştirdikleri gibi aralarında birtakım anlaşmazlıklar da meydana gelmiştir. Nitekim Zeylaî'nin (ö. 762/1360), hocası İbnü't-Türkmânî (ö. 750/1349) ve ders arkadaşı Kureşî (ö. 775/1373) ile yaşadıkları gerginlik bu duruma örnek verilebilir. Zira Zeylaî *Nasbü'r-râye*'de altmıştan fazla yerde hocası İbnü't-Türkmânî'nin hata yaptığını, bu hataların -Kureşî'yi kastederek üstü kapalı bir şekilde- cahil birini taklit etmesinden kaynaklandığını belirtmektedir. Buna karşılık Kureşî ise, normalde çağdaşı olan Hanefî alimleri de dahil ettiği *el-Cevâhirü'l-mudiyye* adlı tabakatında Zeylaî'ye yer vermemiştir. Bu duruma gerekçe olarak şöyle bir hadise zikredilmektedir. İdareciler dönemin Hanefî kadısı İbnü't-Türkmânî'den *Şerhu meʿâni'l-âsâr* için bir tahrîc çalışması talep etmişler, İbnü't-Türkmânî de meşguliyetinden ötürü bu görevi, çok sevdiği ve ailesine yakın olan öğrencisi Kureşî'ye tevdi etmiştir. Zeylaî yaşça daha büyük olduğu hâlde böyle önemli bir göreve getirilmemiştir. Bu da bahsi geçen süreci başlatmıştır. Zeylaî'nin eleştirilerindeki sert üslubun akranlar arasındaki rekabet ve kıskançlık duygusundan kaynaklandığı söylenebilir.[312]

Hanefîler arasında yaşanan bir başka ihtilaf örneği de namazda intikal tekbirlerinde ellerini kaldıran birinin imamlığında kılınacak namazın sahihliği meselesidir. İlk etapta bazı Hanefîlerle Şafiîler arasında meydana gelen bu ihtilaf daha sonra Hanefîlerin kendi aralarında anlaşmazlığa düşmelerine de sebep olmuştur. Dımaşk'ta arkasında namaza durduğu imamın rükûya giderken ellerini kaldırdığını fark eden İtkânî (ö. 758/1357) namazdan sonra imama cemaatin namazını bozduğunu söylemiş ve namazını yeniden kılmıştır. O sırada imam bir şey söylememiş ancak durumu dönemin Hanefî kadısına iletmiştir. Hanefî kadı da intikal tekbirlerinde ellerini kaldıran birinin arkasında kılınan namazın sahih olduğunu, Ebû Hanîfe'den böyle bir rivayetin sabit olmadığını ifade ederek İtkânî'yi haksız bulmuştur. Bunun üzerine İtkânî o hâlde yarın herkes delilini getirsin diyerek kadıyı münazaraya davet etmiştir. Ertesi gün İtkânî, Ebû Hanîfe'den Mekhûl en-Nesefî vasıtasıyla gelen "من رفع يديه عند الركوع وعند رفع الرأس من الركوع فصلاته فاسدة" rivayetini zikretmiş, kadı ise bunun namazı bozmayacak bir şey olduğuna dair bir rivayet getirememiştir. Bunun üzerine münazarada

[311] Mustafa Çuhadar-İsmail Yiğit, "İbn Tağrıberdî", *DİA*, XX, 386.

[312] Ayrıntılı açıklamalar için bk. Acar, "Zeyla'î'nin İbnü't-Türkmânî ile Kuraşî Eleştirileri ve Üç Hadisçi Arasındaki İlişkiler", s. 95.

hazır bulunan Dımaşk naibi Yelboğa,[313] "*Eğer böyle bir rivayet varsa niçin bize haber etmedin?*" diyerek Hanefî kadıya çıkışınca kadı "*Namazı bozulsa dahi ona uyan kimsenin namazı bozulmaz*" diye cevap vermiştir. Bu cevap karşısında hayrete düştüğünü belirten İtkânî: "*Başında fukahanın sarığı, üstünde tahsil sahibi kimselerin kıyafeti olan biri nasıl olur da böyle konuşabilir? Çöldeki çobanlar dahi bunu söylemez*" diyerek şaşkınlığını dile getirmektedir.[314] İtkânî'nin ifadelerine göre Hanefî kadı geceden yola çıkıp diğer mezheplerin kadılarına gidip: "*Bu adam sizin mezhebinizi ortadan kaldırmak istiyor*" demiş, Hanefî kadılara ise "*Bu adam sizin mansıplarınızı almak istiyor*" diyerek alimleri kışkırtmıştır. Öte yandan bazı askerlere de "*Bu şahıs Şam halkını parçalayıp Irak'a dönecek*" diyerek İtkânî aleyhinde propaganda yapmıştır.[315] Herkesin kendine karşı tavır aldığı böyle bir ortamda İtkânî'ye sahip çıkan kişi ise Emir Sargatmış olmuştur. Sargatmış onu Kahire'ye davet ederek kendi yaptırdığı medresenin ilk müderrisi tayin etmiştir.[316]

Rafʿu'l-yedeyn konusunda İtkânî ile benzer düşünceye sahip olan bir Hanefî alim de Bâbertî'dir (ö. 786/1384). Bâbertî konuyla alakalı *Risâle fî ademi cevâzi refʿi'l-yedeyn fi'r-rukû* adlı bir risale telif ederek bu tartışmada İtkânî'nin yanında yer almıştır.[317]

Öte yandan İtkânî'den farklı düşünen ve bu konuya dair eser kaleme alan Hanefî alimlerin çoğunlukta olduğunu belirtmekte fayda vardır. Nitekim Cemâleddin Konevî (ö. 770/1369) *el-Mukaddime fî ademi fesâdi's-salât bi-refʿi'l-yedeyn* adlı risalesinde Mekhûl en-Nesefî'nin rivayetini değerlendirmekte ve refʿu'l-yedeyn yapan Şafiî birinin arkasında kılınan namazda hiçbir sakınca olmadığını dile getirmektedir.[318] İbn Ebü'l-İzz (ö. 792/1390) ise *Taʿlîka latîfe azîze* adlı risalesinde *sıhhatü'l-iktidâ bi'l-muhâlif* başlığı altında gerek rafʿu'l-yedeyn meselesinde gerekse farklı mezhebe mensup birinin arkasında namaz kılma konusunda ileri sürülen iddiaları mezhebî taassupla ilişkilendirmekte ve bu durumların namaza hiçbir zarar vermeyeceğini ifade etmektedir.[319] İbnü'l-Hümâm (ö. 861/1457) da bu

---

[313] Bu emirin Yelboğa olduğu bilgisini İbn Hacer zikreder: *ed-Dürerü'l-kâmine,* I, 494.

[314] Kıvâmuddîn el-İtkânî, *Mukaddime fî terki refʿi'l-yed ʿinde'r-rükuʿ ve ʿinde refʿi'r-re's,* vr. 14[ba].

[315] Konu hakkında daha fazla bilgi için bk. İtkânî, *Mukaddime fî terki refʿi'l-yed ʿinde'r-rükuʿ ve ʿinde refʿi'r-re's,* vr. 14[a]-21[b].

[316] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye,* II, 222.

[317] Babertî bu risalede Hanefîlerin konuyla alakalı delillerini sıralayıp Şafiîlerin delillerine cevap vermektedir. Risalenin tercümesi için bk. Veysel Nargül, "Ekmelüddin Bâbertî'nin Rükudan Kalkarken Ellerin Kaldırılmasının Caiz Olmadığı Konusundaki Risalesinin Tahkik ve Tercümesi", s. 1-17.

[318] Cemâleddin Konevî, *el-Mukaddime fi ademi fesâdi's-salât bi-refʿi'l-yedeyn,* vr. 172-173.

[319] İbn Ebü'l-İzz, *Taʿlîka latîfe azîze,* s. 10-8.

olaydan yaklaşık bir asır kadar sonra benzer bir hadisenin meydana gelmesi üzerine konuyla ilgili bir risale telif etmiştir. *Risâle fî iktidâi'l-Hanefiyye bi'ş-Şâfiʿîyye* adlı risalesinde İbnü'l-Hümâm Mescid-i Haram'da imamın Şafiî olması sebebiyle kendi aralarında cemaat yaparak namaz kılan Hanefî bir grubun yaptıklarının son derece yanlış olduğunu, bu durumun Müslümanlar arasında fitneye sebep olabileceğini zikretmektedir. Ayrıca Mekhûl en-Nesefî'nin rivayetinin şaz olduğuna da değinen İbnü'l-Hümâm bir Hanefînin başka mezhepten birine uymasını mutlak olarak caiz gören Cessas'ın (ö. 370/981) ifadelerine yer vermektedir.[320]

Konuya dair ihtilafa sebep olan Mekhûl en-Nesefî'nin rivayetinin yanında İtkânî'nin kişiliğine dikkat çekmekte fayda vardır. Tabakat kitaplarında kendini beğenmiş, sözünü sakınmayan sert bir mizaca sahip olduğu ve mezhebine sıkı sıkıya bağlı biri[321] diye bahsedilen İtkânî'nin baskın kişiliği de yaşanan bu gerginlikte önemli bir etken olarak sayılmalıdır. Ayrıca İtkânî'nin, yaşadığı ve asıl eğitim aldığı yer itibarıyla Kahireli Hanefîlerden farklı bir yerde durduğu da zikredilmelidir. Zira o, hayatının önemli bir kısmını Orta Asya coğrafyasında Hanefî mezhebi merkezli eğitim alarak geçirmiştir.

Bu dönemde gerek mezhep imamları hakkında gerekse mezheplerin üstünlüğüne dair tartışmalar dikkat çekmektedir. Bu tartışma zannedilenin aksine daha çok Hanefîler arasında tartışılmıştır. Özellikle Tarsûsî (ö. 758/1357) ile Babertî'nin eserlerinde yargı sisteminde Hanefî mezhebini esas almanın faydalarından bahsederken Hanefî mezhebinin diğer mezheplerden üstünlüğü üzerinde durulmuştur. Tarsûsî araziler, beytülmal ve diğer bürokratik meselelerde Hanefî mezhebinin devlet sistemine daha uygun olduğunu ve devletin tek mezhebi olmayı hak ettiğini savunmuştur.[322] Babertî ise önce Ebû Hanîfe'nin İmam Şafiî ve diğer mezhep imamlarından üstünlüğünü çeşitli argümanlarla ispatlamaya çalışmış, ardından fürudaki bazı pratik örneklerle Hanefî mezhebinin kolaylık ve günlük hayata uyum sağlamasıyla ittiba edilmeyi en çok hak eden bir mezhep olduğunu savunmuştur.[323] Bu iddialar yine Hanefî bir alim tarafından cevaplandırılmıştır. Aşağıda bahsedileceği üzere her

---

[320] İbnü'l-Hümâm, *Risale fi iktidâi'l-Hanefiyye bi'ş-Şâfiiyye*, vr. 207-209. Rafʿu'l-yedeyn yapan birinin arkasında kılınan namaz ve farklı mezhepten imama uyma meselesine dair ayrıntılı bilgi için bk. Khanjanov, *Memlükler Dönemi Hanefilerinde İçtihad ve Taklid Tartışmaları*, s. 201-7.

[321] İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-kâmine*, I, 494; Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, II, 221.

[322] Tarsûsî, *Tuhfetü't-Türk*, s. 23-4.

[323] İnanır, "Ekmeleddin el-Bâbertî'nin "en-Nüketü'z-Zarîfe fi Tercih Mezhebi Ebî Hanife", s. 77-82.

ne kadar itikat konularında selefî çizgiyi takip etse Hanefî olan İbn Ebü'l-İzz (ö. 792/1390) *el-İttibâ'* adlı eserinde Babertî'nin iddialarını çürütmeye çalışmıştır.[324]

Mezhep içi ilişkiler bakımından Sirâcüddîn el-Hindî (ö. 773/1372) ile Ruknüddîn el-Kırımî (ö. 783/1381) arasında geçen bir hadise ilgi çekicidir. Ruknüddîn el-Kırımî Kahire'de müderris olduğunda bir gün büyük bir ders düzenler ve insanlara daha önce hiç duymadıkları şeylerden bahsedeceğini söyler. Dersin sonunda dinleyiciler anlattıklarının sorunlu olduğunu söyleyip işi tekfire kadar götürürler. Bu olay üzerine mahkemeye çıkarılan Ruknüddîn, Sirâcüddîn el-Hindî'nin kendisini aklamasıyla kurtulur. Ancak bir müddet sonra Sirâcüddîn el-Hindî'nin ders verdiği bir gün Ruknüddîn onun bir sözüne karşı çıkarak bunun küfür olduğunu söyler. Bu çıkış karşısında Sirâcüddîn kahkaha atarak "*Senin Müslümanlığına hükmeden birini mi tekfir ediyorsun?*" deyip onu mahcup eder.[325]

Hanefî alim Ahmed b. Yezid Mevlânâzâde'nin (ö. 791/1389) ölümü kıskançlığın kimi alimler arasında ulaştığı boyutları göstermesi açısından önemli bir örnektir. Zekâsı darbı mesel hâline gelen ve Sargatmışiyye Medresesinde İbnü's-Salâh'ın *Ulûmü'l-hadîs*'ini hayranlık uyandıracak yeterlilikte okutan bu alim akranlarının hasedi sonucu zehirlenerek öldürülmüştür.[326]

Yukarıda zikredilen örnekler Hanefîlerin birbirleriyle olan ilişkilerinin farklı boyutlarda olduğunu göstermektedir. Görüldüğü üzere kimi zaman birbirlerini maddi ve manevi anlamda desteklemişler, bu çerçevede akrabalık ve dostluk gibi olumlu ilişkiler kurmuşlar, kimi zaman da husumet, kıskançlık veya mezhep taassubu sebebiyle birtakım anlaşmazlıklara düşmüşlerdir. Bu ilişkilerden haberdar olmak eserlerin telif gayelerini tespit etmeye ve eserlerde kullanılan dili anlamlandırmaya katkı sağlayacaktır.

2. Hanefîlerin Diğer Mezhep Müntesipleriyle Münasebetleri

Memlükler dönemi Kahire'si dört büyük mezhebin birlikte yaşama tecrübesine sahne olan önemli örneklerden biridir. Zira daha önce işaret edildiği gibi bu dönemde çeşitli sebeplerle yoğun bir göç alan Kahire, İslam dünyasının farklı bölgelerinden birçok alimin uğradığı ya da sığındığı bir yer hâline gelmiştir. Gırnata'dan Semerkant'a, Mali'den Hint alt

[324] İbn Ebü'l-İzz, *el-İttibâ'*, s. 21, 31, 44, 80.

[325] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, II, 66.

[326] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, I, 316.

kıtasına kadar geniş bir coğrafyadan gelen alimlere ev sahipliği yapan Kahire bu çeşitliliğiyle farklı mezhep mensuplarına bir arada yaşama imkânı sunmuştur. Bu durum ilmî bir dinamizme sebep olduğu gibi birtakım anlaşmazlıkları da beraberinde getirmiştir. Dönemin fetva ve reddiye türü kitaplarında bu ihtilaflı noktaları görmek mümkündür.[327]

Hanefîlerin diğer mezhep müntesipleriyle aralarındaki hoca-talebe ilişkileri mezhepler arası kurulan olumlu münasebetlere verilebilecek örneklerdendir. Onlar Şafiî, Hanbelî ve Mâlikî alimlere talebelik yaptıkları gibi diğer mezhep mensubu öğrencilere hocalık da yapmışlardır. Bunun en bariz örneklerinden biri Kasım b. Kutluboğa (ö. 879/1474) ile İbn Hacer arasındaki hoca-talebe ilişkisidir. Hanefî olan Kasım b. Kutluboğa, İbn Hacer'in en gözde öğrencilerinden biridir. Öyle ki İbn Hacer bu talebesi hakkında "*imam, allâme, fakih, hafız*" ifadelerini kullanarak onun ilmî seviyesine işaret etmiştir.[328] Ayrıca *el-Îsâr bi-maʿrifeti ruvâti'l-Âsâr* adlı eserini okurken İbn Kutluboğa'nın zaman zaman yaptığı itirazları haklı bularak eserinde düzeltmeler yapmış ve mukaddimesinde de buna işaret etmiştir.[329] İbn Hacer birçok Hanefîye hocalık yaptığı gibi İbnü'l-Adîm (ö. 847/1444) ve Ahmed b. Hasan el-Ayıntâbî (ö. 819/1416) gibi Hanefî alimlere talebelik de yapmıştır.[330] Öte yandan Hanefî alim Kâfiyecî'ye (ö. 879/1474) on dört yıl mülazemet eden Süyûtî, Kâfiyecî'ye duyduğu yakınlık ve sevgi sebebiyle hocasından "babamdan sonra babam" diye bahsetmektedir.[331] Kimi zaman da hoca talebe ilişkileri ani ölümlerle sona ermiştir. Nitekim İbn Hacer, İbnü'l-Mürşidî (ö. 833/1429-30) adlı Hanefî bir talebesinin ani ölümüne çok üzülmüş, Sehâvî de Hanefî öğrencisi İbn Hasan el-Kâhirî'nin (ö. 873/1469) daha otuzuna basmadan vefat etmesini büyük bir üzüntüyle karşılamıştır. Ayrıca hocaları ikisi için de ileride önemli birer alim olacakları yönünde kanaat taşıdıklarını beyan etmişlerdir.[332]

Şâfiî fakihi Takıyyüddin el-Hısnî'nin (ö. 829/1426) birçok Hanefî alime talebelik yapması ve *Hidâye*'yi şerhedecek kadar Hanefî mezhebine vakıf olması ya da Moğultay b.

---

[327] Konuyla ilgili ayrıntılı açıklamalar için bk.: "Hadis Merkezli Tartışmalar" (Üçüncü Bölüm, üçüncü başlık)

[328] Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmiʿ*, VI, 185.

[329] İbn Hacer'in *el-Îsâr*'ın mukaddimesinde üstü kapalı bir halde işaret ettiği bu husus Sehâvî tarafından izah edilerek verilmiştir. İbn Hacer, *el-Îsâr bi-maʿrifeti ruvâti'l-Âsâr,* s. 19; Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmiʿ*, VI, 185. Ayrıca İbn Kutluboğa'nın *Nüzhetü'n-nazar*'a yazdığı hâşiyede İbn Hacer'e doksan küsür tenkit yönelttiğini tespit eden bir çalışma için bk. Muhammed Güller, *İbn Kutluboğa'nın Nüzhetü'n-Nazar Hâşiyeşinde İbn Hacer'e Yönelttiği Tenkidler*, s. 42-107.

[330] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, I, 265, 327.

[331] Süyûtî, *Buğyetü'l-vuʿât*, I, 118.

[332] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, IV, 361-2, I, 338.

Kılıç'ın en önemli hocası başta olmak üzere hocaları ve birçok talebesinin Şâfiî mezhebine mensup olması dikkat çekmektedir.[333]

İbn Hacer, hocası Irakî'nin Şâfiî, Zeylaî'nin Hanefî olmasına rağmen ilmî dayanışma içinde çalışmalar gerçekleştirdiklerine işaret eder. Nitekim Irâkî, Gazzâlî'nin *İhyâ*'sı ile Tirmizî'nin *es-Sünen*'i üzerinde tahrîc çalışması yaparken Zeylaî'den; Zeylaî de Merginânî'nin *el-Hidâye*'siyle Zemahşerî'nin *el-Keşşâf*'ındaki hadislerin tahrîcini yaparken Irâkî'den faydalanmıştır.[334]

Bu dönemde fıkıh metinlerinin farklı mezheplerdeki kimselerle beraber okunduğuna dair örnekler mevcuttur.[335] Bu birlikteliklerin alimlerin fikir teatisine katkı sağladığı yazılan tahrîc kitaplarında ve reddiye türü eserlerde kendini göstermektedir. Zira bu dönemde yaygın olarak fıkıh metinlerinin hangi hadislere dayandığı sorusu alimleri tahrîc çalışmalarına yöneltmiş, reddiye türünde yazılan kitapların bir kısmı da bu tartışmaların neticesinde ortaya çıkmıştır.[336]

Alimlerin birbirlerine verdikleri icazetler burada işaret edilmesi gereken ayrıntılardan bir diğeridir. İcazet alıp vermenin yoğun bir şekilde gerçekleştiği bu dönemde alimler farklı mezheplere mensup olsalar da birbirlerine icazet vermekten çekinmemişlerdir. Sözgelimi İbn Teymiyye (ö. 728/1328) *es-Sârimü'l-meslûl alâ şâtimi'r-Resûl* adlı eserini okutması için Hanefî alim Abdülkâdir el-Kureşî'ye (ö. 775/1373) icazet vermiştir. Öte yandan Abdülevvel b. Muhammed el-Mürşidî, İbn Hacer'in tüm kitaplarını ders verme icazetini elde etmiş Hanefî bir alim olarak karşımıza çıkmaktadır.[337]

Bu dönem Kahire'sinde Hanefîlerin diğer mezhep mensubu alimlerle ilişkilerine dair olumlu birçok örnek yer almaktadır. Bunlardan biri de alimlerin vefatı üzerine duydukları üzüntüleri dile getirdikleri şiirlerdir. Sözgelimi Hanefî alim Osman b. Muhammed es-Saʿdî'nin (ö. 820/1417'den önce) Şafiî bir alim olan Bulkînî'nin (ö. 805/1403) vefatı üzerine yazdığı mersiyesi,[338] İbn Mübarekşah'ın (ö. 862/1458) İbn Hacer'i methettiği şiiri,[339] Şafiî

[333] Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmiʿ*, XI, 82; İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-kâmine*, VI, 115.

[334] İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-kâmine*, II, 310.

[335] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, I, 279.

[336] Konuyla ilgili detaylı açıklama üçüncü bölümde yer almaktadır.

[337] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, IV, 150.

[338] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, vr. 251[b]

[339] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, II, 42.

alim Safedî'nin her ne kadar mutaassıp bir Hanefî diye eleştirilse de Emir Sargatmış hakkında yazdığı ve onun hayır sahibi bir kimse olduğunu vurgulayan methiyeleri[340] bu şiirlere verilebilecek birkaç örnektir. Yine İbnü'l-Ğarz el-Hanefî'nin (ö. 843/1440) İbn Hacer'e bilmece göndermesi ve İbn Hacer'in de buna iki beyitlik bir şiirle cevap vermesi,[341] İbn Menâkis el-Hanefî (ö. 822/1419) ile İbn Hacer arasında otuz küsur yıla yakın bir dostluğun olması[342] bu dönemde farklı mezhep mensubu alimlerin birbirleriyle kurdukları sıcak ilişkileri göstermesi bakımından önemlidir. Öte yandan kimi zengin alimlerin mezhep ayrımı gözetmeksizin öğrencilere burs dağıtması da burada zikredilmelidir.[343]

Evliliklerle oluşan sıhriyet bağlarına da işaret etmekte fayda vardır. Hanefî emir Şahin el-Alâî (ö. 860/1456), İbn Hacer'in büyük kızı Zeyn ile evlenmiştir. İbn Hacer bu damadı için *Şifâ* ve *Muvattâ*'yı kendi eliyle istinsah etmiş ancak bunun damadı için kâğıt parçasından ibaret olduğunu söyleyerek onun ilmî yetersizliğine işaret etmiştir. Bununla birlikte bu evlilikten Sıbt İbn Hacer diye meşhur olan Ebu'l-Mehâsin Yusuf b. Şahin (ö. 899/1493) dünyaya gelmiştir. İbn Hacer, torunu Yusuf'un eğitimi için de özel gayret sarf etmiş, bu da Sıbt İbn Hacer'in tarih, fıkıh ve hadis sahalarında yetişmesini, çoğu tabakata dair olmak üzere çeşitli eserler kaleme almasını sağlamıştır.[344] Öte yandan İskenderiye Hanefî kadısı olan Abdülvahid b. Abdülhamid es-Sivâsî, şehrin Malikî kadısının kızı ile evlenmiş bu evlilikten İbnü'l-Hümâm gibi önemli bir alim dünyaya gelmiştir.[345]

Bu dönemde Hanefîlerle diğer mezhep mensubu alimler arasında birtakım sorunlar da meydana gelmiştir. Bu anlaşmazlıklara kimi zaman mansıp mücadeleleri ve kıskançlık sebep olmuştur. Aynî'nin (ö. 855/1451) Makrîzî (ö. 845/1442) ile yaşadığı anlaşmazlıklarda bu sebeplerin etkili olduğu söylenebilir. Bu iki alimden her biri birbirine rakip olan iki devlet adamının himayesindeydiler. İktidarın değişmesiyle mansıpların da değiştiği bu yerde her iki alim de dönemin en prestijli mansıplarından olan Kahire muhtesipliğini elde etme arzusundaydı. Makrîzî, Sultan Berkuk'un en yakın adamlarından olan Emir Yaşbek

[340] Safedî, *A'yânü'l-asr*, II, 559-560.

[341] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, III, 214.

[342] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, vr. 307[a].

[343] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, I, 288.

[344] Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi'*, X, 313-7.

[345] Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, 297.

vasıtasıyla himaye hiyerarşisindeki en doruk noktaya ulaşmayı başarmıştı.[346] Ancak Berkuk'un vefatıyla Kahire muhtesipliği görevinden azledilmiş, yerine Aynî bu göreve getirilmişti. İbn Tağrıberdî, o günden itibaren Makrîzî ile Aynî arasında başlayan düşmanlığın ölene dek devam ettiğini belirtmektedir.[347] Makrîzî'nin *el-Hıtat* adlı eserinde Aynî'nin medresesi olan el-Medresetü'l-Ayniyye'yi zikretmemiş olması ya da Kahire'deki ekonomik krizden bahsederken Aynî'yi suçlayıcı ifadeler kullanmasında bu olayın etkisi olduğu söylenebilir. Ayrıca Makrîzî'nin Kahire'de meydana gelen bir ayaklanma hakkında bilgi verirken eksik naklettiğini belirten İbn Tağrıberdî buna sebep olarak Aynî ile Makrîzî arasındaki husumeti dile getirmektedir. Diğer taraftan Aynî de *el-Ikdü'l-cümân* adlı tarih kitabında Timur Devleti hükümdarı Şahruh'un (ö. 850/1447) elçisinin ziyareti hakkında birçok ayrıntıya yer vermesine rağmen elçinin Makrîzî'nin *el-Hıtat* adlı eserini talep ettiği bilgisine yer vermemiştir. Bu duruma Sehâvî de kitabında işaret etmektedir.[348]

Mezhebî taassup bu dönemde mezhepler arası ilişkide önemli bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira yukarıda zikredilen gerek mezhep üstünlüğü tartışmaları gerekse rafu'l-yedeyn meselesi etrafında meydana gelen münakaşalar bu durumu izah etmektedir. Mezhep taassubunun biyografi kitaplarına da yansıdığı ifade edilmektedir. Kendisi de bir tabakat müellifi olan Temîmî bazı Hanefîler hakkında zikredilen olumsuz hadiselerin Şafiî biyografi yazarları tarafından abartıldığından yakınmaktadır. Sözgelimi Sehâvî'nin Ali b. Davud (ö. 900/1494-5) adlı bir Hanefî kâdılkudât hakkında birçok olumsuz ifade zikretmesini mezhep taassubu ile açıklamaktadır.[349] Yine bu Şafiî yazarların Hanefî mezhebine mensup ilim ve fazilet sahibi alimleri kısaca ele alması ve yeterince övmemesi Temîmî tarafından şöyle eleştirilmektedir:

> İbn Hacer *ed-Dürerü'l-kâmine'*de Bâbertî hakkında: "Faziletli bir kimseydi. Maharet sahibi akıllı biriydi." dedi ve başka hiçbir ilavede bulunmadı. Ama bu İbn Hacer'le diğer Şâfiî tarihçilerin âdeti işte. Onlar Hanefî birine geldiklerinde biyografiyi olabildiğince kısa tutarlar. Hiç zikretmeseler daha iyi! Halbuki İbn Hacer *ed-Dürer*'de bu Hanefi alimin öğrencilerini ve

[346] Aynî, İbn Hacer ve Makrîzî arasındaki ilişkiyi patronaj üzerinden ele alan bir çalışma için bk. Anne F. Broadbridge, "Academic Rivalry and the Patronage System in Fifteenth-Century Egypt: al-'Aynī, al-Maqrīzī, and Ibn Hajar al-'Asqalānī", s. 86-107.

[347] İbn Tağrıberdî, *en-Nücûmü'z-zâhire,* XV, 285.

[348] Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi',* X, 134.

[349] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye,* vr. 271[b]: " وتركت ما فيها من التعصب المكشوف الذي جرت به عادة السخاوي في حق الحنفية بل وفي حق غيرهم" Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi',* V, 217-9.

hatta onların da talebelerini -ki bu kimseler ne eser tasnifinde ne de fazilette Bâbertî'nin yanına yaklaşamazlar- sırf Şâfiî oldukları için uzunca ele alıp övgüler dizmiştir. Allah affetsin.[350]

Görüldüğü gibi Temîmî, Babertî'yi kısaca ele alıp, Babertî'nin talebelerinin talebeleri olan sıradan Şafiî alimlerin biyografilerini uzun uzadıya zikretmesi sebebiyle İbn Hacer'i eleştirmektedir. Temîmî başka bir yerde İbn Hacer'in Hanefî bir alimi kısaca ele almasını "فاختصر جدا كما هو دأبه في تراجم الحنفية" diye ifade ederek bunu bir adet hâline getirdiğinden yakınmaktadır.[351] Benzer bir eleştiriyi Sehâvî'ye yönelttiği yerler de vardır. Sözgelimi Sehâvî'nin Seriyyüddin İbnü'ş-Şihne (ö. 921/1515) hakkındaki ifadelerini değerlendirirken Sehâvî'nin, çağdaşlarının kötülüklerini izhar edip iyiliklerini gizlediğini, önyargılı ve taassup sahibi olduğunu söylemektedir.[352]

Şafiî müellifleri bu tutumları sebebiyle eleştirse de Temîmî'nin de eserinde benzer bir tavır sergilediği görülür. Bu durum Hanefî alimlerin başına gelen kötü hadiseler veya onlar hakkında zikredilen olumsuz ifadelerin kısaca veya üstü kapalı bir şekilde zikredilmesi suretiyle kendini göstermektedir. Sözgelimi Moğultay b. Kılıç'ın (ö. 762/1361) yazdığı eser sebebiyle yargılanıp hapse girmesi hadisesi Temîmî'nin eserinde yer almaz. Temîmî, Moğultay'ın tercemesi için İbn Hacer'in *ed-Dürerü'l-kâmine*'sinden alıntı yapmakta ancak Moğultay'ın yaşadığı olumsuz hadiseler kısmına geldiğinde alıntıyı yarıda bırakmaktadır.[353]

Temîmî X./XVI. asırda yaşamış olsa da IX./XV. asrın iki önemli alimi hakkında yaptığı kıyaslama ilgi çekicidir. O, İbn Kemalpaşa'nın ilmî seviyesine işaret ederken şu ifadeleri kullanmaktadır: "*Birçok eser telif etmesi, kitap yazmadaki hızı ve ilimleri kuşatıcı özelliğiyle Süyûtî'nin Anadolu'daki benzeridir. Mısır'da Süyûtî neyse Anadolu'da İbn Kemalpaşa odur. Hatta bana göre İbn Kemalpaşa, Süyûtî'den daha ince görüşlü ve daha iyi bir anlayışa sahiptir. Bununla birlikte her ikisi de o asrın iki saygıdeğer alimidir*."[354] Tüm bu örnekler, çeşitli olaylar ve kişiler ele alınırken müelliflerin mezhebî tutumunun da dikkate alınması gerektiğini göstermektedir.

---

[350] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye,* vr. 406[a]

[351] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye,* vr. 446[a]

[352] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye,* IV, 259.

[353] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye,* vr. 450[b]-451[b]; İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-kâmine,* V, 115.

[354] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, I, 357, Leknevî, bu kıyasın hadis konusunda doğru olmadığını zira hadis ilminde Süyûtî ile İbn Kemalpaşa arasındaki farkın yerle gök arası kadar çok olduğunu belirtmiştir, bk. *el-Fevâidü'l-behiyye,* s. 44.

Bu dönemde bazı Hanefî alimler eserleri yüzünden birtakım cezalara maruz kalmışlardır. Mesela Hanefî mezhebine aşırı bağlılığı ile bilinen İbn Dokmak (ö. 809/1407) eserinde İmam Şafiî hakkında bazı olumsuz ifadeler zikretmesi sebebiyle Şâfiî Kadısı Celâleddin tarafından yargılanmış, kitaptaki o sözleri başkalarından naklettiğini söylediyse de darp ve hapis cezasına çarptırılmıştır.[355] Eseri sebebiyle hapsedilip görevleri elinden alınan bir diğer Hanefî alim de İbn Ebü'l-İzz'dir (ö. 792/1390). Hanefî olsa da İbn Teymiyye'ye (ö. 728/1328) olan sempatisi ve itikatta selef yaklaşımına yakın görüşleriyle bilinen İbn Ebü'l-İzz, Alâeddin b. Aybek adlı bir şairin şiirine reddiye yazmıştır. Bazı beyitlerde geçen vesile, şefaat ve ismet gibi hususların reddiyeye konu olması üzerine şair konuyu alimlere arz etmiştir. Kısa sürede alimler arasında yayılan olay Mısır'da duyulunca sultan bir ferman göndererek İbn Ebü'l-İzz'in yargılanmasını istemiştir. İbn Ebü'l-İzz uzun süren yargılama neticesinde görevleri elinden alınmış ve Azrâviyye Medresesinde dört ay hapsedilmesine karar verilmiştir. Sıkıntı ve ihtiyaç içinde geçen uzun yıllardan sonra 791/1389'da eski görevlerine tekrar dönmüş olsa da bir yıl sonra vefat etmiştir.[356]

Moğultay b. Kılıç da eseri sebebiyle mihne yaşayan Hanefîlerdendir. *el-Vâdıhu'l-mübîn fî zikri men üstüşhide mine'l-muhibbîn* adlı eserinde Hz. Aişe hakkında uygunsuz ifadeler zikrettiği gerekçesiyle sarığı çıkarılmış, dövülmüş ve hapisle cezalandırılmıştır.[357] Bu kitap "*Kim aşık olur, aşkına galip gelir ve namusunu koruyarak ölürse şehit olarak ölmüş sayılır*" hadisine dayanarak aşkı sebebiyle ızdırap çekip ölenleri tabakat tarzında ele almaktadır.[358] Cezaya konu olan ifade ise "*İslam'da ilk sevgi, Hz. Peygamber'in Hz. Aişe'ye duyduğu sevgidir.*" rivayeti ile Hz. Peygamber'in oruçlu iken Hz. Aişe'yi öpmesine dair zikredilen rivayettir. Konu hakkında yapılan çalışmalar bu olayın altında farklı sebeplerin yattığından bahsetmektedir. Kimileri bu olayı onun Hanbelîlerle arasındaki husumete bağlamaktadır. Gerek hakkında şikâyette bulunan Alâî'nin (ö. 761/1359) gerekse onu yargılayan kadı Muvaffakuddîn el-Hicâvî'nin (ö. 769/1367) Hanbelî olması bu durumu teyit etmektedir. Ancak onun yine Hanbelî Emir Bedreddin Cenkelî el-Bâbâ vasıtasıyla kurtulmuş olması bu gerekçeyi zayıflatmaktadır. Olayı kıskançlık ve mansıp mücadelesi ile açıklayanlar da Moğultay'ın Zahiriyye Medresesinde görev yapmaya başladıktan kısa bir süre sonra bu

[355] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, I, 225-6.

[356] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, vr. 277[ba]

[357] İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-kâmine*, VI, 115.

[358] Moğultay b. Kılıç, *el-Vâdıh*, s. 315.

olayın yaşandığını dile getirmektedirler.[359] Zira bu dönemde mansıp sahibini günahkarlık, ahlaksızlık hatta kafirlikle suçlamanın bir mansıbı elde etmek için başvurulan yöntemlerden biri olduğu zikredilmektedir.[360]

Tüm bu örnekler Hanefîlerin diğer mezhep müntesipleriyle olan ilişkilerinin farklı boyutlarda olduğunu göstermektedir. Görüldüğü gibi Kahire'deki Hanefîler bu dönemde diğer mezhep mensuplarıyla hoca-talebe, akrabalık ve dostluk ilişkileri kurmuşlar, bu bağlar da ilmî çalışmaları olumlu etkilemiştir. Diğer yandan aşırı mezhebî tutumların, kıskançlık duygusunun ve mansıp mücadelelerinin ise ilişkileri olumsuz etkilediği görülmektedir.

3. Mezhep Aidiyetleri

Bu başlıkta VIII-IX./XIV-XV. asır Kahire Hanefîlerinin mezheplerine bağlılıkları ve mezhebe olan muhalefetleri üzerinden Hanefî kimlikleri tespit edilmeye çalışılacak, ardından mezhep değiştirme hadiseleri ve sebepleri üzerinde durulacaktır.

Bu dönemde mezheplerine olan güçlü bağları ve mutaassıp tavırlarıyla tabakat kitaplarında yer alan Hanefî alimler olduğu gibi mezhep dışındaki görüşlerden faydalanan hatta mezhep içindeki önemli birçok isme muhalefet eden Hanefî alimler de vardır. Sözgelimi bu dönem Hanefî mezhebinin diğer mezheplere üstünlüğüne ve hatta namazda rafu'l-yedeyn yapanın namazının batıl olacağına dair eser telif eden Bâbertî'yi ve Hanefî mezhebine aykırı birçok görüş dile getirmesiyle bilinen İbnü'l-Hümâm'ı barındırmaktadır. Her iki tavra sahip alim de Hanefî'dir. Özellikle mezhebe muhalif görüşleri olanlar gerek Hanefî tabakatlarında gerekse diğer tarih ve biyografi kitaplarında yine de Hanefî olarak değerlendirilmiştir. Ebû Hanîfe'ye aykırı görüşleri olan bir alimin hangi gerekçeyle Hanefî kabul edildiği konusunu ele alan bir çalışma bu hususu şöyle açıklamaktadır:

> Muhalif görüşler için kullanılan mezhep dışı nitelemesinin, söz konusu kişilerin gerçek anlamda mezhep dairesinden çıktığı anlamına gelmediği açıktır. Oysa Nevevî örneğinde olduğu gibi söz konusu kişiler, mezhep içerisinde önemli bir konuma sahiptir. Doğrusu, literatürde bir müntesibin ictihadî faaliyetleri sebebiyle bağlı olduğu mezhep dairesinin dışında tutulduğuna dair bir ifadeye rastlamak mümkün değildir. Nitekim kaynaklara bakıldığında mezhep dışı olarak kabul edilenin, müntesipler değil, müntesiplerin içtihat ve tercihleri olduğu görülmektedir.[361]

---

[359] Konuyla ilgili ayrıntılı açıklamalar için bk. Yıldız, *Siyerde Şerh-Hâşiye Geleneği*, s. 222-7.

[360] Chamberlain, *Ortaçağ'da Bilgi ve Sosyal Pratik*, s. 128.

[361] Bayder, *Kurucu İmama Muhalefetin İmkan ve Sınırı: Hanefi Mezhebi Örneği*, s. 98.

Bu çalışma bir mezhebe intisap etmenin mezhep imamının tüm görüşlerini benimsemek anlamına gelmediğini izah etmekte hatta bazen mezhep imamının görüşünün aynısını benimsemenin mezhep içi muhalefet olarak değerlendirilebileceğini de ifade etmektedir.[362] Biz de çalışmamızda bu ilkeden hareket ederek farklı bir mezhebe geçtiklerine dair herhangi bir bilgi olmadığı sürece mezhebe aykırı görüş beyan eden Hanefîleri mezhep içinde değerlendirdik.

Bu dönemde Hanefîler füru fıkıh meselelerinde farklı düşündükleri gibi dönemin tartışmalı konularında da birbirine aykırı görüşlere sahip olmuşlardır. Örneğin alimler arasında aktif bir şekilde cereyan eden Muhyiddin İbnü'l-Arabî (ö. 638/1240) tartışmasına Hanefîler de katılmışlardır. Kasım b. Kutluboğa (ö. 879/1474) ve Abdülevvel b. Muhammed el-Mürşidî (ö. 879/1474-5) gibi sûfî yönelimi olup İbnü'l-Arabî'nin görüşlerini benimseyen Hanefîler[363] olduğu gibi İbnü'l-Arabî'den hiç hoşlanmayan ve bu konuda sert tutumlar içinde olan Hanefîler de vardır. Örneğin Hanefî mezhebinde mutaassıp olmasına rağmen Ehl-i hadise sempati besleyen Tağrıbermiş b. Yusuf el-Kâhirî (ö. 823/1420) İbnü'l-Arabî'den hiç hoşlanmazdı. Hatta hoşnutsuzluğu öyle ileri boyutlara ulaşmıştı ki İbnü'l-Arabî'nin kitaplarını yakmış ve bir keresinde de köpeğin kuyruğuna *Fusûsü'l-hikem*'i bağlayarak onu Kahire çarşısında dolaştırmıştı.[364]

İbn Teymiye'ye reddiye ya da destek konusundaki tartışmalara Hanefîler de dahil olmuşlardır. İbn Teymiye'yi tekfir edenlere reddiye yazanlardan biri de Aynî'dir. Aynî her ne kadar iman-amel ilişkisi, imanın artıp eksilmesi vb. konularda Mâtürîdî yoruma bağlı kalarak İbn Teymiye ile farklı görüşlere sahip olsa da[365] yazdığı takrizde İbn Teymiyye'yi tekfir edenlerin şiddetli bir şekilde cezalandırılması gerektiğini söylemekte ve "*Kim bir Müslümana kâfir derse bu söz ona döner*" hadisini zikretmektedir.[366] Diğer taraftan İbn Teymiye'nin Harranlı hemşerisi ve eski bir Hanbelî olan Serûcî, İbn Teymiye'ye reddiye yazan Hanefî

[362] Bayder, *Kurucu İmama Muhalefetin İmkan ve Sınırı: Hanefi Mezhebi Örneği*, s. 77.

[363] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, vr. 312[b], IV, 151.

[364] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, II, 262.

[365] Yılmaz, "Buhârî'nin Kitâbü'l-Îmân'ı Üzerine Hanefî Bakış Açısı -Bedrüddîn el-Aynî Örneği-", s. 435.

[366] Yarım sayfalık hacme sahip olan bu takriz için bk. İbn Nâsırüddîn, *er-Reddü'l-vâfir alâ men ze'ame bi enne men semmâ İbne't-Teymiyye Şeyhe'l-İslâm kâfîrun*, s. 265. Aynî ayrıca İbn Teymiye'nin *el-Kelimü't-tayyib*'ine şerh yazmış, şerhin mukaddimesinde ondan övgüyle bahsetmiştir: *el-ʿİlmü'l-heyyib fî şerhi'l-kelimi't-tayyib*, s. 48-9.

alimlerdendir. Reddiyesinde insaflı ve son derece edepli bir dil kullandığı zikredilmekte, İbn Teymiye'nin de kendisine cevap mahiyetinde bir eser yazdığı ifade edilmektedir.[367]

Konuyla ilgili verilebilecek ilginç örneklerden biri de hem İbn Teymiye hem de İbnü'l-Arabî'ye karşı olumsuz bir tavır içinde olan Alâüddîn el-Buhârî'dir (ö. 841/1438). İbn Teymiye'ye "şeyhülislâm" unvanı yakıştıranları tekfir edecek kadar İbn Teymiye muhalifi olan Alâuddîn, vahdet-i vücud sebebiyle İbnü'l-Arabî'yi de tekfir etmiştir.[368]

Bu dönemde Ziya b. Sadullah (ö. 780/1379) gibi usulde Hanefî, füruda Şafiî olup iki mezhebe göre fetva veren[369] ve İbnü'l-Hümâm ile İbn Emîru el-Hâc (ö. 879/1474) gibi cüzî bazı meselelerde mezhepler arası görüş tercihine olumlu yaklaşan Hanefî alimler de vardır.[370]

Sirâcüddîn Ömer el-Gaznevî (ö. 773/1372) ile İbn İyâs el-Hanefî (ö. 930/1524) mezhep aidiyeti hususunda verilebilecek dikkat çekici örneklerdendir. Zira Hanefî kâdılkudât Sirâcüddîn el-Hindî sultana Hanefî kâdılkudâtların bazı hususlarda Şâfiî kâdılkudâtlarla eşit haklara sahip olmasını teklif etmiş, sultan da buna olumlu karşılık vermiştir. Ancak Sirâcüddîn el-Gaznevî bu teklifinden kısa bir süre sonra isteğini gerçekleştiremeden hastalanıp vefat etmiştir. Bu olayı aktaran tarihçi İbn İyâs ise Hanefî olmasına rağmen bu durumu İmam Şâfiî'nin bereketi olarak yorumlamaktadır.[371] Görüldüğü gibi her iki alim de Hanefî mezhebine mensubiyeti ile bilinmekte ancak biri Hanefîler lehine bir girişimde bulunmakta diğeri ise bu girişimi pek olumlu olmayan bir anlatı ile ele almaktadır.

Mezhep değiştirme, dönemin ön plana çıkan olgularından biridir. Birçok alimin farklı sebeplerle mezhep değiştirdiği görülmektedir. Bu tercihin altında yatan nedenlerin başında mansıp ve maddi gelir elde etme arzusu gelmektedir. Mesela Emir Yelboğa el-Ömerî'nin (ö. 768/1366) Hanefî mezhebine geçen Şafiîlere beş yüzer dirhemle birlikte mansıp dağıtacağını duyan birçok Şafiî, Hanefî mezhebine geçmiştir. Hatta meşhur alim Kâriulhidâye (ö. 829/1426) ile Ubeydullah b. Ivaz'ın (ö. 807/1405) bu olay sırasında Hanefî mezhebine geçtiği

---

[367] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, I, 262.

[368] Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi'*, VIII, 104-5, IX, 291; Kandemir, "İbn Nâsırüddin", *DİA*, XX, 227; Harman, "Alâüddin Buhârî el-Hanefî'nin "Risâletün fi'l-İtikâd" Adlı Eseri ve Kelâmî Görüşleri", s. 142.

[369] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, IV, 100.

[370] Khanjanov, *Memlükler Dönemi Hanefîlerinde İctihad ve Taklid Tartışmaları*, s. 229-230.

[371] İbn İyas, *Bedâiu'z-zuhûr*, I (2), 105-6.

zikredilir.[372] Öte yandan dönemin meşhur Hanefî ailesi İbnü'ş-Şihne'den Ebu'l-Fazl Muhibbuddîn İbnü'ş-Şihne (ö. 890/1485) torunu Muhammed'i (ö. 892/1487) Halep Şâfiî kadılığına getirmek için Şâfiî mezhebine geçirmiştir.[373] Sadullah b. Hüseyin el-Fârisî'nin (ö. 9/15. asrın ikinci yarısı) de Şafiî mezhebinden Hanefî mezhebine geçmesinde Irak tarafından gelen Fârisî bir göçmen olmasının etkili olduğu söylenebilir.[374]

Kimi zaman da mezhep değiştirme tercihlerinde ilmî yönelimler ve alimlerin telkinleri etkili olmuştur. Mesela Abdülvehhab b. Muhammed b. Tarîf (ö. 851/1447) hocası Bâbertî'nin (ö. 786/1384) teşviki ile Şafiî mezhebinden Hanefîliğe geçmiş,[375] İbnü'l-Mülakkın (ö. 804/1401) da İbn Cemâa'nın (ö. 733/1333) telkinleriyle Şâfiî mezhebine yönelmiştir.[376]

İbn Hibban'ın (ö. 354/965) *Sahîh*'ini tertip eden meşhur Hanefî alim İbn Balabân'ın (ö. 739/1339) oğlu her ne kadar Hanefî mezhebine göre eğitim alsa da Şafiî mezhebine geçmiş, İbn Balabân ise bu durumu üzüntüyle karşılamıştır.[377] Muhammed b. Ahmed el-Ezraî'nin (ö. 833/1430) Hanefîlikten Şafiîliğe sonra tekrar Hanefî mezhebine geçmesi de dönemin ilginç mezhep değiştirme örneklerinden sayılabilir.[378]

Şümünnî'nin (ö. 872/1468) ve İbnü'l-Mağrîbî'nin (ö. 9./15. asır sonları) Malikî mezhebinden Hanefî mezhebine,[379] Molla Gürânî'nin (ö. 893/1488) Şafiî mezhebinden Hanefî mezhebine,[380] Serûcî (ö. 710/1310) ve Abdusselâm b. Ahmed el-Kaylûlî'nin (ö. 859/1455) Hanbelî mezhebinden Hanefî mezhebine geçmesi,[381] İbn Hacer'in torunu Yusuf b. Şahin'in

---

372 Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi'*, V, 118, VI, 109. Sehâvî her ne kadar belirtmese de bu olay sırasında Kâriulhidâye'nin çok genç yaşta olduğu anlaşılmaktadır. Kaç yılında doğduğu ve kaç yaşında öldüğü bilinmese de mezhep değiştirme hadisesinin ölümünden yaklaşık 61 yıl önce gerçekleştiği anlaşılmaktadır.

373 Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi'*, IX, 294.

374 Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, IV, 27.

375 Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, IV, 412.

376 Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi'*, VI, 100.

377 Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, vr. 263[b]; İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-kâmine*, III, 20.

378 Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, vr. 321[a].

379 Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, II, 81, vr. 390[b].

380 Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, I, 280. Şerhinde savunduğu fıkhî görüşlerin Hanefîliğini teyit etmediği de ifade edilmektedir: Özkan, Karagözoğlu, Topgül, "Buhârî'nin el-Câmiu's-Sahîh'i Üzerine Yazılmış Şerhler", s. 279.

381 Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, I, 261, IV, 337.

(ö. 899/1493) Hanefî mezhebinden Şafiî mezhebine geçmesi[382] bu dönemde meydana gelen mezhep değiştirme hadiselerine örnek verilebilir.

Sonuç olarak bu dönem Kahire'sinde yeknesak bir Hanefî varlığından söz etmek mümkün gözükmemektedir. Zira yukarıda zikredilen örneklerden anlaşılacağı üzere kimi Hanefîler mutaassıp bir mezhebî tavra sahipken kimileri de Hanefî mezhebi dışındaki görüşlerden faydalanmıştır. İtikadî konularda çoğu Maturîdî ve Eşarî olsa da "selefi" söyleme sahip Hanefî alimlere de rastlamak mümkündür. Diğer taraftan dönemin tartışmalı konularında Hanefîler de kendi içlerinde farklı görüşlere sahip olmuşlardır. Bu dönemde çeşitli sebeplerle meydana gelen mezhep değiştirme hadiselerinde farklı mezheplerden Hanefî mezhebine geçen alimler olduğu gibi diğer mezheplere geçen Hanefîler de mevcuttur.

V. HANEFÎ AİLELER

Ulema aileleri Memlükler dönemi söz konusu olduğunda değinilmesi gereken önemli hususlar arasındadır. Zira bu dönemde bazı aileler ilmî ve resmî sahada ön plana çıkıp Memlük Kahire'sinin odak isimleri hâline gelmiştir. Bu aileler bazı medreselerdeki mansıplara sahip olmuşlar, kâdılkudâtlık gibi önemli görevleri zaman zaman uhdelerinde taşımışlardır.

Hanefi aileleri ele almadan önce "Ulema Ailesi" terkibinin neyi ifade ettiğine değinmek gerekmektedir. Zira tabakat kitaplarında önemli ilim ehli ailelerin fertleri için " من بيت العلم، من البيت المشهور بالعلم"[383] gibi ifadeler kullanılırken bazı ailelerin birçok ferdi ilimle uğraşmış olsa da ulema ailesi diye meşhur olamamışlardır. Örneğin Kutbüddîn Halebî'nin muhaddis kimliğe sahip olan oğlu ve torunları ilimle iştigal etmiş olsalar da Halebî ailesinden bahsetmek mümkün değildir.[384] Zira oğlu veya torunları diğer büyük ailelerin biyografilerindeki gibi ilim ehli ailenin bir üyesi olarak ele alınmamaktadır. Ya da Moğultay b. Kılıç eşi Mülûk bt. Ali el-Hüseynî'ye sema yoluyla hadis yazdırmasına rağmen veya oğlu Abdullah (ö. 791/1389) hadis rivayetiyle meşgul olduğu hâlde kaynaklarda Moğultay ailesinden bahsedilmemektedir.[385] Bu

[382] Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi'*, X, 313.

[383] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, I, 389, vr. 276[a], 388[b].

[384] Halebî'nin neslinin hadis ilmine olan eğilimiyle ilgili açıklamalar için "Muhaddis Vasfıyla Ön Plana Çıkanlar, Kutbüddîn Halebî" başlığına bk.

[385] İbn Nâsıruddîn, *Tavzîhu'l-müştebih*, VIII, 268; Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, IV, 240. Hem kendisi hem de iki oğlu ve bir kızı hadis rivayetiyle meşgul olan muhaddis Hanefî alim İbnü'l-Mühendis'in (ö. 733/1333) ailesi de benzer örneklerdendir. İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-kâmine*, I, 186, II, 252, III, 62, V, 16-7.

ve bunun gibi birçok örnekte bazı ailelerin ulema ailesi olarak anılmadığı görülmektedir. Bu yüzden bir aileyi ilim ailesi yapan unsurların neler olduğu sorusu üzerinde durulmalıdır.

Tabakat kitaplarında "ilim ehli bir aile" tabiri ile anılmayı hak eden ailelerin şu hususlara sahip oldukları görülür:

- Güçlü bir mansıp
- Nüfuz
- Mansıbını devredebileceği bir evlat
- Mansıbı elinde tutmaya ve çocuklarına bırakmaya istekli bir aile lideri
- İlimle iştigal (telif, tedris, icazet)

Mansıplar, özellikle de kâdılkudâtlık veya iyi bir medresede müderrislik gibi mansıplara sahip olmak bir aileyi ulema ailesi yapan unsurların başında gelmektedir. Örneğin Türkmânî ailesi kâdılkudâtlık, İbnü'ş-Şihne ailesi hadis müderrisliği, İbnü'd-Deyrî ailesi de fıkıh müderrisliği mansıplarına sahiptiler. Bu mansıplar çoğu zaman veraset yoluyla çocuklara veya kardeşlere aktarılmaktaydı.

Nüfuz sahibi olmak ulema ailelerinde bulunan bir başka özelliktir. Her ne kadar mansıplar belli bir nüfuzu beraberinde getirse de mansıp elde edebilmek için iyi bir nüfuza sahip olmak gerekmekteydi. Bu da ya İbnü'l-Hümâm ve Türkmânî gibi başka şehirlerde kadılık veya müderrislik geçmişi olan ailelere mensup olmak veya sultan ve emirlerle kurulan patronaj ilişkisi ile mümkündü. Her halükârda ailelerin belli bir nüfuza sahip olduğunu görmek mümkündür.

Ulema ailesi olabilmenin en temel şartlarından biri de mansıbın devredilebileceği bir evlada sahip olmaktır. Bazı alimler ulema ailesi olmak için tüm şartları taşısa da evlenmemeleri veya çocuklarının erken yaşta vefat etmeleri sebebiyle nesilleri devam etmemiştir. Sözgelimi sultan ve ümera nezdinde saygın bir konuma sahip olup Şeyhûniyye Hankahı müderrisliği yapan Bâbertî'nin evlenip çocuk sahibi olduğuna dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Ya da kâdılkudâtlık, muhtesiplik, müderrislik, evkaf nazırlığı gibi son derece önemli mansıplara sahip olan Aynî, oğulları için Ayniyye Medresesini inşa ettirse de 833/1430'te meydana gelen veba salgınında üç oğlunu da kaybetmiştir.[386]

[386] Aynî, *Ikdü'l-cümân*, s. 380, 397.

Ulema ailesi kurabilmenin şartlarından biri de mansıbı elinde tutmaya ve çocuklarına bırakmaya istekli bir aile liderinin olmasıdır. Zira ulema ailelerinin oluşmasında ailenin ilk kurucusunun önemli bir işlevi vardır. Sözgelimi Sübkî ailesinin oluşmasını sağlayan Takiyyüddîn es-Sübkî'nin (ö. 756/1355) hayattaki üç dileğinden biri, yerine oğlunun geçmesidir.[387] Bununla birlikte İbnü'l-Hümâm gibi bazı alimler ise birçok mansıp teklifini reddetmiş hatta bazen sahip oldukları mansıpları da iade etmişlerdir.[388] Dolayısıyla mansıpları elinde tutup kendi nesline aktarmayı da "ulema ailesi" oluşturabilmenin bir gereği olarak görmek mümkündür.

Yukarıda zikredilenlere ek olarak getirilmesi gereken en önemli şartlardan biri de ilimle iştigal etmiş olmaktır. Zira zikri geçenler daha çok aile kurabilmenin koşulları iken ulema ailesi vasfına sahip olmanın temel gereklerinden biri eser telifi, ders vermek ya da icazet gibi ilmî faaliyetler içinde bulunmaktır. Nitekim daha çok bürokratik görevleri elinde bulundurup dönemin ilmî faaliyetlerinde yeri olmayan aileleri ulema sınıfından saymak doğru değildir.[389]

Yüzlerce alimin içinden sadece birkaç ailenin "ulema ailesi" vasfıyla ön plana çıkması alimlerin yukarıda sayılan özelliklerin tamamına sahip olamamalarından kaynaklanmaktadır. Hatta ailenin bu özelliklerden birini kaybetmeleri durumunda artık eski hâlini koruyamadığı anlaşılmaktadır. Sözgelimi İbnü'l-Adîm ailesinin son üyelerinden Muhammed b. Ömer (ö. 819/1416) babasının vefatıyla Mansuriyye Müderrisliği görevine geçmiş ancak genç yaşta vefat etmesi sebebiyle ailenin bilinen bir temsilcisi kalmamıştır.[390] İbnü't-Türkmânî ailesi için de aynı örneği vermek mümkündür. Ailenin son kâdılkudâtı Sadreddin'in (ö. 776/1375) otuz iki yaşında vefat etmesiyle bu mansıp ellerinden çıkmış hatta amca oğlu Abdülhamid (ö. 819/1416) birçok göreve sahipken bu süreçte vazifelerini kaybedip fakir bir kimse hâline gelmiştir.[391]

Memlükler döneminde ulema ailesinin bir ferdi olarak dünyaya gelmek çeşitli avantajları beraberinde getirmekteydi. Baba, amca ya da ağabey gibi yakın akrabaların alim olması küçük yaşlardan itibaren ilmî ortamlara girmeyi ve birçok ilmi erkenden elde etmeyi

[387] Diğer ikisi ise vefat eden diğer oğlunu rüyada görmek ve Kahire'de vefat etmektir. Sübkî, *Tabakâtü'ş-Şâfiʿiyye*, X, 216.

[388] Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmiʿ*, X, 241-3.

[389] Bununla birlikte diğer tüm şartları taşıyan aililelerin ilimle iştigal etmediklerine rastlanmamıştır.

[390] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, 386[ba].

[391] Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmiʿ*, III, 162-3.

sağlıyordu. Ayrıca ailenin sahip olduğu görevler veya varlık sayesinde herhangi bir mansıp elde etme kaygısından uzak olmak da ulema ailesinin bir üyesi olmanın getirdiği avantajlardandı.

Yukarıdaki izahlar çerçevesinde burada Memlük Kahire'sinde yaşamış olduğu tespit edilen "ulema ailelerinin" Hanefî mezhebine mensup olanları ele alınacaktır. Bu ailelerin kim oldukları, ailenin en önemli üyeleri ve soy ağaçları hakkında bilgi verilecektir. Zira bu alimler çoğu zaman birbirine karıştırılmaktadır.[392] Her ne kadar onları ifade edecek sıfat ve lakaplar zikredilse de her aile üyesinin ailenin kurucu ismiyle anılması bazen karışıklıklara sebep olabilmektedir. Bu yüzden burada aynı aile üyelerini bir başlıkta ele alarak bu tür sorunlara engel olmak da amaçlanmaktadır. Ayrıca bu ailelerin ilmî hayatları, önemli karakterleri, etkin yılları ve hadis ilmiyle olan irtibat düzeyleri ele alınacaktır.

Kahire'de aile nüfuzlarının zamanla el değiştirdiği ve bu durumun kronolojik bir düzen içinde meydana geldiği görülmektedir. Bir dönem etkili olan aile nüfuzunu başka bir aileye aktarmaktadır. Aşağıdaki sıralamada bu husus dikkate alınmıştır. Aileler, sahip oldukları mansıplar ve etkin yıllarının yer aldığı tabloda bunu görmek mümkündür:

Aile	Sahip Olduğu Mansıp	Etkin Yılları[393]
İbnü't-Türkmânî	Cemâliyye Medresesi fıkıh müderrisliği, Kahire Hanefî Kâdılkudâtlığı	745-776 (1344-1375)
İbnü'l-Furât	Vezirlik, Kâtiplik, Muvakkilik	780-810 (1378-1408)
İbnü'l-Adîm	Şeyhûniyye ve Mansûriyye Müderrisliği, Kahire Hanefî Kâdılkudâtlığı	805-819 (1402-1416)
Tefehnî	Sargatmışiyye Fıkıh ve Hadis Müderrisliği, Kahire Hanefî Kâdılkudâtlığı	810-840 (1407-1437)
İbnü'd-Deyrî	Müeyyediyye Meşihatlığı, Kahire Hanefî Kâdılkudâtlığı	840-870 (1437-1466)
İbnü'ş-Şihne	Şeyhûniyye Hankahı Şeyhliği, Müeyyediyye Medresesi Hadis Müderrisliği Kahire Hanefî Kâdılkudâtlığı	867-924 (1462-1518)

[392] Dönemin tabakat müellifi İbn Tolun'un dahi isimleri karıştırdığı görülmektedir. 605 ve 650 numaralarda yer alan İbnü'd-Deyrî'ler aynı kişi olmasına rağmen isimleri değişik verilip farklı kimseler zannedilerek biyografileri tekrarlanmıştır: İbn Tolun, *el-Gurefü'l-aliyye*, II, 134, 194.

[393] Ailelerin etkin yıllarına dair veriler tahminîdir. Kâdılkudâtlık mansıbında bulundukları, bazı mansıpları elde ettikleri ve en önemli aile üyelerinin yaşadıkları zaman dilimi dikkate alınarak oluşturulmuştur.

Tablo 6: Kahireli Hanefî Ailelerin Mansıpları ve Etkin Oldukları Yıllar

A. İbnü't-Türkmânî Ailesi

Mardin asıllı olup Kahire'ye göç eden Türkmen bir ailedir. Kahire'ye tam olarak ne zaman göç ettiklerine dair bir bilgi yer almasa da doğum tarihleri dikkate alındığında Moğol saldırıları sebebiyle gelmiş olmaları muhtemeldir. Fahreddin Osman b. İbrahim (ö. 731/1331) ile oğlu Alâüddîn Ali b. Osman (ö. 750/1349) ailenin ön plana çıkmasını sağlayan iki önemli karakterdir. Fahreddin Osman b. İbrahim (ö. 731/1331) ailenin Memlük Kahire'sindeki etkinliğini başlatırken *el-Cevherü'n-nakî* adlı eseriyle meşhur olan Alâüddîn Ali b. Osman (ö. 750/1349) ise kâdılkudâtlık görevini aileye getirmiştir. Nitekim oğlu Abdullah (ö. 769/1368) otuz bir yaşında babasından kâdılkudâtlık makamını devralmış ve on dokuz yıl bu görevde kalmıştır. Daha sonra yirmi dokuz yaşında kâdılkudât olan oğlu Sadreddin Muhammed b. Abdullah'ın (ö. 776/1375) üç yıl sonra vefat etmesiyle bu mansıp ailenin elinden çıkmıştır.[394] Bu mansıbın kaybedilmesiyle İbnü't-Türkmânî ailesinin Kahire'deki etkisi azalmıştır. Öyle ki ailenin son kâdılkudâtı Sadreddin'in akranı olan amca oğlu Abdülhamid birçok göreve sahipken bu süreçte birer birer vazifelerini kaybederek fakirleşmiş hatta kitap istinsah ederek geçimini sağlamak zorunda kalmıştır.[395]

Ailenin birçok üyesinin veba sebebiyle vefat ettiği görülmektedir. Alâüddîn İbnü't-Türkmânî, oğlu Abdullah ve torunu Abdülhamid belli aralıklarla tekrar eden veba salgınlarında vefat etmişlerdir.[396]

Aşağıda aile üyelerinin tam isimleri ve birbirleriyle olan akrabalık bağını gösteren soy ağacı yer almaktadır.

- Fahreddin Osman b. İbrahim b. Mustafa (ö. 731/1331)[397]

---

[394] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye,* IV, 174-5; Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye,* 363[b], İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-kâmine,* III, 223-4. Mısır'da Hanefî kâdılkudâtlığı yapan alimlerin tablosu için "Mansıp ve Meslekler" başlığına bakınız.

[395] İzzeti nefsine yakıştıramadığı için kadılara gidip bir şey istememiş ancak ömrünün sonlarını büyük sefalet içinde geçirip 811/1408'deki salgında vefat etmiştir. Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi'*, III, 162-3.

[396] Her birinin biyografileri hakkındaki kaynaklar aşağıda yer almaktadır.

[397] İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-kâmine,* III, 245; İbn Tolun, *el-Gurefü'l-aliyye,* I, 686-7; Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye,* vr. 251[b].

- Alâüddîn Ali b. Osmân b. İbrahim b. Mustafa (ö. 750/1349)[398]
- Taceddin Ahmed b. Osman b. İbrahim b. Mustafa (ö. 744/1343)[399]
- Abdülaziz b. Osman b. İbrahim b. Mustafa (ö. 749/1348)[400]
- Cemaleddin Abdullah b. Ali b. Osman b. İbrahim b. Mustafa (ö. 769/1368)[401]
- Sadreddin Muhammed b. Abdullah b. Ali b. Osmân b. İbrahim b. Mustafa (ö. 776/1375)[402]
- Abdülhamid (Hammâd) b. Abdürrahim b. Ali b. Osman b. İbrahim b. Mustafa (ö. 819/1416)[403]

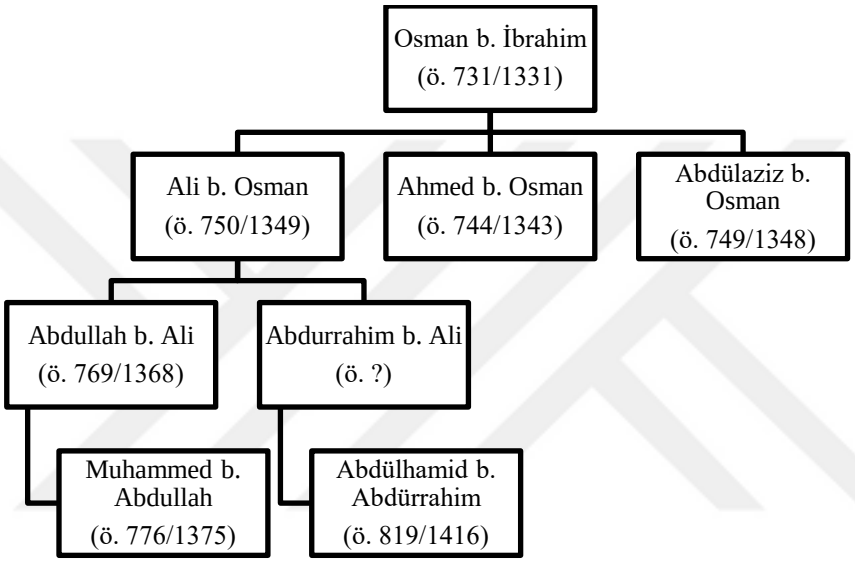

Tablo 7: İbnü't-Türkmânî Ailesinin Soy Ağacı

İbnü't-Türkmânî ailesinin diğerlerine nazaran hadisle en fazla iştigal eden Hanefî aile olduğu söylenebilir. Nitekim İbnü't-Türkmânî denilince ilk akla gelen ve ailenin en önemli üyesi olan Alâüddîn İbnü't-Türkmânî (ö. 750/1349) muhaddis vasfıyla ön plana çıkmaktadır. Onun muhaddislere talebelik yapması, muhaddis kimselerin hocası olması, hadis ve rical ağırlıklı eserler telif etmesi, hadis dersleri vermesi ya da fıkhî konuların hadis ilmini

[398] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, vr. 276[a]-277[b].

[399] İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-kâmine*, III, 232-3; Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, I, 389-90.

[400] İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-kâmine*, III, 174.

[401] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, IV, 174-5.

[402] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, vr. 363[b], İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-kâmine*, V, 223-4.

[403] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, IV, 266-7; Sehâvî adını Hammâd olarak zikreder *ed-Dav'ü'l-lâmi'*, III, 162-3.

ilgilendiren yönleri üzerine eğilmesi muhaddis bir alim olduğunu göstermektedir.[404] Ailenin bir diğer muhaddis üyesi de Alâüddîn'in torunu Abdülhamîd b. Abdürrahim'dir (ö. 819/1416). Hadis ilmine ve hadis ehline karşı büyük bir muhabbet besleyen ve bu yüzden *Tağlîku't-taʿlîk*, *Lisânü'l-Mîzân*, *Tehzîbü't-Tehzîb*'in yanı sıra birçok hadis eserinin istinsahını yapan Abdülhamîd'in Zehebî, İz b. Cemâa, Ezraî gibi muhaddislerden icazet aldığı ve bazı hadis eserlerini sema ettiği zikredilmektedir.[405] Ayrıca Alâüddîn'in kardeşi olan Taceddin İbnü't-Türkmânî'nin de muhaddislerden hadis aldığı, *Hidâye* ve Kudûrî'nin *Muhtasar*'ı gibi fıkıh eserlerinde yer alan hadislerin tahrîcini yaptığı görülmektedir.[406]

B. İbnü'l-Furât Ailesi

Adını Fırat nehrinden alan İbnü'l-Furât ailesi Memlük Kahire'sinin Hanefî ailelerindendir. Fırat nehri sebebiyle aynı isme sahip olan birçok kimse vardır. Kahire'nin köklü bir ailesi olan İbnü'l-Furât ailesinin ise vezirlik, kâtiplik ve muvakki (sultanın fermanını yazan) gibi bürokratik görevlerle ön plana çıktığı görülmektedir. Ailenin Hanefî mezhebini temsil gücünün diğerleri gibi baskın olduğunu söylemek zordur. Nitekim ailede Hanefî kâdılkudâtlığı görevini elde eden herhangi birine rastlanmamıştır. Aile fertlerinden çok sayıda kişi vezirlik ve kâtiplik yapmış olsa da çoğu hakkındaki bilgiler oldukça kısadır. Aşağıda aile fertlerinden tespit edilebilenler ve akrabalık ilişkileri verilmiştir.

---

[404] Alâüddîn İbnü't-Türkmânî'nin hayatı, ilmî eğilimi ve muhaddis vasfına dair ayrıntılı açıklamalar için ikinci bölümde yer alan "Alâüddîn İbnü't-Türkmânî (ö. 750/1349)" başlığına bk.

[405] Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmiʿ*, III, 162.

[406] Tâceddîn İbnü't-Türkmânî'nin hayatı, ilmî eğilimi ve eserleri hakkındaki ayrıntılı açıklamalar için ikinci bölümde yer alan "Tâceddîn İbnü't-Türkmânî (ö. 744/1343)" başlığına bk.

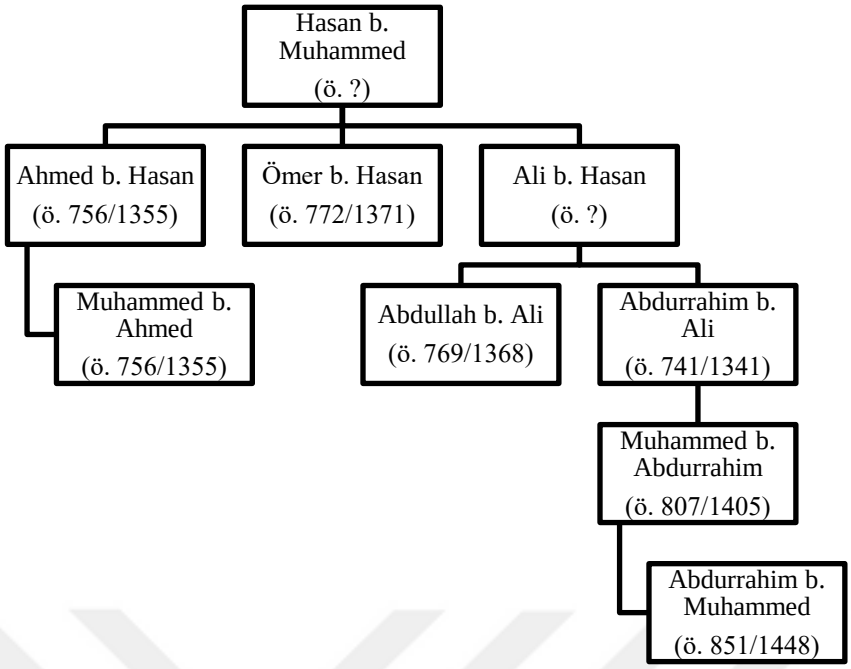

Tablo 8: İbnü'l-Furât Ailesinin Soy Ağacı

- Ahmed b. Hasan b. Muhammed b. Abdülaziz (ö. 756/1355)[407]
- Ömer b. Hasan b. Muhammed b. Abdülaziz (ö. 772/1371)[408]
- Muhammed b. Ahmed b. Hasan b. Muhammed b. Abdülaziz (756/1355)[409]
- Abdullah b. Ali b. Hasan b. Muhammed b. Abdülaziz (ö. 769/1368)[410]
- Abdurrahim b. Ali b. Hasan (ö. 741/1341)[411]
- Muhammed b. Abdurrahim b. Ali b. Hasan (ö. 807/1405)[412]
- Abdurrahim b. Muhammed b. Abdurrahim b. Ali b. Hasan (ö. 851/1448)[413]

Ailenin en önemli iki isminin Muhammed b. Abdurrahim b. Ali b. Hasan (ö. 807/1405)[414] ile oğlu Abdurrahim b. Muhammed b. Abdurrahim b. Ali b. Hasan (ö. 851/1448)[415] olduğu

[407] İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-kâmine*, I, 141

[408] İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-kâmine*, IV, 187.

[409] İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-kâmine*, V, 40.

[410] İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-kâmine*, III, 51.

[411] İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-kâmine*, III, 153.

[412] Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi'*, VIII, 51; İbn Tolun, *el-Gurefü'l-aliyye*, II, 177.

[413] Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi'*, IV, 186-8; İbn Tolun, *el-Gurefü'l-aliyye*, I, 619; Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, IV, 329-30.

[414] Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi'*, VIII, 51; İbn Tolun, *el-Gurefü'l-aliyye*, II, 177.

[415] Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi'*, IV, 186-8; İbn Tolun, *el-Gurefü'l-aliyye*, I, 619; Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, IV, 329-30.

söylenebilir. Nitekim diğer isimler tabakatlarda daha çok onunla olan akrabalık bağı üzerinden tanıtılmaktadır. *Târîhu'd-düvel ve'l-mülûk* adlı eseriyle meşhur olan Muhammed İbnü'l-Furât'ın Mizzî ve Zehebî'den icazet aldığı, *eş-Şifâ* ve bazı hadis kitaplarını rivayet ettiği zikredilir.[416] Ancak daha çok tarih ilmindeki uzmanlığıyla temayüz ettiği belirtilmelidir. Oğlu Abdurrahim ise birçok alimden icazet elde eden ve İbn Hacer tarafından "Asrın müsnidi" olarak vasıflandırılan bir alimdir.[417] Dedeleri Abdurrahim b. Ali b. Hasan (ö. 741/1341) ise fetva vermiş, kadı naibliği yapmış, Hüsâmiyye medresesinde ders verip Mansûriyye Medresesinde muidlik yapmış bir alimdir.[418]

Aile fertlerinden hadis kitaplarını sema edip rivayette bulunan başka kimseler de mevcuttur. Abdullah b. Ali'nin (ö. 769/1368) İbnü'ş-Şihne ve Sittülvüzerâ'dan hadis sema edip başkalarına naklettiği,[419] Ahmed b. Hasan'ın (ö. 756/1335) Irâkî (ö. 806/1404) gibi alimlere hadis rivayet ettiği zikredilmektedir.[420]

C. İbnü'l-Adîm Ailesi

Asıl memleketleri Basra olan ancak III./IX. yüzyılda Halep'e göç eden bu aile Ukaylî kabilesinin Benî Ebî Cerâde koluna mensuptur. Şair ve kadı olan büyük dedeleri Ebü'l-Fazl Hibetullah b. Ahmed'in zenginliğine rağmen şiirlerinde daima yokluğu (adem) dile getirmesi sebebiyle İbnü'l-Adîm lakabıyla anılmaktadır.[421] İbnü'l-Adîm ailesi Halep'in kadılık, hazine dairesi başkanlığı gibi önemli görevleri elinde bulundursa da ailenin birçok üyesi Kahire'de eğitim almış ve çeşitli görevlere gelmiştir.

Ailenin ilk isimlerinden Kemâlüddîn Ömer b. Ahmed b. Hibetullah (ö. 660/1262) Moğol saldırıları sebebiyle Kahire'ye gelmişti. Aynicâlût zaferinden sonra Moğolların Şam bölgesinden çekilmesi üzerine Halep'e gitmiş ancak doğduğu şehrin tahrip edilip halkının katledildiğini görünce büyük bir üzüntüye kapılmış ve artık orada yaşayamayacağını anlayarak Kahire'ye dönmüştü.[422] Vefat edinceye kadar Kahire'de kalan Kemâlüddîn İbnü'l-Adîm Karâfe mezarlığına defnedilmişti. Evlatları ve kardeşinin soyundan gelenler ise

---

[416] Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi'*, VIII, 51.

[417] Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi'*, IV, 188.

[418] İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-kâmine*, III, 153.

[419] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, IV, 172.

[420] İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-kâmine*, I, 141

[421] Yâkût, *Mu'cemü'l-üdebâ*, XVI, 6.

[422] Sevim, "İbnü'l-Adîm", *DİA*, XX, 478.

Halep'in düzelmesiyle Halep'teki görevlerine devam etmişler ancak aile üyelerinin çoğu Kahire'ye gelip burada önemli görevler elde etmiştir.

Aile üyelerinin mansıp elde etme hususunda aynı tavra sahip olmadığı görülmektedir. Sözgelimi zâhidâne bir yaşam benimseyen Abdülmuhsin b. Muhammed (ö. 704/1304) yöneticiler ve mansıp sahipleriyle arasına mesafe koyan, fakir ve muhtaçlara ilgi gösteren bir kimseydi.[423] Bununla birlikte Muhammed b. Ömer (ö. 752/1351) doksan üç yıllık ömrünün otuz yıldan fazlasını Halep kadılığı yaparak geçiren ve devlet kademelerinde etkili olan bir alimdi.[424]

Ailenin 805-819/1402-1416 yılları arasında (1-2 yıl farklı kimseler gelse de) Kahire Hanefî kâdılkudâtlığı görevini elinde bulundurduğu görülmektedir.[425] On dört yıllık bir süreçte ailenin Kahire'de önemli bir konum elde etmesini sağlayan kimsenin Kemâlüddîn Ömer b. İbrahim (ö. 811/1408) olduğu anlaşılmaktadır. Mansıp ve servet elde etme hususunda özel bir gayret içinde olan Kemâlüddîn Ömer b. İbrahim (ö. 811/1408) Timur'un Halep'i işgal etmesiyle Kahire'ye göç etmiş, Halep'te olduğu gibi Kahire'de de Hanefî kâdılkudâtlığı yapmış, Şeyhûniyye Hankahı ve Mansûriyye Medresesinde ders vermiştir. Henüz on dokuz yaşında olan oğlu Nâsırüddîn Muhammed b. Ömer'e (ö. 819/1416) kâdılkudâtlık, Şeyhûniyye Hankahı ve Mansûriyye Medresesi müderrisliği görevini bıraksa da oğlunun erken yaşta vefatıyla ailenin Kahire'deki etkinliği devam etmemiştir. Ailenin bazı görevleri İbnü'd-Deyrî ailesinden Şemseddin İbnü'd-Deyrî'ye (ö. 827/1423) intikal etmiştir.[426]

Aşağıda aile üyelerinin tam isimleri ve birbirleriyle olan akrabalık bağını gösteren soy ağacı verilmiştir. Bazıları gerek görev almamaları gerekse etkili bir isim olmamaları sebebiyle tabakatlarda yer almamaktadır. Bunların çocuk ve torunlarının isimlerinden hareketle adları tespit edilmiş ve soy ağacına yerleştirilmiştir.

- Muhammed b. Ahmed b. Hibetullah Muhammed b. Ahmed b. Yahya b. Ebû Cerâde (ö. 656/1258)[427]
- Kemâlüddîn Ömer b. Ahmed b. Hibetullah (ö. 660/1262)[428]

[423] Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi'*, III, 217; Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, IV, 388.

[424] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, vr. 387a-388[a].

[425] Mısır'da Hanefî kâdılkudâtlığı yapan alimlerin tablosu için "Mansıp ve Meslekler" başlığına bk.

[426] İbn Tolun, *el-Gurefü'l-aliyye*, I, 773-6; Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, vr. 292[ba], 386[ba].

[427] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, vr. 329[b].

[428] Sevim, "İbnü'l-Adîm", *DİA*, XX, 478-9.

- Bahâuddîn Abdülmuhsin b. Muhammed b. Ahmed b. Hibetullah (ö. 704/1304)[429]
- Muhammed b. Muhammed b. Ömer b. Ahmed b. Hibetullah (ö. 734/1333)[430]
- Necmeddin Ömer b. Muhammed b. Ömer b. Ahmed b. Hibetullah b. Muhammed (ö. 734/1333)[431]
- Nâsırüddîn Muhammed b. Ömer b. Abdülaziz b. Muhammed b. Ahmed b. Hibetullah (ö. 752/1351)[432]
- İbrahim b. Muhammed b. Ömer b. Abdülaziz b. Muhammed b. Ahmed b. Hibetullah (ö. 787/1385)[433]
- Kemâlüddîn Ömer b. İbrahim b. Muhammed b. Ömer b. Abdülaziz b. Muhammed b. Ahmed b. Hibetullah (ö. 811/1408)[434]
- Nâsırüddîn Muhammed b. Ömer b. İbrahim b. Muhammed b. Ömer b. Abdülaziz b. Muhammed b. Ahmed b. Hibetullah (ö. 819/1416)[435]
- Şihâbüddîn Ahmed b. İbrahim b. Muhammed b. Ömer b. İbrahim b. Muhammed b. Ömer b. Abdülaziz b. Muhammed b. Ahmed b. Hibetullah (ö. 847/1444)[436]
- Abdülaziz b. Abdurrahman b. İbrahim b. Muhammed b. Ömer b. İbrahim b. Muhammed b. Ömer b. Abdülaziz b. Muhammed b. Ahmed b. Hibetullah (ö. 882/1477-8)[437]

[429] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, IV, 388.

[430] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, vr. 400[b].

[431] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, vr. 300[b].

[432] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, vr. 387[a]-388[a].

[433] İbn Tolun, *el-Gurefü'l*-aliyye, I, 115.

[434] İbn Tolun, *el-Gurefü'l*-aliyye, I, 773-6; Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, vr. 292[ba].

[435] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, vr. 386[ba].

[436] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, I, 265; İbn Tolun, *el-Gurefü'l-aliyye*, I, 170-3.

[437] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, IV, 347-8.

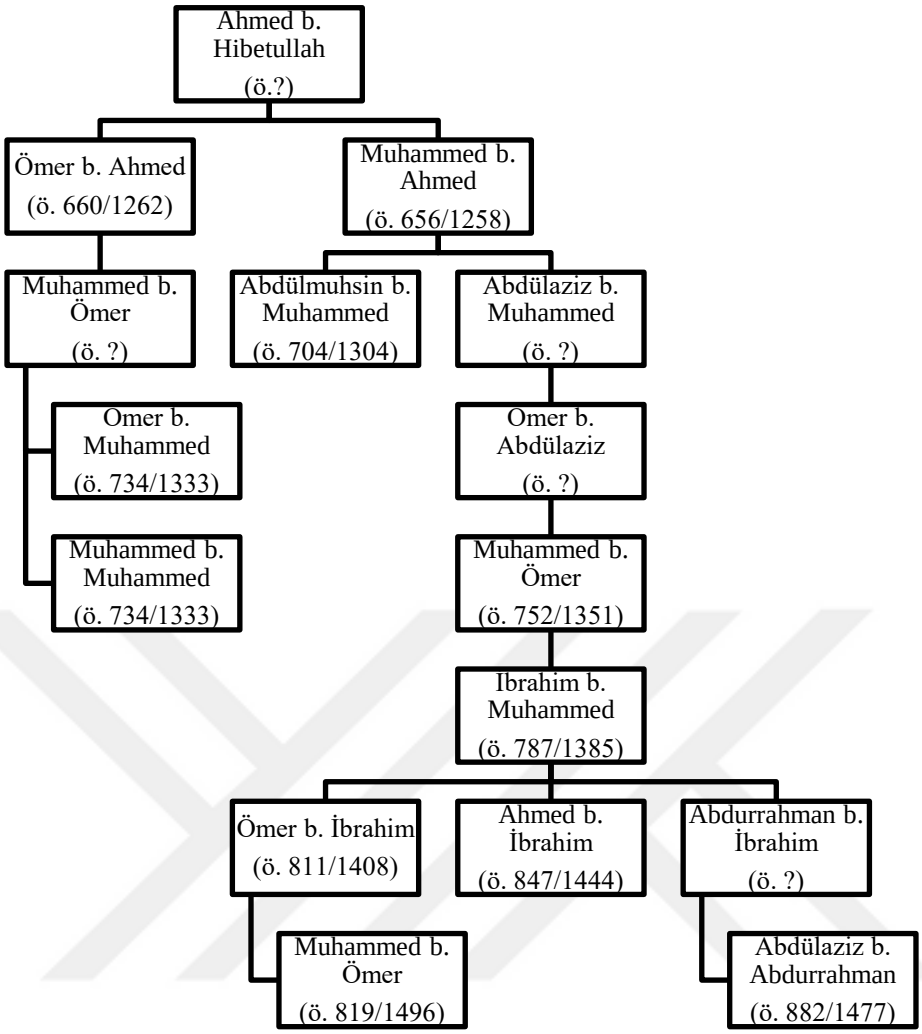

Tablo 9: İbnü'l-Adîm Ailesinin Soy Ağacı

İbnü'l-Adîm ailesinin daha çok bürokratik görevlerle ön plana çıktığı görülmektedir. Birkaç alimin hadis sema edip icazet vermesi dışında ailenin ilmî eğilimlerine dair yeterli malumata ulaşmak güçtür. Ayrıca eser telifinde üretken olmadıkları da söylenebilir. Nitekim ailenin Memlük Kahire'sindeki ilk temsilcisi olan ve Halep tarihine dair *Buğyetü't-taleb fî târîhi Haleb* adlı eseri ile meşhur olan Ömer b. Ahmed (ö. 660/1262) dışında eseri olan bir alime rastlanmamıştır.[438]

Hadis ilmiyle ilgilenen üyeleri mevcut olsa da ailenin hadis ilmiyle irtibatının zayıf olduğu görülmektedir. Abdülmuhsin b. Muhammed'in (ö. 704/1304) birçok kimseden hadis sema ettiği,[439] İbrahim b. Muhammed'in (ö. 787/1385) *Sahîh-i Buhârî* ve bazı avalîleri

[438] İbnü'l-Adîm Ömer b. Ahmed'in eserleri için bk. Hamevî, *Muʿcemü'l-üdebâ,* V, 2068-90.

[439] İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-kâmine,* III, 217; Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye,* IV, 388.

dinleyip birçok kimseye naklettiği,[440] Şihâbüddîn Ahmed b. İbrahim'in (ö. 847/1444) ise çok küçük yaşlarda birçok kitabın icazetini elde edip İbn Hacer dahil olmak üzere birçok kimseye icazet verdiği belirtilmektedir.[441]

D. Tefehnî Ailesi

Üyeleri iki isimden ibaret olsa da zikredilmesi gereken ailelerden biri de Tefehnî ailesidir. Adını Dimyat yakınlarındaki Tefehn köyünden alan ailenin en önemli şahsı Abdurrahman b. Ali et-Tefehnî'dir (ö. 835/1432). 764/1362-3'te Tefehn'de değirmenci bir babanın çocuğu olarak dünyaya gelen Abdurrahman et-Tefehnî küçük yaşta yetim kalınca annesi ve ağabeyi Muhammed et-Tefehnî (ö. 847/1443-4) ile Kahire'ye gelmiştir. Şâfiî mezhebine mensup olan ağabeyi onu Sargatmışiyye Medresesi yetimhanesine götürmüştür. Medresenin ilk öğrenci temsilcisi diye zikredilen Abdurrahman medresedeki birçok Türk'le arkadaş olup medresenin fıkıh müderrisi Gülistânî'ye (ö. 801/1399) mülazemet etmiş, onun vesilesiyle Sargatmışiyye'de hadis ve fıkıh müderrisliği, Akmer Camii'nde hatiplik görevini elde etmiştir. Şeyhûniyye Medresesi meşihatlığına da gelen Tefehnî Mısır'ın önde gelen tüccarı Şihab el-Mahallî'nin kızı Fatıma ile yaptığı evlilik vesilesiyle saygınlığı daha da artmış, daha sonra İbnü'd-Deyrî'nin yerine Kahire Hanefî kâdılkudâtlığına getirilmiştir.[442]

Abdurrahman et-Tefehnî'nin hayatı ve elde ettiği başarılar Memlük Kahire'sinde sıradan bir kimsenin şartlar oluştuğunda önemli servet ve makamlara sahip olabileceğine işaret etmektedir. Zira babası değirmenci olan yetim bir çocuğun Kahire'de kâdılkudât olup birçok önemli medresenin mansıbını elde etmesi Kahire'nin ulemaya sunduğu imkanları göstermesi açısından dikkat çekici bir örnektir.[443]

Abdurrahman et-Tefehnî'nin oğlu Muhammed ise ailenin bir diğer üyesidir. Kazasker naibliği ve dârü'l-adlde müftülük yapan Muhammed et-Tefehnî babasının Sargatmışiyye Medresesindeki görevine gelmiş, Şeyhûniyye Hankahının hadis müderrisliğini, Raslâniyye Medresesinin hocalığını elde etmiştir. Devâdâr Tağrıberdî sebebiyle bazı olumsuz şeyler yaşadığı zikredilen Muhammed et-Tefehnî hakkında çok fazla bilgiye ulaşılamamıştır.[444] Muhtemelen maruz kaldığı durum neticesinde bazı görevlerini kaybetmiş ve zor duruma

[440] İbn Tolun, *el-Gurefü'l-aliyye*, I, 115-8.

[441] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, I, 265; İbn Tolun, *el-Gurefü'l-aliyye*, I, 170-3.

[442] Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi'*, IV, 98.

[443] Tefehnî'nin bu başarısında kişisel gayretinin önemli bir payı olduğu gibi sır kâtipliği yapan ve sultanla arası iyi olan hocası Gülistânî'nin de önemli etkisi olduğu belirtilmelidir.

[444] Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi'*, VII, 293.

düşmüştür. Nitekim ailenin Muhammed et-Tefehnî'den sonra herhangi bir üyesine tabakat kitaplarında rastlamak da mümkün değildir. Aile mensupları aşağıda yer almaktadır.

- Muhammed b. Ali b. et-Tefehnî eş-Şâfiî (ö. 847/1443-4)[445]
- Abdurrahman b. Ali et-Tefehnî (ö. 835/1432)[446]
- Muhammed b. Abdurrahman b. Ali et-Tefehnî (ö. 849/1445)[447]

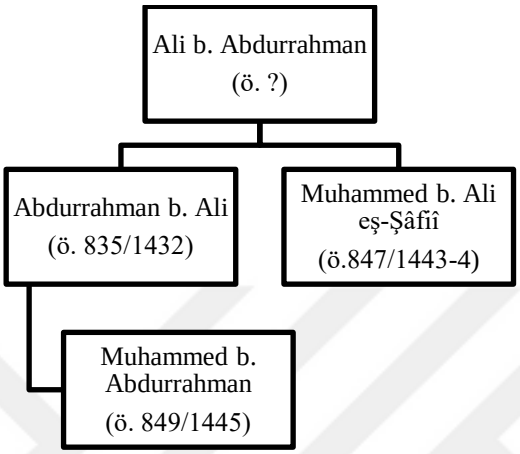

Tablo 10: Tefehnî Ailesinin Soy Ağacı

Abdrurrahman et-Tefehnî'nin *Sahîh-i Buhârî*'yi Necmeddin İbnü'l-Keşk'ten, *Sahîh-i Müslim*'i de Şemseddin el-Gimârî'den dinleyip Sargatmışiyye Medresesinin hadis hocalığını yapması, oğlu Muhammed'in de Sargatmışiyye ve Şeyhûniyye'de hadis hocalığı yapması Tefehnî ailesinin hadis ilmine dair faaliyetleri olarak zikredilebilir.[448] Tefehnî ailesinin eser telif ettiğine dair herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

E. İbnü'd-Deyrî Ailesi

Adını Nablus dağlarından biri olan Deyr'den alan İbnü'd-Deyrî ailesi Kudüs'ün önde gelen bir ailesidir. Ailenin Kahire'de etkili olup önemli mansıplar elde etmesinde Şemseddin Muhammed b. Abdullah b. Saʿd b. Ebû Bekir ed-Deyrî'nin (ö. 827/1423) payı büyüktür. Şemseddin ed-Deyrî tüccar bir babanın çocuğu olmasına rağmen aldığı eğitim neticesinde şehrin müftüsü olup fıkıhta otorite hâline gelmiştir. Kahire'ye yerleşip elli yıl kadar burada yaşayan Şemseddin, İbnü'l-Adîm'in vefatı üzerine boşalan Kahire kâdılkudâtlığı görevine

[445] Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmiʿ*, VIII, 187.

[446] Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmiʿ*, IV, 98-100; İbn Tolun, *el-Gurefü'l-aliyye*, I, 595-8; Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, IV, 290-1.

[447] İbn Tolun, *el-Gurefü'l-aliyye*, II, 157; Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, vr. 367[b].

[448] Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmiʿ*, IV, 98, VII, 293.

gelmiştir. Üç yıllık görev süresince emirlerle sorun yaşayan Şemseddin ed-Deyrî Müeyyediyye Medresesinin inşa edilmesiyle bu medresenin meşihatlığına getirilmiş ve kâdılkudâtlık görevinden azledilmiştir. Vefatından üç ay önce Kudüs'e dönüp Mescid-i Aksâ'yı ziyaret etmiş ancak Kahire'ye tekrar dönmek istese de hastalanıp Kudüs'te kalmıştır. Elli yıl Kahire'de yaşayıp Kudüs'te vefat edecek olmasını üzüntüyle dile getirmiştir.[449]

Ailenin en etkili ismi ise Şemseddin ed-Deyrî'nin oğlu Saʿdeddîn İbnü'd-Deyrî'dir (ö. 867/1463). Doksan dokuz yıllık bir hayat süren İbnü'd-Deyrî yirmi beş yıla yakın kesintisiz kâdılkudâtlık yapmış ve babasından kalan Müeyyediyye Medresesindeki görevine devam etmiştir. Zaman zaman kâdılkudâtlık görevinden ayrılmak istese de bu göreve devam etmesi yönünde ısrarlarla karşılaşmıştır.[450]

Aşağıda İbnü'd-Deyrî ailesine mensup olan isimler ve ailenin soy ağacı yer almaktadır:

- Şemseddin Muhammed b. Abdullah b. Saʿd b. Ebû Bekir (ö. 827/1423)[451]
- Saʿdeddîn Saʿd b. Muhammed b. Abdullah b. Saʿd (ö. 867/1463)[452]
- Muhammed b. Muhammed b. Abdullah b. Saʿd b. Ebû Bekir (ö. 849/1445)[453]
- Burhâneddîn İbrahim b. Muhammed b. Abdullah b. Saʿd (ö. 876/1471)[454]
- Zeynüddîn Abdurrahman b. Muhammed b. Abdullah b. Saʿd (ö. 856/1452)[455]
- Abdülvehhab b. Saʿd b. Muhammed b. Muhammed b. Abdullah b. Saʿd (ö. 892/1487)[456]
- Bedreddin Muhammed b. Saʿd b. Muhammed b. Muhammed b. Abdullah b. Saʿd (ö. 914/1508)[457]

[449] Aynı kişi farklı isimle iki kez ele alınmıştır. İbn Tolun, *el-Gurefü'l-aliyye*, II, 134-5, 194-8.

[450] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, IV, 23; Saʿd b. Muhammed'in hayatı ve eserleri hakkında daha fazla açıklama için ikinci bölümde yer alan "İbnü'd-Deyrî (867/1463)" başlıklı içeriğe bk.

[451] İbn Tolun, *el-Gurefü'l-aliyye*, II, 134-5, 194-8; Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, 362[a].

[452] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, IV, 22-6; İbn Tolun, *el-Gurefü'l-aliyye*, I, 500-7.

[453] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, 399[b].

[454] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, I, 230-2, İbn Tolun, *el-Gurefü'l-aliyye*, I, 121-8.

[455] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, IV, 305-6; İbn Tolun, *el-Gurefü'l-aliyye*, I, 602-4.

[456] Temîmî, et-Tabakâtü's-seniyye, IV, 410; İbn Tolun, *el-Gurefü'l-aliyye*, I, 699-700.

[457] İbn Tolun, *el-Gurefü'l-aliyye*, II, 133.

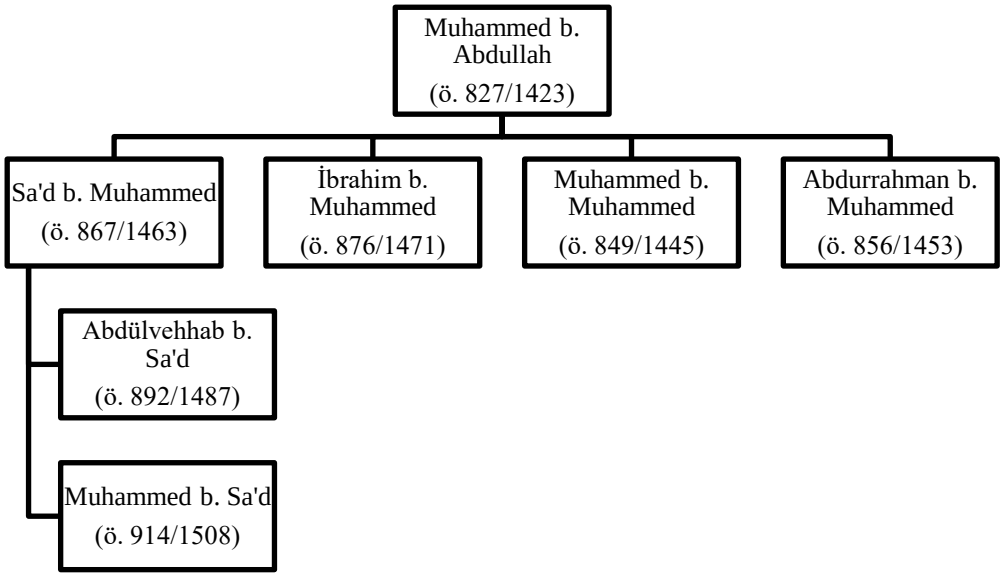

Tablo 11: İbnü'd-Deyrî Ailesinin Soy Ağacı

İbnü'd-Deyrî ailesinin Müeyyediyye Medresesinde meşihatlık görevini uzunca bir süre ellerinde bulundurdukları görülmektedir. Nitekim aile 914/1508'de vefat tarihi zikredilen Muhammed b. Saʿd'a kadar bu göreve sahip olmuştur. Ancak ailenin eser telifi noktasında üretken olduğunu söylemek güçtür. Tespit edilebildiği kadarıyla eseri olan tek kişi Saʿd b. Muhammed'dir (ö. 867/1463).[458] Bununla birlikte Sehâvî onun eserlerinin de az sayıda olduğuna dikkat çekmektedir.[459]

İbnü'd-Deyrî ailesi güçlü hafızalarıyla ön plana çıkmışlardır. Gerek Saʿd b. Muhammed (ö. 867/1463) ve Burhâneddîn İbrahim (ö. 876/1471) gerekse Abdülvehhab b. Saʿd (ö. 892/1487) hakkında birçok metni ezberledikleri ve sağlam bir hafızaya sahip oldukları zikredilmektedir.[460]

Ailenin muhaddis bir aile olduğunu söylemek güçtür. Zira hadis dersi verdiklerine ya da hadis ilmine dair eser telif ettiklerine dair herhangi bir malumata rastlanmadığı gibi Şemseddin ed-Deyrî (ö. 827/1423) gibi hadis ve rical ilmiyle ilgilenmediğini belirten aile üyelerine rastlamak da mümkündür.[461] Bununla birlikte birçok aile üyesinin bazı hadis kitaplarını sema etmiş olduğu görülmektedir. Nitekim Muhammed b. Muhammed'in (ö. 849/1445) hadis dinlediği, İbrahim b. Muhammed'in (ö. 876/1471) İbn Küveyk'ten (ö.

[458] Saʿd b. Muhammed'in eserleri için ikinci bölümde yer alan "İbnü'd-Deyrî (867/1463)" başlıklı içeriğe bk.

[459] Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmiʿ*, III, 252.

[460] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, IV, 22, I, 231, IV, 410.

[461] İbn Tolun, *el-Gurefü'l-aliyye*, II, 195.

821/1418) hadis sema ettiği, Abdülvehhab b. Saʿd'ın (ö. 892/1487) Buhârî ve Müslim'in *Sahîh*'lerini sema ettiği bilgisi yer almaktadır.[462]

F. İbnü'ş-Şihne Ailesi

Atalarından Hüsâmeddin Mahmûd'un, Eyyûbîler döneminde Halep şıhnesi (bir şehir veya bölgenin emniyet ve asayişinden sorumlu askerî vali) olması hasebiyle İbnü'ş-Şihne diye anılmaktadır. Aile her ne kadar ulema ailesi olarak anılsa da siyasette etkin bir rol aldıkları ifade edilebilir. Nitekim gerek Ebü'l-Velîd Muhibbüddîn İbnü'ş-Şihne'nin (ö. 815/1412) taht kavgalarında taraf olup birçok defa ölümle burun buruna gelmesi, gerekse ailenin son üyesi olan Kâdılkudât Mahmud b. Abdilber İbnüş-Şihne (ö. 924/1518) ve kardeşinin Ridâniye Savaşından sonra Yavuz Sultan Selim tarafından ölüme mahkûm edilmeleri bu duruma işaret etmektedir.[463]

Memlük Kahire'sinin son Hanefî ailesi olan İbnü'ş-Şihne ailesi zaman zaman Kahire ve Halep kâdılkudâtlığı yapmış ve Müeyyediyye Medresesinin hadis müderrisliği görevini yürütmüşlerdir. Ailenin üç önemli karakterinden bahsetmek mümkündür. Bunlar gerek yazdıkları eserler gerekse birçok medresede görev yapmaları itibarıyla dönemin etkili isimleri olmuşlar, ailenin önemli konumlara gelmesini sağlamışlardır. Daha eski bir geçmişe sahip olsa da Ebü'l-Velîd Muhibbüddîn İbnü'ş-Şihne (ö. 815/1412) vesilesiyle aile Halep ve Kahire'de önemli bir konum elde etmiştir. Muhibbüddîn, Sultan Berkuk'a karşı ayaklanan Yelboğa en-Nâsırî'yi destekleyip öldürülme tehlikesi atlatacak kadar siyasetle iç içe olan bir alimdi.[464] Timur'un Halep'i işgaline tanıklık eden Muhibbüddîn, 806/1403 yılına kadar meydana gelen olayları anlattığı *Ravzü'l-menâzır fî ʿilmi'l-evâʾil ve'l-evâhir* eserinde Timur'la olan hâtıralarını genişçe anlatmış, Timur'un Halep'i ele geçirmesi hakkında önemli bilgiler zikretmiştir.[465]

Ailenin ikinci önemli karakteri ise Muhibbüddîn'in oğlu Ebu'l-Fazl İbnü'ş-Şihne'dir (ö. 890/1485). Birçok metni kısa sürede ezberleyecek kadar güçlü bir hafızaya sahip olduğu belirtilen Ebü'l-Fazl Şeyhûniyye Hankahı şeyliği ve Müeyyediyye Medresesi hadis müderrisliği görevini elde etmiştir. Hadis ilmini ve ehlini çok sevmesine rağmen bu alanda

[462] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, vr. 399b, I, 231, IV, 410.

[463] İbn Tolun, *el-Gurefü'l-aliyye*, I, 451-2.

[464] İbn Tolun, *el-Gurefü'l-aliyye*, II, 274.

[465] Muhibbüddîn İbnü'ş-Şihne, *Ravzü'l-menâzır*, s. 297-305.

uzmanlığa sahip olmadığı ifade edilmektedir.[466] Sır kâtipliği ve birkaç defa Kahire kâdılkudâtlığı yapan Ebu'l-Fazl İbnü'ş-Şihne'nin makam ve mevki düşkünü olduğu ve bu yüzden birçok kimseyle arasının bozulduğu zikredilmektedir.[467]

Ailenin üçüncü önemli üyesi olarak Seriyyüddîn İbnü'ş-Şihne'yi (ö. 921/1515) örnek vermek mümkündür. Seriyyüddîn tıpkı dedesi gibi iç siyasette aktif bir kimseydi. Sözgelimi sultana karşı girişilen isyan hareketinde isyancıların safında yer almış ancak yakalanıp sürgün cezasına çarptırılsa da affedilmiştir. Seriyyüddîn Halep'te birçok kurumda görev aldığı gibi Kahire'de Şeyhûniyye Hankahı meşihatlığı, Müeyyediyye Medresesi hadis müderrisliği ve Sargatmışiyye Medresesi fıkıh müderrisliği görevlerini elde etmiştir. İbnü'ş-Şihne ailesinin eser telifinde en üretken üyesi olan Seriyyüddîn hakkında Süyûtî (ö. 911/1505) *el-Ker ʿalâ ʿAbdilber, Refʿu'ş-şer ve defʿu'l-herri'ş-şâdıreyn min ʿAbdilber* adlı iki eser yazmış ve bazı ilmî konularda kendisini eleştirmiştir.[468]

Aşağıda İbnü'ş-Şihne ailesinin üyeleri ve akrabalık ilişkilerini gösteren tablo yer almaktadır:

- Şihâbüddîn Ahmed b. Ebî Talib İbnü'ş-Şihne (ö. 730/1329)[469]
- Muhammed b. Muhammed b. Mahmud b. Gazi b. Eyyub b. Mahmud (776/1374)[470]
- Muhibbuddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Mahmud b. Gazi b. Eyyub b. Mahmud (ö. 815/1412)[471]
- Fethuddîn Abdurrahman b. Muhammed b. Muhammed b. Mahmud (ö. 830/1426)[472]
- Ali b. Muhammed b. Muhammed b. Mahmud (ö. 831/1427-8)[473]
- Abdüllatif b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Mahmud b. Gazi b. Eyyub b. Mahmud (ö. 833/1430)[474]
- Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Mahmud b. Gazi b. Eyyub b. Mahmud (ö. 890/1485)[475]

---

[466] Özen, "İbnü'ş-Şihne, Ebü'l-Fazl", *DİA*, XXI, 220-1.

[467] Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmiʿ*, VI, 189.

[468] Süyûtî, *el-Ker ʿalâ ʿAbdilber*, Süleymaniye Kütüphanesi, Lala İsmâil, nr. 678; Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, nr. 161.

[469] İbn Tolun, *el-Gurefü'l-aliyye*, I, 189, 191.

[470] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, vr. 405[a].

[471] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, vr. 403[ba]; İbn Tolun, *el-Gurefü'l-aliyye*, II, 272-92.

[472] İbn Tolun, *el-Gurefü'l-aliyye*, I, 601-2.

[473] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, vr. 284[b]

[474] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, IV, 382-3.

- Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Mahmud b. Gazi b. Eyyub b. Mahmud (ö. 898/1493)[476]
- Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Mahmud b. Gazi b. Eyyub b. Mahmud (ö. 892/1487)[477]
- Ahmed b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Mahmud b. Gazi b. Eyyub b. Mahmud (ö. 882/1477)[478]
- Bedreddin Hüseyin İbn Şihne (ö. 910/1505)[479]
- Seriyyüddîn Abdülber b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Mahmud b. Gazi b. Eyyub b. Mahmud (ö. 921/1515)[480]
- Fahreddin Muhammed b. Abdülber b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Mahmud b. Gazi b. Eyyub b. Mahmud (ö. 923/1517)[481]
- Mahmud b. Abdülber b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Mahmud b. Gazi b. Eyyub b. Mahmud (ö. 924/1518)[482]

[475] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, vr. 402[b]

[476] Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi'*, IX, 295.

[477] Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi'*, IX, 294.

[478] Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi'*, II, 194.

[479] İbn Tolun, *el-Gurefü'l-aliyye*, I, 456-7.

[480] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, IV, 259-60.

[481] İbn Tolun, *el-Gurefü'l-aliyye*, II, 153-5.

[482] İbn Tolun, *el-Gurefü'l-aliyye*, II, 450-2.

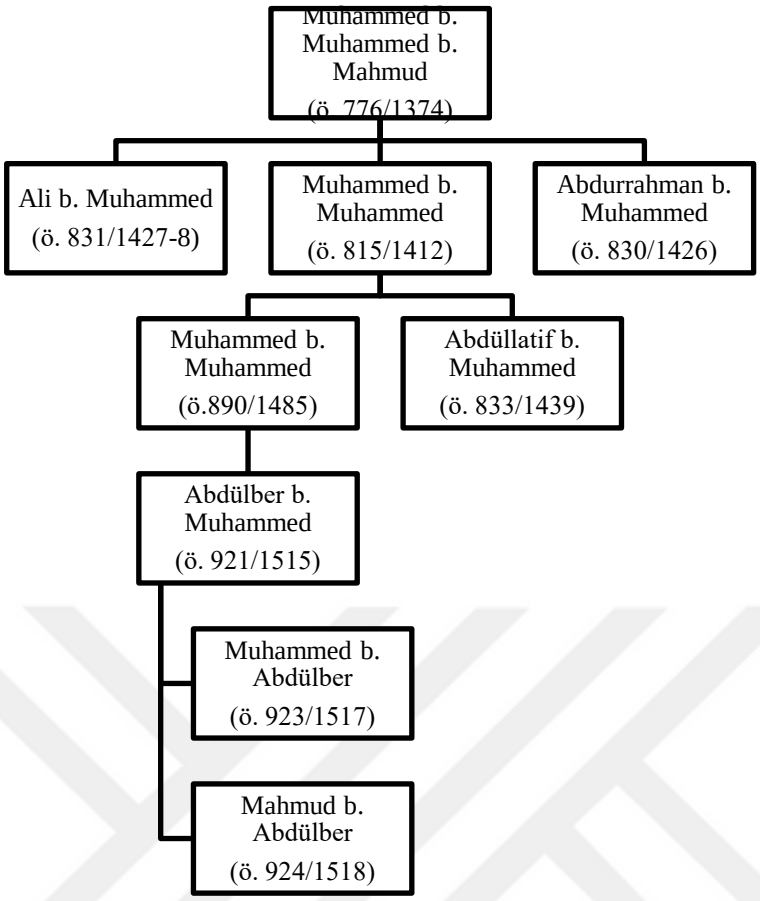

Tablo 12: İbnü'ş-Şihne Ailesinin Soy Ağacı

Yukarıda ismi geçen ancak soy ağacındaki yeri belirlenemeyen Ahmed b. Ebî Talib İbnü'ş-Şihne (ö. 730/1329) ailenin hadis ilmiyle en çok ilgilenen üyesidir. Yüz yılı aşkın bir hayat sürmesi sebebiyle âlî senedlere sahip olan Ahmed b. Ebî Talib *Sahîh-i Buhârî*'yi altmış defa okutmuş, birçok kimseye icazet vermiş, ayrıca er-Ruhle ve el-Müsnid vasıflarıyla anılmıştır.[483]

İbnü'ş-Şihne ailesi Müeyyediyye Medresesi hadis müderrisliği görevini elinde bulundurmuş olsa da aile üyelerinden hadis ilmine dair eser veren tek kişinin *el-Müncidü'l-muğîs fî ʿilmi'l-ḥadîs* adlı eseriyle Ebü'l-Fazl Muhibbüddîn İbnü'ş-Şihne (ö. 890/1485) olduğu görülmektedir.

Değerlendirme

Yukarıda zikri geçen ailelerden hadis ilmiyle en çok ilgilenmiş olanların İbnü't-Türkmânî ailesine mensup olduğu görülmektedir. Nitekim hadis ilmine dair eser telif etmeleri ve muhaddis vasfıyla anılmaları bu durumu teyid etmektedir. Diğer Hanefî ailelerin ise

[483] İbn Tolun, *el-Gurefü'l-aliyye*, I, 189, 191.

genellikle hadis ilmi dışındaki alanlarda temayüz ettikleri anlaşılmaktadır. Bununla birlikte hemen her aile mensubunun hadis dinlediğine rastlamak mümkündür. Özellikle bazılarının çok küçük yaşlarda hadis sema edip çeşitli hadis kitaplarının icazetlerini aldıkları görülmektedir. Bu durumu ilim ehli aileye mensup olmanın getirdiği bir avantaj olarak görmek mümkündür.

Hanefî ailelerin hadis ilmine dair faaliyetleri arasında dikkat çeken hususlardan biri de çeşitli medreselerde hadis dersi mansıplarına sahip olmalarıdır. Tefehnî ailesinin Sargatmışiyye'de İbnü'd-Deyrî ailesinin de Müeyyediyye'de hadis dersi verdikleri görülmektedir. Hadis ilmine dair telif edilen eserlerin ise son derece sınırlı olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca aile mensuplarının çoğunun telif ettiği bir esere rastlamak da mümkün değildir. Aile üyelerinden daha çok baş karakterlerin eser telif ettikleri görülmektedir.

Hanefî ailelerin hadis ilmine dair faaliyetleri değerlendirilirken dönemin diğer mezheplerine mensup ailelerinin de hadis ilmiyle olan irtibatlarına bakmakta fayda vardır. Nitekim bazı Şafiî ailelerin hadis ilmine dair birikimlerinin Hanefîlerden farklı olmadığı görülmektedir. Sözgelimi Irâkî ailesi gibi muhaddis vasfa sahip Şâfiî aileler olduğu gibi Sübkî ailesi gibi ilmî faaliyetleri, uzmanlık alanları veya telif ettikleri eserleri daha çok Şâfiî fıkhına dair olan aileler de görülmektedir.[484]

Ailenin çeşitli mansıplar elde edip ön plana çıkmasını sağlayan ana karakterler olduğu gibi bu mansıplarda görev yapmak dışında etkili olmayan aile üyeleri de mevcuttur. Nitekim zamanla ailelerin eski güçlerini kaybettiklerini ve bu gücün farklı ailelere aktarıldığını görmek mümkündür. Bu hususta değinilmesi gereken en önemli mansıbın kâdılkudâtlık olduğu söylenebilir. Nitekim ailelerin en etkin yıllarının kâdılkudâtlık yaptıkları dönemlerde olduğu dikkat çekmektedir.

Kahire'de aile nüfuzlarının zamanla el değiştirdiği hatta bu durumun kronolojik bir düzen içinde meydana geldiği görülmektedir. Yukarıda kronolojik bir sırayla verilen Memlük Kahire'sinin Hanefî ailelerinin Kahire'de etkin oldukları dönemlerin de kronolojik sıraya paralel bir şekilde ilerlediği görülmektedir.

[484] Sübkî ailesi üyelerinin biyografileri ve eserleri için bk. İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-kâmine*, III, 232-6, I, 247-54, II, 176-8, 258-9, 264, III, 232-6, IV, 74-84.

İKİNCİ BÖLÜM

MEMLÜK KAHİRE'SİNDE HADİSLE İLGİLENEN HANEFÎ ALİMLER

Ehl-i rey ile ehl-i hadis arasındaki hadis merkezli ihtilaflar, ehl-i reyin hadis kabul şartları ve hadis ilmiyle olan münasebetleri ilk asırlardan itibaren canlılığını koruyan tartışma konuları arasındadır.[1] Farklı mezheplerin iç içe yaşadığı Memlük dönemi Kahire'si de benzer tartışmalara sahne olmuştur. Nitekim Hanefîlerin hadis ilmine verdikleri önem ve mezhep görüşlerinin hadislerle temellendirilmesi bu dönemin en çok işlenen konuları arasındadır.[2] Aşağıda öncelikle Memlükler döneminde Kahire'de Hanefî alimlerinin hadis ilmiyle olan irtibatları literatür değerlendirmesi eşliğinde ele alınacak, ardından ilgili Hanefî alimler sınıflandırılarak hadisçi yönleri üzerinde durulacaktır.

Memlükler dönemiyle ilgili yapılan çalışmalarda Hanefîlerin hadis ilmiyle olan irtibatlarına yer yer dikkat çekilmiştir. Mürteza Bedir *Fıkıh Mezhep Sünnet: Hanefî Fıkıh Teorisinde Peygamber'in Otoritesi* adlı eserinde Hanefîliğin rivayetlere yaklaşımını tarihsel bir süreçte ele almakta Hanefî haber teorisinde meydana gelen değişim ve dönüşümde Memlükler dönemine işaret etmektedir. Bu çerçevede mezhepler-arası yakınlaşma ve uzlaşma dönemi olarak adlandırdığı klasik-sonrası devrede ve özellikle VIII./XIV. asırdan itibaren

[1] Konuyla ilgili bilgi edinmek için başvurulabilecek kaynaklar şöyle sıralanabilir: Leknevî, *er-Refʿ ve't-tekmîl fi'l-cerh ve't-taʿdîl*, s. 70-78; Muhammed Abdurreşîd en-Nuʿmânî, *İlk Dönem Hadis Tarihi*, s. 62-83, 137-171. Kevserî, *Fıkhu ehli'l-Irâk ve hadîsühüm*, 14-59; a.mlf., *Te'nîbü'l-Hatîb*, 1410/1990; Tehânevî, *Kavâʿid fî ulûmi'l-hadîs*, s. 18-21; Ünal, *İmam Ebû Hanîfe'nin Hadis Anlayışı ve Hanefi Mezhebinin Hadis Metodu*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 1994; Güler, *Zâhirî Muhaddislerle Hanefî Fakihleri Arasındaki Münakaşalar ve İhtilaf Sebepleri*, Ankara: TDV, 1997; Özşenel, *İlk Dönem Hadis-Rey Tartışmaları: Şeybani Örneği*, İstanbul: MÜİF Yayınları, 2015; Ataullah Şahyar, *Ehl-i Hadis ve Ehl-i Re'y İhtilafları: (İbn Ebî Şeybe ve Ebû Hanîfe Örneği)*, İstanbul: AKDEM Yayınları, 2011; Erkaya, *Hanefî Fakihlerin Zayıf Hadisle Hüküm Verme Gerekçeleri el-Hidâye Örneği*, Ankara, Araştırma Yayınları, 2015.

[2] Konuyla ilgili örnekler için üçüncü bölümde yer alan "Hadis Merkezli Tartışmalar" başlığına bk.

Hanefîlerin hadis alanına profesyonel olarak dâhil olduklarından bahsetmektedir. Ayrıca Hanefî hadis faaliyetlerinin çoğunluğunun Mısır kaynaklı olduğuna da işaret etmektedir.[3]

Konuyla ilgili bir diğer çalışma Karadağ'ın *Mısır Hanefîliği, Memlükler Dönemi Hanefî Fıkıh Düşüncesi* adlı eseridir. Müellif Memlükler dönemi Hanefîliğinin farklı bir Hanefîlik olduğu yönünde açıklamalar yaparak "Mısır Hanefîliği" kavramını üretmektedir. Ayrıca Mısır Hanefîliğinin *hadis temelli bir fıkıh* düşüncesine sahip olduğunu zikrederek Hanefî mezhebinin bu dönemde hadisle olan temasını *neo-hadisçi* ve *hadisçi damar* gibi terimlerle ifade etmektedir.[4] Müellifin böyle genelleyici bir sonuca ulaşmasında birkaç isim üzerinde yoğunlaşmasının etkili olduğu söylenebilir. Zira bu iddialar, hadis literatürüne katkıda bulunan veya muhaddis kimliğiyle ön plana çıkan birkaç Hanefî dikkate alınarak ileri sürülmektedir. Halbuki Memlükler devleti sınırları içinde yaşamış Hanefîlerin aşağıda görüleceği üzere yeknesak bir yapıya sahip olmadığını belirtmekte fayda vardır. Çünkü ele alınan zaman ve mekânda hadisle iştigal eden Hanefîler olduğu gibi hadis ilmine dair mesai harcamayan Hanefî alimler de mevcuttur. Dolayısıyla bu kavramların genelleyici bir şekilde kullanılmasının mahzurlu olduğu söylenebilir.

Dikkat çekilmesi gereken bir diğer nokta, kitabın ikinci bölümündeki alimlerdir. Zira burada ele alınan alimlerin hangi yöntemle tespit edildiği belli değildir. Mesela "Hadis Telifatı Bulunan Fakihler" başlığı altında Kutbüddîn Halebî (ö. 735/1335) ve Şümünnî (ö. 872/1468) gibi hadis ilmine dair eser telif etmiş önemli alimlere yer verilmemiştir.[5]

Karadağ'ın çalışmasındaki en kritik sorun, hadisle iştigal etmiş birkaç Hanefî ismin ön plana çıkartılarak bunlar üzerinden sonuca gidilmesidir. Halbuki yaptığımız tarama verilerine göre bu dönemde Kahire'de 314 Hanefî alimin olduğu tespit edilmiş, bu alimler başta fıkıh olmak üzere hadis, dil, kelam ve çeşitli alanlara dair birçok eser telif etmişlerdir. İleride de açıklayacağımız üzere alimlerin bir kısmı hadis alanında yoğun bir mesai harcarken bir kısmının böyle bir uğraşı hiç olmamıştır.

Konuyu ilgilendiren bir diğer çalışma ise Muhammet Emin Canlı'nın *Memlük Kahiresi Hanefî Çevresi* adlı yüksek lisans tezidir. Müellif bazı Hanefîlerin bu dönemde hadisle ilgilendiğine dikkat çekse de bu durumun ilgili Hanefî alimlerin ortak bir eylemi olduğu

[3] Bedir, *Fıkıh Mezhep Sünnet: Hanefî Fıkıh Teorisinde Peygamber'in Otoritesi*, s. 216-7. Bu iddia hakkındaki bazı mülahazalar için üçüncü bölümde yer alan "Hanefîlerin Hadis Kabul Şartları Değişti mi?" başlığına bk.

[4] Karadağ, *Mısır Hanefîliği*, s. 197.

[5] Karadağ, *Mısır Hanefîliği*, s. 113-140.

sonucuna varılmaması gerektiğini vurgulamaktadır. Alimlerin farklı yönelimleri olabileceğini, sadece hadisle iştigal üzerinden bu çevreyi tanımlamanın yetersiz olacağını dile getirmektedir. Tezde yer alan ve konumuzu ilgilendiren şu ifadeleri zikretmekte fayda vardır:

> Kahire'deki Hanefîlerle ilgili üzerinde en çok durulan meselelerden birisi hadisle iştigaldir. Kahire Hanefî çevresinin geneline bakıldığında Hanefî tarihi açısından dikkat çekecek şekilde hadisle profesyonel bir şekilde ilgilenen, bu alanda ilmî mesaiye sahip olan ve eser üreten isimlerin olduğu görülür. Hadis dinlemek, öne çıkan muhaddislerle ilmî ilişki içerisinde bulunmak Kahire'deki Hanefîler için yaygın bir durumdur. Hanefîlere ait tabakat literatürünün burada meşhur olması da tesadüf olmamalıdır. Bununla birlikte hadisle iştigal üzerinden bu çevreyi tanımlamak yetersizdir. Zira hadisle iştigali maruf olan bazı Hanefîler istisna tutulursa hadis, Hanefîlerin ilmî mesailerinin sadece bir bölümünü ifade etmektedir. Ayrıca Kahire'de bulunan bütün Hanefîlerin hadisle iştigal ettiği söylenemez.[6]

Benzer bir sonuca ulaşan çalışmalardan biri de Beyatlı'ya aittir. Yazar Kahireli Hanefîlerin yeni meselelere dair ortaya koydukları fetva ve risâlelerde hadisler üzerinden yapılan bir fıkhî üretimden ziyade doktrindeki yerleşik hükümlerden yapılan tahrîc faaliyetlerinin yer aldığını ifade etmektedir. Bu tür metinlerde hadislerin daha çok doktrini destekleyici bir unsur olduğunu beyan etmektedir.[7]

Görüldüğü gibi Memlükler döneminde Kahire Hanefîlerinin hadis ilmine ne kadar nüfuz ettikleri ya da muhaddis vasfını taşıyıp taşımadıkları konuları hâlâ tartışılmaktadır. Bu bölümde Memlük Kahire'sinde yaşamış olan Hanefî alimlerin hadis ilmiyle olan irtibatları ele alınarak onların hangi ilim dallarında uzman oldukları ve hadisçi kimlikleri irdelenecektir.

Birkaç Hanefî muhaddise odaklanarak tüm Hanefîlerin bu dönemde hadisçi kimliğine sahip olduğunu söylemek ve diğer Hanefî alimlerin satır aralarında hadis ilminde pek de uzmanlık gerektirmeyen açıklamaları ya da eserlerini ön plana çıkarmaya çalışmak doğru sonuçlar vermeyecektir. Bu yüzden daha anlaşılır bir çerçeve çizmek için alimleri kategorize etmekte fayda vardır. Memlük Kahire'sindeki Hanefî alimlerin ilmî temayülleri, eserleri ve hoca talebe ilişkileri irdelendiğinde onları iki başlık altında ele almanın daha makul olacağı söylenebilir:

a. Muhaddis vasfıyla ön plana çıkanlar
b. Hadis dışındaki uzmanlıklarıyla temayüz edenler

[6] Canlı, *Memlük Kahiresi Hanefî Çevresi*, s. 86.

[7] Beyatlı, *Memlük Hanefîliği'nde İktâ Arazisinin İcâresi*, s. 83.

Burada "ön plana çıkma" ifadesiyle ilgili alimin eserleri, hoca talebe ilişkileri, çeşitli ilmî faaliyetleri ve uzmanlığı hakkında söylenenlerden hareketle ilmî yönünün hangi alanda daha baskın olduğu kastedilmiştir. Bu ayrımın özellikle birçok alanla ilgilenen Memlük Kahire'si Hanefîleri için yerinde olduğu söylenebilir. Bu tasnifle hem muhaddis olan Hanefîler tespit edilip hadisçi yönleri üzerinde durulacak hem de hadis dışındaki uzmanlığıyla ön plana çıksa da hadis ilmiyle ilgilenmiş olan alimlerin hadis müktesebatları dikkate alınacaktır.

Böyle bir ayrımla alimleri standart bir kalıba sokup onlara tek ve değişmez bir uzmanlık alanı nispet etmek amaçlanmamıştır. Zira dönemin birçok alimi çeşitli alanlarda eser telif etmiş ya da birden fazla ilmî eğilime sahip olmuştur. Dikkat edildiğinde muhaddis vasfa sahip olanların hadis ilmi dışında eserleri ya da mesaileri olduğu gibi muhaddis vasfı olmayanların da bir şekilde hadis ilmiyle kesiştiklerini görmek mümkündür. Ancak hadis ilmine olan temayül, uzmanlık ve bu ilme harcanan mesainin her alimde farklı olduğuna işaret edilmelidir. Nitekim Süyûtî'nin de *Hüsnü'l-muhâdara*'da benzer ayrımlara gittiği görülmektedir. Sözgelimi Hanefî fakihlerini zikrederken Serûcî, Fahreddîn Zeylaî, İbnü't-Türkmânî kardeşler ve Bâbertî gibi alimlere yer vermesine karşılık Cemâleddîn Zeylaî, Moğultay b. Kılıç ya da Kutbüddîn Halebî'yi bu başlıkta zikretmemiş, onları hadis hafızları başlığında ele almıştır.[8] Öte yandan Kevserî de *Fıkhu ehli'l-Irak ve hadîsühüm* adlı eserinde Hanefî mezhebine mensup olan bazı hadis hafızı ve muhaddisleri zikrederken Bâbertî, Kâriulhidâye, Emin Aksarâyî, Kâfiyecî vd. birçok önemli Hanefî alime yer vermemiştir.[9]

Aşağıda ele alınacak olan yirmi alim dışında teze konu olan Hanefî alimlerden ilgi alanı tespit edilmeye müsait olanların uzmanlıkları ekte yer alan tabloda beyan edilmiştir. İlgili 314 alimin içinde hangi alanda uzman olduğu kestirilemeyen, hakkında birkaç satır bilgiden başka malumat bulunmayan alimlerin uzmanlık alan bilgisi boş bırakılmıştır. Alimlerin uzmanlık alanları ise şu kriterler çerçevesinde oluşturulmuştur:

- Telif ettiği eserlerin yoğunlaştığı alan
- Hocalarının, mülâzemet ettiği hocasının ve talebelerinin uzmanlık alanları
- Uzmanlık alanına işaret eden ifadeler

Buna göre ilgili alimin telif ettiği eserlerin hangi alanda yoğunlaştığı onun ilmî eğilimine işaret etmektedir. Zira bir alimin eserleri en fazla mesai harcadığı ya da en çok değer verdiği

[8] Süyûtî, *Hüsnü'l-muhâdara*, I, 463-79.

[9] Kevserî, *Fıkhu ehli'l-Irâk ve hadîsühüm*, s. 71-4.

alana işaret eden önemli bir göstergedir. Öte yandan hocaları ve öğrencileri üzerinden bir alimin uzmanlık alanı ya da ilmî eğilimi hakkında fikir yürütmek de mümkündür. Zira bir alimin ders aldığı hocaları ve ders verdiği talebelerinin ilmî kimlikleri belli bir alanda yoğunlaşıyorsa o alimin bu ilgili ilim zincirinde bir halka olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim alimler zaman zaman verdikleri icazet silsileleri ya da muʿcem ve meşyehalar ile mensup oldukları ilmî geleneğe işaret etmektedirler. Sözgelimi Aynî *Umdetü'l-kârî*'nin girişinde Buhârî'ye dayanan iki ayrı icazet zikrederek hadis ilmindeki yerini izhar etmiş olmaktadır. Ya da Serûcî'nin Ebû Hanîfe'ye ulaşan silsilesi ile onun Hanefî fıkhındaki konumu belirtilmek istenir.

Bir diğer kriter ise alimin ilmî eğilimini belirten ifadelerdir. Tabakat ve tarih kitaplarında gerek en başta sıfat olarak zikredilen "muhaddis, fakih, nahvî, sûfî" gibi ifadeler gerekse alimin ilgili alanda yaptığı çalışmaları ifade eden "تفقه، سمع من، حدث عن، أخذ عن" gibi ibareler dikkate alınmıştır. Birçok alanda uzmanlığı olup hangi ilimde ön plana çıktığı belirlenemeyen alimlere ise birden fazla uzmanlık alanı nispet edilmiştir.

Yukarıdaki kriterlerden hareketle uzmanlığı hakkında fikir yürütülen 235 alimin bazılarının tek bir alanda, bazılarının ise iki veya daha fazla alanda uzman olduğu tespit edilmiştir. Aşağıda uzmanlık dağılımlarının grafik hali verilmiştir.

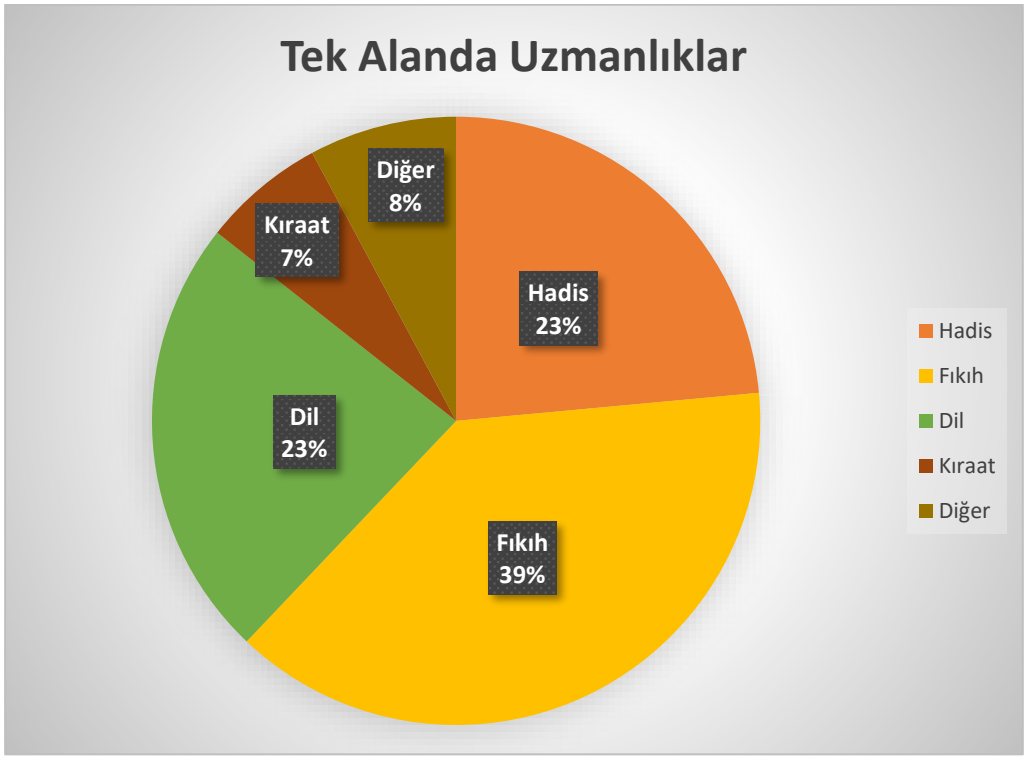

Grafik 5: Bir Alanda Uzmanlığı Tespit Edilen Hanefîlerin Dağılımı

Yukarıda tek bir alanda uzman olduğu tespit edilen 153 alimin alanlarına göre dağılımı verilmiştir. Buna göre alimlerin büyük bir kısmının fıkıhçı kimliğiyle ön plana çıktığını söylemek mümkündür. İkinci sırada ise hadis ve dil alanında uzman olanlar gelmektedir. Ayrıca kıraat ilminde uzman olanlar da dikkat çekmektedir. Kalan %8'lik kısmı ise tarih, kelam, tasavvuf, mantık, kimya ve tıp ilimleri oluşturmaktadır. Buna göre Memlük Kahire'sinde yaşamış Hanefîlerin fıkıh başta olmak üzere hadis ve dil alanlarıyla yoğun bir şekilde ilgilendiği söylenebilir.

Bu tabloya birden fazla alanda uzman olduğu tespit edilenler de eklenince şöyle bir sonuç karşımıza çıkmaktadır:

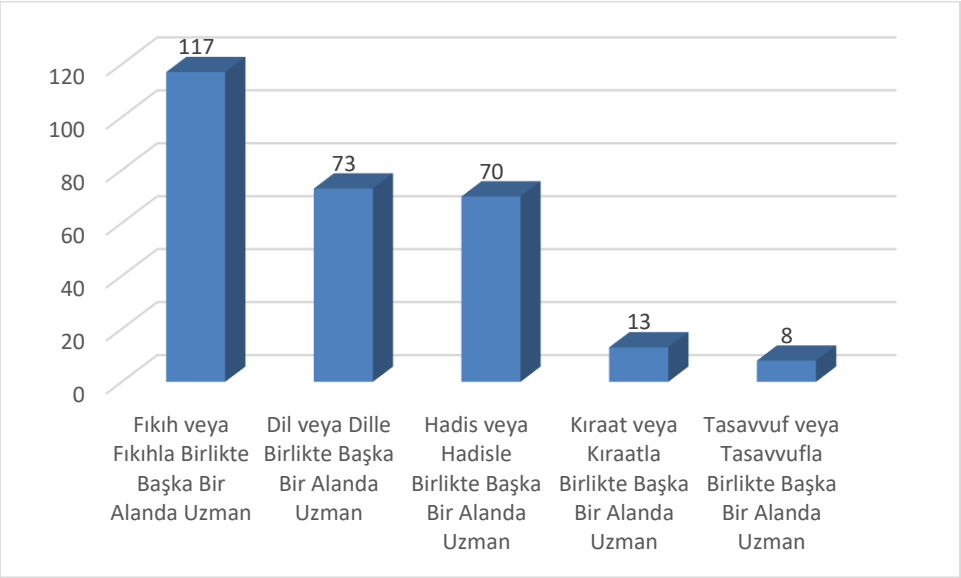

Grafik 6: Bir veya Birden Fazla Nispet Edilen Uzmanlıklar

Bu tabloyla, ilgili alanlardaki uzmanlık oranlarını tespit etmek amaçlanmıştır. Bir önceki grafikte verilen oranlar bir alanda uzmanlığıyla temayüz ettiği tespit edilenleri içerirken bu tablo bir alanda ön plana çıktığı belirlenenler ve birden fazla ilimde uzman olanları içermektedir. Sözgelimi ilk sütun sadece fıkıhtaki bilgisiyle ön plana çıkanlara ve fıkıhla birlikte herhangi bir alanda uzmanlığı tespit edilen alimlere ayrılmıştır. Birden fazla alanda uzman olanlar uzman oldukları her bir sütunda tekrar hesaba katılmıştır. Bu tablodaki amaç fıkıh, hadis veya diğer herhangi bir ilmin kaç alimin uzmanlık alanına girdiğini tespit etmektir.[10] Yukarıdaki sütunlara göre fıkıh ilmi büyük bir çoğunluğun yetkin olduğu bir alandır. Bu durum bir önceki tabloda %39 oranla en fazla fıkıh alanında uzman olduğu bilgisini teyit etmektedir. Sütunlarda dikkat çeken hususlardan biri de hadis ve dil

[10] Eklerde verilen isimlerin uzmanlık alanlarına bakıldığında grafik daha anlaşılır olacaktır.

ilimlerindeki uzmanlıklar bir önceki tabloda birbirine eşit orana sahipken burada dil alanındaki uzmanlıklar hadis alanını geride bırakmıştır. Bu da dil ilimlerinin birçok alimin ilgi alanına girdiğini göstermektedir.

Mevcut veriler Memlük Kahire'sindeki Hanefî alimlerin hadisle irtibatı olmadığı izlenimi uyandırmamalıdır. Zira her ne kadar hadis alanında uzmanlığı olan alimler üçüncü sırada yer alsa da hatırı sayılır miktarda Hanefî alimin hadis alanında uzman olduğu görülmektedir. %29'a tekabül eden bu oran neredeyse en az üç alimden birinin asıl uzmanlık alanının hadis olduğunu göstermektedir.[11] Öte yandan diğer alanlarda uzmanlığı ön plana çıkan alimlerin hadisle olan irtibatı düşünüldüğünde bu oran artacaktır. Nitekim aşağıda ilgili alimler ele alınırken onların hadis ilmiyle alakaları izah edilecektir.

Aşağıda iki başlıkta ele alınan isimler Memlükler dönemi Kahire'sinde yaşadığı tespit edilen Hanefî alimler arasından seçilmiştir. Bu 20 Hanefî alim hadisçi kimlikleri ya da dönemin en etkili isimleri olmaları sebebiyle tercih edilmiştir. Bir alimin yaşadığı dönemde etkili olup olmadığı ise ilişki ağlarındaki yerine göre belirlenmiştir.[12] Buna göre kendisine en fazla hocalık nispet edilen Hanefî alimler ilişki ağında ön plana çıkmaktadır. Aşağıdaki isimlerin belirlenmesindeki bir diğer tercih kriteri ise hadis ilmine olan eğilimdir. Buna göre hadis ilmine dair eser telif etmek, muhaddis olmak ya da hadis dersi vermek gibi hadisçi vasıflarıyla bilinen Hanefî alimlere yer verilmiştir. Bununla birlikte başlıklarda yer almasa da diğer alimlerden hadisle irtibatı olanların zikre değer malumatlarına da yer verilecektir. Telif edilen hadis eserleri ise üçüncü bölümde ayrıntılı bir şekilde ele alınacağından burada onlara kısaca temas edilecektir.

I. MUHADDİS VASFIYLA ÖN PLANA ÇIKANLAR

Bu başlık altında muhaddis olduğu tespit edilen Hanefî alimler ele alınacaktır. Bu alimlerin hayat hikayeleri, hoca-talebe ilişkileri, rihleleri, elde ettikleri mansıplar vd. hususlar özet olarak zikredilecektir. Ayrıca alimlerin tüm eserleri türlerine göre sıralanarak hadis ilmine dair olanlara kısaca temas edilecektir.

Hanefî alimlerin muhaddis olup olmadıkları şu kriterlere göre belirlenmiştir:

- Öncelikli alan olarak hadis ilmini ilgilendiren (hadis şerhi, hadis usulü, rical, cerh-tadil gibi) eserler yazmak

[11] Burada genele oran değil, uzmanlığı tespit edilebilen 235 kişiye oranı dikkate alınmıştır.

[12] Hanefî alimlerin birbirleriyle olan ilişki ağları için bk. Canlı, *Memlük Kahiresi Hanefî Çevresi*, s. 94-6.

- Hadis rivayet etmek, okutmak, hadisle ilgili ders vermek
- Hadis kitaplarını sema etmek ya da rivayet etmek
- Muhaddislere ait unvanlarla (hafız, muhaddis vd.) anılmak
- Hocaları arasında hadisçi yönü öne çıkan kimselerin bulunması
- Fıkıh kitaplarında hadis ilmini ilgilendiren hususlara eğilmek
- Fıkhî ahkama delil olarak getirilen hadisleri değerlendirmek
- Fıkıh kitaplarındaki hadislerin tahrîcini yapmak

Aşağıda muhaddis vasfıyla ön plana çıkan Hanefîlerden her birinin yukarıdaki tüm kriterlere sahip olduğu belirlenmiştir.

A. Kutbüddîn el-Halebî (ö. 735/1335)

Adı Abdülkerim b. Abdunnûr b. Münîr b. Abdülkerim b. Ali b. Abdülhak b. Abdussamed b. Abdunnûr el-Halebî el-Mısrî olup Kutbüddîn el-Halebî adıyla meşhurdur.[13] Doğum yeri Halep olmakla birlikte Mısır'da yetişmiş ve Kahire'de vefat etmiştir.[14] Doğumu için verilen 663-4/1265-6 tarihleri dikkate alındığında Moğolların Halep'i işgalinden (658/1260) 5-6 yıl sonra dünyaya geldiği anlaşılmaktadır. Yetişmesinde büyük emeği olan dayısı Menbîcî (ö. 719/1319) ile 660/1262'li yıllarda Kahire'ye geldiği varsayılırsa çok küçük yaşlarda Kahire'ye yerleştiği söylenebilir.

Halebî, Kur'ân-ı Kerîm'i ezberleyip kıraat eğitimi aldı. Ardından Ebû Tahir İsmail el-Melîcî (ö. 681/1282) ve dayısı Menbîcî'ye (ö. 719/1319) kırâati sebʿayı okudu. Dayısından birçok ilimde istifade etti.[15] Hadis alanına olan eğiliminde *Kütüb-i sitte*'nin çoğunu icazet yoluyla elde etmiş olan dayısı Menbîcî'nin bir rolü olduğu söylenebilir.[16]

Halep'te doğup Kahire'ye yerleşen ve burada vefat eden Halebî, Şam diyarına, Mekke ve Medine'ye rihleler yapmıştır. Hatta çağdaşı olan Zehebî (ö. 748/1348) onunla Kahire'de

[13] Biyografisi için bk. Safedî, *Aʿyânü'l-asr*, III, 135-7, Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudiyye*, II, 454-5; İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-kâmine*, III, 198-200; İbn Tağrıberdî, *el-Menhelü's-sâfî*, VII, 336-7; Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, IV, 375; Kutbüddîn Halebî, *el-Bedrü'l-münîr*, naşirin girişi, I, 13-18.

[14] Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudiyye*, II, 454; Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, IV, 375.

[15] Safedî, *Aʿyânü'l-asr*, III,136.

[16] Menbîcî'nin biyografisi için bk. Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudiyye*, III, 538-540; Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, vr. 460^{ba}.

ilmî müzakerelerde bulunduğu gibi Mekke'de de birbirlerinden istifade ettiklerini belirtmektedir.[17]

Bini aşkın hocaya sahip olan Halebî'ye İbnü'l-Müneyyir (ö. 683/1284), Kelâbâzî (ö. 700/1300), İbn Dakîk el-Îd (ö. 702/1302), Dimyâtî (ö. 705/1306) ve Serûcî (ö. 710/1310) gibi önemli alimler hocalık yapmıştır. İbn Balabân (ö. 739/1339), Moğultay b. Kılıç (ö. 768/1361), Taceddin es-Sübkî (ö. 771/1370), İbn Râfî (ö. 774/1372), Abdulkadir el-Kureşî (ö. 775/1373) ve İbnü'l-Mülakkın (ö. 804/1401) ise Halebî'nin öğrencilerinden bazılarıdır.[18] Yukarıda zikri geçen hoca ve talebe isimleri Halebî'nin muhaddis yönünü bir kez daha göstermektedir. Zira eğitim aldığı ve eğitim verdiği kimselerin hemen hepsi hadisçi kimlikleriyle temayüz etmektedir.

Halebî, Hakim Camii'nde hadis müderrisliği, Kahire'de çeşitli yerlerde de muidlik yapmıştır. Kitap ödünç verirken son derece müsamahakâr olan Halebî, tabakat kitaplarında güzel ahlaklı, fazilet sahibi, güzel konuşan ve vaktini çok iyi değerlendiren bir alim olarak anlatılır. 735 Recep ayının sonlarında (Mart 1335) Kahire'de Nasr Kapısı dışındaki evinde 72 yaşında vefat etmiş, dayısı Menbîcî'nin yanına defnedilmiştir.[19]

Halebî öğrencileri tarafından sözü dinlenen etkili bir alimdi. Nitekim İbn Hibban'ın *Sahîh*'ini tertip eden İbn Balabân, hocası Halebî'nin tavsiyesiyle Taberânî'nin *el-Muʿcem*'ini tertip ettiğini belirtmektedir.[20]

Halebî'nin hadis ilmine olan eğilimi soyundan gelen çocuklarında da devam etmiştir. Çocukları ve nesli hakkında detaylı malumat yer almasa da oğlu Ali'nin (ö. 735/1334-5) hadis naklettiği,[21] diğer oğlu Muhammed'in (ö. 773/1371) hadis ilmiyle iştigal ettiği ve bir meşyeha tahrîc ettiği,[22] torununun oğlu Zeynüddin b. Abdüllatif'in (ö. 804/1401) hadis sema edip hadis naklettiği ve onun kardeşi Abdürrezzak b. Abdüllatif'in (ö. 868/1463) hadis ilmini ve hadis ehlini çok sevdiği zikredilmektedir.[23]

---

[17] Zehebî, *el-Muʿcemü'l-muhtass*, s. 150.

[18] Safedî, *Aʿyânü'l-asr*, III, 137.

[19] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, IV, 375; Ayrıca bk. Toksarı, "Kutbüddin el-Halebî", *DİA*, XXVI, 484.

[20] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, vr. 263[b].

[21] İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-kâmine*, IV, 84.

[22] İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-kâmine*, V, 271-2.

[23] Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmiʿ*, III, 335, IV, 194.

Halebî'nin bini aşkın hadis hocasının olduğuna dair verilerin yanı sıra[24] Zehebî (ö. 748/1348), İbn Kesîr (ö. 774/1373), Safedî (ö. 764/1363) ve diğer birçok alimin onu tanıtırken kullandığı muhaddis, hadis hafızı, rical ve hadis tenkit uzmanı gibi ifadeler onun hadis alanındaki uzmanlığını göstermektedir.[25] Hâlebî'nin en önemli eserleri de hadise dairdir:

Sıra	Eserin Adı	Alanı	Türü	Durumu
1.	*el-Bedrü'l-münîru's-sârî fi'l-kelâmi alâ Sahîhi'l-Buhârî*	Hadis	Şerh	Basılı[26]
2.	*el-İhtimâm bi telhisi Kitâbi'l-İlmâm li'bni Dakîk el-Îd*	Hadis	İhtisar	Basılı[27]
3.	*Erbaʿûn Buldâniyyât*	Hadis	Derleme	Bulunamadı[28]
4.	*Erbaʿûn Tüsâʿiyyât*	Hadis	Derleme	Bulunamadı[29]
5.	*Erbaʿûn Mütebâyinât*	Hadis	Derleme	Bulunamadı[30]
6.	*el-Kıdhu'l-muʿallâ fi'l-kelâmi alâ baʿzi ehâdîsi kitâbi'l-Muhallâ*	Hadis	Şerh	Bulunamadı[31]
7.	*Muʿcemu'ş-şuyûh*	Rical	Telif	Bulunamadı[32]
8.	*Târîhu Mısr*	Tarih	Telif	Bulunamadı[33]
9.	*el-Mevridü'l-ʿazbu'l-henî fi'l-kelâmi alâ sîreti Abdilgani*	Siyer	Şerh	Basılı[34]
10.	*Şerhu Hidâyeti'l-hikmeti'l-mensûbe li Ebherî*	Mantık	İhtisar	Bulunamadı[35]

Tablo 13: Kutbüddîn el-Halebî'nin Eserleri

[24] Vâdîâşî, *Bernâmecü Vâdîâşî*, s. 77.

[25] Zehebî, *el-Muʿcemü'l-muhtass*, s. 150; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, XIV, 171; Safedî, *el-Vâfî bi'l-vefeyât*, XIX, 56.

[26] Kutbüddîn Halebî, *el-Bedrü'l-münîru's-sârî fi'l-kelâmi alâ Sahîhi'l-Buhârî*, nşr. Abdülcevvâd Hamâm, Dımaşk: Dâru Atââti'l-İlim-Dâru'l-Minhâci'l-Kavîm, 1442/2021, II cilt.

[27] Kutbüddîn Halebî, *el-İhtimam bi-telhisi kitâbi'l-İlmâm*, nşr. Hüsameddin Riyad, Beyrut: Müessesetü'l-Kütübi's-Sekafiyye, 1990; yeni bir baskı için bk. nşr. Tevfik Mahmud Tekle, Muhammed Tarık Magribiyye, İstanbul: Darü'l-Lübâb, 1439/2018.

[28] Kaynaklarda kendisine nispet edilen ancak günümüze ulaştığı tespit edilemeyen eserler için "bulunamadı" ibaresi yazılıp dipnotta hangi kaynakta bu eserin ilgili müellife nispet edildiğine işaret edilmiştir. İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-kâmine*, III, 199.

[29] Safedî, *Aʿyânü'l-asr*, III, 136.

[30] İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-kâmine*, III, 199.

[31] Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-ârifîn*, I, 610.

[32] İbn Hacer, *Dürerü'l-kâmine*, III, 200.

[33] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, IV, 375.

[34] Abdulganî el-Makdîsî'nin (ö. 600/1203) yazdığı siyerin şerhidir. Kitap Ümmü'l-Kurâ Üniversitesinde yapılan iki yüksek lisans teziyle tahkik edilmiştir. Abdullah b. Ali el-Kahtâni 2007'de Hz. Peygamber'in mucizeleri bölümünden cennetle müjdelenen aşere-i mübeşşereye kadar tahik etmiş, Saliha bt. Reşid el-Kassâmî ise 2008'de Tufeyl b. Amr seriyyesinden Hz. Peygamber'in eşleri bölümüne kadar tahkik etmiştir.

[35] Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-ârifîn*, I, 610.

Muhaddis vasfıyla ön plana çıkan Halebî, *Sahîh-i Buhârî*'ye yazdığı şerhi günümüze ulaşan ilk Hanefî alimi olması hasebiyle de dikkat çekmektedir. Onun yarım kalan *el-Bedrü'l-münîru's-sârî fî'l-kelâmi alâ Sahîhi'l-Buhârî* adlı bu şerhi iki cilt halinde neşredilmiştir. Halebî'nin bu eserinin ön plana çıkan iki önemli özelliği, alıntı yaptığı veya istifade ettiği kaynakları belirtmede gösterdiği hassasiyet ve hadislerin tahrîcine verdiği önemdir. Bu iki özelliğin özellikle birincisi günümüze ulaşmayan kaynaklara ışık tutması açısından şerhi önemli hâle getirmektedir. Şerhin ikinci önemli özelliği olan tahrîc meselesi ise esere yönelik bazı tenkitlere sebep olmuştur.[36]

Hocası İbn Dakîku'l-Îd'in ahkam hadislerine dair yazdığı *el-İlmâm bi-ehâdîsi'l-ahkâm* adlı eserinin muhtasarı olan *el-İhtimâm* onun muhaddis yönünü gösteren bir diğer hadis eseridir. Halebî mukaddimede öğrencilerin kolayca ezberlemesi için sened ve nesebe dair ayrıntıları kaldırıp hadisin sahabî ravisini, metnini ve muteber kaynaklardaki yerini belirteceğini ifade etmektedir. Ayrıca Halebî yeterli vakte sahip olursa bu kitaptaki hadislerin illetlerini, tahrîcini, mübhem yerlerini ve alimlerin hadislerden çıkardığı hükümleri izah edeceği bir eser yazma niyetinde olduğuna da işaret etmektedir.[37] Muhtemelen böyle bir eser yazma fırsatını elde edemese de onun ilel ve tahrîc gibi hadis ilminde ihtisas gerektiren konulara ilgi duyduğu anlaşılmaktadır.

Halebî'nin kendisi için oluşturduğu kırk hadislik üç ayrı çalışması da dikkat çekmektedir. *Erbaʿûn Buldâniyyât, Erbaʿûn Tüsâʿiyyât, Erbaʿûn Mütebâyinât* adlı bu eserler dönemin birçok muhaddisi tarafından rivayet edilmiştir.[38] İbn Hazm'ın fıkıh kitabı *el-Muhallâ*'daki hadisler hakkında ele aldığı *el-Kıdhu'l-muʿallâ fî'l-kelâmi alâ baʿzi ehâdîsi kitâbi'l-Muhallâ* ile hocalarını zikrettiği *Muʿcemu'ş-şuyûh* hadis ve ricale dair eserlerindendir.

Mısır tarihine dair *Târîhu Mısr* ile *el-Mevridü'l-ʿazbu'l-henî fî'l-kelâmi alâ sîreti Abdilğani* adlı siyer şerhi onun tarih ilmine olan yatkınlığını göstermektedir. Özellikle

[36] Örneğin Moğultay b. Kılıç (ö. 762/1361) *el-Bedrü'l-münîr*'den bahsederken bu şerhin bir şerhten çok etraf çalışmasına benzediğini belirtmektedir. Moğultay'ın bu eleştirisi haksız ve biraz abartılı bulunsa da şârihin bu tavrı şerhin sonuna kadar kendini hissettirmektedir (Birkaç örnek için bk. Kutbüddîn el-Halebî, *el-Bedrü'l-münîr,* I, 88, 95-6, 173, 381; II, 64-76). Bununla birlikte eserin tahrîc veya etraf çalışmasından ibaret olduğunu söylemek hatalı bir hüküm olur. Zira şerh, fıkhî izahlardan dilsel açıklamalara, hadisten çıkarılabilecek derslerden sened tahlillerine varıncaya kadar birçok özelliğiyle diğer şerhleri aratmamaktadır. Ayrıntılı açıklama için bk. Kepenek, "Hanefî Bir Âlimin Yarım Kalan Buhârî Şerhi: Kutbüddîn el-Halebî'nin *el-Bedrü'l-münîrü's-sârî'si*", *Memlükler Dönemi İlim Geleneği (13.-14. Yüzyıllar)*, s. 229-46.

[37] Halebî, *el-İhtimâm*, s. 41-2.

[38] İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-kâmine*, III, 199; İbn Tağrıberdî, *el-Menhelü's-sâfî*, VII, 337.

VIII./XV. asrın ilk çeyreği ile ilgili önemli bilgilerin bulunduğu anlaşılan *Târîhu Mısr* tamamlanamamış olsa da başta İbn Hacer olmak üzere birçok alimin istifade ettiği bir tarih kaynağıdır.[39]

B. İbn Balabân (ö. 739/1339)

İbn Balabân adıyla meşhur olan Emir Ebu'l-Hasan Alâüddîn Ali b. Balabân el-Fârisî el-Mısrî 675/1338-9'da dünyaya geldi. Fıkıh eğitimini Serûcî (ö. 710/1310) ve Fahreddin İbnü't-Türkmânî'den (ö. 731/1331) aldı. Alâüddîn Konevî'den (ö. 729/1329) usul ilmini, Ebû Hayyân el-Endelüsî'den (ö. 745/1344) ise nahiv ilmini tahsil etti. Eğitim aldığı her alanda dönemin önde gelen isimlerine talebelik yapan İbn Balabân'ın hadis hocaları da devrinin önemli muhaddisleriydi. Dimyâtî (ö. 705/1306), Ali b. Nasrullah el-Mısrî (ö. 712/1312), Bahauddîn İbn Asakir (ö. 723/1323) Ahmed b. Ebî Talib el-Haccâr (ö. 730/1329) ve Kutbüddîn Halebî (ö. 735/1335) onun hadis hocalarındandır.[40]

İbn Balabân'ın talebeleri arasında önemli muhaddisler yer almaktadır. Zehebî (ö. 748/1348) hadis aldığı hocalarını zikrettiği *el-Muʿcemü'l-muhtass bi'l-muhaddisîn* adlı eserinde İbn Balabân'a da yer vermektedir.[41] Kureşî'ye de (ö. 775/1373) hocalık yapan İbn Balabân Mansûriyye Medresesinde birçok kimseye ders vermiştir.[42]

Kısa bir süre kadılık yapan İbn Balabân'ın, Naib Ergun (ö. 731/1330-1) ile yakın dostluğu sayesinde Baybars Çaşnigir (ö. 709/1310) devrinde iyi bir konuma geldiği zikredilmektedir.[43] Muhtemelen kadılık görevinde bulunduğu yıllar Baybars'ın on buçuk aylık iktidar dönemindedir.

Yakışıklı ve heybetli bir görünüme sahip olduğu ifade edilen İbn Balabân orta düzeyde şiir yazabilen[44], zeki,[45] anlayışı güçlü ve vakur bir alim olarak zikredilmektedir. Zehebî onun

---

[39] İbn Hacer, tamamlansaydı yirmi cilde ulaşacağını ifade etmektedir. bk. *ed-Dürerü'l-kâmine*, III, 199. Eser ne yazık ki günümüze ulaşmamıştır.

[40] Safedî, *Aʿyânü'l-asr*, III, 312-3; İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-kâmine*, IV, 37-38; Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, vr. 262[a], 263[b].

[41] Zehebî, *el-Muʿcemu'l-muhtass*, s. 164-5.

[42] İbn Balabân, *el-İhsân fî takrîbi Sahîh-i İbn Hibbân*, naşirin girişi) I, 48.

[43] İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-kâmine*, IV, 38; Ayrıca bk. Kallek, "İbn Balabân", *DİA*, XIX, 357.

[44] İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-kâmine*, IV, 38.

[45] Türk asıllı olduğu iddiası "كان ذكيا" ifadesinin "كان تركيا" şeklinde okunması sebebiyledir. Lafzın siyak ve sibakı onun ırkından ziyade zekâ ve anlayış gücünden bahsetmektedir. Zehebî, *el-Muʿcemu'l-muhtass*, s. 164. Fârisî

Hanefî mezhebine olan bağlılığına işaret etmekte, İbn Hacer de her ne kadar Hanefî mezhebine göre bir eğitim verse de oğlunun Şâfiî mezhebine geçtiğini, İbn Balabân'ın ise bu duruma üzüldüğünü ifade etmektedir.[46]

Aşağıda İbn Balabân'a ait olduğu zikredilen eserlerin tablosu yer almaktadır.

Sıra	Eserin Adı	Alanı	Türü	Durumu
1.	*el-İhsân fî Takrîbi Sahîh-i İbn Hibbân*	Hadis	Tertib	Basılı[47]
2.	*Tertîbu Muʿcemi't-Taberânî*	Hadis	Tertib	Bulunamadı[48]
3.	*Telhîsu'l-İlmâm fî ehâdîsi'l-ahkâm*	Hadis	İhtisar	Bulunamadı[49]
4.	*Tuhfetü'l-harîs fî şerhi't-Telhîs*	Fıkıh	Şerh	Yazma[50]
5.	*Umdetü's-sâlik fi'l-menâsik*	Fıkıh	-	Yazma[51]
6.	*Sîretü'n-Nebiyyi sallallahu aleyhi ve sellem*	Siyer	Telif	Bulunamadı[52]
7.	*Tenbîhu'l-hâtır alâ zelleti'l-kârii'z-zâkir*	Fıkıh	Telif	Bulunamadı[53]
8.	*Menâsikü'l-hac*	Fıkıh	Telif	Bulunamadı[54]

Tablo 14: İbn Balabân'ın Eserleri

Yukarıdaki eserlerin büyük bir kısmı günümüze ulaşmasa da yoğunluğun hadis alanında olduğu göze çarpmaktadır. Ayrıca hadise dair telif edilen iki eserin türü İbn Balabân'ın tertip ve düzenlemeye yönelik bir yazım tarzına olan meylini göstermektedir. Nitekim İbn Hibbân'ın (ö. 354/965) *Sahîh*'ine yaptığı tertip çalışmasıyla şöhret bulması ve hocası Halebî'nin *Muʿcem*'i tertip etmesini özellikle ondan istemesi İbn Balabân'ın bu hususta sahip olduğu kabiliyete işaret etmektedir. Öte yandan İbn Balabân'ın bu yazım

nisbesiyle anılsa da babasının daha çok Türklerin kullandığı Balabân adını taşıması Türk asıllı olduğu ihtimalini artırmaktadır.

[46] Zehebî *el-Muʿcemu'l-muhtass*, s. 164; İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-kâmine*, IV, 38.

[47] İbn Balabân, *el-İhsân fî takrîbi Sahîh-i İbn Hibbân*, nşr. Şuayb Arnavut, Hüseyin Esed, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1404/1984.

[48] İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-kâmine*, IV, 38.

[49] Bağdatlı İsmail Paşa, Hediyyetü'l-ârifîn, I, 718.

[50] İbn Balabân, *Tuhfetü'l-hâris fî şerhi't-Telhîs*, İstanbul Millet Kütüphanesi Feyzullah Efendi Koleksiyonu, 34 Fe 738.

[51] İbn Balabân, *Umdetü's-sâlik fi'l-menâsik*, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 982; Mihrişah Sultan, nr. 133.

[52] İbn Balabân, *el-İhsân fî takrîbi Sahîh-i İbn Hibbân*, (naşirin girişi) I, 49.

[53] Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-ârifîn*, I, 718.

[54] Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-ârifîn*, I, 718.

tarzının talebelere dönük bir tarafı olduğundan bahsedilmelidir. Zira bu usulle talebelerin kolay bir şekilde öğrenmelerini amaçladığı görülmektedir.

739/1339'da Nil Nehrinin kıyısındaki evinde vefat eden İbn Balabân Nasr Kapısı çıkışındaki kabre defnedilmiştir.[55]

C. Alâüddîn İbnü't-Türkmânî (ö. 750/1349)

Babası ve kardeşi gibi İbnü't-Türkmânî adıyla meşhur olan Alâüddîn Ali b. Osman b. İbrahim b. Mustafa el-Mardînî, Mardin'den Kahire'ye göç eden ilim ehli bir aileye mensuptur. Babası Osman el-Mardînî (ö. 731/1331), İmam Muhammed'in (ö. 189/805) *el-Câmiʿul-kebîr*'ine şerh yazan ve Mansûriyye Medresesinde birçok önemli alime ders veren Hanefî bir alimdir.[56] Ağabeyi Tâceddin Ahmed b. Osman et-Türkmânî (ö. 744/1343) ise hadis ve fıkha dair birçok eser telif etmiştir.[57]

683/1284'te Kahire'de doğan İbnü't-Türkmânî, babası başta olmak üzere dönemin birçok aliminden ders aldı. Ayrıca Eberkûhî (ö. 701/1302), Dimyâtî (705/1306), İbn Savvâf (ö. 712/1312) gibi muhaddislerden hadis aldı. Serûcî (ö. 710/1310) ve İbn Kayyım el-Cevziyye (ö. 751/1350) gibi alimlere de talebelik yapan İbnü't-Türkmânî, oğulları dışında Kureşî (ö. 775/1373), Irâkî (ö. 806/1404) ve Zeylaî (ö. 762/1360) gibi muhaddislerin de hocasıdır.[58] İbnü't-Türkmânî'nin hadis ehli kimselerin tedrisatından geçmesi ve muhaddis kimselere hocalık yapması onun hadis ilmine olan yakınlığını göstermektedir. Nitekim Irâkî gibi dönemin önemli bir hadis hafızı, İbnü't-Türkmânî'den *Sahîh-i Buhârî*'yi sema ettiğini belirtmektedir.[59] Aşağıda eserlerinin yer aldığı tablo, en fazla hadis alanında eser kaleme aldığını göstermektedir:

Sıra	Eserin Adı	Alanı	Türü	Durumu
1.	*el-Cevherü'n-nakî*	Hadis	Tenkit	Basılı[60]

[55] Kallek, "İbn Balabân", *DİA*, XIX, 357.

[56] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, vr. 251[b].

[57] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, I, 389-90.

[58] Polat, "İbnü't-Türkmânî, Alâeddin", *DİA*, XXI, 234.

[59] İbn Fehd, *Lahzü'l-elhâz*, s. 86.

[60] İbnü't-Türkmânî, *el-Cevherü'n-nakî alâ Süneni'l-Beyhakî*, nşr. Ebü'l-Hasan el-Emrûhî, Muhammed Taha en-Nedvî, Ahmedullah en-Nedvî, Haşim en-Nedvî, Muhammed Adil el-Kuddûsî, Abdurrahman b. Yahya el-Muallimî, Dımaşk, Beyrut: Dârü'n-Nevâdir, 1434/2013, I-X.

2.	*el-Müntehab fî ulûmi'l-hadis*	Hadis	İhtisar	Basılı[61]
3.	*et-Tenbîh alâ ehâdîsi'l-Hidâye*	Hadis	Tahrîc	Basılı[62]
4.	*ed-Duafâ ve'l-metrûkîn*	Rical	Telif	Bulunamadı[63]
5.	*el-Mü'telif ve'l-muhtelif*	Rical	Telif	Bulunamadı[64]
6.	*Muhtasaru Telhîsi'l-müteşâbih*	Rical	İhtisar	Bulunamadı[65]
7.	*Muhtasaru Muhassal*	Fıkıh	İhtisar	Bulunamadı[66]
8.	*el-Kifâye fî muhtasari'l-Hidâye*	Fıkıh	Şerh	Bulunamadı[67]
9.	*es-Saʿdiyye fî usûli'l-fıkh*	Fıkıh	Telif	Bulunamadı[68]
10.	*Behcetü'l-erîb fî beyâni ma fî Kitâbillah mine'l-garib*	Tefsir	Telif	Basılı[69]
11.	*Muhtasaru Risâleti'l-Kuşeyrî*	Tasavvuf	İhtisar	Bulunamadı[70]
12.	*ed-Dürretü's-seniyye fi'l-ʿakîdeti's-Sünniyye*	Akaid	Telif	Bulunamadı[71]
13.	*el-Cevâhirü'l-ferd fi'l-münâzara beyne'n-nercis ve'l-verd*	Edebiyat	Şiir	Yazma[72]
14.	*Manzûme fi'l-kebâir*		Şiir	Yazma[73]
15.	*Mukaddimât fi'l-funûn (el-akliyye ve'l-ʿArabiyye)*	[?]	Telif	Bulunamadı[74]

Tablo 15: İbnü't-Türkmânî'nin Eserleri

Tablodaki verilere göre İbnü't-Türkmânî'nin yazdığı eserlerin %40'ı hadis ilmine, %20'si fıkıh ilmine kalan %40'ı ise çeşitli alanlara dairdir. Hadis eserlerinin önemli bir kısmını ise rical ilmine dair konular teşkil etmektedir. *ed-Duʿafâ ve'l-metrûkîn*, *el-Mü'telif ve'l-muhtelif* ve Hatîb el-Bağdâdî'nin (ö. 463/1071) *Telhîşü'l-müteşâbih fi'r-resm* adlı eserine yazdığı ihtisar çalışması olan *Muhtasaru Telhîsi'l-müteşâbih* her ne kadar günümüze

[61] İbnü't-Türkmânî, *el-Müntehab fî ulûmi'l-hadis*, nşr. Avvad el-Halef, Beyrut: el-Unvan, 1433/2012.

[62] İbnü't-Türkmânî, *et-Tenbih ala ehâdisi'l-Hidâye ve'l-hulâsa*, nşr. Muhammed b. Seyyid b. Abdülfettah Dervîş, Dımâşk: Dârü'l-Minhaci'l-Kavîm, 1441/2020.

[63] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, 276[a].

[64] A.y.

[65] Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-ârifîn*, I, 720.

[66] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, 276[a]

[67] A.y.

[68] Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-ârifîn*, I, 720.

[69] İbnü't-Türkmânî, *Behcetü'l-erîb fî beyâni ma fî Kitâbillahi'l-aziz mine'l-garîb*, nşr. Dahi Abdülbaki, Kuveyt: Dâru İbn Kuteybe, t.y.

[70] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, vr. 276[a].

[71] Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-ârifîn*, I, 720.

[72] İbnü't-Türkmânî, *el-Cevâhirü'l-ferd fi'l-münâzara beyne'n-nercis ve'l-verd*, Dımaşk: Mektebetü'z-Zâhiriyye, 8772.

[73] İbnü't-Türkmânî, *Manzûme fi'l-kebâir*, Berlin Devlet Kütp., 2039-40.

[74] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, vr. 276[a].

ulaşmasa da onun rical ilminin çetrefilli konularında eser telif edebilecek düzeyde bir birikime sahip olduğu görülmektedir.

İbnü't-Türkmânî bir alimin muhaddis sayılabilmesi için öngördüğümüz kriterlerin büyük çoğunluğuna sahiptir. Onun muhaddis hocalara talebelik yapması, muhaddis kimselerin hocası olması, hadis ve rical ağırlıklı eserler telif etmesi, hadis dersleri vermesi ya da fıkhî konuların hadisi ilgilendiren yönleri üzerine eğilmesi muhaddislik vasfına işaret etmektedir.

İbnü't-Türkmânî'nin meşhur eseri *el-Cevherü'n-nakî* Beyhakî'nin (ö. 458/1066) *es-Sünenü'l-kübrâ*'sına yönelik eleştirilerin, bazı konularda açıklayıcı bilgilerin yer aldığı önemli bir eserdir. On cilt halinde *es-Sünenü'l-kübrâ*'ya dipnotlar halinde neşredilen bu eserin iki ciltlik bir hacme sahip olduğu söylenebilir.[75]

Hadis usulüne dair yazdığı *el-Müntehab fî ulûmi'l-hadis,* İbnü's-Salâh'ın *Ulûmu'l-hadîs*'si üzerine Hanefî bir alimin yaptığı ilk hadis usulü çalışmasıdır. İbn Hacer onun bu eserinden övgüyle bahsedip hocası Irâkî'nin (ö. 806/1404) bu kitapla ilgili "*İbnü't-Türkmânî bu ihtisarla amacına ulaştı. Bu konuda onun üstüne kimse yok*" ifadelerini nakleder.[76]

Merginânî'nin (ö. 593/1197) Hanefî fıkhına dair *el-Hidâye* adlı eserindeki hadisleri tahrîc ettiği *et-Tenbîh alâ ehâdîsi'l-Hidâye*'si dönemin yaygın bir yazım türünün önemli örneklerindendir. Öğrencileri Kureşî ile tahrîc yazımında zirveyi temsil eden Zeylaî'nin de bu hususta eser telif ettiğine işaret etmekte fayda vardır.

İbnü't-Türkmânî'nin eserlerine bakıldığında ihtisar ağırlıklı bir türü tercih ettiği anlaşılmaktadır. Bu durumu hayatının büyük bir kısmını müderris olarak geçirmesinin somut bir neticesi olarak saymak mümkündür. Yaşamının sadece son iki yılında kâdılkudâtlık yapan İbnü't-Türkmânî hayatının çoğunu Kahire'nin çeşitli medreselerinde ders vererek geçirmiştir. Bu yüzden öğrenmeyi ve ezberi kolaylaştırıcı türlere yöneldiği söylenebilir. Nitekim kendisi de *el-Müntehab*'dan bahsederken hacmi küçük, lafzı az, fakat ilmî açıdan geniş ve öğrenciler için ezberlenmesi kolay bir kitap olarak telif ettiğini ifade etmiştir.[77]

[75] Eserle ilgili açıklamalar için üçüncü bölümdeki "Hadis Şerhleri" başlığına bk.

[76] İbn Hacer, *Raf'ul-ısr*, s. 401.

[77] İbnü't-Türkmânî, *el-Müntehab*, s. 44.

İbnü't-Türkmânî 750/1346 yılında meydana gelen meşhur veba sebebiyle muharrem ayının onuncu günü (31 Mart) vefat etmiştir. Vefatından on altı yıl sonra oğlu da başka bir vebada vefat etmiştir.[78]

D. Moğultay b. Kılıç (ö. 762/1361)

Hanefî muhaddislerin en önemli isimlerinden olan Alâüddîn Moğultay b. Kılıç b. Abdillâh el-Bekcerî 689/1290'da Kahire'de dünyaya gelmiştir. Babası, Sultan Baybars (ö. 676/1277) ile Kaysâriye seferine katılan Türk asıllı bir memlük komutanıdır.[79] Çocukluğunda babası onu ok talimi yapanların yanına gönderdiği hâlde o ilim meclislerine gittiğini söylemektedir. Bununla birlikte Moğultay babasının şiir ezberlemeyi seven, ilim meclislerine katılan, hoş sohbet biri olduğunu da zikreder. Nitekim küçüklüğünde defalarca babasıyla birlikte İbn Dakîk el-Îd'in (ö. 702/1302) Kâmiliyye Dârülhadisindeki mîâdlarına[80] katıldığından bahsetmektedir.[81]

İbn Dakîk el-Îd'in kardeşi Ahmed b. Ali b. Dakik, Hüseyin b. Ömer el-Kürdî, Ahmed b. Şuca el-Hâşimî, Muhammed b. Muhammed b. İsa et-Tabbâh ve Debâbîsî, Moğultay b. Kılıç'ın hadis sema ettiği hocalarındandır. Ayrıca Mizzî (ö. 742/1341) ve İbn Seyyidinnas (ö. 734/1334) gibi alimlerden ders almıştır. Onun uzun yıllar mülazemet edip ders aldığı hocası ise Hatîb Kazvînî'dir (ö. 739/1338). Kazvînî, İbn Seyyidinnâs'ın (ö. 734/1334) vefatı üzerine boşalan Eski Zâhiriyye Medresesindeki hadis müderrisliği için Sultan Muhammed b. Kalavun'la konuşarak Moğultay b. Kılıç'ın bu göreve gelmesini sağlamıştır.[82]

Kale Camii, Baybarsiyye Hankahı, Sargatmışiyye Medresesi gibi dönemin gözde mekânlarında hadis dersi veren Moğultay, Eski Zâhiriyye Medresesinde hadis müderrisi mansıbını elde ettikten sonra birtakım sıkıntılara maruz kalmıştır. Aşka dair telif ettiği *el-Vâdıhu'l-mübîn* adlı risalesi Âlâî tarafından dava edilmiş, bunun sonucunda görevi elinden alındığı gibi sarığı çıkarılmış, dövülmüş ve hapisle cezalandırılmıştır. Olaya sebep olarak çeşitli açıklamalar getirilse de elde ettiği mansıba duyulan kıskançlığın bu olaydaki temel

[78] İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-kâmine*, III, 54.

[79] el-Yûsufî, *Nüzhetü'n-nâzır fî sîreti'l-meliki'n-nâsır*, s. 224-224; Moğultay b. Kılıç, *el-Îsâl*, s. 365; a.mlf., *el-İʿlâm*, IV, 117.

[80] Miâd imlâ meclislerindeki hadis dersleri olarak tanımlanmaktadır. Sakkâr, "Muîd", *DİA*, XXXI, 86.

[81] Moğultay b. Kılıç, *el-Îsâl*, s. 298.

[82] Safedî, *Aʿyânü'l-asr*, V, 434.

sebep olması kuvvetle muhtemeldir. Nitekim eserinde böyle bir ceza almasını gerektirecek herhangi bir ifade yer almamaktadır.[83]

Moğultay; Bulkînî (ö. 805/1403), İbnü'l-Mülakkın (ö. 804/1401) ve Irâkî (ö. 806/1404) gibi Memlükler döneminin önemli muhaddislerine hocalık yapmıştır. Sözgelimi ensab ve dil uzmanı Hanefî bir alim olan İsmail b. İbrahim el-Bilbîsî (ö. 802/1399) hadis ve rical ilminde sahip olduğu uzmanlığı Moğultay b. Kılıç'a borçludur.[84] Ayrıca Moğultay'ın eşi Mülûk bt. Ali el-Hüseynî'ye sema yoluyla hadis yazdırdığı ve oğlu Abdullah'ın (ö. 791/1389) da hadis rivayetiyle meşgul olduğu ifade edilmektedir.[85]

Moğultay b. Kılıç geride birçok eser bırakarak 24 Şâban 762'de (29 Haziran 1361) Kahire'de vefat etmiştir. İzzeddin İbn Cemâa'nın (ö. 767/1366) kıldırdığı cenaze namazının ardından Ridâniye'ye defnedilmiştir.[86]

Moğultay b. Kılıç ortaya koyduğu eserler bakımından Memlük Kahire'sinin en üretken Hanefî alimlerindendir. Zira sadece onun kaleme aldığı eserler dönemin diğer tüm Hanefî ulemasının eserleri arasında büyük bir yekuna sahiptir. Aşağıda eserlerinin yer aldığı tabloda bunu görmek mümkündür.

Sıra	Eserin Adı	Alanı	Türü	Durumu
1.	*el-İʿlâm bi sünnetihî aleyhi's-salâtü ve's-selâm: Şerh-u sünen İbn Mâce*	Hadis	Şerh	Basılı[87]
2.	*Islâhu kitâbi İbni's-Salah*	Hadis	Tenkit	Basılı[88]
3.	*ed-Dürrü'l-manzûm min kelâmi'l-Mustafa el-maʿsûm*	Hadis	Seçme	Basılı[89]
4.	*el-Kıdhu'l-muʿallâ fi'l-kelâm alâ hadîsi Yaʿlâ b. Mürre b. Vehb es-Sekafî fî ezâni'n-Nebî*	Hadis	Telif	Bulunamadı[90]

[83] Ayrıntılı açıklamalar için "Hanefîlerin Diğer Mezhep Müntesipleriyle Münasebetleri" başlığına bk.

[84] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, II, 175-6.

[85] İbn Nâsıruddîn, *Tavzîhu'l-müştebih*, VIII, 268; Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, IV, 240.

[86] İbn Receb el-Hanbelî, *el-Müntekâ*, s. 143; Kandemir, "Moğultay b. Kılıç", *DİA*, XXX, 229.

[87] Sünen'in %20'sinin şerhini içeren bu eser 5 cilt halinde neşredilmiştir. Moğultay b. Kılıç, *el-İʿlam bi-sünnetihi aleyhi's-selam şerhu Süneni İbni Mace el-İmam*, nşr. Ebû Abdullah Ahmed b. İbrahim, Dimyat: Mektebetü İbn Abbas, 1427/2007.

[88] Moğultay b. Kılıç, *Islâhu kitâbi İbni's-Salah*, nşr. Ebû Abdullah Muhyiddin b. Cemal el-Bekârî, Kahire: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1428/2007.

[89] Moğultay b. Kılıç, *ed-Dürrü'l-manzûm min kelâmi'l-Mustafâ el-maʿsûm*, nşr. Muhammed Avvâme-Hasan Abacî, Medine 1414/1993.

[90] Moğultay b. Kılıç, *el-İʿlâm*, IV, 142.

5.	*et-Telvîh ilâ şerhi'l-Câmiʿi's-Sahîh*	Hadis	Şerh	Yazma[91]
6.	*Nazmu'l-mercân fi'l-kelâm alâ Sahîh-i İbn Hibbân*	Hadis		Bulunamadı[92]
7.	*Zevâidü İbn Hibbân ale's-Sahîhayn*	Hadis		Bulunamadı[93]
8.	*es-Sünen fi'l-kelâm alâ ehâdîsi's-Sünen*	Hadis	Şerh	Bulunamadı[94]
9.	*Menâretü'l-İslâm fî beyâni'l-vehmi ve'l-îhâm*	Hadis	Tertip	Bulunamadı[95]
10.	*Tertibü Sahîh-i İbn Hibbân alâ ebvâbi'l-fıkh*	Hadis	Tertip	Bulunamadı[96]
11.	*Delâilü'n-Nübüvve*	Hadis	Derleme	Bulunamadı[97]
12.	*Cüz tetebbuʿ fihi't-Taberânî fi'l-Muʿcemü'l-evsat fima hakeme bihi biennehu ferdun ve lehu mutâbaʿa fî nefsi'l-Muʿcem*	Hadis	Tenkit	Bulunamadı[98]
13.	*el-İnâbe ilâ maʿrifeti'l-muhtelef fihim mine's-Sahabe*	Rical	Telif	Basılı[99]
14.	*el-İktifâ fî tenkîhi kitâbi'd-duafâ li'bni'l Cevzî*	Rical	Tertip	Basılı[100]
15.	*İkmâlü Tehzîbi'l-Kemâl fî esmâir-rical*	Rical	İkmal	Basılı[101]
16.	*İntihâb Men vâfekat künyetühû isme ebîh*	Rical	Seçme	Basılı[102]
17.	*Tenkîhu'l-ezhân fî tehzîbi's-sikât li'bni Hibbân*	Rical	Tenkit	Bulunamadı[103]
18.	*Nefehâtu't-tîb fî tenkîhi Kitâbi'l-müttefik ve'l-müfterik*	Rical	Zeyl	Bulunamadı[104]
19.	*Refʿu'l-irtiyâb fi'z-ziyâde ale'l-Lübâb li'bni'l-Esîr*	Rical		Bulunamadı[105]

[91] Moğultay b. Kılıç, *et-Telvîh ilâ şerhi'l-Câmiʿi's-Sahîh*, XII, 328 vr., Beyâzıd Devlet Kütüphanesi, no:1106.

[92] Moğultay b. Kılıç, *el-İʿlâm*, III, 60.

[93] İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-kâmine*, VI, 116.

[94] İbn Fehd, *Lahzu'l-Elhâz*, s. 139.

[95] A.y.

[96] A.y.

[97] Moğultay b. Kılıç, *ez-Zehrü'l-bâsim*, I, 538-541.

[98] el-Gâmidî, *ez-Zehrü'l-bâsim*, I, 75.

[99] 1203 kişinin alfabetik sıralandığı bu eser iki cilt halinde neşredilmiştir. Moğultay b. Kılıç, *el-İnâbe ilâ maʿrifeti'l-muhtelef fihim mine's-Sahâbe*, nşr. Seyyid İzzet el-Mürsî, İbrâhim İsmail Kadi, Mecdî Abdülhalik Şafiî, Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1420/2000.

[100] Sadece ikinci cildi günümüze ulaşan bu eser 1390 ile 2576 numara arasındaki 1187 ravinin 827'sini ele almaktadır. Eserin günümüze ulaşan kısmı üç cilt halinde yayınlanmıştır. Moğultay b. Kılıç, *el-İktifâ fî tenkîhi Kitâbi'd-duafa*, nşr. Mâzin b. Muhammed es-Sersâvî, Kahire: Darü'l-Ezher, 1430/2009.

[101] Tamamlanmış olan bu eser 12 cilt halinde neşredilmiştir. Moğultay b. Kılıç, *İkmâlü Tehzîbi'l-Kemâl fî esmâir-rical*, nşr. Ebû Abdurrahman Adil b. Muhammed, Ebû Muhammed Üsâme b. İbrahim, Kahire: Fâruku'l-hadîse, 1422/2001.

[102] Moğultay b. Kılıç, *Men vâfekat künyetuhû isme ebîh*, nşr. Bâsim Faysal Ahmed el-Cevâbire, Kuveyt: Merkezü'l-Mahtûtâti ve't-Türâs, 1408/1988.

[103] Moğultay b. Kılıç, *el-İktifâ*, I, 190.

[104] Moğultay b. Kılıç, *el-İktifâ*, I, 515.

[105] el-Gâmidî, *ez-Zehrü'l-bâsim*, I, 76.

20.	*Hâşiye alâ Üsdi'l-gâbe li'bni'l-Esîr*	Rical	Şerh	Bulunamadı[106]
21.	*el-Îsâl li-Kitâbi İbn Selîm ve İbn Nukta ve's-Sâbûnî ve İbn Mâkûlâ*	Rical	Zeyl	Yazma[107]
22.	*el-İtrâf bi-tehzîbi/tenkîhi el-Etrâf*	Rical	Tenkit	Bulunamadı[108]
23.	*el-Fâsıl beyne'l-hâfil ve kitâbi'l-Kâmil*	Rical		Bulunamadı
24.	*Cüz fîmen urife bi-ümmihî*	Rical	Telif	Bulunamadı[109]
25.	*el-Vâdıhu'l-mübîn fi zikri men üstüşhide mine'l-muhibbîn*	Rical	Telif	Basılı[110]
26.	*Tertîbü'l-Mühimmât alâ ebvâbi'l-fıkh*	Fıkıh	Tertip	Bulunamadı[111]
27.	*el-İşâre ilâ sîreti'l-Mustafa*	Siyer	Telif	Basılı[112]
28.	*el-Hasâisü'n-nebeviyye*	Siyer	Telif	Yazma[113]
29.	*et-Tuhfetü'l-cesîme fî zikri Halîme*	Siyer	Telif	Basılı[114]
30.	*ez-Zehrü'l-bâsim fi siyeri Ebi'l-Kâsım*	Siyer	İhtisar	Basılı[115]
31.	*ez-Ziyâde alâ Kitâbi'l-aşerât li'l-Kazzâz*	Dil	Ekleme	Bulunamadı[116]
32.	*el-Ciddü'l-âlî fi'l-kelâm ale'l-Emâlî*	Dil	-	Bulunamadı[117]
33.	*el-Meyse ilâ Kitâbi leyse*	Dil	Zeyl	Bulunamadı[118]
34.	*el-Kıdhu'l-müteâlî fi'l-kelâm ale'l-Leâlî fi şerhi'l-Emâlî*	Dil	Şerh	Bulunamadı[119]
35.	*Terkü'l-mirâ' fi'z-ziyâdeti alâ Muʿcemi'ş-şuʿarâ*	Şiir	Zeyl	Bulunamadı[120]

[106] el-Gâmidî, *ez-Zehrü'l-bâsim*, I, 75.

[107] Moğultay b. Kılıç, *el-Îsâl li-Kitâbi İbn Selîm ve İbn Nukta ve's-Sâbûnî ve İbn Mâkûlâ*, el-Mektebetü'l-Vataniyye (Rabat), no. K361.

[108] Moğultay b. Kılıç, *İkmâl*, V, 86; Moğultay b. Kılıç, *el-İʿlâm*, IV, 206.

[109] Moğultay b. Kılıç, *ez-Zehrü'l-bâsim*, I, 269.

[110] Moğultay b. Kılıç, *el-Vâdıhu'l-mübîn fî zikri men üstüşhide mine'l-muhibbîn*, nşr. Seyyid Kevserî Hasen, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1426/2005.

[111] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, vr. 450[b].

[112] Moğultay b. Kılıç, *el-İşâre ila sîreti'l-Mustafa ve tarîhi men baʿdehu mine'l-hulefa*, nşr. Hişâm Misbâh, Beyrut: Darü'l-Hadîsi'l-Kettaniyye, 1441/2020.

[113] Moğultay b. Kılıç, Süleymaniye Kütüphanesi, İbrahim Efendi, no: 428/4; Brockelmann bu eserin *Hasâisü'l-Mustafâ* adıyla 1319 yılında Kahire'de yayımlandığını kaydeder. Ancak eserin yayınlanmış hâlini tespit edebilmiş değiliz.

[114] Moğultay b. Kılıç, *et-Tuhfetü'l-cesîme fî zikri Halîme*, nşr. Muhammed b. Muhammed Alvân, Riyad: Dârü't-Tevhid, 1437/2016.

[115] Moğultay b. Kılıç, *ez-Zehrü'l-bâsim fî siyeri Ebi'l-Kâsım*, nşr. Ahsen Ahmed Abdüşşekûr, Kahire: Dârü's-Selâm, 1433/2012.

[116] el-Gâmidî, *ez-Zehrü'l-bâsim*, I, 76.

[117] Moğultay b. Kılıç, *el-Îsâl*, s. 41.

[118] İbn Fehd, *Lahzu'l-Elhâz*, s. 139; İbn Hacer el-Askalânî, *ed-Dürerü'l-Kâmine*, IV, 354

[119] Moğultay b. Kılıç, *el-Vâdıhu'l-Mübîn*, s. 44;

36.	*en-Nihle fî fevâidi'r-rihle*	-	Telif	Bulunamadı[121]
37.	*et-Teysîr li-maʿrifeti hâli Saʿîd b. Beşîr*	Rical	-	Bulunamadı[122]
38.	*Keşfü'r-reyn an hâli Süfyân b. Hüseyin*	Rical	-	Bulunamadı[123]
39.	*el-Muhallel*	-	-	Bulunamadı[124]
40.	*er-Remy*	-	-	Bulunamadı[125]
41.	*et-Tabakat*	-	-	Bulunamadı[126]
42.	*et-Takrîb*	-	İhtisar	Bulunamadı[127]
43.	*et-Tenkîb*	-	İhtisar	Bulunamadı[128]
44.	*el-Erbaʿûne'l-muharrace*	Hadis	-	Bulunamadı[129]
45.	*Men Arefe billâhi Teʿâlâ*	-	-	Bulunamadı[130]
46.	*Ahbâru İsmail b. Yaʿkub b. İsmail b. Sabîh*	Rical	-	Bulunamadı[131]
47.	*Cüz fi's-salât ala'r-râhile*	-	Telif	Bulunamadı[132]
48.	*Cüz fi'ş-şürb kâimen*	-	Telif	Bulunamadı[133]
49.	*el-Ahz bi'l-hazm fi zikri mâ fîhi hûlife İbn Hazm*	-	-	Bulunamadı[134]
50.	*el-İmâme*	-	-	Bulunamadı[135]

Tablo 16: Moğultay b. Kılıç'ın Eserleri[136]

Moğultay b. Kılıç'ın bu kadar çok eser ortaya koymasında onun uzun süreler boyunca inzivaya çekilerek kendini okuma ve yazmaya vermesinin önemli bir etkisi olduğu

[120] Moğultay b. Kılıç, *el-Vâdıh*, s. 198.

[121] İbn Nâsıruddîn ed-Dımaşkî, *Tavzîhü'l-Müştebih*, II, 67.

[122] el-Gâmidî, *ez-Zehrü'l-bâsim*, I, 74.

[123] Moğultay b. Kılıç, *el-İktifâ*, I, 137.

[124] el-Gâmidî, *ez-Zehrü'l-bâsim*, I, 77.

[125] el-Gâmidî, *ez-Zehrü'l-bâsim*, I, 77.

[126] el-Gâmidî, *ez-Zehrü'l-bâsim*, I, 77.

[127] el-Gâmidî, *ez-Zehrü'l-bâsim*, I, 73.

[128] el-Gâmidî, *ez-Zehrü'l-bâsim*, I, 73.

[129] İbn Fehd, *Muʿcem*, s. 162.

[130] Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-Ârifîn*, II, 468.

[131] el-Gâmidî, *ez-Zehrü'l-bâsim*, I, 70.

[132] el-Gâmidî, *ez-Zehrü'l-bâsim*, I, 75.

[133] el-Gâmidî, *ez-Zehrü'l-bâsim*, I, 75.

[134] Moğultay b. Kılıç, *İkmâl*, II, 129.

[135] el-Gâmidî, *ez-Zehrü'l-bâsim*, I, 72.

[136] Moğultay'ın eserlerinin yüzün üzerinde olduğu zikredilmektedir; Süyûtî, *Hüsnü'l-muhâdara*, I, 359. Tablo hazırlanırken bibliyografik kaynaklar ve Moğultay'ın kendi eserleri hakkındaki ifadelerine başvurulmuştur. Ayrıca Güllü Yıldız'ın eserinde yer alan Moğultay b. Kılıç'ın tüm eserlerini verilerle sıraladığı tablodan da istifade edilmiştir. Yıldız, *Siyerde Şerh-Hâşiye Geleneği*, s. 383-88.

söylenebilir. Nitekim onun bu özelliğinin dönemin ilişki ağlarındaki yansımalarını görmek mümkündür. Zira Moğultay eser telif etme yönünden çok üretken bir alim olsa da ders verdiği kitle itibarıyla geniş bir çevreye ulaşabilmiş değildir.[137]

Eserlerine bakıldığında öncelikli alan olarak rical ve hadisle ve ilgili eserler yazdığı görülmektedir. Nitekim alanı tespit edilebilen eserlerin %39'unu rical, %31'ini hadis, %11'ini siyer, diğer %11'ini dil, kalan %8'lik kısmını da şiir, tabakat ve fıkıh eserleri oluşturmaktadır. Bu tablo, hakkında zikredilen "*hadis hafızı*", "*ensab ilminde allame*", "*şeyhu'l-muhaddisin*" ifadelerini doğrular niteliktedir.[138] Bununla birlikte Moğultay'ın nesep ilmindeki uzmanlığının daha meşhur olduğunu söylemekte fayda vardır. Nitekim İbn Hacer ondan bahsederken her ne kadar onun hadis hafızı olduğuna yer verse de nesep ilminde çok iyi bir birikimi olduğunu, hadis ilminde ise orta düzey bir alim olduğunu zikreder.[139] Irâkî de Moğultay'ı İbn Kesîr (ö. 774/1373), İbn Râfiʿ (ö. 774/1372) ve Ebü'l-Mehâsin el-Hüseynî (ö. 765/1364) ile kıyaslarken, eserlerinde bazı yanlışlar bulunmakla beraber onun diğerlerinden daha geniş bir kültüre sahip olduğunu ve ensâbı hepsinden daha iyi bildiğini söyler.[140]

Eserlerin türüne bakıldığında tenkit, değerlendirme ve kritik ağırlıklı bir yazım tarzını benimsediği anlaşılmaktadır. Sözgelimi Mizzî'nin *Tehzîbü'l-Kemâl* adlı eserine yazdığı *İkmâlü Tehzîbi'l-Kemâl*'de taʿlikler ekleyip Mizzî'nin lehinde veya aleyhinde birçok bilgiye yer vermekte, metinlerin kaynaklardaki yerlerini araştırarak, adeta kullanılan malzemenin sağlamasını yapmakta ve Mizzî'nin gözünden kaçan ravileri eklemektedir.[141]

Moğultay b. Kılıç bir alimin muhaddis sayılabilmesi için öngördüğümüz kriterlerin hemen hepsine sahip bir alimdir. Muhaddis hocalara talebelik yapması, muhaddis kimselerin hocası olması, hadis ve rical ağırlıklı eserler telif etmesi, hadis dersleri verip hadis rivayet etmesi ve hakkında "*muhaddis*", "*hadis hafızı*" gibi ifadelere yer verilmesi onun muhaddis olduğunu göstermektedir.

---

[137] Moğultay b. Kılıç'ın ilişki ağındaki yerini görmek için bk. Canlı, *Memlük Kahiresi Hanefî Çevresi*, 95; Sakin ve durgun bir kişiliğe sahip olduğu, kütüphanesinde birçok kitabın yer aldığı ve vaktinin büyük bir kısmını okuyup yazmakla geçirdiği zikredilmektedir İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-kâmine*, VI, 115.

[138] Safedî, *Aʿyânü'l-asr*, V, 433; Süyutî, *Hüsnü'l-muhâdara*, I, 359; Ebû Zürʿa, *ez-Zeyl*, I, 70.

[139] İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-kâmine*, VI, 116.

[140] Süyûtî, *Tabakâtü'l-huffâz*, s. 537-8.

[141] Özşenel, "Bir Kemâlin Hikâyesi", s. 159.

E. Abdullah b. Yusuf ez-Zeylaî (ö. 762/1362)

Memleketi günümüzde Somali'nin Cibuti sınırına yakın bölgede bulunan, Aden körfezi sahilindeki liman şehri Zeyla'dır. Dönemin Hanefî fakihlerinden olan hemşerisi Fahreddin Osman b. Ali ez-Zeylaî'den (ö. 743/1343) fıkıh, İbnü't-Türkmânî'den (ö. 750/1349) fıkıh ve hadis dersi almıştır. Hadis hocaları arasında Necîb Harrânî (ö. 744/1343), İskenderiye Müsnidi diye tanınan Şihâbedddîn et-Tücîbî (ö. ?) yer almaktadır.[142] Özellikle Mizzî (ö. 742/1341) ve Zehebî (ö. 748/1348) gibi tanınmış muhaddislerden de ders aldığını belirtmektedir. Nitekim *Nasbü'r-râye*'nin birçok yerinde Mizzî ve Zehebî'nin talebesi olduğunu vurgulamaktadır.[143]

İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-kâmine*'de Irâkî ile Zeylaî arasındaki ilmî münasebete değinmektedir. Hocası Irakî'nin Şâfiî, Zeylaî'nin Hanefî olmasına rağmen ilmî dayanışma içinde olduklarını vurgulamaktadır. Nitekim Irâkî, Gazzâlî'nin *İhyâ*'sı ile Tirmizî'nin *es-Sünen*'i üzerinde tahrîc çalışması yaparken Zeylaî'den; Zeylaî de Merginânî'nin *el-Hidâye*'siyle Zemahşerî'nin *el-Keşşâf*'ındaki hadislerin tahrîcini yaparken Irâkî'den faydalanmıştır.[144]

Zeylaî akranlarına nazaran sayıca çok eser telif etmiş bir alim değildir. Onun bilinen üç eseri vardır.

Sıra	Eserin Adı	Alanı	Türü	Durumu
1.	*Nasbü'r-râye li ehâdîsi'l-Hidâye*	Hadis	Tahrîc	Basılı[145]
2.	*el-İsʿâf bi-ehâdîsi'l-Keşşâf*	Hadis	Tahrîc	Basılı[146]
3.	*Muhtasaru Şerhi Meʿâni'l-âsâr*	Hadis	İhtisar	Yazma[147]

Tablo 17: Zeylaî'nin Eserleri

Zeylaî çok fazla eser kaleme almamış olsa da en önemli eseri olan *Nasbü'r-râye* son derece etkili olmuş bir kitaptır. Kevserî, bu eserin ilim ehline büyük bir fayda sağladığını ve

[142] Sifil, "Zeylaî, Abdullah b. Yusuf", *DİA*, XLIV, 352; Süyûtî, *Tabakâtü'l-huffâz*, s. 535.

[143] Zeylaî, *Nasbü'r-râye*, I, 59, 181, 247, 319, 325; II, 86, 163, 410; III, 34, 163, 204, 357, 373; IV, 7, 11, 30, 62, 138, 190, 233, 275, 330, 404.

[144] İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-kâmine*, II, 310.

[145] Zeylaî, *Nasbü'r-râye*, nşr. Muhammed Avvâme, Beyrut: Müessestü'r-Reyyân, 1418/1997.

[146] Eser bu isimle meşhurdur. Ancak farklı bir isimle basılmıştır: Zeylaî, *Tahrîcü'l-ehâdîsi'l-âsâri'l-vâkıʿa fî Tefsîri'l-Keşşâf li'z-Zemahşerî*, nşr. Sultan b. Fehd et-Tubey. Riyad: Dâru İbn Huzeyme, 1414/1993.

[147] Zeylaî, *Muhtasaru Şerhu meʿâni'l-âsâr*, Köprülü Ktp., Hâfız Ahmed Paşa, nr. 66; Selimiye Ktp., nr. 823

asırlar boyunca hadis ehlinin elinde dolaşan yararlı bir kitap olduğunu ifade etmektedir.[148] Nitekim İbn Hacer, Zerkeşî, İbnü'l-Mülakkın tahrîc eserlerinde Zeylaî'den büyük oranda istifade etmiş[149], yine İbnü'l-Hümam *Fethu'l-kadîr*'de Hanefî mezhebinin delillerini zikrettiği yerlerin hemen hemen hepsinde Zeylaî'den faydalanmıştır.[150]

Hadis kitaplarıyla uzun süre meşgul olmasının bir sonucu olarak tahrîc eserleri yazdığı ifade edilen[151] Zeylaî'nin, her iki tahrîc eserinde de hadisçi yönünü görmek mümkündür. Nitekim yaptığı tahrîclere bakıldığında onun hadis ilimlerine, hadislerin manalarına, kelimelerin zabtına, tarik ve senedlere olan vukufiyetini görmek mümkündür. Hatta Kevserî bu hususta Zeylaî'nin Irâkî'den daha üstün bir derecede olduğunu vurgulamaktadır.[152]

Ahkam hadislerini detaylı inceleme konusunda benzersiz olduğu dile getirilen[153] *Nasbü'r-râye* sadece Hanefîler değil tahrîc ilmine dair çalışma yapan birçok alimin kaynağı hâline gelmiş bir kitaptır. Kevserî tahrîc yapacak olan kimselerin bu kitaba muhtaç olduklarını dile getirmekte,[154] Muhammed Yusuf el-Benûrî ise bu eserin ilim ehline büyük bir fayda sağladığını ve asırlar boyunca hadis ehlinin elinde dolaşan yararlı bir kitap olduğunu ifade etmektedir.[155]

Burada Zeylaî ile hocası İbnü't-Türkmânî ve ders arkadaşı Kureşî arasında meydana gelen gerginliğe de yer vermek gerekir. Zira aralarındaki sorunun eserlerine de yansıdığı gözlemlenmektedir. Normalde diğer mezhep görüşlerine dahi büyük bir insaf ve adaletle yaklaştığı belirtilen Zeylaî eserin birçok yerinde Kureşî'yi cahillikle, hocası İbnü't-Türkmânî'yi de cahili taklit eden biri olmakla suçlamaktadır. "*Taklitçi gaflete düştü, taklit edilen cehalet sergiledi*" manasına gelen ibareyi[156] birçok yerde görmek mümkündür.[157] Öte

---

[148] Zeylaî, *Nasbü'r-râye*, (neşredenin girişi), I, 9-10.

[149] Sifil, "Zeylaî, Abdullah b. Yusuf", *DİA*, XLIV, 353.

[150] Zeylaî, *Nasbü'r-râye*, (neşredenin girişi) I, 8; Uysal, *İbnü'l-Hümâm'ın Hadis İlmindeki Yeri ve Fethu'l-Kadîr'de İzlediği Hadis Metodolojisi*, s. 329.

[151] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, IV, 252.

[152] Zeylaî, *Nasbü'r-râye*, giriş, I, 7.

[153] Kevserî, *Fıkhu ehli'l-Irâk ve hadîsühüm*, 10.

[154] Kevseri, *Fıkhu ehli'l-Irâk ve hadîsühüm*, 11.

[155] Zeylaî, *Nasbü'r-râye*, giriş, I, 10; Eserle ilgili ayrıntılı açıklamalar için üçüncü bölümde yer alan hadis tahrîcleri başlığına bk.

[156] المقلِّد ذهل والمقلَّد جهل

[157] Zeylaî, *Nasbü'r-râye*, I, 113, 219, II, 3, III, 228, IV, 295. Ayrıca Kureşî'den cahil diye bahsettiği yerler için bk. II, 36, 392, III, 36, 72, 77, 99, 164.

yandan Kureşî de Hanefî tabakatı olan *el-Cevâhiru'l-mudiyye* adlı eserinde çağdaşı olan alimlere yer vermesine rağmen Zeylaî'yi eserine dahil etmemiştir. Aralarındaki bu anlaşmazlığa sebep olarak şöyle bir izah mevcuttur. İdareciler dönemin Hanefî kadısı İbnü't-Türkmânî'den *Şerhu meʿâni'l-âsâr* için bir tahrîc çalışması talep etmişler, İbnü't-Türkmânî de meşguliyetinden ötürü bu görevi, çok sevdiği ve ailesine yakın olan öğrencisi Kureşî'ye tevdi etmiştir. Zeylaî yaşça daha büyük olduğu hâlde böyle önemli bir göreve getirilmemiş, bu da bahsi geçen süreci başlatmıştır.[158]

İbn Tağrıberdî onun fıkıhta fetva verecek seviyeye sahip olduğunu söylemiş olsa da[159] gerek önemli muhaddislere talebelik yapıp birçok muhaddisin hocası olması gerek hadis tahrîcindeki mahareti ile ön plana çıkması onun muhaddis kimliğine işaret etmektedir.

Hadis tahrîci konusunda ilim ehline sağladığı faydalarla anılan Zeylaî 11 Muharrem 762 tarihinde (21 Kasım 1360) Kahire'de vefat etmiştir. Hayatı hakkında çok ayrıntılı bilgiler yer almasa da Evfât İslam Emirliği'ni temsilen Memlük Sultanı Muhammed b. Kalavun'a gönderilen elçilik heyetine başkanlık etmesi itibar sahibi bir kimse olduğunu göstermektedir.[160]

F. Abdülkâdir el-Kureşî (ö. 775/1373)

696/1297 yılında Kahire'de dünyaya gelen Ebû Muhammed Muhyiddîn Abdülkâdir b. Muhammed şehrin önemli alimlerinden fıkıh ve hadis başta olmak üzere birçok ilim öğrendi. Fıkıh ilminde uzmanlaşıp çeşitli medreselerde ders veren Kureşî birçok hocadan hadis sema edip icazet aldı.[161]

İbn Hacer onun hadis sema etmeye geç başladığını, en eski semaının İbn Savvâf'tan (ö. 712/1312) dinlediği *Sünen-i Nesâî* olduğunu ifade etmektedir.[162] İbnü'l-Muallim'den

---

[158] Acar, "Zeyla'î'nin İbnü't-Türkmânî ile Kuraşî Eleştirileri ve Üç Hadisçi Arasındaki İlişkiler", s. 95.

[159] İbn Tağrıberdî, *en-Nücûmü'z-zâhire*, XI, 10.

[160] Hıristiyan Habeş kralının haçlılardan etkilenerek Müslümanlara özellikle de Evfât İslam Emirliğindeki Müslümanlara düşmanca davranması sebebiyle çeşitli isyan ve savaşlar çıkmıştı. Bu olaylar üzerine Evfât İslam Emirliği, Zeylaî önderliğindeki bir heyeti Memlüklere göndermiş ancak bir netice alamamıştır. Aykaç, "Evfât", *DİA*, XI, 518; Kalkaşendî, *Subhu'l-ʿaşâ*, V, 317.

[161] İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-kâmine*, III, 191.

[162] Bu örnek çok erken yaşlarda hadis sema etmenin o dönemde önemli bir husus olduğunu göstermektedir. Zira ilk defa on altı yaşında veya daha önce hadis sema ettiği anlaşılan Kureşî, İbn Hacer'e göre bu hususta geç kalmıştır. *el-Cevâhiru'l-mudiyye* nâşiri Abdülfettah Hulv ise bu tarihin hadis dinlemek için gayet erken bir yaş sayılabileceğini, ayrıca Kureşî'nin Dimyâtî'den de icazet aldığını, Dimyâtî vefat ettiğinde henüz dokuz yaşında

Sülâsiyyâtü'l-Buhârî'yi, Hasan b. Ömer el-Kürdî'den *Muvattâ*'ı dinlediği, Dimyâtî (ö. 705/1306), Abdullah b. Ali es-Sınhâcî, Zeyneb bt. Ahmed ve diğer birçok kimseden hadis aldığı zikredilmektedir.[163] Sittülvüzera (ö. 716/1316), İbn Seyyidinnâs (ö. 734/1334), Kutbüddîn Halebî (ö. 735/1335), Alâüddîn İbnü't-Türkmânî (ö. 750/1349), Taceddin İbnü't-Türkmânî (ö. 744/1343) ve Ebû Hayyân el-Endelüsî (ö. 745/1344) ders aldığı önemli hocalarındandır. Kureşî'nin hadis, fıkıh, kelam, tarih ve Arap diline dair ders aldığı elli iki hocasının otuzunu hadis hocaları oluşturmaktadır.[164] On iki ayrı hocadan fıkıh eğitimi alan Kureşî fıkıh ilminde Ebû Hanîfe'ye ulaşan bir senede de sahiptir.[165] Kaynaklarda yazısının son derece güzel olduğu da zikredilen Kureşî 7 Rebîülevvel 775 (27 Ağustos 1373) tarihinde Kahire'de vefat etmiştir.[166]

Kureşî önemli bazı eserler kaleme almıştır. Aşağıdaki tabloda eserleri hakkında bilgiler yer almaktadır:

Sıra	Eserin Adı	Alanı	Türü	Durumu
1.	*el-ʿİnâye bi-maʿrifeti (fî tahrîci) ehâdîsi'l-Hidâye*	Hadis	Tahrîc	Yazma[167]
2.	*el-Hâvî fî beyâni âsâri't-Tahâvî*	Hadis	Tahrîc	Basılı[168]
3.	*el-Cüz fî semâʿi Ebî Hanîfe mine's-sahâbe*	Hadis	Telif	Bulunamadı[169]
4.	*Tasnîf fî hadîsi'l-musarrât*	Hadis	Telif	Bulunamadı[170]
5.	*Cüz fî hadîsi İbn Mesʿûd*	Hadis	Telif	Bulunamadı[171]
6.	*ed-Dürerü'l-münîfe fi'r-reddi alâ İbn Ebî Şeybe ʿan*	Hadis	Reddiye	Bulunamadı[172]

olduğunu belirterek işin aslında İbn Hacer'in Kureşî'den pek hoşlanmadığına işaret etmektedir I, 39 (naşirin girişi). Nitekim birçok biyografi yazarı onun hakkında övgüler sıralarken İbn Hacer onun maharetli bir alim olmadığını söylemektedir. Ancak eksikliğinin hangi hususta olduğunu belirtmemiştir. İbn Hacer burada Zeylaî'nin Kureşî'ye yönelttiği eleştirileri dikkate almış olabilir. Bk. Zeylaî, *Nasbü'r-râye*, II, 36, 392, III, 36, 72, 77, 99, 164.

[163] İbn Hacer, *İnbâü'l-gumr*, I, 66; İbn Tolun, *el-Gurefü'l-aliyye*, I, 632.

[164] Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudiyye*, nâşirin girişi I, 10-37.

[165] Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudiyye*, nâşirin girişi I, 38.

[166] İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-kâmine*, III, 191-2; İbn Tolun, *el-Gurefü'l-aliyye*, I, 631-3; Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, IV, 366-7; Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudiyye*, nâşirin girişi I, 5-89; Ayrıca bk. Özel, "Kureşî", *DİA*, XXVI, 441-2.

[167] Kureşî, *el-ʿİnâye bi-maʿrifeti ehâdîsi'l-Hidâye*, Süleymaniye Kütüphanesi, Yeni Cami 261.

[168] Kureşi, *el-Hâvî fî beyâni âsâri't-Tahâvî*, nşr. es-Seyyid Yusuf Ahmed, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419/1999.

[169] Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudiyye*, I, 54.

[170] Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudiyye*, IV, 541.

[171] Kureşî, *el-İnâye*, vr. 36ª; Acar, *Kureşî'nin el-İnâye'si ve Hidâye Hadisleri*, s. 58.

	Ebî Hanîfe			
7.	*el-Cevâhiru'l-mudiyye fî tabakâti'l-Hanefiyye*	Tabakat	Telif	Basılı
8.	*Tehzîbü'l-esmâi'l-vâkıʿa fi'l-Hidâye ve'l-Hulâsa*	Rical	Telif	Basılı[173]
9.	*el-Vefeyât*	Rical	Telif	Bulunamadı[174]
10.	*el-İlmâm bi ricâli Umdeti'l-ahkâm*	Rical	Telif	Bulunamadı[175]
11.	*el-Bustân fî fezâili'n-Nuʿmân*	Biyografi	Telif	Bulunamadı[176]
12.	*Şerhu Hulâsatü'd-delâil*	Fıkıh	Şerh	Bulunamadı[177]
13.	*Cüz'ün fi meseleti enti tâlik*	Fıkıh	Telif	Bulunamadı[178]
14.	*Mesâil mecmûʿa fi'l-fıkh*	Fıkıh	Telif	Bulunamadı[179]
15.	*el-Envâru's-sâtıʿa fî ahkâmi'l-cümleti'l-kâtıʿa*	Dil	Telif	Bulunamadı[180]
16.	*Tefsîrât*	Tefsir	Telif	Bulunamadı[181]

Tablo 18: Kureşî'nin Eserleri

Kureşî'nin en meşhur ve en önemli eserinin *el-Cevâhiru'l-mudiyye* olduğu söylenebilir. Muhtelif ilim dallarına ait yüz yetmiş civarında kaynaktan beslenen bu eser Hanefî tabakat kitaplarının en meşhurları arasında yer almaktadır. Ebû Hanîfe'den itibaren 771/1370 yılına kadar yaşamış 2124 âlime yer verilen bu esere İbn Tolun *el-Gurefü'l-aliyye fî terâcimi müteahhiri'l-Hanefiyye* adında bir zeyl yazmıştır.

Hidâye'deki hadislerin tahrîcini ele aldığı *el-İnâye*, bir diğer önemli eseridir. Kureşî mütekaddimîn Hanefîlerin hadislerin sıhhatini tespit ettiklerini ancak sonraki âlimlerin bunlara güvenip sağlamasını yapmadıklarını belirtmektedir. Serûcî haricindeki müelliflerin bu durumu dikkate almadığından yakınan Kureşî böyle bir eser yazma ihtiyacı hissetmiştir.

---

[172] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, IV, 367.

[173] Kureşi, *Tehzîbü'l-esmai'l-vâkıʿa fi'l-Hidâye ve'l-Hulasa*, nşr. Eymen Salih Şaban, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419/1998.

[174] İbn Hacer, *İnbâü'l-gumr*, I, 66.

[175] Kureşî, *el-İnâye*, vr. 27[a], 36[b]; Acar, *Kureşî'nin el-İnâye'si ve Hidâye Hadisleri*, s. 64.

[176] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, IV, 367

[177] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, IV, 367.

[178] Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudiyye*, III, 540.

[179] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, IV, 366.

[180] Brockelmann, *GAL*, II, 96.

[181] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, IV, 366

Ancak eseri Zeylaî tarafından oldukça sert eleştirilere konu olmuştur. Nitekim muhtemelen bu sebeple Kureşî Hanefî tabakatında Zeylaî'ye yer vermemiştir.[182]

el-Hâvî fî beyâni âsâri't-Tahâvî adlı eserinde ise Tahâvî'nin *Şerhu meʿâni'l-âsâr*'ındaki hadislerin *Kütüb-i sitte*, *Müsned* ve diğer önemli hadis kitaplarındaki yerine işaret edip hadislerin sıhhati ve şerhini ele almaktadır. Kureşî eseri yazma gerekçesi olarak Beyhakî'nin Tahâvî'ye yönelttiği eleştiriyi zikretmektedir. Tahâvî'nin zayıf hadislere kendince sahîh, sahîh hadislere de kendi kanaatine göre zayıf hükmünü verdiği iddiaları onu son derece rahatsız etmiş, bunun üzerine *el-Hâvî*'yi yazmaya karar vermiştir.[183] Bu kitaptan *Meâni'l-âsâr* konusunda birçok alim istifade etmiştir. Nitekim Aynî *Şerhu meâni'l-âsâr*'a yazdığı geniş hacimli *Nuhabü'l-efkâr fî tenkîhi Mebânî'l-ahyâr* adlı şerhinde Kureşî'nin bu eserinden yararlanmış ve Kureşî ile aynı metodu takip etmiştir.[184]

el-Muhtasar fî ilmi'l-eser adlı bir hadis usulü eserinin olduğu zikredilse de bu eserin ona ait olmadığı tespit edilmiştir.[185]

Kureşî birçok alimden hadis dersi alması ve eserlerinin büyük bir çoğunluğunun hadis ilmine dair olması itibarıyla Kahire'nin muhaddis Hanefîlerinden sayılmalıdır. Hadis tahrîcinde bazı hatalar yaptığı zikredilse de[186] sonuç olarak mesaisinin büyük bir kısmını hadis ilmine ayıran ve muhaddis vasfıyla anılan bir alimdir.

G. Bedreddin el-Aynî (ö. 855/1451)

Aslen Türk olup Antep şehrine nispetle Aynî olarak anılan Bedreddin Mahmud b. Ahmed b. Musa 762/1361'de ramazan ayının on yedisinde bu şehirde dünyaya gelmiştir. Çocukluğunu memleketinde geçiren Aynî erken yaşta ilimle iştigal etmiş ve Hanefî fıkhını öğrenmiştir. Ardından Halep'e gitmiş ve burada Cemal el-Malatî'den (ö. 803/1400) ders almıştır. Daha sonra ziyaret maksadıyla Kudüs'e gitmiş ancak Alâüddîn es-Sîrâmî (ö. 790/1388) ile tanıştıktan sonra ona talebelik yapıp onun hizmetine girmiştir. Yirmi altı yaşındayken hocası Sîrâmî ile Kahire'ye gelmiş (788/1386) ve Berkûkiyye (Yeni Zâhiriyye)

---

[182] Konuyla ilgili ayrıntılı açıklamalar için "Hanefîlerin Birbiriyle Münasebetleri" ve "Abdullah b. Yusuf ez-Zeylaî (ö. 762/1362)" başlıklarına bk.

[183] Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudiyye*, IV, 570.

[184] Maʿtûk, *Bedrüddîn el-Aynî*, s. 155; Acar, *Kureşî'nin el-İnâye'si ve Hidâye Hadisleri*, s. 53.

[185] İlgili eserin yazma nüshasında 800 yılında telif edildiği yazmaktadır. Acar, *Kureşî'nin el-İnâye'si ve Hidâye Hadisleri*, s. 56

[186] Zeylaî, *Nasbü'r-râye*, II, 36, 392, III, 36, 72, 77, 99, 164.

Medresesinde görev almıştır. Ancak iki yıl sonra Sîrâmî'nin vefat etmesiyle Emir Çerkez Halîlî tarafından bu medreseden çıkarılmıştır. Bunun üzerine memleketine dönen Aynî bir süre sonra zor şartlar altında Kahire'ye tekrar gelmiş ve Çekem b. Ivaz adlı bir memlük ile yakınlık kurmuştur. Sultan Berkûk'un ölümüyle emir olan Çekem 801/1399'da Aynî'yi Kahire muhtesipliğine getirmiştir. Aynî altmış beş yıllık görev hayatı boyunca sekiz defa Kahire muhtesipliği, üç defa evkaf nâzırlığı, iki defa Hanefî kâdılkudâtlığı yapmış, aynı zamanda bazı medreselerde de ders vermiştir. Aşağıda hayatındaki önemli olayların yer aldığı tablo onun ilmî ve mesleki kariyerine dair veriler içermektedir:

Yaşı	Yıl	Hayatındaki Önemli Olaylar[187]
0	762/1361	Antep'te dünyaya geldi.
21	783/1382	Halep'te ders aldı. Sonra tekrar memleketine dönüp babasının vefatına kadar Antep'te kaldı.
23	785/1383	Sırasıyla Malatya, Antep, Hac yolculuğu, Dımaşk ve Kudüs'ü kapsayan yolculuğa başladı.
26	788/1386	Kudüs'e gitti ve Sîrâmî ile tanışıp ona mülazemet etti.
26	788/1386	Kahire'ye ilk kez geldi ve Berkûkiyye Medresesinde görev aldı.
28	790/1388	Hocasının vefatından iki ay sonra Berkûkiyye'deki görevinden azledilip kendisine duyulan kıskançlık sebebiyle Kahire'den sürgün edildi.
31	793/1391	Kahire'ye ikinci kez geldi.
39-40	801/1399	Bir yıl içinde birkaç kez Kahire Muhtesibi oldu.
42	804	Sekiz ay evkaf nâzırlığı (Mısır'daki tüm vakıflardan sorumlu kimse) yaptı.
57-73	819	Tekrar evkaf nâzırı oldu ve on altı yıl bu görevde kaldı.
58	820/1417	*Umdetü'l-kârî* adlı meşhur şerhini yazmaya başladı.[188]
60	822	Karamanoğullarına elçi olarak gönderildi.
60	822	Müeyyediyye Medresesinde hadis hocası oldu.
63	825/1422	Birçok göreve gelmesini sağlayan Eşref Barsbay Memlük sultanı oldu.
63-67	825-829	Kahire muhtesibi olduğu gibi Mısır'ın tüm muhtesipleri de ona bağlandı.
67	829/1426	Şeyhûniyye Hankahında müderris oldu.
67-71	829-833/1426-1430	Hanefî kâdılkudâtı oldu ancak dört yıl sonra azledildi.
71-73	833-835	Tekrar muhtesip oldu ve iki yıl bu görevi sürdürdü.
71	833/1430	Veba salgınında üç oğlu ve bir kızı vefat etti.[189]
73-81	835-843/1432-1440	Tekrar kâdılkudât oldu ve sekiz yıl bu görevde kaldı.

[187] Döneme dair bir örnek olması için hangi yaşta, nerede ve nasıl bir durumda olduğunu gösteren böyle bir tablo oluşturulmuştur. Uzun bir ömür ve başarılı bir kariyere sahip olması hasebiyle Aynî'nin biyografisi tercih edilmiştir.

[188] Aynî, *Umdetü'l-kârî*, XXV, 203.

[189] Aynî, *Ikdü'l-cümân*, s. 380, 397.

74	8381435	Sultanla birlikte Âmid (Diyarbakır) seferine katıldı.[190]
79	841/1438	Barsbay'ın vefatıyla bazı görevleri elinden alındı ve bu tarihten sonra evine çekilerek eser yazmakla meşgul oldu.
83-91	845-853/1441-1449	Son kez muhtesip oldu.
85	847/1443	Yirmi yedi yıl önce yazmaya başladığı *Umdetü'l-kârî* adlı eserini tamamladı.[191]
91	853/1449	Sultan Zâhir Çakmak tarafından bütün görevleri elinden alınınca geçim sıkıntısına düştü ve emlâkiyle kitaplarını satarak geçimini sağlamak zorunda kaldı.
93	855/1451	4 Zilhicce (28 Aralık) tarihinde vefat etti ve kendi kurduğu Medresetü'l-Ayniyye'ye defnedildi.

Tablo 19: Aynî'nin Görevleri ve Hayatındaki Önemli Olaylar[192]

Tabloya bakıldığında Aynî'nin doksan üç yıllık hayatını gerek ilmî gerekse idarî açıdan oldukça hareketli geçirdiği anlaşılmaktadır. Sultanların teveccühünü kazanıp idari görevlere gelmesinde Türkçe bilmesinin önemli bir etkisi olduğu söylenebilir. Zira el-Melikü'z-Zâhir Tatar'a Kudûrî'nin *Muhtasar*'ını tercüme ettiği ve kendi yazdığı tarih kitabı *Ikdü'l-cümân*'ı Sultan Barsbay'a okuyup Türkçe açıklamasını yaptığı zikredilmektedir.[193] Ayrıca Barsbay'ın Aynî hakkındaki "*Ayıntâbî olmasaydı (hakkıyla) Müslüman olamazdık*"[194] ifadesi de Aynî'nin devlet ricali nezdindeki değerini göstermektedir.

Aynî'nin ders aldığı hocaları ve okuduğu dersler onun hangi ilim dalında ön plana çıktığını göstermektedir. Hayatının ilk dönemlerinde fıkıh merkezli okumalar yapıp daha çok fakihlere talebelik yaptığı gözlemlenirken Halep ve Kahire seyahatleriyle hadis semaına yoğunlaştığı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte birçok muhaddisten çeşitli hadis kitaplarını okuduğu da zikredilmektedir. Nitekim Dicvî'ye *Kütüb-i Sitte*'yi, *Süneni Dârimî*'yi ve Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inin üçte birine yakınını, Kutbüddîn Halebî'nin torunu Abdülkerim'e Taberânî'nin *Muʿcem*'lerini okumuş, İbn Küveyk'ten (ö. 821/1418) ise *eş-Şifâ*'yı,

[190] Koçkuzu, "Aynî, Bedreddin", *DİA*, IV, 272.

[191] Şerhe yirmi yedi yıl önce başlamış olsa da şerh için ayırdığı sürenin (muhtemelen idari ve diğer meşguliyetlerden ötürü) yirmi yıl olduğunu ifade etmektedir. Aynî, *Umdetü'l-kârî*, XXV, 203.

[192] Tablodaki veriler İbn Tolun'dan alınmıştır (*el-Gurefü'l-aliyye* II, 439-49). Farklı kaynaklardan elde edilen bilgilerin kaynağı dipnotlarında yer almaktadır. Aynî'nin görevlerini derleyen bir çalışma için bk. Ataoğlu, "Bedrüddin Mahmut el-Aynî'nin Görevleri ve İdâreciliği", s. 46-58.

[193] İbn Tağrıberdî, *en-Nücûmü'z-zâhire*, XV, 110.

[194] İbn Tolun, *el-Gurefü'l-aliyye*, II, 446.

Dârekutnî'nin *Sünen*'ini ve *Müsned-i Ebî Hanîfe*'yi dinlemiştir.[195] Ayrıca Bulkînî (ö. 805/1403) ve Irâkî (ö. 806/1404) gibi dönemin önde gelen muhaddislerine talebelik yaptığı gibi Sehâvî (ö. 902/1497) gibi önemli bir muhaddise hocalık da yapmıştır. Aynî ile ilgili dikkat çeken noktalardan biri de hocalık vasfının diğer Hanefî alimler kadar ön plana çıkmamış olmasıdır. Zira İbnü'l-Hümâm'a (ö. 861/1457) Arap şiiri hakkında ders verdiği[196] bilgisi dışında Aynî'nin diğer Hanefîlere ders verdiğine dair veriler oldukça nadirdir. Sözgelimi İbn Kutluboğa Şâfiî bir alim olan İbn Hacer'e yakın talebelik ettiği hâlde onun Aynî ile herhangi bir irtibatına rastlanmamıştır. Ayrıca Şümünnî, İbnü'd-Deyrî, Kâfiyecî ve Eminüddîn Aksarâyî gibi önemli alimlerin görüşme imkanları olduğu hâlde Aynî'den ders almadıkları gözlemlenmektedir. Öte yandan ilişki ağlarında Aynî'nin baskın bir yeri olmadığı görülmektedir.[197] Bu durum resmî görevler ya da uzun süre eser telifiyle uğraşmak gibi ders vermekten alıkoyan sebeplerle açıklanabilirse de diğer muteber alimler için de geçerli olabilecek bu sebeplerin dışında kalan faktörlerin bilahare araştırılması lazımdır.

Sehâvî, hocası İbn Hacer'den sonra dönemin en fazla eser veren aliminin Aynî olduğunu belirtmektedir.[198] Nitekim aşağıda eserlerinin yer aldığı tabloda bunu gözlemlemek mümkündür.

Sıra	Eserin Adı	Alanı	Türü	Durumu
1.	*Umdetü'l-kârî fî şerhi Sahîhi'l-Buhârî*	Hadis	Şerh	Basılı[199]
2.	*Şerhu Süneni Ebî Dâvûd*	Hadis	Şerh	Basılı[200]
3.	*Nuhabü'l-efkâr fî tenkîhi Mebâni'l-ahbâr*	Hadis	İhtisar	Basılı[201]
4.	*Mebâni'l-ahbâr fî şerhi Meʿâni'l-âsâr*	Hadis	Şerh	Yazma[202]
5.	*Megâni'l-ahyâr fî ricâli Meʿâni'l-âsâr*	Rical	Telif	Basılı[203]

[195] Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmiʿ*, X, 131; İbn Tolun, *el-Gurefü'l-aliyye*, II, 443; Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, vr. 425[a].

[196] Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmiʿ*, VIII, 127.

[197] Canlı, *Memlük Kahiresi Hanefî Çevresi*, s. 96.

[198] Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmiʿ*, X, 133.

[199] Aynî, *Umdetü'l-kârî şerhi Sahihi'l-Buhârî*, Kahire: İdâretü't-Tıbaati'l-Münîriyye, ts. I-XXV.

[200] Aynî'nin tamamlayamadığı bu şerh 6 cilt halinde basılmıştır. Aynî, *Şerhu Süneni Ebî Davud*, nşr. Ebü'l-Münzir Halid b. İbrahim el-Mısri, Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 1420/1999, I-VI.

[201] Aynî, *Nuhabü'l-efkâr fî tenkîh-i Mebâni'l-Ahbâr Şerhu Me'âni'l-Âsâr*, nşr. Ebû Temîm Yasîr b. İbrâhim, Vizâretü'l-Evkâf ve'ş-Şuûni'l-İslâmiyye, Katar 1429/2008, I-XVI.

[202] Aynî, *Mebâni'l-ahbâr*, Dârü'l-Kütübi'l-Mısriyye, 492.

[203] Aynî, *Meğâni'l-ahyâr fî şerhi Esâmi ricâli Me'âni'l-âsâr*, nşr. Muhammed Hasan b. İsmail, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1427/2006, I-III.

6.	*el-Binâye fî şerhi'l-Hidâye*	Fıkıh	Şerh	Basılı[204]
7.	*Remzü'l-hakâik fî şerhi Kenzi'd-deḳâiḳ*	Fıkıh	Şerh	Basılı[205]
8.	*Minhatü's-sülûk fî şerhi Tuhfeti'l-mülûk*	Fıkıh	Şerh	Basılı[206]
9.	*el-Müstecmaʿ şerhu'l-Mecmaʿ*	Fıkıh	Şerh	Basılı[207]
10.	*el-Mesâilü'l-bedriyye el-muntehabetü mine'l-Fetâva'z-Zahîriyye*	Fıkıh	Seçki	Basılı[208]
11.	*ed-Dürerü'z-zâhira fî şerhi'l-bihâri'z-zâhira*	Fıkıh	Şerh	Yazma[209]
12.	*Gurerü'l-efkâr şerhu Düreri'l-bihâr*	Fıkıh	Şerh	Bulunamadı[210]
13.	*el-Vasît fî muhtasari'l-Muhît*	Fıkıh	İhtisar	Bulunamadı[211]
14.	*Behcetü'l-mülûk ve's-selâtîn fî beyâni ahkâmi'd-dîn*	Fıkıh	Telif	Yazma[212]
15.	*Keşfü'l-lisâm fî şerhi Sîreti İbn Hişâm*	Siyer	Şerh	Bulunamadı[213]
16.	*Ikdü'l-cümân fî târîhi ehli'z-zamân*	Tarih	Telif	Basılı[214]
17.	*Târîhü'l-Ekâsire*	Tarih	İhtisar	Bulunamadı[215]
18.	*Târîhu'l-bedr fî ihtisâri'l-Bidâye ve'n-nihâye*	Tarih	İhtisar	Bulunamadı[216]
19.	*Muhtasaru Târîhi Dımaşk*	Tarih	İhtisar	Bulunamadı[217]
20.	*Muhtasaru Vefeyâti'l-aʿyân:*	Tarih	İhtisar	Bulunamadı[218]
21.	*es-Seyfü'l-mühenned fî sîreti'l-Meliki'l-Müeyyed*	Tabakat	Telif	Basılı[219]

[204] Aynî, *el-Binâye fî şerhi'l-Hidâye*, nşr. Muhammed Ömer, Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1980/1400, I-XIII.

[205] Aynî, *Remzü'l-hakâik fî şerhi Kenzi'd-dekâik*, Kahire: el-Matbaatü'l-Meymeniyye, 1902, I-II.

[206] Aynî, *Minhatü's-sülûk fî şerhi Tuhfeti'l-Mülûk*, nşr. Ahmed Abdürrezzak el-Kübeysî, Katar: Vizâretü'l-Evkâf ve'ş-Şüûni'l-İslâmiyye, 1428/2007.

[207] Aynî, *el-Müstecmaʿ şerhu'l-Mecmaʿ*, nşr. Muhammed b. Hasan b. Ali el-ʿAbîrî, Riyad: Câmiʿatü'l-İmâm b. Suʿûd el-İslâmiyye Doktora Tezi.

[208] Aynî, *el-Mesâilü'l-bedriyyetü'l-müntehabetü mine'l-fetâva'z-zahîriyye*, nşr. Süleyman b. Abdullah b. Hamud Ebü'l-Hayl, Riyad: Darü'l-ʿÂsıme, 1435/2014.

[209] Aynî, *ed-Dürerü'z-zâhira fî şerhi'l-bihâri'z-zâhira*, Süleymaniyye Kütüphanesi, Fatih, 1661.

[210] Süyûtî, *Hüsnü'l-muhadara*, I, 474.

[211] Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-Lâmiʿ*, X, 134.

[212] Aynî, *Behcetü'l-Mulûk ve's-selâtîn fî beyâni ahkami'd-dîn*, Süleymaniye Kütüphanesi, Şazeli Tekkesi, 000036-002.

[213] İbn Tağrîberdî, *el-Menhelü's-sâfî*, XI, 197.

[214] Aynî, *Ikdü'l-cümân fî târîhi ehli'z-zamân*, nşr. Muhammed Muhammed Emin, Dâru'l-Kütüb ve'l-Vesâiki'l-İlmiyye, Kahire 1431/2010. *et-Târîhu'l-bedr fî evsâfî ehli'l-asr* adlı eseri bu kitabın farklı isimle kaydedilmiş halidir. bk. https://ihodp.ugent.be/bah/mml01%3A000000701 (erişim tarihi 26.06.2024)

[215] Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-Lâmiʿ*, X, 134.

[216] Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, I, 228.

[217] Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, I, 294.

[218] Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmiʿ*, X, 134**.**

[219] Aynî, *es-Seyfü'l-mühenned*, Kahire: Dârü'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1998.

22.	*Keşfü'l-kınâʿi'l-mürnâ an mühimmâti'l-esâmî ve'l-künâ*	Tabakat	Telif	Basılı[220]
23.	*er-Ravdu'z-zâhir fi sîreti'l-Meliki'z-Zâhir Tatar*	Tabakat	Telif	Basılı[221]
24.	*et-Takrîz ala's-sîreti'l-Müeyyed*	Tabakat	Eklenti	Bulunamadı[222]
25.	*Siyerü'l-enbiyâ*	Tarih	Telif	Bulunamadı[223]
26.	*Sîretü Eşref Barsbây*	Tabakat	Telif	Bulunamadı[224]
27.	*Tabakâtü'ş-şuʿârâ*	Tabakat	Telif	Bulunamadı[225]
28.	*Tabakâtü'l-Hanefiyye*	Tabakat	Telif	Bulunamadı[226]
29.	*Muʿcemu'ş-şuyûh*	Tabakat	Telif	Bulunamadı[227]
30.	*Melâhü'l-elvâh*	Dil	Şerh	Basılı[228]
31.	*el-Makâsıdü'n-nahviyye fi şerhi şevâhidi şurûhi'l-Elfiyye*	Dil	Şerh	Basılı[229]
32.	*Ferâidü'l-kalâid fi muhtasari Şerhi'ş-Şevâhid*	Dil	Şerh	Basılı[230]
33.	*Şerhu't-Teshîl li İbni Mâlik*	Dil	Şerh	Bulunamadı[231]
34.	*Şerhu Lâmiyeti İbn Hâcib*	Dil	Şerh	Bulunamadı[232]
35.	*el-Hâvî fi şerhi Kasîdeti's-Sâvî*	Dil	Şerh	Bulunamadı[233]
36.	*Resâilü'l-fie fi şerhi'l-Avâmili'l-mie*	Dil	Şerh	Bulunamadı[234]
37.	*el-Havâşî alâ şerhi'l-Elfiyyeti li İbni'l-Musannıf*	Dil	Şerh	Bulunamadı[235]
38.	*el-Fevâid alâ şerhi'l-Lübâb*	Dil	Şerh	Bulunamadı[236]

[220] Aynî, *Keşfü'l-kınâʿi'l-mürnâ an mühimmâti'l-esâmî ve'l-künâ*, nşr. Ahmed Muhammed Nemr el-Hatîb, Cidde: Câmiatü'l-Melik Abdülazîz Merkezü'n-Neşri'l-İlmi, 1994.

[221] Aynî, *er-Ravdu'z-zâhir fi sîreti'l-Meliki'z-Zâhir Tatar*, Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1962.

[222] Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmiʿ*, X, 135.

[223] Sehâvî, *et-Tibru'l-mesbûk*, III, 147.

[224] Sehâvî, *et-Tibru'l-mesbûk*, III, 147.

[225] Sehâvî, *et-Tibru'l-mesbûk*, III, 147.

[226] Sehâvî, *et-Tibru'l-mesbûk*, III, 147.

[227] Sehâvî, *et-Tibru'l-mesbûk*, III, 147.

[228] Aynî, *Melâhü'l-elvâh fi şerhi Merâhi'l-ervah fi's-sarf*, nşr. Muhammed es-Seyyid Osman, Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2014/1435.

[229] Aynî, *el-Makâsıdü'n-nahviyye fi şerhi şevâhidi şurûhi'l-Elfiyye*, nşr. Ali Muhammed Fâhir, Ahmed Muhammed Tevfîk, Abdülaziz Muhammed Fâhir, Kahire: Dârü's-Selâm li't-Tıbâʿati ve't-Tevzîʿi ve't-Terceme, 1431/2010.

[230] Aynî, *Ferâidü'l-kalâid fi Muhtasari Şerhi'ş-Şevâhid*, nşr. Muhammed Osman, Kâhire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, 2018.

[231] Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmiʿ*, X, 134.

[232] Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmiʿ*, X, 134.

[233] Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmiʿ*, X, 134.

[234] Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmiʿ*, X, 134.

[235] Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmiʿ*, X, 134.

39.	*et-Takrîz alâ zehri'r-rabîʿ fi'l-Bediʿ*	Dil	Şerh	Bulunamadı[237]
40.	*el-Havâşî alâ tefsîri Ebi'l-Leys*	Tefsir	Şerh	Bulunamadı[238]
41.	*el-Havâşî alâ tefsîri'l-Beğavî*	Tefsir	Şerh	Bulunamadı[239]
42.	*el-Havâşî alâ tefsîri'l-Keşşâf*	Tefsir	Şerh	Bulunamadı[240]
43.	*et-Takrîz ala'r-Reddi'l-vâfir*	Kelam	Eklenti	Basılı[241]
44.	*Tuhfetü'l-mülûk fi'r-rekâik ve'l-mevâ'iz*	Ahlak	Telif	Bulunamadı[242]
45.	*el-Mukaddimetü's-sûdâniye fî ahkâmi'd-dîniyyye*	Muhtelif[243]	Telif	Yazma[244]
46.	*el-ʿİlmü'l-heyyib fî şerhi'l-Kelimi't-tayyib*	Ezkar	Şerh	Basılı[245]

Tablo 20: Aynî'nin Eserleri[246]

Yukarıdaki tabloya göre Aynî'nin eserlerinin %38'ini tarih ve tabakat türü oluşturmaktadır. Eserlerinin %21'i dil, %19'u ise fıkıh ilmine dairdir. Hadis ve rical alanında yazdığı 5 eseri ise toplam eserlerinin %10'una tekabül etmektedir. Bununla birlikte eserlerinin büyük bir kısmının hatırı sayılır bir hacme sahip olmadığını belirtmekte fayda vardır. Sözgelimi takriz ve zeyl türünde yazdığı eserleri birkaç paragrafı geçmemektedir. Bu yüzden daha önce de ifade edildiği gibi burada hadis ilmi dışında telif ettiği eserlerin büyük bir orana sahip olması onun hadis alanında uzman olmadığı sonucuna götürmemelidir. Zira sadece *Umdetü'l-kârî* adlı Buhârî şerhi (burada esas alınan yayınevinin basımına göre) yirmi beş cilt, *Nuhabü'l-efkâr* adlı *Şerhu meʿâni'l-âsâr* şerhi ise on dokuz ciltlik bir yekûna sahipken hadis ilmi dışındaki eserlerinin büyük bir kısmı bir cilt veya birkaç varak gibi oldukça küçük hacimlere sahiptir. Diğer taraftan yazdığı eserler arasında *Umdetü'l-kârî* ilim ehli arasında en etkili olan çalışmalarının başında gelmektedir. Dolayısıyla Aynî'nin gerek muhaddis kimliği

---

[236] Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmiʿ*, X, 134.

[237] Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmiʿ*, X, 135.

[238] Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmiʿ*, X, 134.

[239] Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmiʿ*, X, 134.

[240] Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmiʿ*, X, 135.

[241] Yarım sayfalık hacme sahip olan bu takriz için bk. İbn Nâsırüddîn, *er-Reddü'l-vâfir alâ men ze'ame bi enne men semmâ İbne't-Teymiyye Şeyhe'l-İslâm kâfirun*, Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1400/1980, s. 265.

[242] Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmiʿ*, X, 134

[243] Ahlak, ibadet, muamelat konularına dairdir.

[244] Aynî, *el-Mukaddimetü's-sûdâniye fî ahkâmi'd-dîniyyye*, Süleymaniye Ktp, Ayasofya, 1439.

[245] İki farklı yayın evi tarafından hareke farkıyla basılmıştır. Aynî, *el-ʿİlmü'l-heyyib fî şerhi'l-Kelimi't-tayyib*, nşr. Hâmid Abdullah el-Mahlâvî, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1442/2020; el-ʿAlemü'l-heyyib fî şerhi'l-Kelimi't-tayyib, nşr. Ebü'l-Münzir Hâlid b. İbrâhim el-Mısrî, Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1419/1998.

[246] Kâtib Çelebi Aynî'ye *Havâdisu'd-duhûr fî mede'l-eyyâmi ve'ş-şuhûr* adlı eseri nispet etmektedir. Ancak bu eser İbn Tağrıberdî'ye aittir, Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, II, 1000; İbn Tağrıberdî, *Havâdisi'd-duhûr*, I, 51-2.

gerekse diğer ilimlerle olan münasebeti hakkında ulaşılabilecek en fazla verinin bu şerhte yer aldığı söylenebilir.

Aynî *Umdetü'l-kârî*'nin dibacesinde sünnetin ehemmiyeti üzerinde durmakta ve Buhârî'nin *Sahîh*'inin ne derece önemli bir kitap olduğunu vurgulamaktadır. Ardından kitabının Buhârî'ye kadar uzanan iki silsilesine yer vermektedir. Bu icazetleri nerede ve kimlerin kıraatiyle elde ettiğine dair ayrıntılı açıklamalar zikretmekte, birinci icazeti Irâkî (ö. 806), ikincisini ise Dicvî (ö. 809/1406) vasıtasıyla elde ettiğini bildirmektedir.[247]

Aynî *Umdetü'l-kârî*'de hadisleri çeşitli başlıklar altında farklı açılardan ele almıştır. Şerhin ilk bölümlerinde hadisleri otuz kadar yönden incelemiş, sonraki bölümlerde ise birkaç başlık hâlinde izah etmiştir. Bablar arası ilişkileri ve hadislerin bulunduğu babla olan münasebetini izah etmiş, ravileri ilk geçtikleri yerde tanıtıp güvenilirlikleri hakkında bilgi vermiştir. İsnadın latifeleri başlığında isnad zincirindeki sigalar, ravilerin birbiriyle olan ilgisi ve memleketleri gibi hususları ele almıştır. Hadisin diğer bablarda hangi isnadla tekrarlandığına ve hadisin *Kütüb-i sitte*'deki yerlerine işaret etmiştir. Hadisten çıkarılabilecek fıkhi hükümlerle birlikte hadiste yer alan kelimelerin dilsel izahları ve edebi inceliklerine de yer vermiştir. Ayrıca bazı hadislerin şerhinde sorular ve cevaplar başlığı altında okuyucunun kafasını karıştırabilecek hususlara cevap vermiştir.[248]

Umdetü'l-kârî kadar ön plana çıkmasa da Aynî'nin hadis şerhlerinden bir diğeri de *Şerhu Süneni Ebî Dâvud*'dur. *Sünen*'in bir kısmını ele alan bu şerh *Umdetü'l-kârî*'ye nazaran Aynî'nin "*kalfalık eseri*" olarak nitelendirilmektedir.[249]

Aynî'nin muhaddis vasfı her ne kadar *Umdetü'l-kârî* şerhiyle meşhur olsa da onun *Şerhu meʿâni'l-âsâr*'a yazdığı *Nuhabü'l-efkâr fî tenkîhi Mebânî'l-ahyâr* adlı şerhi raviler hakkında hüküm vererek hadislerin sıhhat derecesini belirlediği, yoğun hadis tahrîclerinde bulunduğu ve hadis merkezli fıkhî ihtilafları ele aldığı oldukça hacimli bir hadis şerhidir. Öte yandan yine *Şerhu meʿâni'l-âsâr*'da yer alan ravilerin güvenilirlik durumlarını ve hangi hadis

[247] Aynî, *Umdetü'l-kârî,* I, 2-5.

[248] Matuk, *Bedreddin Aynî ve eseruhu fî ilmi'l-hadis,* 211-2; Kandemir, "el-Câmiu's-sahîh", *DİA*, VII, 120; Karagözoğlu-Özkan-Topgül, "Buhârî'nin el-Câmiu's-Sahîh'i Üzerine Yazılmış Şerhler", s. 258-261. Eserle ilgili ayrıntılı açıklama için "Hadis Şerhleri" başlığına bk.

[249] Dinçoğlu, "Sünen-i Ebî Davud Şerhi Çerçevesinde Aynî'nin Hadis Tahlili ve Tenkidi" s. 214.

kitaplarında ravi olarak yer aldıklarını alfabetik sırayla izah ettiği *Meğâni'l-ahyâr fî şerhi esâmî Meʿâni'l-âsâr* Aynî'nin rical ilmiyle olan irtibatını gösteren önemli bir örnektir.[250]

Aynî ile ilgili zikredilmesi gereken bir diğer husus mezhebî tutumudur. Aynî eserlerinin birçok yerinde Hanefî mezhebine yöneltilen eleştirileri cevaplamakta, bazı eserlerini Hanefîlerin hadisle amel etmedikleri iddialarını çürütme gayesiyle ele aldığını belirtmektedir.[251] Bu çerçevede İbn Hibban ve Dârekutnî gibi alimlerin Ebû Hanîfe'ye yönelttikleri eleştirilere sert bir şekilde karşı çıkmış, hatta bu hususta Buhârî ve Müslim'i bile eleştirmekten çekinmemiştir.[252] Bununla birlikte Aynî, Hanefî mezhebinin önde gelen ismi ve Hidâye müellifi Merginânî'yi de (ö. 593/1197) birçok hususta eleştirmiştir. Sözgelimi hadis metinlerini birbirine karıştırmak, metinleri hatalı nakletmek, metinler arasında yanlış tercihte bulunmak, zayıf râvîlerin rivayetiyle hüküm vermek gibi eleştiriler yöneltmiştir.[253]

Yukarıda zikredilenlerden anlaşılacağı üzere Aynî Memlük Kahire'sinin önemli Hanefî muhaddislerindendir. Onun birçok muhaddisten çeşitli hadis kitaplarının icazetini alması, en önemli eserlerinin hadis alanına dair olması, çeşitli medreselerde hadis dersleri vermesi hadisçi kimliğini göstermektedir. Nitekim 2013 yılında Aynî hakkında düzenlenen sempozyumda yer alan yirmi beş tebliğin on dördü Aynî'nin doğrudan hadisçi yönüyle ilgilidir.[254]

H. Şümünnî (ö. 872/1468)

Tam adı Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Muhammed b. Muhammed eş-Şümünnî el-Kusantînî el-Kâhirî olan Şümünnî, 801/1399 yılında İskenderiye'de dünyaya gelmiştir. Babası Kemâleddîn eş-Şümünnî (ö. 821/1421) muhaddis ve fakih bir Malikî alim olup İbn Hacer'e arkadaşlık yapmış ve *Nuhbetü'l-fiker*'e şerh yazmış biridir.[255] Babası onu küçük yaşta

---

[250] Ayrıntılı açıklamalar için "Rical Merkezli Çalışmalar" başlığına bk.

[251] Aynî, *Nuhabü'l-efkâr*, I, 8.

[252] Aynî, *Umdetü'l-kârî*, IX, 100, V, 220, VI, 12.

[253] Bk. Yektar, "Aynî'nin Hadîs Alanında Merğinânî'ye Yönelik Bazı Eleştirileri -el-Binâye fi-Şerhi'l-el-Hidâye Bağlamında", *İslâmî Araştırmalar*, s. 90-102.

[254] *Uluslararası Bedruddîn el-Ayni Sempozyumu ve II. Hadis İhtisas Toplantısı*, editör: Recep Tuzcu, Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi, 2013, s.26-544.

[255] Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmiʿ*, IX, 74-5. Kemâleddîn eş-Şümünnî'nin hadis usulü şerhi hakkında yapılan bir çalışma için bk. *Güzel, İbn Hacer el-Askalânî'nin Nüzhetü'n-nazar fî tavzîḥi Nuhbeti'l-fiker Şerhi ile Kemâleddin eş-Şümünnî'nin Netîcetü'n-nazar fî Şerḥi Nuhbeti'l-fiker Şerhinin Mukayesesi*, İbn Haldun Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı, 2023.

Kahire'ye getirmiş ve çeşitli hocalardan ders almasını sağlamıştır. Zerâtîtî'den (ö. 825/1422) kıraat, Şatanûfî'den (ö. 832/1429) nahiv, Alâüddîn el-Buhârî (ö. 842/1438) ve Yahya es-Sîrâmî'den (ö. 833/1430) fıkıh eğitimi alıp Kadı Şemseddin Bisâtî'ye (ö. 842/1438) mülazemet etmiştir. 824/1421'de 23 yaşındayken Hanefî mezhebine geçmiştir.[256]

Babası hadis kitaplarını sema edip icazet alması için özel bir gayret sarfetmiştir. Bu sayede Bulkînî (ö. 805/1403), Irâkî (ö. 806/1404), Cemaleddin İbn Zahîre, Heysemî (ö. 807/1405), Kemaleddîn ed-Demîrî (ö. 808/1405), Halâvî, Cevherî (ö. 809/1407), Rukayye bt. Yahya (ö. 815/1412), Merâğî (ö. 816/1413) gibi alimlerden çok küçük yaşlarda icazet elde etmiştir. Nitekim bu icazetler onu hadis maksadıyla rihle yapılan bir alim (ruhle) konumuna getirmiştir. Şümünnî ayrıca İbşıtî (ö. 811/1408), Takiyyuddîn ez-Zübeyrî (ö. 813/1410), Cemâleddîn Hanbelî, Veliyyüddîn Irâkî (ö. 826/1423) gibi alimlerden hadis okuduğu gibi İbn Hacer'den Irâkî'nin *Elfiye* şerhini ve *Nüzhetü'n-nazar*'ı okumuştur.[257] Ayrıca İbnü'l-Küveyk'ten (ö. 821/1418) *Sahîh-î Müslim, Sünen-i Nesâî* ve diğer bazı hadis kitaplarını sema etmiştir.[258]

Tefsir, kelam, Arap dili, fıkıh ve usul ilimlerinde uzmanlığı defalarca vurgulanan Şümünnî'nin bu çok yönlü özelliği talebesi Süyûtî tarafından büyük bir övgüyle anlatılmaktadır.[259] Geometri ve anatomiye de ilgisi olan Şümünnî, Şihâbuddin İbnü'l-Mecdî'den (ö. 850/1446) matematik eğitimi almış, Sirâcüddîn el-Bahâdurî'den (ö. 834/1431) tıp ilmine dair *el-Mûciz fi't-tıb* adlı eseri okumuştur.[260]

Kayıtbay Türbesinde meşihat ve hatiplik, Laçin Lala Camii'nde meşihatlık yapmış, 868/1463 yılında kâdılkudâtlık görevi teklif edilmesine rağmen kabul etmemiştir. Ahlakı, saygın kişiliği, tevzusu ve heybetli görünümüyle anılan Şümünnî Kahire'de birçok talebe yetiştirmiş ve 27 Zilhicce 872 (18 Temmuz 1468) tarihinde Kahire'de vefat etmiştir. Süyûtî hocasının vefatı üzerine elli beyitlik bir mersiye yazmıştır.[261]

---

[256] İbn Tolun, *el-Gurefü'l-aliyye*, I, 280.

[257] İbn Tolun, *el-Gurefü'l-aliyye*, I, 279.

[258] İbn Tolun, *el-Gurefü'l-aliyye*, I, 281.

[259] Süyûtî, *Buğyetü'l-vüʿât*, I, 376.

[260] İbn Tolun, *el-Gurefü'l-aliyye*, I, 278.

[261] Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmiʿ*, 174-8; Süyûtî, *Buğyetü'l-vüʿât*, I, 375-81, *Hüsnü'l-muhâdara*, I, 474-477; İbn Tolun, *el-Gurefü'l-aliyye*, I, 276-82; Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, II, 81-5; Ayrıca bk. Özel, "Şümünnî", *DİA*, XXXIX, 261-2.

Aşağıdaki tablo eserleri hakkında bilgi vermektedir:

Sıra	Eserin Adı	Alanı	Türü	Durumu
1.	*el-ʿÂli'r-rütbe fî şerhi Nazmi'n-Nuhbe*	Hadis	Şerh	Basılı[262]
2.	*Müzîlü'l-hafâ an elfâzi'ş-Şifâ*	Hadis	Şerh	Basılı[263]
3.	*Şerhu Muhtasaru'l-Vikâye (Kemâlü'd-dirâye fî şerhi'n-Nukâye)*	Fıkıh	Şerh	Yazma[264]
4.	*el-Münsıf mine'l-kelâm ʿalâ Muğni'bni Hişâm*	Dil	Şerh	Basılı[265]
5.	*Menhecü's-sâlik ilâ Elfiyyeti İbn Mâlik*	Dil	Şerh	Yazma[266]
6.	*el-Umûrü'n-nâciḥa fî keşfî esrâri'l-Fâtiḥa*	Tefsir	Telif	Yazma[267]

Tablo 21: Şümünnî'nin Eserleri

Altı eserinin ikisini hadis ilmine dair yazan Şümünnî'nin hadis usulüne dair yazdığı el-*ʿÂli'r-rütbe fî şerhi Nazmi'n-Nuhbe* şerhe dikkat çekilmelidir. Bu eser babası Kemâleddîn Şümünnî'nin iki yüz beş beyitle nazma çektiği *Nuhbetü'l-fiker*'in şerhidir. Gerek Şümünnî gerekse babasının *Nuhbetü'l-fiker*'le bu kadar çok ilgilenmiş olmaları her ikisinin de hadis usulüne olan rağbetini ve bu esere verdikleri değeri göstermektedir. Nitekim babası *Netîcetü'n-nazar fî şerhi Nuhbeti'l-fiker* adlı başka bir eseriyle *Nuhbetü'l-fiker*'e şerh yazan ilk alim olarak zikredilmektedir.[268] Ayrıca Kemâleddîn Şümünnî şerhinin mukaddimesinde İbn Hacer'in onu *Nuhbe*'yi şerh etmekle görevlendirdiğini söylemektedir.[269] Bu durum babasının İbn Hacer'le olan bağına işaret ettiği gibi İbn Hacer'in hadis ilminde ona olan güvenini de göstermektedir. Şümünnî'nin hadis ilmine olan eğiliminde muhaddis bir babaya sahip olmasının etkili olduğu bir gerçektir. Nitekim yukarıda işaret edildiği üzere babası onun birçok muhaddisten hadis alması için özel bir gayret sarfetmiştir.

[262] Şümünnî, *el-Âli'r-rütbe fî şerhi nazmi'n-Nuhbe*, nşr. Muʿtar Abdüllatif el-Hatîb, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1425/2004.

[263] *Şifâ* ile birlikte basılmıştır: Kâdî İyâz, Şümünnî, *eş-Şifâ bi taʿrîfi hukûki'l-Mustafâ sallallahu aleyhi ve sellem ve meʿahu Müzîlü'l-hafâ an elfâzi'ş-Şifâ*, nşr. Abdüsselam Muhammed Emin, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1422/2002.

[264] Şümünnî, *Kemâlü'd-dirâye fî şerhi'n-Nukâye*, Süleymaniye Kütüphanesi, Reşid Efendi 227.

[265] Şümünnî, *el-Münsıf mine'l-kelâm ʿalâ Muğni'bni Hişâm*, nşr. Muhammed Seyyid Osman, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2012.

[266] Şümünnî, *Menhecü's-sâlik ilâ Elfiyyeti İbn Mâlik,* Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü, Bölge Yazma Eserler 3515.

[267] Şümünnî, *el-Umûrü'n-nâciha fî keşfî esrâri'l-Fâtiha*, Dımaşk: Dârü'l-Kütübi'z-Zâhiriyye, 506.

[268] Güzel, *İbn Hacer el-Askalânî'nin Nüzhetü'n-nazar fî tavzîḥi Nuhbeti'l-fiker Şerhi ile Kemâleddin eş-Şümünnî'nin Netîcetü'n-nazar fî şerḥi Nuhbeti'l-fiker Şerhinin Mukayesesi*, s. 18.

[269] Kemaluddin Şümünnî, *Netîcetü'n-nazar,* s. 51.

Şümünnî, Kâdî İyâz'ın *Şifâ*'sına dair yazdığı şerh olan *Müzîlü'l-hafâ alâ elfâzi'ş-Şifâ*, adından da anlaşılacağı üzere *Şifâ*'daki lafızların anlamını açıkladığı, kelime zabtları hakkında bilgi verdiği bir eserdir. Kavluhu kalıbının takip edildiği şerh yapılan çok kısa açıklamalarıyla adeta bir sözlük izlenimini vermektedir. Nitekim *Şifâ* ile yapılan baskısında Şümünnî'nin açıklamaları dipnotlarda yer alan az miktardaki hacmiyle göze çarpmaktadır.[270]

İ. Kasım b. Kutluboğa (ö. 879/1474)

802/1399'da Kahire'de dünyaya geldi. Babası Kutluboğa, Emir Sûdûn eş-Şeyhûnî'nin Memlük kumandanlarındandı. Babasının vefatıyla küçük yaşta yetim kalan Kasım Kur'an-ı Kerîm'le birlikte birçok kitabı ezberledi. Bir süre terzilik yaparak geçimini sağlasa da ilim elde etmeye yoğunlaştı. Zerâtîtî'den (ö. 825/1422) tecvid eğitimi, Alâüddîn Buhârî'den tefsir dersi aldı. İbnü'd-Deyrî'ye Nesefî *Akâid*'ini okuyup ondan ferâiz ilmini öğrendi. Nâsıruddin Bârınbârî'den tarih Kâriülhidâye ve Mecdüddîn er-Rûmî'den fıkıh ilmini öğrendi. İskenderiye, Kudüs, Dımaşk gibi şehirlere gidip birçok alimden istifade eden İbn Kutluboğa defalarca hac yolculuğu yaptı. Genç yaşta ders okutmaya, fetva vermeye ve kitap yazmaya başladı.[271]

İbn Kutluboğa birçok kimseden çeşitli ilimler elde etmiş olsa da uzun süre mülazemet ettiği üç alim vardır. Birincisi ve hadis ilmine yönelişinde etkisi olan hocası Taceddin Ahmed el-Fergânî en-Numânî'dir (ö. 834/1430). Bağdat kadılığı yapmış olan ve kendisinden *Sahîh-i Buhârî*'yi sema ettiği hocası Ahmed el-Fergânî ile Dımaşk'a gitmiş, orada Ebû Hanîfe'nin *Müsned*'ini, İbnü's-Salâh'ın *Ulûmu'l-hadîs*'ini sema edip icazetlerini elde etmiştir. 823/1420'de henüz 22 yaşındayken Ahmed el-Fergânî'den icazet almıştır. Ahmed el-Fergânî'den sonra 36 yıl mülazemet ettiği hocası ise İbnü'l-Hümâm'dır. İbn Kutluboğa kendisinden *Tavzîhu'ş-Şerîa* (*Tenkîhu'l-usûl*), *Fethu'l-kadîr*, *el-Müsâyere fi'l-akâidi'l-münciye* gibi fıkıh ve kelam ilmine dair eserleri okumuş, bu ilimlerde İbnü'l-Hümâm'dan istifade etmiştir. Yakın talebelik yaptığı bir diğer önemli hocası ise İbn Hacer'dir. İbn Kutluboğa İbn Hacer'in hadis meclislerine katılarak ondan istifade etmiş ve birçok hadis kitabını sema etmiştir. Ayrıca onun bazı hadis eserlerine şerh ve hâşiye yazmıştır. İbn Hacer'in hadis usulüne dair telif ettiği *Nuhbetü'l-fiker*'in şerhi olan *Nüzhetü'n-nazar*'a yazdığı hâşiyesinde hocasına doksan küsür yerde itiraz etmiş bununla birlikte hocası ile aynı

[270] Eserin baskı bilgileri birkaç dipnot önce verilmiştir.

[271] Hayatı ve eserleri için bk. Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi'*, VI, 184-90; İbn Tolun, *el-Gurefü'l-aliyye*, II, 21-7; Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, vr. 311ª-312ª; Sakallı, "İbn Kutluboğa", *DİA*, XX, 152-4.

fikirde olduğu hususları çeşitli mantıki izahlarla şerh etmiştir.[272] Öte yandan 834/1431 yılında İbn Hacer *el-Îsâr bi-maʿrifeti ruvâti'l-Âsâr* adlı eserini okuttuğu mecliste yakın talebesi İbn Kutluboğa'nın yaptığı itirazları yerinde bulmuş ve onu "kitabıma nur kattı" diyerek taltif etmiştir.[273] Ayrıca eserin mukaddimesinde kardeşlerimizden biri diye bahsettiği İbn Kutluboğa vesilesiyle bu kitabı telif ettiğini belirtmektedir.[274]

Daha çok muhaddis kimselere mülazemet ettiği anlaşılan İbn Kutluboğa'nın hadisçi vasfı birçok alim tarafından dile getirilmiştir. Sehâvi, Dârekutnî'nin *Zevâid*'indeki hadislerin metnini ve senedlerindeki ricâli ezbere okuyabilecek kadar güçlü bir hafıza ve hadis bilgisine sahip olduğuna işaret etmekte,[275] hocası İbn Hacer onu "allame, muhaddis, fakih ve hafız" vasıflarıyla anmaktadır.[276] İbn Kutluboğa'nın hadis ilminde olduğu gibi fıkıhta da yetkin bir alim olduğu zikredilmektedir. "Çağının Hanefî lideri, Hanefî fıkhında parmakla gösterilen alim, fakih, eserleri fıkıh bilgisine şahit"[277] gibi ifadelerle anılan İbn Kutluboğa her iki ilimde de uzman bir alim olduğunu eserleriyle kanıtlamıştır. Aşağıda İbn Kutluboğa'nın eserlerinin tablosu yer almaktadır:

Sıra	Eserin Adı	Alanı	Türü	Durumu
1.	*Hâşiyetü İbn Kutluboğa ala şerhi Nuhbeti'l-fiker*	Hadis	Şerh	Basılı[278]
2.	*Hâşiye alâ Fethi'l-muğîs*	Hadis	Şerh	Bulunamadı[279]
3.	*Şerhu Kasîdeti İşbîlî fî ıstılâhi'l-hadis*	Hadis	Şerh	Yazma[280]
4.	*Şerhu manzûmetü İbni'l-Cezerî fi'l-hadis*	Hadis	Şerh	Bulunamadı[281]

[272] Güller, *İbn Kutluboğa'nın Nüzhetü'n-Nazar Hâşiyeşinde İbn Hacer'e Yönelttiği Tenkidler*, s. 108-9.

[273] Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmiʿ*, VI, 185.

[274] İbn Hacer, *el-Îsâr bi-maʿrifeti ruvâti'l-Âsâr*, s. 19.

[275] Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmiʿ*, VI, 188.

[276] Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmiʿ*, VI, 185.

[277] Şevkânî, *el-Bedrü't-tâliʿ*, II, 46.

[278] İbn Kutluboğa, *Hâşiyetü İbn Kutluboğa ala şerhi Nuhbeti'l-fiker (Nüzhetü'n-nazar)*, nşr. İbrahim b. Nasır en-Nassâr, Riyad: Dârü'l-Vatan, 1420/1999.

[279] Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, I, 156; Temîmî ise aynı müellifin *Elfiyye*'sine hâşiye yazdığını belirtir: Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, vr. 312[b].

[280] İbn Kutluboğa, *Şerhu Kasîdeti İbn Ferh el-İşbîlî*, Riyad: el-Mektebetü'l-Merkeziyye, 2184; Cidde: el-Mektebetü'l-Merkeziyye, 862-14; Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, vr. 312[b]; Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, II, 1865.

[281] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, vr. 312[b]

5.	*Tahrîcü eḥâdîsi'l-Pezdevî*	Hadis	Tahrîc	Basılı[282]
6.	*Münyetü'l-elmaʿî fîmâ fâte min tahrîci ehâdîsi'l-Hidâye li'z-Zeylaʿî*	Hadis	Tahrîc	Basılı[283]
7.	*Nüzhetü'r-râiz fi tahrîci ehâdisi'l-ferâiz*	Hadis	Tahrîc	Basılı[284]
8.	*Avâli'l-Leys b. Saʿd*	Hadis	Müsned	Basılı[285]
9.	*Müsnedü Ukbe b. Amir*	Hadis	Müsned	Yazma[286]
10.	*Avâlî Ebî Cafer et-Tahâvî*	Hadis	Müsned	Yazma[287]
11.	*el-Ecvibe ʿan İʿtirâz İbn Ebî Şeybe alâ Ebî Hanîfe*	Hadis		Bulunamadı[288]
12.	*Tertîbu Müsnedi Ebî Hanîfe*	Hadis	Düzenleme	Bulunamadı[289]
13.	*Tercemetü Zünnûn el-Mısrî ve avâlî hadîsihi*	Hadis	Müsned	Yazma[290]
14.	*Tersîʿü'l-Cevheri'n-nakiy*	Hadis	Şerh	Bulunamadı[291]
15.	*Taʿlîka ale'l-Muvatta bi-rivâyeti'ş-Şeybânî*	Hadis	Şerh	Bulunamadı[292]
16.	*Hâşiye alâ Meşâriki'l-envâr*	Hadis	Şerh	Bulunamadı[293]
17.	*ez-Zevâid alâ Süneni Dârekutnî*	Hadis	Zevaid	Bulunamadı[294]
18.	*Şerhu Mesâbihi's-sünne*	Hadis	Şerh	Bulunamadı[295]
19.	*Şerhu Manzûme İbn Cezerî*	Hadis	Şerh	Bulunamadı[296]
20.	*Muntekâ min Muntekâ İbni'l-Cârût*	Hadis	Seçme	Yazma[297]

[282] İbn Kutluboğa, *Tahrîcü eḥâdîsi'l-Pezdevî*, nşr. Muhammed Edib Salih, Abdullah Abdülgani Kehaylan, Riyad: Dâru Künûzi İşbiliyâ, 1434/2013; Eser Pezdevî'nin *Usûl*'ü ile yayınlandığı daha kullanışlı bir baskıya da sahiptir. Pezdevî, *Usûlü'l-Pezdevî*, nşr. Sâid Bekdâş, Beyrut: Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye-Dârü'l-Minhâc, 1403/1983.

[283] Şu eserle birlikte basılmıştır: Zeylai, *Nasbü'r-râye li-ehâdîsi'l-Hidâye*, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1393/1973.

[284] İbn Kutluboğa, *Nüzhetü'r-râiz fi tahrîci ehâdisi'l-ferâiz*, nşr. Sadi Çöğenli. İstanbul: Dârü't-Tahsîl, 2023.

[285] İbn Kutluboğa, *Avâli'l-Leys b. Saʿd*, nşr. Abdülkerîm Bedr el-Mevsılî en-Naîmî, Cidde: Mektebetü Dârü'l-Vefâ, 1408/1987.

[286] İbn Kutluboğa, *Müsnedü Ukbe b. Amir*, Merkezü'l-Melik Faysal, Riyad, 1497; *Hizâneti't-Türâs*, XXXI, 374.

[287] İbn Kutluboğa, *Avâlî Ebî Cafer et-Tahâvî*, Berlin Devlet Ktp., 1398.

[288] Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, I, 12.

[289] Sehavî, *ed-Dav'ü'l-lâmiʿ*, VI, 186.

[290] Sakallı, "İbn Kutluboğa", *DİA*, XX, 154.

[291] Sehavî, *ed-Dav'ü'l-lâmiʿ*, VI, 186; Kâtib Çelebi *Tercîʿu'l-Cevheri'n-nakiy* şeklinde verir. Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, II, 1007.

[292] Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmiʿ*, VI, 186.

[293] Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, II, 1690.

[294] Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, VI, 187

[295] Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, II, 1698.

[296] Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmiʿ*, VI, 186.

[297] İbn Kutluboğa, *Muntekâ min Muntekâ İbni'l-Cârût*, Medine: el-Câmiatü'l-İslâmiyye Ktp., no. 1167; Sakallı, "İbn Kutluboğa", *DİA*, XX, 154.

21.	*Tuhfetü'l-ahyâ fî mâ fâte min tahrîci ehâdîsi'l-İhyâ*	Hadis	Tahrîc	Bulunamadı
22.	*Tahrîcü ehâdîsi'ş-Şifâ*	Hadis	Tahrîc	Bulunamadı
23.	*Tahrîcü avâlî Kâdî Bekkâr*	Hadis	Tahrîc	Bulunamadı
24.	*Tahrîcü ehâdîsi Avârifi'l-meʿârif*	Hadis	Tahrîc	Bulunamadı
25.	*Tahrîcü ehâdîsi Ebi'l-Leys*	Hadis	Tahrîc	Bulunamadı
26.	*Tahrîcü ehâdîsi Minhâci'l-âbidîn*	Hadis	Tahrîc	Bulunamadı[298]
27.	*Şerhu garîbu ehâdîsi şerhi'l-aktaʿ ale'l-Kudûrî*	Hadis	Şerh	Yazma[299]
28.	*et-Taʿrîf ve'l-ihbâr bi-tahrîci ehâdîssi'l-İhtiyâr*	Hadis	Tahrîc	Basılı[300]
29.	*Ecvibe an itirazâti İbn Ebî Şeybe alâ Ebî Hanîfe fi'l-hadis*	Hadis	Reddiye	Bulunamadı[301]
30.	*Esiletü'l-Hâkim li'd-Dârekutnî*	Rical	Düzenleme	Bulunamadı[302]
31.	*el-İhtimâmu'l-küllî bi ıslâhi sikâti'l-ʿİclî*	Rical		Bulunamadı[303]
32.	*Tertîbu'l-İrşâd li'l-Halîlî*	Rical	Düzenleme	Bulunamadı[304]
33.	*es-Sikât mimmen lem yekaʿ fi'l-Kütübi's-sitte*	Rical	Telif	Basılı[305]
34.	*Kitâbu men ravâ an ebîhi an ceddihi*	Rical	Telif	Basılı[306]
35.	*Menâkıbu'l-İmâmi'l-Azam Ebî Hanîfe*	Rical	Telif	Yazma[307]
36.	*Takvîmü'l-lisân fi'd-duʿafâ*	Rical	Telif	Bulunamadı[308]
37.	*Tâcü't-terâcim*	Tabakat	Telif	Basılı[309]
38.	*Terâcimü meşâyihi'l-meşâyih*	Tabakat	Telif	Bulunamadı
39.	*Terâcimü meşâyihi şüyûhi'l-asr*	Tabakat	Telif	Bulunamadı
40.	*Muʿcemu'ş-şuyuh*	Tabakat	Telif	Bulunamadı
41.	*Müntekâ Dürerü'l-eslâk fî kudâti Mısr*	Tabakat	Seçme	Bulunamadı
42.	*Telhîsu Devleti't-Türk*	Tarih	İhtisar	Bulunamadı
43.	*Telhîsu Sireti Moğultay*	Siyer	İhtisar	Bulunamadı[310]

[298] 21-26 numara aralığındaki 6 eserin geçtiği yer için bk. Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, vr. 312[b].

[299] İbn Kutluboğa, *Şerhu garîbi'l-ehâdîsi'l-aktaʿ*, Süleymaniye Ktp., Fatih, 1768.

[300] İbn Kutluboğa, *et-Taʿrîf ve'l-ihbâr bi-tahrîci ehâdîsi'l-İhtiyâr*, nşr. Abdullah Muhammed Derviş, Dımaşk, 1417/1997.

[301] Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, I, 12.

[302] Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmiʿ*, VI, 186.

[303] Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmiʿ*, VI, 187.

[304] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, vr. 312[b].

[305] İbn Kutluboğa, *es-Sikât mimmen lem yekaʿ fi'l-Kütübi's-sitte*, nşr. Şadi b. Muhammed b. Salim el-Numan, Semnud: Mektebetü İbn Abbas; Sanʿa: Merkezü'n-Nu'man li'l-Buhus ve'd-Dirasati'l-İslamiyye ve Tahkiki't-Türâs ve't-Terceme, 2011/1432.

[306] İbn Kutluboğa, *Kitâbu men ravâ an ebîhi an ceddihi*, nşr. Basim Faysal Cevabire, Kuveyt: Mektebetü'l-Muʿalla, 1409/1988.

[307] İbn Kutluboğa, *Menâkıbu'l-İmâmi'l-Azam Ebî Hanîfe*, Köprülü Ktp., Hacı Ahmet Paşa, 244.

[308] Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmiʿ*, VI, 187.

[309] İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, nşr. Muhammed Hayr Ramazan Yusuf, Dımaşk: Dârü'l-Kalem, 1992.

44.	*Tebsıratü'n-nâkıd fi keydi'l-hâsid fi'd-defʿi an Ebî Hanîfe*	-	Reddiye	Bulunamadı[311]
45.	*el-Kavlü'l-müttebeʿ fi'l-kaisi ve'l-beyʿ*	Fıkıh	-	Bulunamadı[312]
46.	*Tahrîru'l-akvâl fi meseleti'l-istibdâl*	Fıkıh	Telif	Basılı[313]
47.	*el-Vâkıʿât*	Fıkıh	-	Yazma[314]
48.	*Hâşiye ala't-Telvîh li't-Taftazânî*	Fıkıh	Şerh	Bulunamadı[315]
49.	*Şerhu Muhtasari'l-menâr*	Fıkıh	Şerh	Basılı[316]
50.	*Mûcibâtü'l-ahkâm ve vâkıʿâtü'l-eyyâm*	Fıkıh	Telif	Basılı[317]
51.	*Reddü'l-kavli'l-hâib fi'l-kadâi ʿale'l-gâib*	Fıkıh	Telif	Basılı[318]
52.	*et-Tashîh ve't-tercîh ʿale'l-Kudûrî*	Fıkıh	Şerh	Basılı[319]
53.	*Kitâbu Takrîbi'l-garîb*	Fıkıh	Şerh	Basılı[320]
54.	*Mecmûʿatü resâili'l-Allâme Kasım b. Kutluboğa*	Fıkıh	Telif	Basılı[321]
55.	*Hükmü'l-İslâm fi luhûmi'l-hayl*	Fıkıh	Telif	Basılı[322]
56.	*Şerhu'l-Muhtâr*	Fıkıh	Şerh	Bulunamadı[323]
57.	*Şerhu Düreri'l-Bihâr*	Fıkıh	Şerh	Bulunamadı[324]
58.	*Şerhu'l-Varakât*	Fıkıh	Şerh	Bulunamadı[325]

[310] 38-43 numara aralığındaki 6 eser için bk. Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmiʿ*, VI, 187.

[311] Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, I, 338.

[312] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, vr. 312b.

[313] İbn Kutluboğa, *Mecmûʿatü resâili'l-Allâme Kasım b. Kutluboğa*, s. 377-401.

[314] İbn Kutluboğa, *el-Vâkıʿât*, Halep, el-Mektebetü'l-Ahmediyye, no. 604; Sakallı, "İbn Kutluboğa", *DİA*, XX, 154.

[315] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, vr. 312b.

[316] İbn Kutluboğa, *Şerhu Muhtasari'l-menâr/Hulasatü'l-efkâr şerhi Muhtasari'l-menâr*, nşr. Züheyr b. Nasır en-Nasır, Dımaşk: Dâru İbn Kesir; Beyrut: Darü'l-Kelimi't-Tayyib, 1413/1993.

[317] İbn Kutluboğa, *Mûcibâtü'l-ahkâm ve vâkıâtü'l-eyyâm*, Bağdat: Matbatü'l-İrşâd, 1983.

[318] İbn Kutluboğa, "Reddü'l-kavli'l-hâib fi'l-kadâi ʿale'l-gâib", *Ezher Üniversitesi Mecelletü Külliyyeti'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye*, sayı: 4, s. 4177-4246, 1442/2021.

[319] İbn Kutluboğa, *et-Tashîh ve't-tercîh ale'l-Kudûrî*, nşr. Şevket Kerasniş el-Elbânî, Dımaşk-Beyrut: er-Risâletü'l-Âlemiyye, 1439/2018.

[320] İbn Kutluboğa, *Kitabu Takrîbi'l-garîb*: *(şerhu gairibi'l-ehadisi'l-vakıa fi şerhi Ebî Nasri'l-Akta ala muhtasari'l-Kuduri)*, London: İlmü'l-İlyai't-Türas ve'l-Hidemâti'r-Rakmiyye [International Library of Manucripts (ILM), 1438/2017.

[321] Bu baskı İbn Kutluboğa'nın temizlik, ibadet, muamelat ve çeşitli fıkıh konularına dair yirmi üç risalesini içermektedir. İbn Kutluboğa, *Mecmûʿatü resâili'l-Allâme Kasım b. Kutluboğa*, nşr. Abdülhamid Muhammed ed-Derviş, Abdülalim Muhammed ed-Derviş, Dımaşk, Beyrut: Darü'n-Nevâdir, 1434/2013.

[322] İbn Kutluboğa, *Hükmü'l-İslâm fi luhûmi'l-hayl*, nşr. Muhammed Hayr Ramazan Yûsuf, Beyrut 1994/1414.

[323] Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmiʿ*, VI, 187.

[324] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, vr. 312[b].

[325] A.y.

59.	*Raf'u'l-iştibah an mes'eleti'l-miyâh*	Fıkıh	Telif	Basılı[326]
60.	*el-Asl fi beyani'l-fasl ve'l-vasl*	Fıkıh	Telif	Basılı[327]
61.	*Şerhu'l-Müsâyere fi'l-ʿakâʾidi'l-münciye fi'l-âhire*	Kelam	Şerh	Basılı[328]
62.	*Garîbü'l-Kurʾân*	Tefsir	Telif	Basılı[329]
63.	*Hâşiye alâ Tefsîri'l-Beydâvî*	Tefsir	Şerh	Bulunamadı
64.	*Havâşî alâ Şerhi tasrîfi'l-İzzî li't-Taftazânî*	Dil	Şerh	Bulunamadı
65.	*Şerhu'l-Endülüsiyye fi'l-arûz*	Dil	Şerh	Bulunamadı[330]
66.	*Men yekfur ve lâ yeşʿur*	Muhtelif	Telif	Basılı[331]
67.	*Şerhu Mîzânü'n-nazar fi'l-mantık*	Mantık	Şerh	Bulunamadı[332]
68.	*Fudûlü'l-lisân*	-	-	Bulunamadı[333]
69.	*Tahrîru'l-inkâr fi cevâbi İbn Attâr*	-	-	Bulunamadı[334]

Tablo 22: Kasım b. Kutluboğa'nın Eserleri[335]

Yukarıdaki tablo İbn Kutluboğa'nın eser telifinde son derece üretken olduğunu göstermektedir. Memlük Kahire'sinin en fazla eser telif eden alimlerinden olan İbn Kutluboğa'nın hadis ve fıkıh ağırlıklı bir külliyat ortaya koyduğu görülmektedir. Hadis ilminin usul, tahrîc ve rical gibi uzmanlık gerektiren konularıyla ilgilenmiş, İbn Hacer ve Irâkî'nin hadis usulü eserlerine yazdığı hâşiyeler, çeşitli tahrîc ve rical eserleri ile hadis ilminde sahip olduğu yetkinliği ortaya koymuştur. İbn Kutluboğa'nın Memlük Kahire'sindeki Hanefîler içinde tahrîc türünde en fazla eser veren kişi olduğu görülmektedir.

[326] İbn Kutluboğa'nın temizlik, ibadet, muamelat ve çeşitli fıkıh konularına dair basılan yirmi üç risaleden biridir. İbn Kutluboğa, *Mecmûʿatü resâili'l-Allâme Kasım b. Kutluboğa*, s. 59-139.

[327] İbn Kutluboğa, *Mecmûʿatü resâili'l-Allâme Kasım b. Kutluboğa*, s. 318-42.

[328] Şu eserle birlikte basılmıştır: Muhammed b. Muhammed b. Ebî Bekr b. Ali b. Ebî Şerif Kemâleddin el-Makdîsî, *el-Müsâmere şerhü'l-Müsâyere fi'l-akâidi'l-münciye fi'l-âhire*, nşr. Mahmud Ömer ed-Dimyâtî, Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1423/2002.

[329] İbn Kutluboğa, *Garîbü'l-Kurʾân*, nşr. Abdülhamid Muhammed ed-Derviş, Beyrut: Dârü'n-Nevâdir, 1433/2012.

[330] 63-65 arasındaki 3 eser için bk. Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, vr. 312[b].

[331] İbn Kutluboğa, *Men yekfur ve lâ yeşʿur*, nşr. Abdülhamid Muhammed ed-Derviş, Beyrut: Darü'l-Muktebes, 1435/2014.

[332] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, vr. 312[b].

[333] Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmiʿ*, VI, 187.

[334] Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmiʿ*, VI, 187.

[335] Eserleri için ayrıca bk. İbn Kutluboğa, *Mecmûʿatü resâili'l-Allâme Kasım b. Kutluboğa*, (neşredenin girişi) s. 35-42

İbn Kutluboğa aynı zamanda Hanefî mezhebine hadis merkezli yöneltilen eleştirilere cevap mahiyetinde eserler kaleme almıştır. Yukarıda zikri geçen *el-Ecvibe ʿan iʿtirâz İbn Ebî Şeybe alâ Ebî Hanîfe fi'l-hadîs* ile Ebû Hanîfe'yi müdafaa etmek amacıyla yazdığı *Tebsiratü'n-nâkid fî keydi'l-hâsid* adlı eseri verilebilecek örneklerdendir. İbn Kutluboğa'nın Hanefî literatüre yaptığı katkılar da dikkat çekmektedir. Nitekim İbnü't-Türkmânî'nin *el-Cevherü'n-nakî* adlı eserini ihtisar edip düzenlemesi, Hârisî'nin *Müsnedü Ebî Hanîfe*'sini tertip etmesi, *el-İhtiyâr, el-Muhtasar*, Pezdevî'nin *Usûl*'ü gibi önemli ana metinlerin hadis tahrîclerini yapıp şerh yazması ve *Muvattâ*'ın İmam Muhammed rivayetine talik yazması onun bu hususta gayretinin somut örneklerindendir.

İbn Kutluboğa'nın çeşitli konular hakkında risale tarzı bir telif biçimini benimsediği görülür. Bu küçük çaplı eserlerinde dönemin tartışılan konuları, cevabı merak edilen soruları ve bunlara muhaddis ve fakih bir alimin nasıl cevaplar ürettiği okunabilir. Dönemin fetâvâ ve sualât literatürü hakkında çalışma yapmak isteyenlerin İbn Kutluboğa'dan bigâne kalamayacağı aşikardır.

İbn Kutluboğa birçok hocadan hadis dersi almıştır. İbn Hacer, Taceddin Ahmed el-Fergânî en-Numânî (ö. 834/1430), İbnü'l-Cezerî, Şihab el-Vâsıtî, Zeyn ez-Zerkeşî, Şemseddin el-Mısrî ve diğer birçok kimse onun hadis sema ettiği kimseler arasındadır.[336] Bununla birlikte İbn Kutluboğa'nın İbn Hacer'in en yakın talebelerinden olmasına rağmen Aynî'den ders aldığına dair herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Hatta İbn Kutluboğa'nın eser telif etmiş olan Hanefîleri dahil ettiği tabakatı *Tâcü't-terâcim*'de Aynî'ye yer vermediği görülmektedir. Bunda belki de hocası İbn Hacer ile Aynî arasındaki çekişmenin etkisi olduğu söylenebilir.

İbn Kutluboğa eser telifi itibarıyla son derece üretken bir alim olduğu gibi birçok kimseye hocalık yapan bir alimdir. Öyle ki dönemin ilişki ağlarında en fazla hocalık atfedilen Hanefî alimlerdendir. Hatîb Cevherî (ö. 900/1495), Sehâvî, Bedreddin el-Kâhirî (ö. 880/1475), İbnü't-Tolûnî, İbnü'ş-Şihne (ö. 921/1515) ve Burhâneddîn Bikâî (ö. 885/1480) ders verdiği alimlerden bazılarıdır.[337]

Dönemin önemli bir fıkıh ve hadis otoritesi olmasına rağmen (muhtemelen evlâdünnâstan olduğu için[338]) Baybars Medresesi hadis müderrisliği ve Cânıbek Medresesi şeyhliği gibi iki kısa süreli resmi görev dışında herhangi bir mansıp elde etmemiş olan İbn

[336] İbn Tolun, *el-Gurefü'l-aliyye*, II, 24.

[337] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, vr. 271[b], III, 57, 53, IV, 260.

[338] Ayrıntılı açıklamalar için birinci bölümün "Mansıplar ve Meslekler" başlığına bk.

Kutluboğa hayatının önemli bir bölümünü Eşrefiyye Dergâhında fakir bir derviş olarak geçirmiştir. 4 Rebîülâhir 879'da (18 Ağustos 1474) Kahire'de Deylemli ve Türklerin Mahallesi (Hâratu'd-Deylem ve'l-Etrâk) diye anılan yerde vefat etmiştir. Sonraki gün el-Mârdânî Camii'nde kalabalık bir cemaatle cenaze namazı kılınıp rivayetlerini bir araya getirdiği Ukbe b. Âmir el-Cühenî'nin kabrinin yanına defnedilmiştir.[339]

Değerlendirme

Yukarıdaki Hanefî alimlerin ilmî mesailerinin çoğunu hadis ilmine ayırmış oldukları ortadadır. Nitekim her birinin hadis eserlerinin olması, çeşitli hadis kitaplarını sema edip rivayet etmeleri, muhaddis ve hadis hafızı gibi ifadelerle zikredilmeleri bu durumu göstermektedir. Yine bu isimlerin Zehebî, Irâkî, İbn Hacer, Bulkînî gibi dönemin muhaddis alimleriyle hoca talebe ilişkisi içinde oldukları görülmektedir. Birçoğunun birbirleriyle arasında hoca talebe ilişkisi olmasına rağmen bazılarının bu hususta geri planda kaldığını söylemek mümkündür. Sözgelimi Halebî; İbn Balabân, İbnü't-Türkmânî ve Kureşî'ye hocalık yapmış olmasına rağmen bu isimlerin çağdaşı olan Moğultay b. Kılıç'ın kendisine talebelik yaptığına dair bir bilgiye rastlanmamıştır. Üstelik Halebî vefat ettiğinde Moğultay'ın kırk beş yaşında olduğu görülmektedir. Öte yandan İbn Kutluboğa'nın İbn Hacer'in en yakın talebelerinden olmasına rağmen Aynî'den ders aldığına dair herhangi bir bilgiye de ulaşılamamıştır. Burada alimlerin hususi durumlarının etkili olduğu söylenebilir. Sözgelimi Moğultay'ın sakin yapısı ve günlerce kapanıp eser telif etmeyi tercih etmesi onun birçok kimseyle hoca talebe ilişkisi içinde olmasına mâni olmuş, Aynî ise telif ettiği eserler ve aldığı görevler itibarıyla dönemin önemli bir alimi olmasına rağmen hocalık yapma yönüyle çağdaşı olan birçok Hanefî alimin gerisinde kalmıştır.

Yukarıdaki alimlerin bazılarının hadis ilmine dair birçok eser telif ettiği, kimilerinin ise çok fazla eseri olmasa da birçok alime hadis hocalığı yaptığı görülmektedir. Sözgelimi Şümünnî sadece altı eser telif etmesine rağmen Kahire'nin en fazla ders alınan hocaları arasındadır. Bununla birlikte elli küsür eser yazmış olan Moğultay ders verdiği kitle itibarıyla geniş bir çevreye ulaşabilmiş değildir. Bunda bazı alimlerin münzevi bir ilmî hayat tercihleri, kimi alimlerin de âlî isnadlara sahip olmaları sebebiyle birçok kimsenin kendisine rağbet etmesi etkili olabilmektedir. Öte yandan gerek eser telifi gerekse hocalık yapma yönünden zayıf kalsa da yazdığı bir eserle hadis ilmine önemli etki bırakan alimler de mevcuttur.

[339] Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi'*, VI, 189.

Sözgelimi İbn Balabân ve Zeylaî'nin eserleri ve ders verdiği kişi sayısı diğerlerine nazaran daha az olsa da bazı eserleriyle hadis ilmine önemli ölçüde katkıda bulunmuşlardır.

Farklı alanlarda birçok kitap telif etmiş olan ancak hadis ilmine dair bazı eserleriyle ön plana çıkan Hanefî alimlere de rastlamak mümkündür. Mesela Aynî fıkıh ve dile dair küçük çaplı birçok eser kaleme almış olmasına rağmen *Umdetü'l-kârî* adlı şerhi en önemli çalışması olup onun onlarca eserinden daha fazla bir hacme sahiptir.

Bu dönemde Hanefîler hadis şerhleri, tahrîcler, tabakat ve rical eserleri yazmış olsalar da klasik hadis usulü anlayışını benimsemiş oldukları söylenemez. Sözgelimi İbn Kutluboğa *Nüzhetü'n-nazar*'a yazdığı hâşiyesinde Hanefî usule bağlı kalmış, Kureşî *Hidâye*'deki hadisleri tahrîc ettiği *el-İnâye* adlı eserinde Hanefî hadis usulünü savunmuştur. İbnü't-Türkmânî her ne kadar İbnü's-Salâh'ın *Ulûmu'l-hadîs*'ini *el-Müntehab fî ulûmi'l-hadis* adlı eseriyle ihtisar etmiş olsa da *el-Cevherü'n-nakî*'de Hanefî usulünü savunmaktadır.

Dikkat edilmesi gereken hususlardan biri de eserlerin içeriğine bakmadan verilen hükümlerin problemli olabileceğidir. Sözgelimi Hanefî bir alimin cerh tadile dair açıklamalarda bulunması ya da *Kütüb-i Sitte*'den herhangi bir hadis kitabına şerh yazmış olmasından hareketle onun farklı bir Hanefî kimliğe sahip olduğunu söylemek hatalı bir hüküm olabilir. Nitekim Aynî *Sahîh-i Buhârî*'ye şerh yazmış olsa da mezhebine aykırı bulduğu çoğu yerde Buhârî'yi eleştirmekten çekinmemiştir.

Hiç şüphesiz bu dönemde muhaddis vasfıyla ön plana çıkan Hanefî alimler bu dokuz isimden ibaret değildir. İbnü's-Salâh'ın talebesi olan ve Kahire'de birçok kimseye hadis dersi veren İbnü'l-Muallim (ö. 714/1314),[340] yaptığı hadis tahrîcleri, yazdığı âli ve nazil hadis senedleriyle bilinen İbnü'l-Mühendis (ö. 733/1333) ve oğlu Abdullah (ö. 769/1367),[341] birçok hadis kitabının icazetine sahip olan ve İbn Hacer dahil birçok kimsenin kendisinden hadis dinlediği İbnü'l-Adîm (ö. 847/1444),[342] âli isnadlara sahip olan ve ölümüyle Buhârî senedini nazil hâle getiren Hanefî alim Ahmed b. Abdulkadir eş-Şâvî (ö. 884/1480),[343] Halebî'nin hadis ilmine yönelmesinde etkili olan ve *Kütüb-i sitte*'yi farklı hocalardan sema eden dayısı Menbîcî (ö. 719/1319),[344] İbn Hacer'den Ebû Yaʿla'nın *Müsned*'ini Sehavî'den *Sahih-i*

[340] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, II, 195-6.

[341] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, IV, 201-2, vr. 318[b].

[342] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, I, 265.

[343] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, I, 384.

[344] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, vr. 460[ba]

Buharî'yi sema eden Yusuf b. Ahmed el-Erzincânî (ö. 896/1490)[345] Kahire'nin Hanefî muhaddisleri arasındadır.

II. HADİS DIŞINDAKİ UZMANLIKLARIYLA TEMAYÜZ EDENLER

Aşağıda ele alınacak olan alimler fıkıh, dil, kelam vd. ilim dallarında ön plana çıkan isimlerden oluşmaktadır. Bu alimlerin bazıları her ne kadar hadis ilmine dair eser yazmış, hadis dersi vermiş ya da hadis sema etmiş olsa da farklı ilimlerdeki uzmanlıklarıyla bilinmekte ve çoğu zaman hadis dışındaki ilmî kimlikleriyle gündeme gelmektedir. Bu alimleri diğer Hanefî alimlerden ayıran bir özellik de her birinin dönemin ilişki ağında önemli bir karakter olmasıdır.[346] Aşağıdaki isimlerin bir kısmı her ne kadar farklı ilim dallarıyla gündeme gelmiş olsalar da hadis ilmine dair önemli eserler telif etmişler, ya da eserlerinde hadis usulü, cerh-tadil, rical ve hadis ilmindeki birçok konuya dair dikkat çekici izahlara yer vermişlerdir. Bununla birlikte aralarında hadis ilmiyle bağı zayıf olan alimler de yer almaktadır. Onların burada yer alma sebebi dönemin ön plana çıkan isimlerinden olmalarıdır. Memlük Kahire'si Hanefîlerini ele alan bir çalışmada bu isimlere de yer vermenin gerekli olduğu düşüncesinden hareketle bu kriter dikkate alınmıştır.

A. Serûcî (ö. 710/1310)

Serûcî nisbesiyle meşhur olan Ebü'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. İbrâhîm b. Abdilganî el-Harrânî es-Serûcî[347] 637/1239'da günümüz Şanlıurfa'sının Suruç ilçesinde dünyaya gelmiştir. Serûcî o dönemde Harran bölgesinde yaygın olan Hanbelî mezhebine mensuptu. İbn Kudâme'nin (ö. 620/1223) Hanbelî fıkhına dair *el-Mukniʿ* adlı eserini ezberlemişti. Ne zaman ve hangi vesileyle Hanefî mezhebine geçtiğine dair kesin bir bilgi olmasa da on beş yaşına kadar Hanbelî mezhebinde kaldığı, on beş yaşında Hılâtî (ö. 652/1254) ile onun meşhur eseri *Telhîs*'i okuduktan sonra Hanefî mezhebine geçtiği tahmin edilmektedir.[348] Hanefî olduktan sonra *Hidâye*'yi ezberlemiş, Necmeddin Ebu't-Tahir'den (ö. 711/1311) ders almış ve kızıyla evlenerek hocasıyla akrabalık bağı da kurmuştur. Nâsıriyye, Sâlihiyye, Süyûfiyye, Ezkeşiyye medreselerinde ve İbn Tolun Camii'nde ders veren Serûcî 691/1292'de Kahire kâdılkudâtı olmuştur. 696/1297'da Hüsâmeddin Lâçin hükümdar

[345] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, vr. 483ª.

[346] İlgili tabloya bakıldığında bu isimlerin en çok hocalık atfı alan alimlerden olduğu görülecektir. Canlı, *Memlük Kahiresi Hanefî Çevresi*, s. 94-6.

[347] Biyografisi için bk. Safedî, *Aʿyânü'l-asr*, I, 159-161; Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudiyye*, I, 123-9; İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-kâmine*, I, 103-5; İbn Tağrıberdî, *el-Menhelü's-sâfî*, I, 201-6; Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, I, 261-2.

[348] Serûcî, *el-Gâye fî şerhi'l-Hidâye*, I, 64 (neşredenin girişi).

olduğunda görevinden alınsa da iki yıl sonra Muhammed b. Kalavun'un tekrar yönetimi ele geçirmesiyle görevine iade edilmiştir. II. Baybars döneminde de kâdılkudâtlığa devam eden Serûcî, Muhammed b. Kalavun'un üçüncü saltanatında Baybars'ı destekledikleri gerekçesiyle diğer kâdılkudâtlarla birlikte 709/1310'da azledilmiştir. Serûcî bu duruma oldukça üzülmüş bunun üzerine bir de kendisinden sonra kâdılkudât olan Ebu'l-Hasen el-Harîrî (ö. 728/1328) kolluk kuvvetleriyle onu ikamet ettiği Sâlihiyye Medresesinden zorla çıkarınca büyük bir üzüntüye kapılmış ve bu üzüntü onun ölümüne sebep olmuştur.[349] 22 Rebîülâhir 710 (18 Eylül 1310) tarihinde vefat eden Serûcî, Karâfe Mezarlığı'nda İmam Şâfiî'nin kabri civarına defnedilmiştir.

Serûcî Kahire'de birçok önemli Hanefî alime hocalık yapmıştır. Nitekim Kutbüddîn Halebî (ö. 735/1335) *Sahîh-i Buhârî* şerhinde ondan alıntı yaparken Serûcî'nin Mısır'daki hocalık vasfını vurgulamaktadır.[350] İbn Balabân (ö. 739/1339), İbn Abdülhak el-Vâsıtî (ö. 744/1344), Ahmed b. Abdülkâdir el-Kaysî (ö. 749/1348), Osman b. İbrâhim et-Türkmânî (ö. 731/1331) ile oğulları Tâceddin İbnü't-Türkmânî (ö. 744/1344) ve Alâeddin İbnü't-Türkmânî (ö. 750/1349) ondan ders alan Hanefî alimlerdendir.[351]

Hanefî fıkhı ve özellikle de hilaf ilmindeki uzmanlığı ile bilinen Serûcî Maveraunnehir'deki fıkhî mirası Mısır ve Şam bölgesine aktaran kilit isimlerden biridir. Zira Memlük Kahire'sinde Hanefî mezhebinin ilk temsilcilerinden biri olan Serûcî'nin fıkıh ilmine dair senedi bu birikimi gösteren önemli bir örnektir. Kureşî'nin verdiği bu senedin şeması şöyledir:

[349] İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-kâmine*, I, 104.

[350] Kutbüddîn Halebî, *el-Bedrü'l-münîr*, I, 64.

[351] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, vr. 262[a], I, 212, 382.

Tablo 23: Serûcî'nin Ebû Hanîfe'ye Ulaşan Silsilesi[352]

Fıkıh, dil ve nahiv ilminde uzman olan Serûcî aynı zamanda hadis ilminde uzmanlık gerektiren konulara dair izahlarda bulunmuştur. Nitekim en önemli eseri olan *el-Gâye*, *el-Hidâye* şerhleri arasında hadislere dair ayrıntılı açıklamalarda bulunan ilk şerhtir. Serûcî bu eserinde *el-Hidâye*'deki hadislerin sened tahlillerine ve sıhhatine dair hükümlere yer vermiştir. Nitekim Kureşî de *el-Hidâye*'ye yapılan şerhlerde hadislerin göz ardı edildiğine ancak *el-Gâye*'nin bu konuda istisna olduğuna işaret etmektedir.[353] Ayrıca Temîmî de *el-Gâye*'de hadislerin illetlerine dair izahların yer aldığını vurgulamaktadır.[354] Eserin içeriğine

[352] Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudiyye*, I, 125.

[353] Kureşî, *el-İnâye*, 2[b].

[354] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, I, 261.

bakıldığında Serûcî'nin hadis kaynaklarına olan vukufiyetini görmek mümkündür. Hadislerin hangi kaynaklarda geçtiği, sıhhat durumu, gerekli yerlerde ravilerin cerh ve tadili eserin hemen her yerinde göze çarpacak düzeydedir.[355] Bu şerh sonraki Hanefî alimler nezdinde büyük rağbet görmüştür. Serûcî *el-Hidâye*'nin Kitâbü'l-eymân'a kadar olan kısmını şerh etmiş, İbnü'd-Deyrî (ö. 867/1463) ise Serûcî'nin şerhi üzerine bir tekmile yazarak Kitâbü's-siyer'in mürtedle ilgili bölümüne kadar getirmiştir.[356]

Aşağıda Serûcî'nin eserleri yer almaktadır.

Sıra	Eserin Adı	Alanı	Türü	Durumu
1.	*el-Gâye fî şerhi'l-Hidâye*	Fıkıh	Şerh	Basılı[357]
2.	*Edebü'l-kazâ*	Fıkıh	Telif	Basılı[358]
3.	*el-Müntehabü's-Süleymânî*	Fıkıh	Muhtasar	Yazma[359]
4.	*Tuhfetu'l-ashâb ve nüzhetu zevî'l-elbâb*	Muhtelif	Telif	Basılı[360]
5.	*Risâle fî kerâheti ekli lahmi'l-hayl*	Fıkıh	Telif	Yazma[361]
6.	*Nefehâtu'n-nesemât fî vusûli ihdâi's-sevâbi li'l-emvât*	Fıkıh	Telif	Basılı[362]
7.	*el-Hüccetü'l-vâzıḥa fî enne'l-besmelete leyset mine'l-Fâtiha*	Fıkıh	Telif	Bulunamadı
8.	*Şerhu'l-Ḳudûrî*	Fıkıh	Şerh	Bulunamadı
9.	*el-Fetâva's-Serûciyye*	Fıkıh	Telif	Bulunamadı
10.	*Menâsikü'l-hac*	Fıkıh	Telif	Bulunamadı

[355] Serûcî, *el-Gâye fî şerhi'l-Hidâye*, I, 9, 24, II, 83-4, IV, 363. Eser bir makaleye konu olmuştur: Karadağ, "Ebu'l-Abbâs es-Serûcî ve *el-Gâye fî Şerhi'l-Hidâye* Adlı Eseri", *GİBTÜ İslami İlimler Fakültesi Dergisi SIRAT*, Kasım 2021, 197-225.

[356] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, IV, 24. İbnü'd-Deyrî'nin bu tekmilesi *el-Gâye* ile neşredilmiştir (VII-XIV ciltler).

[357] Serûcî, *el-Gâye fî şerhi'l-Hidâye* nşr. Hasan b. Hamîd b. Hamâdî el-Cehdelî, Havallî: Esfar li-Neşr Nefisi'l-Kütüb ve'r-Resâili'l-İlmiyye; Mektebetü'l-İmam ez-Zehebi, 2021/1442.

[358] Eseri yüksek lisans tezinde ele alan Sıddîkî b. Muhammed Yâsîn dört nüshaya dayanarak neşretmiştir. Serûcî, *Kitâbü Edebi'l-kazâ*, nşr. Sıddîkî b. Muhammed Yasin, Beyrut: Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1997/1418. 735 s.

[359] Serûcî, *el-Müntehabü's-Süleymânî*, Süleymaniye Ktp., Cârullah Efendi, nr. 903, vr. 91-151.

[360] Eser hakkında bk. Güler, "Ahmed b. İbrâhîm es-Serûcî ve Tuhfetu'l-Ashâb ve Nuzhetu Zevîl-Elbâb Adlı Eseri", *Nüsha: Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, s. 189-228.

[361] Serûcî, *Risâle fî kerâheti ekli lahmi'l-hayl*, Dârü'l-kütübi'z-Zâhiriyye, nr. 2663; Eser ayrıca *Risâle fî ekli luhûmi'l-hayl* adıyla da Kastamonu İl Halk Ktp. nr. 37 Hk 1122/19'da bulunmaktadır.

[362] Bu eser bir makale ile neşredilmiştir: Habergetiren-Koçyiğit, "Ebu'l-Abbas es-Serûcî'nin Nefehâtu'n-Nesemât fî Vusûli İhdâi's-Sevâbi li'l-Emvât İsimli Risalesi -Tahrîc, Tahlil ve Tercüme", *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, VII/5 (2018), s. 760-781.

11.	*er-Red alâ İbn Teymiye*	-	Telif	Bulunamadı[363]

Tablo 24: Serûcî'nin Eserleri

Serûcî'nin fıkıh ağırlıklı eserler kaleme aldığı görülmektedir. Yukarıda görüleceği üzere hâkim, dava, mahkeme, taraflar, deliller ve prosedür gibi yargılama hukukunun temel konularını ele aldığı *Edebü'l-kazâ*, hocası Süleyman el-Ezraî'nin İmam Muhammed'e ait el-*Câmiʿu'l-kebîr*'e yazdığı *el-Vecîz* adlı eserinin muhtasarı olan *el-Müntehabü's-Süleymânî*, Arap dili ve edebiyatının yanı sıra hadis, tefsir, tarih, edebiyat tarihi, tıp, sosyoloji ve coğrafya gibi muhtelif konuları içeren çok yönlü bir eser olan *Tuhfetu'l-ashâb ve nüzhetu zevî'l-elbâb* adlı eserler kaleme almıştır.

Serûcî'nin eserlerinin önemli bir kısmı yaşadığı dönemde cereyan eden ilmî tartışmaları yansıtmaktadır. O yazdığı risâle tarzındaki küçük hacimli eserlerle dönemin güncel konularını ele almıştır. Sözgelimi *Risâle fî kerâheti ekli lahmi'l-hayl*, adlı eseri Şâfiî alim Necmeddin İbnü'r-Rifâʿa ile arasında geçen tartışma üzerine yazdığı bir risaledir. Adından da anlaşılacağı üzere Serûcî bu eserinde at eti yemenin mekruh olduğunu savunmaktadır. Diğer taraftan vefat eden kimseler için Kur'an okuma ve sevabını onlara bağışlama konusunu ele aldığı *Nefehâtu'n-nesemât fî vusûli ihdâi's-sevâbi li'l-emvât* adlı eseri ile İbn Teymiye'ye yazdığı reddiyesi döneminin güncel meselelerinden haberdar ettiği gibi bu konularda Serûcî'nin tavrını da gözler önüne sermektedir.[364] Besmelenin Fatiha suresinden olmadığını ispatladığı *el-Hüccetü'l-vâzıḥa fî enne'l-besmelete leyset mine'l-Fâtiha* adlı eseri de bu risalelere örnek verilebilir. Ayrıca *Şerhu'l-Ḳudûrî*, *el-Fetâva's-Serûciyye*, *Menâsikü'l-hac* adlı bazı eserler de Serûcî'ye nispet edilmiştir.

Serûcî'nin muhaddis tarafını *el-Gâye*'de görmek mümkün olsa da onun fakih yönünün daha ağır bastığını söylemek mümkündür. Nitekim *el-Gâye*'de işlenen konuların büyük bir bölümü fıkıh ilmiyle ilgili olduğu gibi yazdığı eserlerin hemen hepsinin fıkha dair olduğu görülmektedir.

[363] 7 -11 numara arasındaki 5 eser için bk. Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-ârifîn*, I, 104; Özel, "Serûcî", *DİA*, XXXVI, 573.

[364] Harranlı hemşerisi İbn Teymiye'ye reddiye yazan eski bir Hanbelî olması dikkat çekmektedir. Reddiyesinde insaflı ve son derce edepli bir dil kullandığı zikredilmekte, İbn Teymiye'nin de kendisine cevap mahiyetinde bir eser yazdığı ifade edilmektedir. Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, I, 262.

B. Tâceddin İbnü't-Türkmânî (ö. 744/1343)

Mardinli meşhur Türkmânî ailesine mensup olan Ahmed b. Osman b. İbrahim yukarıda ele alınan Ali b. Osman b. İbrahim'in ağabeyidir. Kardeşi Alâüddîn, kendisi ise Tâceddin lakaplarıyla anılan bu iki alim Kahire'nin önde gelen Hanefî alimlerindendir. 681/1283'te zilhicce ayının sonlarında dünyaya gelen Tâceddîn İbnü't-Türkmânî ilim ehli bir aileye mensup olması hasebiyle erken yaşta ilim elde etmeye başladı. Babası Fahreddin İbnü't-Türkmâni, Ebrekûhî, Ebu'l-Abbas İbnü'ş-Şihne gibi âlimlerden ders alarak fıkıh, Arap dili ve mantık ilimlerinde yetişti. Dimyâtî (ö. 705/1306), İbnü's-Savvâf (ö. 712/1312) gibi önemli muhaddislerden hadis sema edip hadis nakleden İbnü't-Türkmânî müderrislik yapmış, fetva vermiş ve kâdılkudât naibliği görevinde bulunmuştur. Yazısının güzelliği ve şiir yazma konusundaki yeteneği vurgulanan İbnü't-Türkmânî vakar sahibi ve faziletli bir kimse olarak zikredilmektedir.[365] İbnü't-Türkmânî çeşitli ilim dalına dair eser telif etmiş ancak eserlerinin bir kısmı yanlışlıkla kardeşine nispet edilmiştir. Aşağıdaki tabloda eserleri yer almaktadır:

Sıra	Eserin Adı	Alanı	Türü	Durumu
1.	*el-Kelâm alâ ehâdîsi'l-Hidâye*	Hadis	Şerh	Bulunamadı[366]
2.	*Kitâbü müşkilâti'l-Kudûrî*	Fıkıh	Şerh	Yazma[367]
3.	*Taʿlîka alâ Muhtasaru'l-Kudûrî*	Fıkıh	Şerh	Yazma[368]
4.	*Taʿlîka alâ Hulâsati'd-delâil fî tenkîhi'l-mesâil*	Fıkıh	Şerh	Yazma[369]
5.	*et-Taʿlîka ale'l-Mahsûl*	Fıkıh	Şerh	Bulunamadı[370]
6.	*Şerhu Muhtasari'l-Bâcî*	Fıkıh	Şerh	Bulunamadı[371]
7.	*Taʿlîka ale'l-Müntehab fî usûli fikhi'l-mezheb*	Fıkıh	Şerh	Bulunamadı[372]
8.	*Şerhu'l-Câmiʿi'l-kebîr*	Fıkıh	Şerh	Bulunamadı[373]
9.	*Şerhu'l-Hidâye*	Fıkıh	Şerh	Bulunamadı[374]

[365] Zehebî, *Muʿcemü'ş-şuyûh*, I, 75-6; Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudiyye*, I, 197-8; İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-kâmine*, I, 232-3; Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, I, 389-90.

[366] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, I, 390.

[367] Taceddin İbnü't-Türkmânî, *Kitâbu müşkilâti'l-Kudûrî*, Süleymaniye Kütüphanesi, Reisülküttab 00354.

[368] Taceddin İbnü't-Türkmânî, *Taʿlîka alâ Muhtasaru'l-Kudûrî*, Milli Kütüphane, Tokat Zile İlçe Halk Kütüphanesi 60 Zile 305.

[369] Taceddin İbnü't-Türkmânî, *Taʿlîka alâ Hulâsati'd-delâil fî tenkîhi'l-mesâil*, Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye 500/1. Yazmada *Taʿlîka*'nın İbnü't-Türkmânî'ye ait olduğu belirtilmemekle birlikte mukaddime ve eserin sonundaki bilgiler ona aidiyetini teyit etmektedir.

[370] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, I, 389.

[371] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, I, 389.

[372] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, I, 390.

[373] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, I, 390.

10.	*Mebsût fi'l-ferâiz*	Fıkıh	Telif	Bulunamadı[375]
11.	*Mutevessıt fi'l-ferâiz*	Fıkıh	Telif	Bulunamadı[376]
12.	*Şerhu'l-Maksadi'l-celîl fî ilmi'l-halîl*	Dil	Şerh	Yazma[377]
13.	*Şerhu'l-Mukarreb*	Dil	Şerh	Bulunamadı[378]
14.	*Şerhu'ş-Şemsiyye*	Mantık	Şerh	Yazma[379]
15.	*el-Ebhâsü'l-celiyye fî mes'eleti İbn Teymiyye*	Muhtelif	Telif	Bulunamadı[380]
16.	*Ahkâmü'r-rimâye*	Muhtelif	Telif	Bulunamadı[381]

Tablo 25: Tâceddîn İbnü't-Türkmânî'nin Eserleri

Yukarıdaki tablo Taceddin İbnü't-Türkmânî'nin eserlerinin fıkıh ağırlıklı olduğunu göstermektedir. Taceddin İbnü't-Türkmânî her ne kadar kardeşi gibi hadis usulü ve rical ilmine dair eser yazmış olmasa da onun önemli muhaddislerden hadis aldığı, *Hidâye* ve Kudûrî'nin *Muhtasar*'ı gibi fıkıh eserlerinde yer alan hadislerin tahrîcini yaptığı görülmektedir. Bununla birlikte bu hususların onu muhaddis ya da hadis ilminde uzman diye tanımlamak için yeterli olmadığını belirtmekte fayda vardır. Nitekim onun hadisçi yönünü ön plana çıkaran herhangi bir ifadeye de rastlanmamıştır.

Taceddin İbnü't-Türkmânî 744 yılında Cemaziyelevvel ayının başlarında (Eylül 1343) Kahire'de vefat etmiştir. Cenazesi babası Fahreddin İbnü't-Türkmânî'nin Bâbü'n-nasr dışındaki kabrinin yanına defnedilmiştir.

C. İtkânî (ö. 758/1357)

Tam adı Emir Kâtip b. Emir Ömer Ebû Hanîfe olan İtkânî 685/1286'da Türkistan'ın Fârâb şehrine bağlı olan İtkan kasabasında dünyaya geldi. Memleketinde fıkıh eğitimi aldı. Hanefî fıkhını iyi bilmesi sebebiyle Ebû Hanîfe lakabıyla anılan İtkânî adından anlaşılacağı üzere müstensihlik de yapmaktaydı. 717/1317 yılında Tüster'e gittiğinde Ahsîkesî'nin (ö. 644/1246-7) *el-Müntehab*'ına şerh yazdı. 720 yılında Dımaşk'a sonra Mısır'a ve ardından Bağdat'a gitti

---

[374] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, I, 390.

[375] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, I, 390.

[376] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, I, 390.

[377] Taceddin İbnü't-Türkmânî, *Şerhu'l-Maksadi'l-celîl fî ilmi'l-halîl*, Millet Kütüphanesi, Feyzullah Efendi 1653; İbnü'l-Hâcib'in *el-Maksadü'l-celîl fî ilmi'l-Ḫalîl* adlı aruz ilmine dair manzum eserinin şerhidir. Farklı isimlerle Taceddin İbnü't-Türkmânî'ye nispet edilmesi müellifin bu kitaba dair birden fazla eser yazdığı izlenimini vermektedir.

[378] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, I, 390; İbn Usfûr'un *el-Mukarrib fi'n-nahv* adlı eserinin şerhidir.

[379] Taceddin İbnü't-Türkmânî, *Şerhu'ş-Şemsiyye*, Bursa İnebey Kütüphanesi, Ulucami 2290.

[380] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, I, 390.

[381] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, I, 390.

ve Bağdat'ta kadılık yapıp Meşhed-i Ebî Hanîfe'de ders verdi. 747/1346'da Dımaşk'a ikinci kez geldi ve Zehebî'nin vefatıyla boşalan Zâhiriyye Darülhadisinde göreve başladı.

Birgün arkasında namaz kıldığı imamın intikal tekbirlerinde ellerini kaldırması üzerine namazın batıl olduğunu söylemiş Dımaşk'ta birçok alimin dahil olduğu bir tartışma başlatmıştır.[382] Mutaassıb bir Hanefî olduğu, Şafiîlere karşı oldukça sert davrandığı, kendini beğendiği ve sert bir üsluba sahip olduğu zikredilse de Temîmî bu ifadeleri İtkânî'ye yakıştırmamakta ve bu söylemlerin akranları tarafından söylenmesinin doğal olduğunu ifade etmektedir.[383] Dımaşk'ta yaşadığı bu olaydan sonra Emir Sargatmış kendisini Kahire'ye çağırmış ve onu yeni inşa ettirdiği meşhur Sargatmışiyye Medresesinde Hanefî müderrisliği görevine getirmiştir. İtkânî, Emir Sargatmış'ın kendisine gösterdiği ikram ve izzetten büyük bir memnuniyetle bahsetmektedir.[384]

Aşağıdaki tabloda İtkânî'nin eserleri yer almaktadır.[385]

Sıra	Eserin Adı	Alanı	Türü	Durumu
1.	*et-Tebyîn fî şerhi'l-Müntehab fî usûli'l-mezheb*	Fıkıh	Şerh	Basılı[386]
2.	*Gâyetü'l-beyân ve nâdiretü'l-akrân*	Fıkıh	Şerh	Basılı[387]
3.	*Risâle fî terki refʿi'l-yedeyn*	Fıkıh	Telif	Yazma[388]
4.	*ed-Dürer*	Fıkıh	Şiir	Yazma[389]
5.	*eş-Şâmil fî şerḥi Uṣûli'l-Pezdevî*	Fıkıh	Şerh	Yazma[390]
6.	*Kasidetü's-safâ' ve şerhuhu*	Dil	Telif	Yazma[391]
7.	*Verdetü'l-ervâh fi'l-esmâi'l-merviyye fi'l-*	Dil	Telif	Yazma[392]

[382] Ayrıntılı açıklamalar için "Hanefîlerin Birbiriyle Münasebetleri" başlığına bk.

[383] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye* II, 223.

[384] İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-kâmine*, I, 493-6; Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye* II, 221-4.

[385] İtkânî'ye nispet edilen yazmaların ülkemizdeki yazma eser kütüphanelerinde iki yüz elliye ulaştığı görülmektedir. Bunların büyük bir kısmı aynı eserlerin farklı nüshaları olsa da İtkânî ile ilgili çalışmak isteyen araştırmacıların yeterli kaynağa sahip olacağı aşikardır.

[386] İtkânî, *et-Tebyîn fî şerhi'l-Müntehab fî usûli'l-mezheb*, nşr. Sâbır Nâsır Mustafa Osman, Kuveyt: Vizâretü'l-Evkâf, 1420/1999.

[387] İtkânî, *Şerhü'l-hidâye: Gâyetü'l-beyân nâdiretü'z-zamân fî âhiri'l-evân*, işrâf Abdülʿâtî Muhyî Ahmed eş-Şarkavî, Kahire: İlm li-İhyai't-Türâs ve'l-Hidemâti'r-Rakmiyye; Havallî: Dârü'z-Ziyâ, 1444/2023.

[388] İtkânî, *Mukaddime fî terki refʿi'l-yed ʿinde'r-rükuʿ ve ʿinde refʿi'r-re's*, İstanbul Millet Kütüphanesi Ali Emiri Koleksiyonu, FE128/2.

[389] İtkânî, *ed-Dürer*, Süleymaniye Kütüphanesi, Laleli 1328/1.

[390] İtkânî, *eş-Şâmil fî şerhi Usûli'l-Pezdevî*, Süleymaniye Kütüphanesi, Carullah 500.

[391] İtkânî, *Kasîdetü's-safâ ve şerhuhu*, Milli Kütüphane, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu 2040.

	müenneseti's-semâ'iyye			
8.	*el-Lübâb fî ilmi'l-hisâb*	Matematik	Telif	Yazma[393]
9.	*el-Mûcizâtü'n-necîbiyye şerhu'r-Risaleti'l-alâiyye*	Matematik	Şerh	Yazma[394]

Tablo 26: İtkânî'nin Eserleri

Yukarıdaki tablodan anlaşılacağı üzere İtkânî fıkıh alanında daha fazla eser telif etmiş, Arap dili ve matematik konularına da eğilmiştir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla onun hadis ilmine dair eseri yoktur. Muvatta'ın İmam Muhammed rivayetini nazil bir isnadla naklettiği dışında hadis ilmine dair bir eğilimi de bilinmemektedir.[395] Ayrıca intikal tekbirlerinde elleri kaldırmanın namazı bozduğuna dair zikrettiği Mekhûl en-Nesefî (ö. 318/930) rivayetinin de son derece zayıf veya uydurma olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim İbnü'l-Cevzî'nin *Mevzû'ât*'ında aynı ifadelerin yer aldığı hadislerin senedinde Muhammed b. Ukkâşe adlı hadis uyduran bir ravi olduğu ve bu rivayetlerin uydurma olduğu zikredilmektedir.[396] İtkânî'nin başta Tahâvî olmak üzere birçok Hanefî alimin konuyla ilgili delil olarak zikrettiği sahih hadislere[397] müracaat etmek yerine böyle bir rivayetin ardına düşmesi ve eserinde hadisin senedine dair yeterli açıklamada bulunmaması onun hadis ilminde yeterince uzman bir alim olmadığını göstermektedir.

Hanefî fıkhı, Arap dili ve şiirdeki uzmanlığı ile çeşitli ilmî yeteneklere sahip olan İtkânî 758 yılında Şevval ayının on birinde (27 Eylül 1357) Mısır'da yetmiş üç yaşındayken vefat etmiştir.[398]

D. Sirâcüddîn el-Hindî el-Gaznevî (ö. 773/1372)

Kahire'nin önde gelen Hanefî alimlerinden biri de Hindistan ya da Gazne taraflarından gelip Kahire'ye yerleşen Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. İshak b. Ahmed el-Gaznevî'dir. Fıkıh

---

[392] İtkânî, *Verdetü'l-ervâh fi'l-esmâi'l-merviyye fi'l-müenneseti's-semâ'iyye*, Süleymaniye Kütüphanesi, Lala İsmail 706/23.

[393] İtkânî, *el-Lübâb fî ilmi'l-hisâb*, Süleymaniye Kütüphanesi, Yeni Cami 301/6.

[394] İtkânî, *el-Mûcizâtü'n-necîbiyye şerhu'r-Risâleti'l-alâiyye,* Topkapı Sarayı Kütüphanesi, Ahmed III Kitaplığı 3117.

[395] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye,* II, 222.

[396] İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzû'ât,* II, 96-8.

[397] Tirmizî, "Salat", 191; Ebû Dâvud, "Salat", 119; Nesâî, "Salat" 66; Tahâvî, *Şerhu me'âni'l-âsâr,* I, 224; Konuyla ilgili ayrıntılı açıklama için bk. Güler, *Zâhirî Muhaddislerle Hanefî Fakihleri Arasındaki Münakaşalar ve İhtilaf Sebepleri,* s. 80-95; Aydın, "Namazda Ellerin Kaldırılmasına Dair Rivâyetlerin İsnad Açısından Değerlendirilmesi", *Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* s. 1-46.

[398] İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-kâmine,* I, 496.

ilmini Vecîhüddin er-Râzî, Sirâcüddîn es-Sekafî, Şemseddin el-Hatîb ed-Dûlî ve Rükneddin el-Bedvânî gibi memleketindeki önde gelen Hanefî alimlerden alan Sirâcüddîn el-Hindî hacca gidip Hızır b. Ali el-Erbîlî'den (ö. 730/1329) ders almıştır. Kutbüddîn el-Kastallânî'den hadis dinlemiş ve 740/1340 yılında otuz altı yaşında Kahire'ye gelmiştir. Kahire'de Ahmed b. Mansûr el-Cevherî'den hadis sema etmiş, Zeynüddin el-Bistâmî (ö. 771/1369) ve İbnü't-Türkmânî'ye (ö. 750/1349) mülazemet etmiştir. Geniş ilmî birikimi ve diğer birçok meziyeti ile dikkat çeken Sirâcüddîn el-Hindî, İbnü't-Türkmânî'ye kadı vekilliği yaptığı gibi kazaskerlik görevini de elde etmiştir. 769/1368'de Cemaleddîn İbnü't-Türkmânî'nin vefatıyla Hanefî kâdılkudâtlığına, Zeynüddin el-Bistâmî'nin ölümü üzerine ise İbn Tolun Camii müderrisliğine gelmiştir.[399]

Sirâcüddîn el-Hindî emir ve devlet adamları tarafından sözü dinlenen bir alimdir. Nitekim yaşadığı dönemde siyasi ve sosyal birçok önemli olaya dahil olmuştur. Özellikle kendisinden oldukça çekinilen ve korkulan bir devlet adamı olan Emir Olcay'ın vakıf mallarına el koyma teşebbüsüne sert biçimde karşı çıkmasından birçok alim övgüyle bahsetmektedir. [400] Ayrıca Hanefî kâdılkudâtların bazı hususlarda Şâfiî kâdılkudâtlarla eşit haklara sahip olması için birtakım girişimlerde bulunmuş ancak kısa bir süre sonra isteğini gerçekleştiremeden hastalanıp vefat etmiştir.[401]

Fıkıh, fıkıh usulü, nahiv, meânî ve beyan ilimlerinde uzmanlığı vurgulanan Sirâcüddîn el-Hindî'nin eserleri aşağıda yer almaktadır:

Sıra	Eserin Adı	Alanı	Türü	Durumu
1.	*el-Gurretü'l-münîfe fî tahkîki baʿzı mesâili'l-İmam Ebî Hanife*	Fıkıh	Telif	Basılı[402]
2.	*Kâşifu Meʿâni'l-Bedîʿ*	Fıkıh	Şerh	Yazma[403]
3.	*Zübdetü'l-ahkâm fî ihtilâfî mezâhibi'l-eimmeti'l-erbaʿati'l-a'lâm*	Fıkıh	Telif	Basılı[404]
4.	*Fetâvâ el-Hindiyye*	Fıkıh	Telif	Yazma[405]

[399] İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-kâmine*, IV, 182-3; İbn Tolun, *el-Gurefü'l-aliyye*, I, 777-84.

[400] İbn Tolun, *el-Gurefü'l-aliyye*, I, 780.

[401] İbn İyas, *Bedâiu'z-zuhûr*, I (2), 105-6.

[402] Sirâcüddîn el-Hindî, *el-Gurretü'l-münîfe fî tahkîki baʿzı mesâili'l-İmam Ebî Hanife,* allake aleyh Muhammed Zahid b. el-Hasan el-Kevseri, Kahire: Matbaatü's-Saade, 1370/1950.

[403] Sirâcüddîn el-Hindî, *Kâşifu Meʿâni'l-Bedîʿ*, Süleymaniye Kütüphanesi, Kılıç Ali Paşa 301.

[404] Sirâcüddîn el-Hindî, *Zübdetü'l-ahkâm fî ihtilâfî mezâhibi'l-eimmeti'l-erbaʿati'l-a'lâm,* iʿtena bih Muhammed b. Abdülhadi el-Hurse, Dımaşk: Müessesetü'r-Risale, 1438/2017.

5.	*Bahrü'r-rivâye ve'd-dirâye fî tevşîhi'l-Hidâye*	Fıkıh	Şerh	Yazma[406]
6.	*Şerḥu'l-Gaznevî ale'l-Muğnî*	Fıkıh	Şerh	Basılı[407]
7.	*Şibliyyü'l-ferâiz*	Fıkıh	Telif	Yazma[408]
8.	*Mes'eletü'l-kefâet*	Fıkıh	Telif	Yazma[409]
9.	*Muhtasaru't-Telhîs*	Fıkıh	İhtisar	Bulunamadı[410]
10.	*Şerhu'z-Ziyâdât*	Fıkıh	Şerh	Bulunamadı[411]
11.	*Şerhu Akîdeti'l-İmam et-Tahâvî*	Kelam	Şerh	Basılı[412]
12.	*Şerhu Tâ'iyyeti İbni'l-Fârız*	Tasavvuf	Şerh	Bulunamadı[413]
13.	*Levâihu'l-envâr fi'r-redd alâ men enkera ale'l-ârifîn letâife'l-esrâr*	Tasavvuf	Telif	Yazma[414]

Tablo 27: Sirâcüddîn el-Hindî el-Gaznevî'nin Eserleri

Sirâcüddîn el-Hindî fıkıh merkezli çalışmalar kaleme almış olsa da Emir Sargatmış'ın isteği üzerine telif ettiği *el-Gurretü'l-münîfe* adlı eserinde Hanefîlerin ibâdât, muâmelât ve ukubâtın çeşitli konularında öne sürdükleri delilleri sıralarken hadislere ve bu hadislerin sıhhati hakkında verilen hükümlere de yer vermektedir.[415] Bununla birlikte tespit edilebildiği kadarıyla hadis ilmine dair herhangi bir eser telif etmemiş ve kendisiyle ilgili hadis ilmine dair bir uzmanlığa da işaret edilmemiştir. Uzak diyarlardan Kahire'ye gelip önemli mansıplara gelen ve Kahire'nin en fazla ders veren Hanefî alimleri arasında yerini alan Sirâcüddîn el-Hindî 7 Receb 773 (14 Ocak 1372) tarihinde Kahire'de vefat etmiştir.

---

405 Sirâcüddîn el-Hindî, *Fetâvâ el-Hindiyye*, Milli Kütüphane, Nevşehir Damad İbrahim Paşa İl Halk Kütüphanesi 50 Damad 103/1.

406 Sirâcüddîn el-Hindî, *Bahrü'r-rivâye ve'd-dirâye fî tevşîhi'l-Hidâye*, Süleymaniye Kütüphanesi, Kadızâde Mehmed 208.

407 Sirâcüddîn el-Hindî, *Şerḥu'l-Gaznevî ale'l-Muğnî*, nşr. Sâteryâ Efendi Zeyn, Muhammed Ahmed Kûlî, Mekke: Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi, 1406-7/1986-7.

408 Sirâcüddîn el-Hindî, *Şibliyyü'l-ferâiz*, Milli Kütüphane, Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi 4456/2.

409 Sirâcüddîn el-Hindî, *Mes'eletü'l-kefâet*, Beyazıt Kütüphanesi, Veliyyüddin Efendi V3288/9.

410 Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, vr. 295^{b}.

411 Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, vr. 295^{b}

412 Sirâcüddîn el-Hindî, *Şerhu Akîdeti'l-İmam et-Tahâvî*, nşr. Hâzim Geylâni, Muhammed Abdülkadir Nassâr, Kahire: Dâratü'l-Keraz, 2009.

413 Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, vr. 295^{b}.

414 Sirâcüddîn el-Hindî, *Levâihu'l-envâr fi'r-redd alâ men enkera ale'l-ârifîn letâife'l-esrâr*, Süleymaniye Kütüphanesi, Cârullah 2070/5.

415 Sirâcüddîn el-Hindî, *el-Gurretü'l-münîfe*, s. 27, 28, 30, 56, 64, 133, 139, 144.

E. Bâbertî (ö. 786/1384)

Bayburt'a nisbetle Bâbertî diye meşhur olan Ekmelüddîn Muhammed b. Mahmud b. Ahmed el-Bâbertî el-Mısrî 710'lu yıllarda (1310'lar) Bayburt'ta doğdu.[416] İlk eğitimini memleketinde alan Babertî önce Mardin'e ardından Halep'e gitti. Halep'te Kadı Nâsiruddîn b. Adîm'in vesilesiyle Sâviciyye Medresesinde[417] kaldı ve orada eğitim aldı. Otuzlu yaşlarında (740/1340 dolayları) Kahire'ye geldi ve burada Ebû Hayyân el-Endelüsî (ö. 745/1344), Şemseddin Isfahânî (ö. 749/1349), Kıvâmuddîn el-Kâkî (ö. 749/1348), İbn Abdilhâdî (ö. 744/1343) ve ed-Dilâsî (ö. 756/1355) gibi alimlerden ders aldı. Bâbertî'nin Kıvâmuddîn el-Kâkî vasıtasıyla mensup olduğu ilmî silsileye de işaret etmekte fayda vardır.

Güçlü kişiliği, gayreti, heybeti ve dürüstlüğü yer yer vurgulanan Bâbertî, Emir Şeyhu ile yakınlığı sayesinde Sultan Berkûk döneminde büyük bir itibar elde etti. Devlet kademelerindeki birçok kimsenin kendisine olan teveccühüne rağmen resmî ve bürokratik görevlere mesafeli durdu. Öyle ki defalarca kendisine teklif edilen kadılık görevini reddetti. Bunun yerine eğitim-öğretime ağırlık veren Bâbertî ömrünün sonuna kadar Emir Şeyhu'nun vakfettiği Şeyhûniyye Hankahında[418] ders verip vakıf nâzırlığı yaptı.[419] Sultan Berkûk ve devlet erkanının ona gösterdiği tazim ve ihtirama İbn Hacer de şahit olmuştur:

> "Zahir Berkûk ona büyük bir saygı içindeydi. Öyle ki Berkûk Şeyhuniyye Hankahına uğrar, Bâbertî çıkana kadar kapısında bekler, geldiğinde ise birlikte yolda giderken konuşurlardı. Bu ihtiram Bâbertî'nin vefatına kadar devam etti. Cenazesine sultan ve emirler geldi. Sultan onun naaşını taşımak istese de emirler buna engel oldu. Emir Aytemiş, Emir Ahmed b. Yelboğa, Nâib Sûdûn ve diğer ileri gelenler naaşını taşıdılar."[420]

Aynî, Sultan Berkûk'un Babertî'yi sağına Bulkînî'yi (ö. 805/1403) ise soluna alacak şekilde oturma düzeni aldığını zikreder.[421] Normalde tüm kâdılkudâtların üstünde bir mertebeye sahip olan Şâfiî kâdılkudâtı sultanın sağında olması gerekirken Hanefî kâdılkudâtı bile olmayan Babertî kendisine duyulan saygı sebebiyle böyle bir muameleye mazhar

---

[416] Babertî nisbesini Bayburt sebebiyle aldığına dair izahlar için bk. Zirikli, *el-Aʿlâm*, VII, 42; Kumbasar, "Ekmelüddin Bâbertî ve Ebû Hanîfe ile İlgili Bir Risalesi", s. 242-3.

[417] Cemâleddin Sâvicî'nin Halep'te inşa ettirdiği medresedir. bk. Nuaymî, *ed-Dâris*, I, 208.

[418] Şeyhûniyye Medresesi/Hankahı için "Şeyhûniyye Hankahı" başlığına bk.

[419] İbn Tolun, *el-Gurefü'l-aliyye*, II, 313-4; Ayrıca bk. İbn Hacer, *İnbâü'l-gumr*, I, 298; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, s. 276-7; Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, 406[b]-407[b].

[420] İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-kâmine*, VI, 1.

[421] Aynî, *Ikdü'l-cümân*, vr. 133.

olmuştur. 786 senesinde Ramazan ayının on dokuzunda cuma günü (4 Kasım 1384) müderrisi olduğu Şeyhûniyye Hankahında vefat eden Bâbertî bu hankaha defnedilmiştir.[422]

Bâbertî, Memlükler dönemi Kahire'sinin en etkili Hanefî alimlerinden biridir. Öyle ki yapılan taramalar neticesinde dönemin en çok hocalık atfı alan Hanefî alimi olduğu sonucuna varılmıştır. Dönemin ilişki ağlarını gösteren tablo bunu açık bir şekilde göstermektedir.[423] Ayrıca dönemin önemli Hanefî simalarının büyük bir kısmı Bâbertî'nin tedrisinden geçmiştir. Sözgelimi aşağıda ismi geçen Sirâcüddîn Ömer b. Ali'nin (ö. 829/1426) Kâriulhidâye lakabıyla anılmasında Bâbertî'nin etkisi vardır. Zira *Hidâye*'yi Bâbertî'den on altı defa okuduğu ve bu konuda hocasından daha yetenekli bir duruma geldiği için bu lakaba sahip olmuştur.[424]

Yine meşhur Alâüddin İbnü't-Türkmânî'nin (ö. 750/1349) torunu olan Muhammed b. Abdullah b. Ali et-Türkmânî (ö. 776/1375) Bâbertî'ye mülazemet etmiş, tarihçi İbnü'l-Furât'ın (ö. 807/1405) oğlu ve Mısır diyarının isnadı diye bilinen İbnü'l-Furât Abdurrahim b. Muhammed el-Kâhirî (ö. 851/1448) Bâbertî'den ders almıştır.[425] Öte yandan Kahire'ye başka memleketlerden gelenler de Bâbertî'ye uğrayıp ondan istifade etmişlerdir. Nitekim Bursa'dan Molla Fenârî (ö. 834/1431), Anadolu'nun İbn Sînâ'sı diye anılan Konyalı hekim Hacı Paşa er-Rûmî (ö. 827/1424) ve meşhur alim Seyyid Şerif Cürcânî (ö. 816/1413) Anadolu'dan Kahire'ye geldiklerinde Şeyhûniyye Hankahında Bâbertî'den dinî ve aklî ilimleri okumuşlardır. Hacı Paşa er-Rûmî keskin zekâsı ve çalışkanlığı ile Bâbertî'nin takdirini kazanmıştır.[426]

Bâbertî sahip olduğu hocalık vasfının yanında telif ettiği eserlerle de ön plana çıkmış Hanefî bir alimdir. Aşağıdaki tabloda telif ettiği eserler yer almaktadır:

Sıra	Eserin Adı	Alanı	Türü	Durumu
1.	*Tuhfetü'l-ebrâr fî şerhi Meşâriki'l-envâr*	Hadis	Şerh	Yazma[427]
2.	*el-İnâye şerhu'l-Hidâye*	Fıkıh	Şerh	Basılı[428]

[422] İbn Tolun, *el-Gurefü'l-aliyye*, II, 315

[423] Bâbertî'nin ilişki ağları içindeki yeri için bk. Canlı, *Memlük Kahiresi Hanefî Çevresi,* s. 95.

[424] Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi'*, VI, 109.

[425] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, IV, 330, vr. 363[b].

[426] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, vr. 350[a], III, 22; Sehâvî, *ed-Dav'u'l-lâmi'*, V, 328.

[427] Bâbertî, *Tuhfetü'l-ebrâr fî şerhi Meşâriki'l-envâr*, Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih 987.

3.	*er-Rudûd ve'n-nukûd şerhu Muhtasari İbn Hâcib*	Fıkıh	Şerh	Basılı[429]
4.	*et-Takrîr li-Usûli Fahri'l-İslâm el-Pezdevî*	Fıkıh	Şerh	Basılı[430]
5.	*el-Envâr fî şerhi'l-Menâr*	Fıkıh	Şerh	Yazma[431]
6.	*Şerhu'l-Ferâizi's-Sirâciyye*	Fıkıh	Şerh	Yazma[432]
7.	*Hulâsatu'l-fetâvâ*	Fıkıh	Telif	Yazma[433]
8.	*en-Nüketü'z-zarîfe fi tercîhi mezhebi Ebî Hanîfe*	Fıkıh	Telif	Basılı[434]
9.	*Şerhu Telhîsi'l-Câmii'l-kebîr*	Fıkıh	Şerh	Yazma[435]
10.	*Şerhu Menşei'n-nazar fî ilmi'l-hilâf*	Fıkıh	Şerh	Bulunamadı[436]
11.	*İʿtirâdâtü Cemâlüddîn ale'l-Mecmaʿ ve şerhuhu meʿa ecvibetih*	Fıkıh	Şerh	Yazma[437]
12.	*el-İntisâr li-eimmeti'l-ahyâr*	Fıkıh	Telif	Yazma[438]
13.	*er-Risâletü'n-nadra li-mezhebi'l-İmâm Ebî Hanîfe*	Fıkıh	Telif	Yazma[439]
14.	*Erbaʿ ve hamsûne farîza*	Fıkıh	Telif	Yazma[440]
15.	*el-İrşâd fî şerhi'l-Fıkhi'l-ekber*	Kelam[441]	Şerh	Yazma[442]
16.	*Şerhu Vasiyyeti'l-İmâm Ebî Hanîfe*	Kelam	Şerh	Basılı[443]

[428] Bâbertî, *el-İnâye şerhu'l-Hidâye*, nşr. Amr b. Mahrûs, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1428/2007.

[429] Bâbertî, *er-Rudûd ve'n-nukûd*, nşr. Dayfullah b. Sâlîh el-Umeri, Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 1426/2005.

[430] Bâbertî, *et-Takrîr li-Usûli Fahri'l-İslâm el-Pezdevî*, nşr. Abdusselâm Subhî Hâmid, Kuveyt: Vizâretü'l-Evkâf ve'ş-Şuûni'l-İslâmî, 2005.

[431] Bâbertî, *el-Envâr fî Şerhi Menâr*, Süleymaniye Kütüphanesi, Kasidecizâde 187; Yeni Cami 337; Şehid Ali Paşa 652; Cârullah 537.

[432] Bâbertî, *Şerhu'l-Ferâizi's-Sirâciyye*, Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa 1106/1; Kayseri İl Halk Kütüphanesi, Raşid Efendi 564.

[433] Bâbertî, *Hulâsatu'l-Fetâvâ*, Süleymâniye Kütüphanesi, Rüstempaşa. 146, 147, 177.

[434] Bâbertî, *en-Nüketü'z-zarîfe fi tercîhi mezhebi Ebî Hanîfe*, nşr. Belt el-Hasan Ömer, Riyâd: Câmiʿatu'l-Melik Suûd Yayınları, 1998.

[435] Bâbertî, *Şerhu Telhîsi'l-Câmii'l-kebîr*, Süleymaniye Kütüphanesi, Laleli 964.

[436] Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, II, 1861.

[437] Bâbertî, *İʿtirâdâtü Cemâlüddîn ale'l-Mecmaʿ ve şerhuhu meʿa ecvibetih*, Millet Kütüphanesi, Feyzullah Efendi 2128.

[438] Bâbertî, *el-İntisâr li-eimmeti'l-ahyâr*, Millet Kütüphanesi, Feyzullah Efendi 2128.

[439] Bâbertî, *er-Risâletü'n-nadrâ li-mezhebi'l-İmâm Ebî Hanîfe*, Almanya Leipzig Kütüphanesi 707/1.

[440] Bâbertî, *Erbaʿ ve hamsûne farîza*, Amasya Beyazıt İl Halk Kütüphanesi, 05 Ba 1519/3.

[441] Bâbertî'ye nispet edilip basılan ancak ona ait olmadığı tespit edilen bir eser için bk. İhsan Timür, "Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye'nin Ekmelüddîn el-Bâbertî'ye Nispeti Meselesi", *Amasya İlahiyat Dergisi*, Haziran 2022, sayı: 18, 359-394.

[442] Bâbertî, *el-İrşâd fî şerhi Fıkhı'l-ekber*, Ayasofya Kütüphanesi 1384; Mehmed Aga Camii 71; Hacı Mahmut Efendi 1/13; Amasya Beyazıt İl Halk Kütüphanesi 1551/4.

17.	*Şerhu Tecrîdi'l-akâid*	Kelam	Şerh	Yazma[444]
18.	*Şerhu Umdetü'l-akâid*	Kelam	Şerh	Yazma[445]
19.	*Şerhu'l-Mekâsıd*	Kelam	Şerh	Yazma[446]
20.	*Risâle fî beyâni'l-mezâhibi'l-bâtıle*	Kelam	Telif	Yazma[447]
21.	*Hâşiye alâ tefsîri'l-Keşşâf*	Tefsir	Şerh	Yazma[448]
22.	*Risâle alâ tefsîri kavlihî Teâlâ: in tetûbâ ilallah*	Tefsir	Telif	Yazma[449]
23.	*Risâle fî tefsîri kavlihî Teâlâ: velev lâ fadlullahi aleyh*	Tefsir	Telif	Yazma[450]
24.	*Risâle fî âyetin min sureti'l-Hadîd*	Tefsir	Telif	Yazma[451]
25.	*Risâle fî baʿdi letâifi sûreti'l-İhlâs*	Tefsir	Telif	Yazma[452]
26.	*el-Fark beyne'l-inzel ve'l-menzûl*	Tefsir	Telif	Yazma[453]
27.	*Şerhu't-Telhîs*	Dil	Şerh	Basılı[454]
28.	*Şerhu Elfiye li'bni Mutiʿ*	Dil	Şerh	Yok[455]
29.	*Şerhu'ş-Şâtıbiyye*	Kıraat	Şerh	Yazma[456]
30.	*Risâle fî tarifi'r-rûh ve'l-kalb ve'n-nefs ve's-sır*	Tasavvuf	Telif	Yazma[457]
31.	*Risâle fi kelimâti'l-kudsiyye*	Tasavvuf	Telif	Yazma[458]
32.	*Hikmetü'l-avez/furûd*	-	Telif	Yazma[459]

[443] Bâbertî, *Şerhu Vasiyyeti'l-İmâm Ebî Hanîfe*, nşr. Muhammed el-Âyidî-Hamza Muhammed Vesîm el-Bekrî, Beyrût: Dâru'l-Feth, 2009.

[444] Bâbertî, *Şerhu Tecrîdi'l-akâid*, Nûruosmaniye Yazma Eserler Koleksiyonu 2160; Süleymaniye Kütüphanesi, İsmihan Sultan 429/9.

[445] Bâbertî, *Şerhu Umdeti'l-akâid*, Süleymaniye Kütüphanesi, Amcazâde Hüseyin Paşa 313/2.

[446] Bâbertî, *el-Maksad fi'l-Kelâm*, Süleymaniye Kütüphanesi, Pertev Paşa 64, Şehid Ali Paşa 171; Ayasofya, 1384/1.

[447] Bâbertî, *Risâle fî beyâni'l-mezâhibi'l-bâtıle*, Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Beşir Ağa 656, Reisü'l-Küttâb Mustafa Efendi 119, Lala İsmail 706, Hüsnü Paşa 771/9, Şehid Ali Paşa 2732/4; Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi 976/4.

[448] Bâbertî, *Hâşiye alâ tefsîri Keşşâf*, Süleymaniye Kütüphanesi, Karaçelebizâde 30, Carullah 198, Veliyüddin Efendi 301, Çorlulu Ali Paşa 74/1.

[449] Bâbertî, *Risâle alâ tefsîri kavlihi Teâlâ: İn tetûbâ ilallah*, Ayasofya Kütüphanesi 1384, 4800.

[450] Bâbertî, *Risâle alâ tefsîri kavlihi Teâlâ: velev la fadlullahi aleyh*, Ayasofya Kütüphanesi 1384, 4800.

[451] Bâbertî, *Risâle fî âyetin min sureti'l-Hadîd*, Ayasofya Kütüphanesi 1384, v. 69-73; 4800, vr. 12-14.

[452] Bâbertî, *Risâle fî baʿdi letâifi sûreti'l-İhlâs*, Ayasofya Kütüphanesi 1384, 4800.

[453] Bâbertî, el-Fark Beyne'l-İnzel ve'l-Menzûl, Milli Kütüphane, Yazmalar Koleksiyonu. A 1321/6.

[454] Bâbertî, *Şerhu't-Telhîs*, nşr. Muhammed Mustafa Ramazan, Trablus: el-Menşeetü'l-Âmme, 1983.

[455] İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, 277; Ziriklî, *el-Aʿlâm*, VII, 42.

[456] Bâbertî, *Şerhu'ş-Şâtıbiyye*, Tâif: Mektebetü Abdullah b. Abbâs, 3137.

[457] Bâbertî, *Risâle fî tarifi'r-rûh ve'l-kalb ve'n-nefs ve's-sır*, Süleymaniye Kütüphanesi, Laleli 3711.

[458] Bâbertî, *Risâle fi kelimâti'l-kudsiyye*, Amasya Beyazıt İl Halk Kütüphanesi. 05 Ba 1133/1.

[459] Bâbertî, *Hikmetü'l-avez*, Süleymaniye Kütüphanesi, Hekimoğlu Ali Paşa ve Câmii 098, vr. 33-49.

Tablo 28: Bâbertî'nin Eserleri

Tabloda göze çarpan en önemli husus Bâbertî'nin hadis ilmine dair sadece bir esere sahip olmasıdır. Görüldüğü gibi eserleri daha çok fıkıh alanında yoğunlaşmaktadır. Nitekim hakkında zikredilen ifadeler de onun fıkıhçı yönünü ön plana çıkarmaktadır. Ayrıca İbn Hacer onun pek hadis rivayet etmediğine işaret etmekte,[460] Kevserî ise Hanefî hafız ve muhaddisleri zikrettiği eserinde Bâbertî'ye yer vermemektedir.[461] Diğer taraftan Bâbertî'nin tek hadis eseri olan *Tuhfetü'l-ebrâr*'ı ele alan bir çalışma Bâbertî'nin hadisçi yönünün zayıflığına işaret etmektedir.[462] Bununla birlikte onun fıkıh eserlerinde hadis ilmini doğrudan ilgilendiren önemli izahlar da yer almaktadır. Bu yüzden Babertî her ne kadar fıkhî birikimiyle anılsa da onun hadisçi yönüne de işaret edilmelidir. Onun bu yönünün tezahür ettiği eserlerinin başında Pezdevî'nin (ö. 482/1089) *Usûl*'üne yazdığı şerh olan *et-Takrîr* adlı fıkıh usulü eseri gelmektedir. Büyük bir hacme sahip olan bu şerhin Hanefî hadis usulü anlayışını iyi bir şekilde yansıttığını görmek mümkündür. Babertî bu eserinde hadis, sünnet ve eser kavramlarını Hanefî usulcüler gibi kullanmış, muhaddislerin zikrettiği ravide bulunması gereken özelliklere Hanefî usuldeki gibi haberi anlama ve amel etme şartını da eklemiş, yine Hanefî hadis usulüne bağlı olarak haberleri mütevatir, meşhur ve âhâd şeklinde üçe ayırmış ve inkıtayı muhaddislerden farklı olarak zahirî ve batını inkıta diye iki başlıkta ele almıştır.[463] Ayrıca manen rivayet[464], ravinin rivayetini inkâr etme durumları[465], Mürsel hadis[466] gibi Hanefîlerin muhaddislerden farklı düşündükleri birçok konuya dair izahlara da yer vermiştir. Bâbertî her ne kadar hadisle ilgili sadece bir eser yazmış gibi görünse de sadece *et-Takrîr*'deki Hanefî hadis usulüne dair ayrıntılı açıklamaları adeta müstakil bir eser hacmine sahiptir.[467] Bu şerhin Hanefî usulüne dair bir metni ele alması sebebiyle bu konularda paralel izahların yer alması doğal karşılanabilir. Ancak Bâbertî'nin Hanefî usulüne dair bir eseri şerhe konu etmesi ve şerhte Hanefî usulüne eleştiri getirmemiş olması dikkat çeken hususlardandır.

[460] İbn Hacer, *İnbâü'l-gumr*, I, 198.

[461] Kevserî, *Fıkhu ehli'l-Irak ve hadîsühüm*, s. 72.

[462] Beyler, "Ekmelüddîn Bâbertî'nin Hadis Şerhçiliği", s. 179, 188.

[463] Babertî, *et-Takrîr*, IV, 240-274.

[464] Bâbertî, *et-Takrîr*, IV, 369-371

[465] Bâbertî, *et-Takrîr*, IV, 380.

[466] Bâbertî, *et-Takrîr*, IV, 243-255.

[467] *et-Takrîr*'in sekiz ciltlik hacme sahip baskısında dördüncü cildin hemen hepsi hadis usulü konularını içermektedir. Babertî, *et-Takrîr*, IV, 127-423.

Bâbertî kimi zaman da cerh-tadil hükümlerini kullanarak Hanefî mezhebinin görüşlerini desteklemiş ve diğer mezheplere eleştiri yöneltmiştir. Sözgelimi saʿyı haccın rükünlerinden sayan Şâfiîlerin delil gösterdikleri "*Allah size saʿy yapmayı yazmıştır. O hâlde saʿy yapın.*"[468] rivayetindeki Abdullah b. Müemmel adlı ravi hakkındaki cerh ifadelerini zikrederek bu delilin zayıflığına işaret etmiştir.[469] Kimi zaman da mezhep içi ihtilaflarda cerh tadil hükümlerinden istifade etmiştir. Mesela bayram namazına giderken getirilen teşrik tekbirleri hususunda Ebû Hanîfe'ye muhalefet eden İmâmeyn'in delilini zayıf bulmuş, İmâmeyn'in delil olarak getirdiği hadisin râvileri arasında *metrûku'l-hadîs* diye cerh edilen Velîd b. Muhammed olduğunu ifade etmiştir.[470]

Bâbertî'nin hadis ilmine dair yazdığı tek eseri ise Sâğânî'nin *Meşâriku'l-envâr*'ına yaptığı şerh olan *Tuhfetü'l-ebrâr fî şerhi Meşâriki'l-envâr*'dır. İbn Hacer'in orta hacimli ve oldukça faydalı bir şerh diye bahsettiği bu eser[471] kelime tahlilleri, hadisin genel anlamı, sebeb-i vürud ve gramer tahlilleri gibi noktalara temas etse de[472] eserde hadis ilminin teknik konularına dair izahlara rastlamak pek mümkün değildir.[473]

Tüm bunlar dikkate alındığında onu Zeylaî, Moğultay b. Kılıç ya da Kutbüddîn Halebî gibi hadis ilminin teknik konularıyla ilgilenen ve muhaddis vasfı daha ağır basan Hanefîler kategorisine koyamasak da gerek fıkıh eserlerinde hadis ilmine dair verdiği birçok ayrıntı ve anekdot gerekse Hanefî hadis usulüne dair yaptığı önemli açıklamalar onun hadis birikiminin göz ardı edilemeyecek düzeyde olduğunu göstermektedir.

Bâbertî ile ilgili dikkat çekilmesi gereken bir diğer husus da eserlerinin büyük bir kısmının hâlâ neşredilmemiş olmasıdır. Yukarıdaki tabloda görüldüğü üzere basılı beş eseri dışında birçok yazma ülkemizdeki kütüphanelerde neşredilmeyi beklemektedir.

---

[468] İbn Râhûye, *el-Müsned*, V, 194.

[469] Bâbertî, *el-İnâye*, II, 462.

[470] Bâbertî, *el-İnâye*, II, 73; Bâbertî'nin hadisçi yönünün ele alındığı bir çalışma için bk. Abdurrahman Akkuş, *Bâbertî'nin Hadisçiliği*, Atatürk Üniversitesi SBE Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı Doktora Tezi, Erzurum 2020.

[471] İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-kâmine*, I, 6.

[472] Örnekler için sırasıyla bk. Bâbertî, *Tuhfetü'l-ebrâr*, vr. 8^{b}, 17^{a}, 57^{b}, 11^{a}, 28^{b}, 31^{b}, 41^{b}, 45^{ab}.

[473] Eserle ilgili daha fazla açıklama için "Hadis Şerhleri" başlığına bk.

F. Sirâcüddîn Kâriülhidâye (ö. 829/1426)

Tam adı Ebû Hafs Ömer b. Ali b. Fâris es-Sirâc el-Kinânî el-Kâhirî el-Hüseynî el-Hanefî diye zikredilse de Bâbertî'ye on altı defa *Hidâye*'yi okuması sebebiyle Kâriulhidâye lakabıyla meşhur olmuştur.[474] Küçüklüğünde Hüseyniyye Çarşısında terzilik yapmış ardından ilmî hayata intisap edip akranları arasında temayüz etmiştir. Özellikle fıkıh alanındaki yetkinliği ile ön plana çıkan Kâriulhidâye, Alâüddîn es-Sîrâmî'ye (ö. 790/1388) mülazemet etmiştir. *Kütüb-i Sitte*'yi sema etmiş, İbnü'l-Küveyk'ten (ö. 821/1418) Ebû Hanîfe'nin *Müsned*'ini okumuştur. el-Fersîsî'den İbn Seyyidinnâs'ın *es-Sîretü'l-kübrâ*'sını, Cemal el-Hanbelî'den İbn Kâniʿ'in *Muʿcem*'inin okumuştur.[475] Ömer b. Raslan el-Bulkînî (ö. 805/1403) ve Irâkî'ye (ö. 806/1404) talebelik yapmıştır.[476]

Emir Yelboğa'nın Hanefi olanlara beş yüz dirhem verdiği günde (768/1367) Hanefi mezhebine geçtiği ifade edilmektedir.[477] Ancak bu olay sırasında Kâriulhidâye'nin genç yaşlarda olduğunu belirtmekte fayda vardır. Zira her ne kadar kaç yılında doğduğu ve kaç yaşında öldüğü tam olarak bilinmese de mezhep değiştirme hadisesinin ölümünden yaklaşık 61 yıl önce gerçekleştiği anlaşılmaktadır.

Berkûkiyye Medresesi ve Şeyhuniyye Hankahı gibi kurumlarda ders veren Kâriulhidâye sahip olduğu birçok vazife sebebiyle büyük bir servet elde etti. Ancak buna rağmen mütevazi bir kişiliğe sahipti. Alışverişini bizzat kendisi yapar ve mutedil bir yaşam sürerdi. Bu durum onun heybet ve azametini düşürmezdi. Devlet erkanına pek ilgi göstermez onlar da kendisinden çekinirlerdi. Bu vaziyet onun vefatına kadar böyle devam etti. 829/1426 yılında Rebîülâhir ayının on ikisinde pazar günü doğduğu şehir Kahire'de vefat etti. Nasr Kapısı dışındaki Şeyh Cevşen'in türbesine defnedildi.[478]

Fıkıh konusundaki uzmanlığıyla ön plana çıkan Kâriulhidâye hakkında Hanefî mezhebine dair sahip olduğu birikimi ifade eden övgü dolu ifadeler yer almaktadır. Bulkînî (ö. 824/1421), Kâriülhidâye'yi dönemin Ebû Hanîfe'si olarak zikretmekte, Makrîzî (ö. 845/1442) ise ondan sonra Hanefî fıkhını onun kadar bilen bir kimsenin gelmediğini ifade

---

[474] Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmiʿ*, VI, 109. Ona bu lakabı hocası Sîrâmî'nin verdiği zikredilir; İbn İyâs, *Bedâiu'z-zuhûr*, II, 105.

[475] İbn Tolun, *el-Gurefü'l-aliyye*, I, 788-9; Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, vr. 298[a], 298[b].

[476] Kayapınar, "Kâriulhidâye", *DİA*, XXIV, 495.

[477] Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmiʿ*, VI, 109.

[478] İbn Tolun, *el-Gurefü'l-aliyye*, I, 789-90.

etmektedir.[479] Hanefi mezhebinin önderi, ölümünden sonra Hanefî fıkhında kendisi gibi uzman birini bırakmadığı[480] şeklindeki ifadelerle anılan Kâriulhidâye dönemin en fazla hocalık atfı alan Hanefî alimlerindendir.[481] Talebeleri arasında Kasım b. Kutluboğa, İbnü'l-Hümâm ve İbnü'l-Adîm gibi önemli isimler de yer almaktadır. Ancak eser telifinde üretken bir alim olmadığı söylenebilir. Nitekim aşağıdaki tablo ona nispet edilen eserlerin sadece iki adet olduğunu göstermektedir.

Sıra	Eserin Adı	Alanı	Türü	Durumu
1.	*el-Fetâvâ es-Sirâciyye*	Fıkıh	Telif	Basılı[482]
2.	*et-Taʿlîk ale'l-Hidâye*	Fıkıh	Şerh	Bulunamadı[483]

Tablo 29: Kâriulhidâye'nin Eserleri

Ona nispet edilen ancak böyle bir şerh yazmış olması imkân dahilinde olmayan bir eser de *eş-Şerh alâ Lübâbi'l-menâsik*'dir. Zira eserin müellifi olan Sindî (ö. 993/1585) Kâriulhidâye'den yüz altmış dört yıl sonra vefat emiştir. Günümüze ulaşan tek eseri *el-Fetâvâ es-Sirâciyye* adlı fetvalarını içeren eseridir.

G. İzzeddin Abdüsselam el-Bağdâdî (ö. 859/1454)

Dönemin önde gelen Hanefî alimlerinden biri de Abdüsselam b. Ahmed b. Abdülmünʿim el-Bağdâdî'dir. 775/1375 dolaylarında Bağdat'ta dünyaya gelen İzzeddin Abdüsselam Kur'ân-ı Kerim'le birlikte birçok kitap ezberledi. Babası Hanbelî mezhebine mensuptu. Babasının vefatından sonra Hanefî mezhebine geçti. Muhammed el-Herevî, Abdurrahman el-Kaşlâhî gibi dönemin o bölgedeki Hanefî alimlerinden ders aldı. Şafiî ve Hanbelî mezhebi ile yakından ilgilendi ve her iki mezhepte de uzman oldu. Ardından İran ve Anadolu topraklarına yolculuk yapıp bu bölgelerin alimlerinden ders aldı. Muhammed Horasânî'den cedel, Muvaffakuddîn el-Hemedânî'den tıp, Musa Paşa er-Rûmî'den müzik eğitimi aldı.

810/1407'de otuzlu yaşlarında Kahire'ye geldi. Nahiv, sarf, meanî, beyan, mantık, cedel, araştırma adabı, usul, tıp, fıkıh, kıraat, tefsir ve tasavvuf gibi birçok ilimde insanlar ona yöneldi. Kahire'ye gelince İbnü'l-Irâkî (ö. 826/1423) ve İbn Hacer'den hadis ıstılahlarına dair ders aldı. İzzeddin Abdüsselam Kahire'ye geldikten sonra vaktini birçok hadis kitabını

[479] Makrîzî, *es-Sülûk*, VII, 143.

[480] İbn Tolun, *el-Gurefü'l-aliyye*, I, 790.

[481] Kâriulhidâye'nin ilişki ağındaki yerini görmek için bk. Canlı, *Memlük Kahiresi Hanefî Çevresi*, s. 95-6.

[482] Kâriulhidâye, *Fetâvâ Kâriülhidâye*, nşr. Muhammed er-Rahil Garâyibe, Muhammed Ali ez-Zagul, Amman: Dârü'l-Furkân, 1420/1999.

[483] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, vr. 298ª.

okumaya ayırmış, *Müsned-i Ebî Hanîfe*, *Muvatta*, *Sünen-i Nesâî*, *Câmiʿu't-Tirmîzî*, *Şifâ*, *Müsned-i Ahmed* ve diğer birçok hadis kitabını farklı farklı hocalardan sema etmiştir.[484]

İzzeddin Abdüsselam Kahire'de en fazla istifade edilen Hanefî alimlerdendir. Kahire'ye gelmeden önce aldığı çok yönlü eğitim birçok ilim talebesinin kendisine teveccüh göstermesini sağlamıştır. İzzeddin Abdüsselam'ın eğitim hayatında dikkat çeken önemli bir husus da onun Kahire'ye geldikten sonra hadis usulü dersi alıp birçok hadis kitabını sema etmesidir. Belki de bu alanda kendisinde bir eksiklik hissedip onu tamamlamaya çalışmak istemesi ya da Kahire'de karşılaştığı zengin hadis müktesebatından istifade etmek istemesi onu bu hususta gayrete sevk etmiş olabilir.

İzzeddin Abdüsselam yoğun bir tedris faaliyeti içinde bulunmuş olmasına rağmen çok fazla eser telif etmemiştir. Ona nispet edilen eserler aşağıda yer almaktadır:

Sıra	Eserin Adı	Alanı	Türü	Durumu
1.	*Fevâid alâ şerhi'l-Ecrûmiyye*	Dil	Şerh	Yazma[485]
2.	*Dîvân*	Dil	Şiir	Bulunamadı[486]
3.	*et-Taʿlîk ale'l-Elfiyye*	Dil	Şerh	Bulunamadı[487]
4.	*et-Taʿlîk ale'ş-Şemsiyye*	Mantık	Şerh	Bulunamadı[488]
5.	*et-Taʿlîk ale'l-Îsâgûcî*	Mantık	Şerh	Bulunamadı[489]

Tablo 30: İzzeddin Abdüsselâm el-Bağdâdî'nin Eserleri

Yazdığı eserlerden dil ve şiire meyli olduğu anlaşılan İzzeddin Abdüsselam dönemin sultanı el-Melikü'z-Zâhir Çakmak (ö. 857/1453) için bir kaside yazmış sultan da kendisini dört yüz dinar ile mükafatlandırmıştır.[490]

Elli yıla yakın bir süre Kahire'de yaşayan İzzeddin Abdüsselam 859 yılında Ramazan ayının on beşinde bir pazartesi gecesi (29 Ağustos 1455) Kahire'de vefat etmiştir.

---

[484] Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmiʿ*, IV, 198-203; İbn Tolun, *el-Gurefü'l-aliyye*, I, 621-3; Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, IV, 337-8.

[485] İzzeddin Abdüsselam, *Fevâid alâ şerhi'l-Ecrûmiyye*, Riyad: el-Mektebe, no: 73; *Hizânetü't-Türâs-Fihrisu Mahtûtât*, LXXI, 240.

[486] Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmiʿ*, IV, 202; Zirikli, *Aʿlâm*, III, 355.

[487] a.y.

[488] a.y.

[489] a.y.

[490] Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmiʿ*, IV, 202.

H. İbnü'l-Hümâm (ö. 861/1457)

Adı Muhammed b. Abdülvâhid b. Abdülhamid b. Mesud b. Kemal b. Hümâmüddîn b. Hamîdüddîn b. Saʿdüddîn olup İbnü'l-Hümâm ismiyle meşhurdur. 790/1390'da İskenderiye'de dünyaya gelen İbnü'l-Hümâm Sivaslı ilim ehli bir aileye mensuptu. Babası tıpkı dedeleri gibi Sivas'ta kadılık yapmış ancak İskenderiye'ye göç etmişti. Bu şehrin de kadılık görevini üstlenen babası vefat ettiğinde İbnü'l-Hümâm henüz on yaşındaydı. İbnü'l-Hümam'ın bakımı ve eğitimini Mağrip asıllı olan ve Kur'ân-ı Kerîm'in büyük bir kısmını ezbere bilen anneannesi üstlendi. Anneannesiyle Kahire'ye olan ilk ilmî seyahatinde Kur'ân-ı Kerîm hıfzını tamamlayıp Kudûrî'nin (ö. 428/1037) *Muhtasar*'ı, Nesefî'nin (ö. 710/1310) *Menâr*'ı, Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) *Mufassal*'ı ve İbn Hişâm'ın (ö. 761/1360) *Elfiye*'si gibi önemli metinleri ezberledi. İbnü'l-Hümam'ın güçlü hafızası fıkıh hocasının dikkatini çekmiş, onun müthiş bir zekâ ve kâmil bir akla sahip olduğunu dile getirmişti. Bu eğitimden sonra tekrar anneannesiyle İskenderiye'ye dönen İbnü'l-Hümâm İskenderiye kadısı Cemâl Yusuf el-Hamîdî'den nahiv eğitimi alıp, Zeyn el-İskenderî'ye *Hidâye*'yi okudu. Ardından tekrar Kahire'ye gitti ve İzzeddin Abdüsselam el-Bağdâdî'den (ö. 859/1454) mantık, Bisâtî'den (ö. 842/1438) kelam öğrendi. Hümâmüddîn, Şümunnî ve Bûsirî gibi alimlerden çeşitli ilimler elde etti. Bedreddin Aksarâyî ile tefsir dersi yapan İbnü'l-Hümâm, Aynî'den Arap şiiri hususunda istifade ettiği gibi Aynî'nin Müeyyediyye Medresesinde hadis hocalığı yaptığı esnada onun mukarriri olan talebelerinden biriydi.[491] Birçok alanda eğitim alıp uzmanlaştığı anlaşılan İbnü'l-Hümâm'ın eserleri aşağıda yer almaktadır.

Sıra	Eserin Adı	Alanı	Türü	Durumu
1.	*Fethu'l-ḳadîr li'l-ʿâcizi'l-faḳîr*	Fıkıh	Şerh	Basılı[492]
2.	*et-Tahrîr fî ilmi'l-usûl*	Fıkıh	Muhtasar	Basılı[493]
3.	*el-Müsâyere fî ilmi'l-kelâm ve'l-akâidi't-tevhîdiyeti'l-münciye fi'l-âhire*	Kelam	Telif	Basılı[494]
4.	*Zâdü'l-fakīr (risâle fî ahkâmi's-salât fi'l-mezhebi'l-*	Fıkıh	Telif	Basılı[495]

[491] Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmiʿ*, VIII, 127-8.

[492] İbnü'l-Hümam, *Fethu'l-kadîr,* Kahire: Matbaatu Mustafa el-Babi el-Halebi, 1389/1970.

[493] İbnü'l-Hümam, *et-Tahrir fî usûli'l-fıkh,* Kahire: Mustafa el-Babi el-Halebi, 1351/1932.

[494] İbnü'l-Hümam, *el-Müsâyere fî ilmi'l-kelâm ve'l-akâidi't-tevhîdiyeti'l-münciye fi'l-âhire,* Kahire: el-Matbaatü'l-Mahmûdiyyeti't-Ticâriyye.

[495] İbnü'l-Hümâm, *Zâdü'l-fakîr*, nşr. Muhammed Mahmud Abdülaziz, Ali es-Seyyîd Abdüllatîf, İstanbul: Dârü's-Semân, 1442/2020.

	Hanefî)			
5.	*İʿrâbü kavlihî sallallahü aleyhi ve sellem: "Kelimetân hafifetân ale'l-lisân"*	Dil	Şerh	Basılı[496]
6.	*et-Terğîb fi'l-kesb*	Muhtelif	Telif	Yazma[497]
7.	*Fevâtihu'l-efkâr fî şerhi Lemaʿâti'l-envâr*	Tıp	Şerh	Yazma[498]
8.	*Es'ile ve ecvibe*	Fıkıh	Telif	Yazma[499]
9.	*Fetâvâ İbn Hümâm*	Fıkıh	Telif	Yazma[500]
10.	*İktidâ'ü'l-Hanefiyyi bi'ş-Şâfiʿiyyi*	Fıkıh	Telif	Yazma[501]
11.	*Fihristü Fetâvâ Kâriülhidâye*	Fıkıh	Tertip	Yazma[502]
12.	*Şerhu Bedîʿi'n-nizâm (İzâhu'l-Bedîʿ)*	Fıkıh	Şerh	Bulunamadı[503]

Tablo 31: İbnü'l-Hümâm'ın Eserleri

Yukarıdaki tablo İbnü'l-Hümâm'ın fıkıh, usul ve kelam ilmine olan ilgisini göstermektedir. Nitekim bizzat kendisinin "Makûlatta kimseyi taklit etmem" ifadesi akli ilimlerdeki yetkinliğinin bir göstergesidir. Ayrıca hakkında yapılan çalışmaların genellikle fıkıh ve kelam ilmine dair olması da bunu teyit etmektedir. Bununla birlikte bu başlıkta zikri geçen alimler arasında muhaddis vasfıyla anılmaya en fazla layık olanın İbnü'l-Hümâm olduğu söylenebilir. İbnü'l-Hümâm her ne kadar hadis dışındaki uzmanlıklarıyla ön plana çıkanlar başlığında ele alınsa da eserlerinde hadis ilmi ve hadis usulüne dair birçok önemli izahı vardır. Onun hadisçi yönünü dikkate alan birçok çalışma olması,[504] öğrencisi ve *Tahrîr* adlı eserinin şârihi olan İbn Emîru Hac'ın (ö. 879/1474) onu bir hadis hafızı, Leknevî ve

[496] İbnü'l-Hümâm, *İʿrâbü kavlihî sallallahü aleyhi ve sellem: "Kelimetân hafifetân ale'l-lisân*", nşr. Kahtân Abdurrahman ed-Dûrî, Beyrut: Kitâbu Nâşirûn, 2010.

[497] İbnü'l-Hümâm, *et-Terğîb fi'l-kesb*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 929/6, vr. 150-157.

[498] İbnü'l-Hümâm, *Fevâtihu'l-efkâr*, Almanya Devlet Ktp., Berlin, nr. 6252.

[499] İbnü'l-Hümâm, *Es'ile ve ecvibe*, Çorum İskilip İlçe Halk Ktp., nr. 1178; İbnü'l-Hümâm, *el-Es'iletü'l-fıkhiyye*, Milli Ktp., Ankara Adnan Ötüken İl Halk Ktp., 4110.

[500] İbnü'l-Hümâm, *Fetâvâ İbn Hümâm*, Çorum İskilip İlçe Halk Ktp., nr. 1289.

[501] İbnü'l-Hümâm, *İktidâ'ü'l-Hanefiyyi bi'ş-Şâfiʿiyyi*, Süleymaniye Kütüphanesi, Kastamonu Yek., KHK 1757/42, v. 207-209.

[502] İbnü'l-Hümâm, *Fihristü Fetâvâ Kâriulhidâye*, Beyazıt Devlet Ktp., Veliyyüddin Efendi, nr. 1141, vr. 112ª-149ª.

[503] İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, I, 15.

[504] Özüdoğru, Bekir, *İbnü'l-Hümâm'ın Fethu'l-Kadîr'de Hadis Usûlü Meselelerine Yaklaşımı*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Anabilim Dalı Hadis Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, 2008; Uysal (Yüksel), Şule, *İbnü'l-Hümam'ın Hadis İlmindeki Yeri ve Fethu'l-Kadir'de İzlediği Hadis Metodolojisi (Nikah, Talak ve Yemin Hadisleri Örneği)*, Konya: Selçuk Üniversitesi Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı Hadis Bilim Dalı Doktora Tezi, 2010; Özmen, *İbnü'l-Hümam'ın Hadisçiliği*, Ankara: Fecr Yayınevi, 2023.

Kevserî'nin ise onu muhaddis olarak nitelendirmesi hadis ilmindeki uzmanlığını göstermektedir.[505]

İbnü'l-Hümâm'ın hadis ilmiyle ilgili açıklamalarının en fazla olduğu eseri *Fethu'l-kadîr*'dir. Yaklaşık 4000 hadisin yer aldığı bu eserinde hadis ilimlerine dair birçok nakilde bulunmuştur. Hanefî hadis usulünü benimsemiş olsa da diğer mezheplerin şartlarına uygun rivayetlere de yer verdiği görülmektedir. Sözgelimi mürsel ve munkatı rivayetlerin ravileri sika olması kaydıyla sahih ve delil olabileceğini ifade eden İbnü'l-Hümam bu rivayetleri müsned ve muttasıl tarikleriyle desteklemeye çalışmaktadır.[506] *Fethu'l-kadîr*'de İbnü'l-Hümam'ın hadis usulüne dair açıklamaları hakkında birkaç örneğe işaret edilebilir: Bir hadisin inkıta sebebiyle zayıf olsa bile ravileri eğer adalet sahibi ve sika ise bu inkıtanın hadise zarar vermeyeceği,[507] sahih olmayan bir hadisin de delil olabileceği zira bir hadisin delil olabilmesi için hasen olmasının yeterli olduğu, müctehid kimsenin hadisle ilgili ihtilaflı noktaları bilmesi ve hadisin sahih olduğuna dair eğiliminin daha ağır basması durumunda o hadisin o alim için sahih mertebesinde olduğu,[508] rivayetin sıhhati için ravinin fakihliğini şart koşmasa da fakih ravi rivayetini tercih ettiği,[509] bir râviden başka kimselerin rivâyetinin olmaması ve râvinin kimliği hakkında ihtilafın bulunmasının râviyi mechûl duruma düşürdüğü ancak râvinin isminin belirlenmesi ve başkalarının bu kimseden rivâyetinin bulunması hâlinde cehaleti ortadan kaldıracağı[510] gibi hadis ilmine dair görüşleri yer almaktadır. Hadis kaynaklarına olan vukufiyeti, senedi zayıf bir hadisin metninin sahih olabileceği prensibine sahip olması, Kur'an-Sünnet bütünlüğüne dikkat etmesi ve buna aykırı düşen hadislerdeki çelişkileri gidermeye yönelik bazı esaslar belirlemeye çalışması, hadis ilmindeki uzmanlığını ortaya koymaktadır.

Şeyhûniyye Hankahı meşihatlığı, Mansûriyye ve Eşrefiyye Medresesi müderrisliği görevlerini elde etmiş olsa da bu görevleri kendi isteğiyle terk eden İbnü'l-Hümam zühd

---

[505] İbn Emîru Hâc, *et-Takrîr ve't-tahbîr*, II, 240; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 297; Kevserî, *Fıkhu ehli'l-Irak ve hadîsühüm*, s. 73.

[506] İbnü'l-Hümam, *Fethu'l-kadîr*, II, 128.

[507] İbnü'l-Hümam, *Fethu'l-kadîr*, I, 22, 242.

[508] İbnü'l-Hümam, *Fethu'l-kadîr*, I, 41.

[509] İbnü'l-Hümam, *Fethu'l-kadîr*, I, 318-9; Özüdoğru, *İbnü'l-Hümâm'ın Fethu'l-Kadîr'de Hadis Usûlü Meselelerine Yaklaşımı*, s. 82.

[510] İbnü'l-Hümam, *Fethu'l-kadîr*, I, 122-3.

hayatına olan meyli sebebiyle uzlete çekilmek istemiş ancak sufiler buna engel olup ilmiyle insanlara faydalı olmasının daha hayırlı olacağını belirtmişlerdir.[511]

Takıyyüddin eş-Şümünnî (ö. 872/1468), Necmeddin İbn Kadı Aclûn (ö. 876/1472), İbn Kutluboğa (ö. 879/1474), İbn Emîru Hâc (ö. 879/1474), İbnü'l-Gars (ö. 894/1489), Sehâvî (ö. 902/1497), Kemâleddin İbn Ebî Şerîf (ö. 906/1500) ve İbnü'l-Kerekî (ö. 922/1516) gibi önemli âlimlere hocalık yapan İbnü'l-Hümâm, 7 Ramazan 861 (29 Temmuz 1457) tarihinde Kahire'de vefat etmiş ve İbn Atâullah el-İskenderî'nin (ö. 709/1309) Karâfe'deki türbesine defnedilmiştir.[512]

İ. İbnü'd-Deyrî (ö. 867/1463)

768/1367'de Kudüs'te ilim ehli bir ailede dünyaya geldi. Küçük yaşta Kur'ân-ı Kerîm'i ezberledi. Ardından *Kenzü'd-deḳâik*, *Muhtasaru İbni'l-Hâcib* ve Kâdî İyâz'ın *Meşâriḳu'l-envâr*'ı gibi çeşitli ilim dallarına dair eserleri hıfzetti. Son derece hızlı bir ezber yeteneğine ve keskin bir zekaya sahipti. Babası onun eğitime özel önem verdi. Yaşıtları arasında ön plana çıktı ve fıkıh ilminde uzman oldu. Öyle ki babası fıkıhta kendisini geçtiğini ifade etmekteydi. Defalarca Kahire'ye gidip geldi ve Salahaddin el-Alâî, İbnü'l-Mühendis, İbrahim Kalkaşendî, İbnü'l-Keşk ve Burhâneddin İbn Cemâa'dan hadis sema etti. Müeyyediyye Medresesinde babasının yerine görev aldı. Ayrıca 842/1438'de Aynî'nin yerine Hanefî kâdılkudâtlığına getirildi. Yaklaşık yirmi beş yıl bu görevde kalan İbnü'd-Deyrî yöneticiler, ulemâ ve halk katında son derece saygın bir konuma sahipti. Son derece iyi bir diksiyona sahip olduğu zikredilen İbnü'd-Deyrî, güzel yüzlü, yumuşak huylu ve oldukça mütevazi biri olarak anılmaktadır.[513]

Hatîb el-Cevherî, İbnü'l-Kerekî, İbn Kutluboğa ve Burhâneddin İbn Ebî Şerîf, Sehâvî, İbnü'l-Hümâm ve Emînüddin el-Aksarâyî gibi önemli alimlere hocalık yapan İbnü'd-Deyrî hakkında Sehâvî çok etkili ve uzman bir alim olmasına rağmen fazla eseri olmadığını ifade etmektedir.[514] Aşağıda ona nispet edilen eserler yer almaktadır:

---

[511] Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 298.

[512] Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi'*, VIII, 132.

[513] Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi'*, III, 249-53; İbn Tolun, *el-Gurefü'l-aliyye*, I, 500-7; Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, IV, 22-6.

[514] Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi'*, III, 252.

Sıra	Eserin Adı	Alanı	Türü	Durumu
1.	*el-Habs fi't-töhme ve'l-imtihân ʿalâ talebi'l-ikrâr ve izhâri'l-mâl*	Fıkıh	Telif	Basılı[515]
2.	*Tekmiletü Şerhi'l-Hidâye li's-Serûcî*	Fıkıh	İkmal	Basılı[516]
3.	*Fetvâ an ehli'l-cezbi mine's-sûfiyyin*	Fıkıh	Telif	Yazma[517]
4.	*es-Sihâmü'l-mâriḳa fî kebidi'z-zenâdıka*	Kelam	Telif	Basılı[518]
5.	*Şerhu ʿAḳâidi'n-Nesefî,*	Kelam	Şerh	Bulunamadı[519]
6.	*el-Kevâkibü'n-neyyirât fî vüsûli sevâbi't-tâʿât ile'l-emvât*	Muhtelif	Telif	Bulunamadı[520]
7.	*Hel tenâmü'l-melâiketü em lâ*	Muhtelif	Telif	Bulunamadı[521]
8.	*Hel menuʿş-şiʿri mahsusun bi'n-Nebi em âmmun fî cemîʿi'l-enbiya*	Muhtelif	Telif	Bulunamadı[522]
9.	*Kasîde muhammese fî medhi'n-Nebî*	Muhtelif	Şiir	Bulunamadı[523]
10.	*el-Manzûmetü'n-Nuʿmâniyye,*	Dil	Şiir	Bulunamadı[524]

Tablo 32: İbnü'd-Deyrî'nin Eserleri

Fıkıh, tefsir ve fıkıh usulünde allame bir alim olarak tavsif edilen İbnü'd-Deyrî hadis ilmine dair herhangi bir eser telif etmemiş olsa da tarif edilemeyecek kadar hadis metni ezberlediği zikredilmektedir.[525] Ayrıca birçok hocadan hadis sema ettiği, *Sahîh-i Buhârî* ve *Sahîh-i Müslim*'i dinlediğine dair ifadeler de yer almaktadır.[526]

Doksan dokuz yıllık bir yaşam süren İbnü'd-Deyrî 9 Rebîülâhir 867'de cuma gecesi (1 Ocak 1463) vefat etti. Cenazesi ertesi gün Cuma namazından sonra Kubbetü'n-nasr'da toprağa verildi.

---

[515] İbnü'd-Deyrî, *el-Habs fi't-töhme ve'l-imtihân ʿalâ talebi'l-ikrâr ve izhâri'l-mâl*, nşr. Şerif Muhammed Rûhî el-Hâlidî, Bordeaux (Fransa), 1321/1903.

[516] Serûcî'nin *el-Gâye*'si ile basılmıştır. Serûcî, *el-Gâye fî şerhi'l-Hidâye*, nşr. Hasan b. Hamîd b. Hamâdî el-Cehdelî, Havallî: Esfar li-Neşr Nefisi'l-Kütüb ve'r-Resâili'l-İlmiyye; Mektebetü'l-İmam ez-Zehebi, 1442/2021.

[517] İbnü'd-Deyrî, *Fetvâ an ehli'l-cezbi mine's-sûfiyyin*, Köprülü Kütüphanesi, Fazıl Ahmed Paşa 1630/5.

[518] İbnü'd-Deyrî, *es-Sihâmü'l-mâriḳa fî kebidi'z-zenâdıka*, nşr. Muhyîddîn Sâmî Muhyîddîn Küllâb Ebî Ömer el-Gazziyyu, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1443/2022.

[519] Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmiʿ*, III, 252.

[520] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, IV, 24.

[521] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, IV, 24.

[522] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, IV, 24.

[523] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, IV, 24.

[524] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, IV, 24.

[525] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, IV, 23.

[526] İbn Tolun, *el-Gurefü'l-aliyye*, I, 502.

J. Kâfiyecî (ö. 879/1474)

Adı Muhyiddin Muhammed b. Süleyman b. Said olsa da İbnü'l-Hâcib'in (ö. 646/1249) nahiv ilmine dair yazdığı *Kafiye* adlı muhtasar eserini çok fazla okuttuğu için Kâfiyecî diye anılmıştır. 788/1386'da günümüzde İzmir'in Bergama ilçesinde dünyaya gelen Kâfiyecî ilk eğitimini memleketinde tahsil etti. Fetret devrinin başlangıcında on dört yaşında olan Kâfiyecî gerek ilim talebi gerekse yaşanan iç mücadele ve karışıklık sebebiyle Anadolu ve İran'ın çeşitli şehirlerini dolaşarak ilim öğrenmeye devam etti. Buralarda Molla Fenârî (ö. 834/1431), İbn Melek (ö. 821/1418'den sonra), Burhaneddin Haydara (ö. 820/1417'den sonra), el-Herevî, Şemseddin Muhammed eş-Şirâzî, Bezzâzî (ö. 827/1424) gibi alimlerden ilim elde etti. Eşref Barsbay (ö. 841/1438) döneminde Kahire'ye gelen Kafiyecî burada önemli bir ilgiye mazhar olmuş önce Eşref Barsbay türbesi meşihatlığı ardından Şeyhûniyye Hankahı meşihatlığı görevine gelmiştir. Kelam, mantık, cedel, meani, beyan dil, felsefe ve astronomi gibi aklî ilimlerde son derece yektin bir alim olduğu zikredilen Kafiyecî hakkında talebesi Süyûti bu alanda kimsenin hocasıyla yarışamayacağını ifade etmektedir. On dört yıl boyunca kendisine mülazemet eden Süyûtî, Kâfiyecî'nin ona olan şefkati sebebiyle hocasını babası gibi gördüğünü belirtmekte kendisinden "babamdan sonra babam" diye bahsetmektedir. Hadis ehlini seven, bidat ehlinden hoşlanmayan, sahih bir tasavvuf anlayışına sahip, ilerlemiş yaşına rağmen çokça ibadet yapan, elinde bir şey kalmayacak derecede infak eden biri olarak tarif edilen Kâfiyecî 4 Cemâziyelevvel 879 (16 Eylül 1474) tarihinde Kahire'de vefat etti ve Eşrefiyye Türbesi yanında yaptırdığı türbeye defnedildi.[527]

Kâfiyecî gerek Hanefîlerin gerekse diğer mezhep müntesiplerinin en fazla istifade ettikleri alimler arasında yer almaktadır. Nitekim yüzlerce talebeye okuttuğu gramer kitabıyla anılmış olması da birçok kimseye ders verdiğinin bir göstergesidir. Süyûtî başta olmak üzere Şehâbeddin İbn Esed (ö. 882/1477), Abdülkadir b. Ahmed ed-Demîrî (ö. 895/1490), Hatîb Cevherî (ö. 900/1495) ve Zekeriyyâ el-Ensârî (ö. 926/1520) Kâfiyecî'nin yetiştirdiği alimlerden birkaçıdır.[528] Kâfiyecî aynı zamanda birçok eser telif etmiş bir alimdir. Nitekim Süyûtî tercümesinde belirtmek için yazdığı eserlerin neler olduğunu kendisine sorduğunda çok fazla olduğunu ve çoğunun adını hatırlayamadığını ifade etmiştir.[529] Aşağıdaki tabloda görüleceği üzere Kâfiyecî birçok eser telif etmiştir:

---

[527] Süyûtî, *Buğyetü'l-vuʿât,* I, 117-9; Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmiʿ,* VII, 259-61; Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye,* 357[ba], Gökbulut, "Kâfiyeci", *DİA,* XXIV, 154-5.

[528] Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmiʿ*, I, 227, IV, 263, V, 217; Özel-Kallek, "Zekeriyya el-Ensârî", *DİA,* XLIV, 212.

[529] Süyûtî, *Buğyetü'l-vuʿât,* I, 117.

Sıra	Eserin Adı	Alanı	Türü	Durumu
1.	*Hulâsatü'l-akvâl fî hadîsi inneme'l-aʿmal*	Hadis	Şerh	Basılı[530]
2.	*el-Muhtasar fî ilmi'l-eser*	Hadis Usulü	Telif	Basılı[531]
3.	*En-Neseb li-ehli'l-edeb*	Rical	Telif	Yazma[532]
4.	*Neşâtu's-sudûr fî şerhi Kitâbi'l-Ferah ve's-sürûr*	Fıkıh	Telif	Basılı[533]
5.	*Risâletân fi mes'eleti'l-kuhl*	Fıkıh	Telif	Basılı[534]
6.	*Şerhu'l-Hidâye*	Fıkıh	Şerh	Bulunamadı[535]
7.	*Risâle fî tabakâti'l-butûn li beyâni ahkâmi'l-vakfi ʿalâ evlâdi'l-evlâd*	Fıkıh	Telif	Bulunamadı[536]
8.	*Telhîsu'l-Câmiʿi'l-kebîr*	Fıkıh	Muhtasar	Bulunamadı[537]
9.	*Vecîzü'n-nizâm fî izhâri medâriki'l-ahkâm*	Fıkıh	Telif	Basılı[538]
10.	*el-Muhtasar fî ilmi'l-istibdâl*	Fıkıh	Telif	Yazma[539]
11.	*Tezkire fi'l-fetâva fî vakfi's-Sultan Çakmak*	Fıkıh	Telif	Yazma[540]
12.	*Kitâbü't-teysir fî kavâ'idi ilmi't-tefsir*	Tefsir	Telif	Basılı[541]
13.	*Hâşiye ale'l-Keşşâf*	Tefsir	Şerh	Bulunamadı[542]
14.	*et-Temhîd fî şerhi't-tahmîd*	Tefsir	Şerh	Bulunamadı[543]

[530] Kâfiyecî, *Hulâsatü'l-akvâl fî hadîsi inneme'l-aʿmal*, İstanbul: Dâru Bâbi'l-İlmi [İlim Kapısı], 2020.

[531] Seyyid Şerîf el-Cürcânî'nin (ö. 816/1413) hadis usulüne dair risâlesiyle birlikte *Risâletân fî mustalahi'l-hadîs* adıyla yayımlanmıştır (Riyad 1987). Kâfiyecî, *el-Muhtasar fî ilmi'l-eser (Risâletân fî mustalahi'l-hadîs)*, nşr. Ali Zevîn, Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1408/1987. Ayrıca Kâfiecî'nin bu iki hadis eseri başka bir baskıyla bir araya getirilmiştir. Kâfiyecî, *Mecmûʿu resâili'l-Allâme Muhyiddin el-Kâfiyecî*, nşr. Hüsâm Sâlâh ed-Dirgâmî, Ahmed Fethî el-Beşîr, Kahire: el-Mektebetü'l-Umriyye, Dârü'z-Zehâir, 1441/2020.

[532] Kâfiyecî, *en-Neseb li-ehli'l-edeb*, İstanbul: Laleli Kütp. 1906.

[533] Kâfiyecî, *Neşâtu's-sudûr fî şerhi Kitâbi'l-Ferah ve's-sürûr fî beyâni'l-mezâhibi'l-erbaʿa fi'l-usûr*, nşr. Hasan Evzar, İstanbul: İrşad Kitapevi, 2001.

[534] Kâfiyecî, *Risâletân fi mes'eleti'l-kuhl*, Dımaşk: Darü'l-Asmaî, 1436/2016.

[535] Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmiʿ*, VII, 260.

[536] Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, I, 876.

[537] Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmiʿ*, VII, 260.

[538] Bir makalede tahkik edilmiştir. Özer, "Kâfiyecî ve "el-Kitâbü'l-Vecîzü'n-nizâm fî izhâri medâriki'l-ahkâm" adlı Risalesi", İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, 9 (2007), s. 351-377.

[539] Kâfiyecî, *el-Muhtasar fî ilmi'l-istibdâl*, Dublin: Chester Beatty Library, 1/3201.

[540] Kâfiyecî, *Tezkire fi'l-fetâva fî vakfi's-Sultan Çakmak*, Süleymaniye Ktp., No: 4723, 660289.

[541] Kâfiyecî, *Kitâbü't-teysir fî kavâ'idi ilmi't-tefsir*, nşr. İsmail Cerrahoğlu, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1989.

[542] Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmiʿ*, VII, 260.

[543] Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-ârifîn*, II, 208.

15.	*el-Gurretü'l-vâzıha fi tefsiri'l-Fâtiha*	Tefsir	Telif	Basılı[544]
16.	*Hâşiye alâ Tefsîri'l-Beyzâvî*	Tefsir	Şerh	Bulunmadı[545]
17.	*Neylu'l-merâm fi tefsîri kavlihî Teâlâ: "Ve mâ Rabbuke bi zallâm"*	Tefsir	Telif	Yazma[546]
18.	*Zehîratü'l-kasr fi tefsiri sûreti'l-Asr*	Tefsir	Telif	Yazma[547]
19.	*el-Bişâre fî kavlihî teâlâ: "Fe'tû bi-sûreteyni min mislihî"*	Tefsir	Telif	Yazma[548]
20.	*Keşfu'n-nikâb li'l-ashâb ve'l-ahbâb*	Tefsir	Telif	Yazma[549]
21.	*Nüzhetu'l-ihvân fî tefsîri kavlihi teâlâ: "Yâ Lûtu İnnâ Rusulü Rabbik"*	Tefsir	Telif	Yazma[550]
22.	*ez-Zafer ve'l-halâs*	Tefsir	Telif	Yazma[551]
23.	*el-İşrâk fî merâtibi't-tıbâk*	Dil	Telif	Basılı[552]
24.	*Şerhu Kavâʿidi'l-iʿrab*	Dil	Şerh	Basılı[553]
25.	*Telhîsu'l-Mecmaʿi'l-bahreyn*	Dil	Muhtasar	Bulunamadı[554]
26.	*el-Enmûzec fî bahsi'l-istiʿâre*	Dil	Telif	Basılı[555]
27.	*Risâle fî'l-istisnâ*	Dil	Telif	Bulunamadı[556]
28.	*Nehrü'l-hayât fî mes'eleti's-sıfât*	Dil	Telif	Yazma[557]
29.	*Şerhü'l-esmâi'l-hüsnâ*	Kelam	Telif	Basılı[558]
30.	*Menâzilü'l-ervâh*	Kelam	Telif	Basılı[559]
31.	*Şerhu'l-Mevâkıf*	Kelam	Şerh	Bulunamadı[560]

[544] Kâfiyecî, *el-Gurretü'l-vâzıha fi tefsiri'l-Fâtiha*, nşr. Ali Ramazan Abdülmecid el-Ezheri, Kahire: Darü'l-İhsan, 2017.

[545] Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmiʿ*, VII, 260.

[546] Kâfiyecî, *Neylü'l-merâm*, Kahire: el-Mektebetü'l-Hidviyye, 7/448.

[547] Kâfiyecî, *Zehîratü'l-kasr fi tefsiri sûreti'l-Asr*, Kahire: Mahedu'l-Mahtûtâti'l-Arabiyye, 10.

[548] Kâfiyecî, *el-Bişâre fî kavlihî teâlâ: "Fe'tû bi-sûreteyni min mislihî"*, Kahire: el-Mektebetü'l-Hidviyye, 7/448.

[549] Kâfiyecî, *Keşfu'n-nikâb li'l-ashâb ve'l-ahbâb*, Kahire: Dârü'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1/59.

[550] Kâfiyecî, *Nüzhetu'l-ihvân fî tefsîri kavlihi teâlâ: "Yâ Lûtu İnnâ Rusulü Rabbik"*, Ayasofya, 413.

[551] Kâfiyecî, *ez-Zafer ve'l-halâs*, Riyad: Merkezü'l-Melik Faysal li'l-Buhûsi ve'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye, 7/2756.

[552] Kâfiyecî, *el-İşrâk fî merâtibi't-tıbâk*, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Abdülvâhid Cehdânî, 1438/2016.

[553] Kâfiyecî, *Şerhu Kavâiʿdi'l-iʿrab*, nşr. Fahreddin Kabâve, Dımaşk: Dâru Tlasdar, 1993.

[554] Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmiʿ*, VII, 260.

[555] Kâfiyecî, *el-Enmûzec fî bahsi'l-istiʿâre*, nşr. es-Seyyid Muhammed es-Seyyid Selam, Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1436/2015.

[556] Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, I, 844.

[557] Kâfiyecî, *Nehrü'l-hayât fî mes'eleti's-sıfât*, Riyad: el-Mektebetü'l-Merkeziyye, 2/2119.

[558] Kâfiyecî, *Şerhu'l-esmâi'l-hüsnâ*, nşr. Ahmed Receb Abû Salih, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1433/2012.

[559] Kâfiyecî, *Menâzilü'l-ervâh*, nşr. Ebû Meryem Mecdî Fethi İbrâhim, Kahire: Dârü's-Selam, 1991.

[560] Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmiʿ*, VII, 260.

32.	*Şerhu'l-Akâidi'l-ʿadudiyye*	Kelam	Şerh	Bulunamadı[561]
33.	*Risâle fî beyâni'l-muʿcizât*	Kelam	Telif	Basılı[562]
34.	*el-Kâfiyyü'ş-şâfî*		Telif	Basılı[563]
35.	*Envârü's-saʿâde fî şerhi kelimeteyi'ş-şehâde*	Kelam	Şerh	Yazma[564]
36.	*el-Envâr fî ilmi't-tevhîd*	Kelam	Telif	Bulunamadı[565]
37.	*Ferâid bahru'l-fevâid*	Kelam	Telif	Yazma[566]
38.	*Kitâbu'r-rahme fî beyâni ahvâli ʿâlemi'l-Berzâh,*	Kelam	Telif	Yazma[567]
39.	*Nüzhetu'l-ervâh ve gıbtati'l-eşbâh*	Tasavvuf	Telif	Bulunamadı[568]
40.	*Ünsü'l-enîs fî ma'rifeti şe'ni'n-nefsi'n-nefîs*	Tasavvuf	Telif	Bulunamadı[569]
41.	*Kıbletü'l-ervâh fi't-tasavvuf,*	Tasavvuf	Telif	Bulunamadı[570]
42.	*en-Nüzhe fi'r-rûhi ve'n-nefs*	Tasavvuf	Telif	Bulunamadı[571]
43.	*ed-Dürretü'l-gâliyeti'l-âliyeti'n-nûrâniyye ve'l-eltâfu'ş-şerîfeti'r-rabbâniyye*	Tasavvuf	Telif	Bulunamadı[572]
44.	*et-Tergîb fî keşfî rumûzi't-tehzîb*	Mantık	Telif	Basılı[573]
45.	*el-Muhtasar fî ilmi't-târîh*	Tarih	İhtisar	Basılı[574]
46.	*Zeynü'l-ferah bi mîlâdi'n-nebiyyi seyyidi'l-enâm*	Siyer	Telif	Yazma[575]
47.	*el-Keşfü an şerefi ehli'l-Beyti'l-Kiram: li efdâli'r-rusuli ve'l-enâm*	Siyer	Telif	Basılı[576]
48.	*Seyfü'l-müluk seyfü'l-kudât*	Siyasetnâme	Telif	Basılı[577]

[561] Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, I, 1144.

[562] Kâfiyecî, *Risâle fî beyâni'l-muʿcizât*, Dublin: Chester Beatty Library, 3/3019.

[563] Kâfiyecî, *el-Kâfiyyü'ş-şâfî*, nşr. Selâhaddîn Halîl el-Mevsîlî, Dımaşk: *Mecelletü İlmit-Türâs*, s. 113-125.

[564] Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmiʿ*, VII, 260; Kâfiyecî, *Envârü's-saʿâde fî şerhi kelimeteyi'ş-şehâde* Berlin Devlet Kütp. 2437-8.

[565] Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-ârifîn*, II, 208.

[566] Kâfiyecî, *el-Ferâid bahru'l-fevâid*, Dublin: Chester Beatty Library, 3/3519. *ʿİkdu'l-ferâid min bahri'l-fevâid* adıyla da zikredilen eser muhtemelen budur. Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-ârifîn*, II, 208.

[567] Kâfiyecî, *Kitâbu'r-rahme fî beyâni ahvâli ʿâlemi'l-Berzâh*, Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye, 1072, 33596.

[568] Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, II, 1939.

[569] Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-ârifîn*, II, 208.

[570] Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-ârifîn*, II, 208.

[571] Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-ârifîn*, II, 208.

[572] Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-ârifîn*, II, 208.

[573] Kâfiyecî, *et-Tergîb fî keşfî rumûzi't-tehzîb*, nşr. Abdülmuhsin Taha Yunus el-Abâdî, Beyrut: Daru İbn Hazm, Kerkük: Mektebetu Emir, 1445/2023.

[574] Kâfiyecî, *el-Muhtasar fî ilmi't-târîh*, nşr. Muhammed Kemalüddin İzzeddin, Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1990.

[575] Kâfiyecî, *Zeynü'l-ferah bi mîlâdi'n-nebiyyi seyyidi'l-enâm*, Kahire: el-Mektebetü'l-Hidviyye, 2/447.

[576] Kâfiyecî, *el-Keşfü an şerefi ehli'l-Beyti'l-Kiram: li efdâli'r-rusuli ve'l-enâm*, nşr. Ahmed Fethî el-Beşîr, Hüsâm Sâlâh ed-Dirgâmî, Amman: Dârü'l-Feth, 1442/2021.

49.	*Hallü'l-işkâl fî mebâhisi'l-eşkâl fi'l-hendese*	Matematik	Telif	Bulunamadı[578]
50.	*Şerhu'l-Mulahhas fi'l-hey'e*	Astronomi	Şerh	Bulunamadı[579]
51.	*Remzü'l-hitâb bi-raşhi'l-ubâb*	Astronomi	Telif	Bulunamadı[580]
52.	*et-Tezkiretü li-uli'l-elbâb fî mesâili'l-besmele ve'l-istiʿâze*	Muhtelif	Telif	Basılı[581]
53.	*Benâtü'l-efkâr fî şe'ni'l-iʿtibâr*	Muhtelif	Telif	Bulunamadı[582]
54.	*Hüsnü'l-hitâm li'l-merâmi min haze'l-kelâm*	Muhtelif	Telif	Bulunamadı[583]
55.	*Keşfü'l-vücûhi'l-hasene*	Muhtelif	Telif	Yazma[584]
56.	*et-Tahrîr limâ zükirefi'd-Dürri'l-manzûm*			

Tablo 33: Kâfiyecî'nin Eserleri[585]

Çoğu küçük çaplı yüzden fazla eseri olduğu belirtilen Kâfiyecî'nin eserlerine bakıldığında dil ilimlerine dair bir eğilimi olduğu göze çarpmaktadır. Yukarıdaki eserlerin önemli bir kısmı dil ilimleriyle ilgili olduğu gibi Kâfiyecî'nin diğer alanlara dair eserlerinde de onun bu yetkinliği görülmektedir. Sözgelimi niyet hadisine dair yazdığı şerhte dil ve gramere dair izahlar yoğun bir şekilde yer almaktadır.[586] Öte yandan bir keresinde talebesi Süyûtî'ye "زيد قائم" cümlesinin irabını yapmasını istemiş, Süyûtî ise sitemle bu meseleleri bilecek kadar ilimde ilerlediğini söylemiştir. Bunun üzerine Kâfiyecî bu cümlenin 113 meseleyi ihtiva ettiğini belirtmiştir.[587] Bu ve bunun gibi örnekler onun dil ilimlerindeki uzmanlığına işaret etmektedir.

---

577 Kâfiyecî, *Seyfü'l-müluk seyfü'l-kudât: Kafiyeci'nin siyasetnameleri (inceleme-eleştirmeli metin-çeviri)*, hazırlayan Nail Okuyucu; editörler Özgür Kavak, Hızır Murat Köse, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2018.

578 Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-ârifîn*, II, 208.

579 Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmiʿ*, VII, 260.

580 Bağdatlı İsmail Paşa, Hediyyetü'l-ârifîn, II, 208.

581 Kâfiyecî, *et-Tezkiretü li-uli'l-elbâb fî mesâili'l-besmele ve'l-istiʿâze*, nşr. Hânî el-Buraʿî, Kuveyt: Dârü'z-Zâhiriyye, 1440/2018.

582 Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-ârifîn*, II, 208.

583 Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-ârifîn*, II, 208.

584 Kâfiyecî, *Keşfü'l-vücûhi'l-haseneti'l-mestûre bi'n-nikâbi li-fazlillahi'l-cevvâdi'l-vehhâb*, Medine: el-Camiatü'l-İslâmiyye, 15/2342.

585 Eserleri için bk. Özer, "Kâfiyecî ve "el-Kitâbü'l-Vecîzü'n-nizâm fî izhâri Medâriki'l-Ahkâm" adlı Risalesi, *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, s. 353-366; Akay, *Osmanlı'da Tek Hadis Şerhçiliği Kâfiyecî 879/1474 Örneği*, s. 85-9; *Mecmûʿu resâili'l-Allâme Muhyiddîn el-Kâfiyecî*, s. 21-30 (naşirin girişi).

586 *Hulâsatü'l-akvâl fî hadîsi innema'l-aʿmâl* adlı eseri hakkında bilgi almak için Hadis Şerhleri başlığına bk.

587 Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmiʿ*, VII, 260.

Tabloda dikkat çeken noktalardan biri de Kâfiyecî'nin şerh-haşiye veya bir eser üzerine

K. Emînüddin Aksarâyî (ö. 880/1475)

Yahya b. Muhammed b. İbrahim adına sahip olsa da Emin Aksarâyî diye meşhurdur. 795-7/1392-5'te babasının vefat ettiği yıl dünyaya geldi. Birçok önemli alimden çeşitli dersler aldı. Başta Kur'ân-ı Kerîm olmak üzere *Kenz, Menâr, Hâcibiyye* ve *Manzûme*'yi ezberledi. Kardeşi Bedreddin Aksarâyî'den (ö. 825/1421) fıkıh ve usul eğitimi aldı. İbn Küveyk'in (ö. 821/1418) son *Sünen-i Nesâî* meclisinde *Sünen*'i sema etti. Ebû Hanîfe'nin *Müsned*'ini dinledi. Aişe bt. Abdilhâdî'den icazet aldı. Tağrıbermiş b. Abdullah'dan (ö. 852/1448) *Şerhu meʿâni'l-âsâr*'ı okudu. Kâriulhidâye ve İbnü'l-Fenerî'den ders aldı. *Sahîh-i Buhârî* ve *Sahîh-i Müslim*'i Mekke'de sema etti. Nahiv, usul, tefsir, meânî, beyan, mantık ve diğer birçok ilimde İz b. Cemâa'ya uzun süre mülazemet etti. Eşrefiyye, Sargatmışiyye ve Müeyyediyye Medreselerinde hocalık yapan Emin Aksarâyî yaşadığı dönemde Hanefî mezhebinin lideri konumundaydı. Defalarca hacca gitti. Kudüs, Halilurrahman, Kıbrıs, İskenderiye ve Dimyat gibi birçok şehre rihle yaptı. Kahire'de ilmin daha çok yayılması için büyük çaba sarfetti. Dünya işlerine yüz çevirip kendini ilme adadı. Birçok kimseye hocalık yaptı. Öyle ki Kahire'de en fazla talebesi olan Hanefî alim hâline geldi. Nitekim ilişki ağında kendisine en fazla hocalık atfedilen Hanefî alim olarak karşımıza çıkmaktadır.[588] Bununla birlikte eser telif ettiğine dair herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Bu durum medreselerde kendisini ders vermeye adamış olmasıyla açıklanabilir. Sehâvî onun rivayet ettiği kırk hadisi kırk farklı hocadan toplayıp bir araya getirdiğini belirtmektedir.[589]

Emin Aksarâyî fakirlere ve ilim talebelerine yardım eder, dinin ve doğruluğun kaim olması, zulmün ortadan kalkması için mücadele ederdi. Devlet erkanı ona hürmet eder ve sözünü dikkate alırdı. Kendisine defalarca kadılık teklif edilmesine rağmen bu görevi kabul etmedi. 880 yılı muharrem ayının on yedisinde cuma günü (23 Mayıs 1475) bir hac yolculuğu dönüşü Kahire'de vefat etti.[590]

Değerlendirme

Yukarıda Memlük Kahire'sinin önde gelen Hanefî alimlerinden hadis dışındaki uzmanlıklarıyla ön plana çıkanlar ele alınmıştır. Bu isimler birçok Hanefî alime hocalık

[588] Canlı, *Memlük Kahiresi Hanefî Çevresi*, s. 96.

[589] Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmiʿ*, X, 241.

[590] Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmiʿ*, X, 240-3; İbn Tolun, *el-Gurefü'l-aliyye*, II, 528-9; Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, 476[a].

yapmış olmaları hasebiyle dikkat çekmektedir. Onların bazıları muhaddis vasfı taşımamakta, bir kısmı da muhaddis olmakla birlikte fıkıh, kelam veya dil ilimlerindeki uzmanlıklarıyla bilinmektedirler. Alimlerin hadis ilmine dair dikkat çeken ortak yönlerinden biri hadis sema etmiş olmalarıdır. Özellikle birçoğunun Müsnidü'l-Kahire vasfıyla anılan İbnü'l-Küveyk'ten (ö. 821/1418) çeşitli hadis kitaplarını okudukları görülmektedir.[591] Hemen hepsi Kahire'ye dışarıdan geldiği görülen bu Hanefî alimler şehrin önemli ilmî faaliyetlerinden biri olan hadis sema meclislerine katılmışlardır. Sözgelimi İzzeddin Abdüsselam el-Bağdâdî İran, Irak ve Anadolu coğrafyasında çeşitli ilimler elde etmiş olmasına rağmen Kahire'ye geldiğinde İbnü'l-Irâkî ve İbn Hacer'den hadis ıstılahları dersi alıp birçok hadis kitabını bu şehirde okumaya başlamıştır.[592]

Yukarıda eserlerin yer aldığı tablolara bakıldığında alimlerin eserlerinin fıkıh alanında yoğunlaştığı dikkat çekmektedir. Nitekim bu başlıkta yer alan isimler döneminin Hanefî önderi tabiriyle anılan ve Hanefî fıkhındaki uzmanlığı ile bilinen isimlerden meydana gelmektedir. Ayrıca eser tablolarında Kudûrî'nin (ö. 428/1037) *el-Muhtasar*'ı, Mergînânî'nin (ö. 593/1197) *el-Hidâye*'si, Pezdevî'nin (ö. 482/1089) *Usûl*'ü, Habbâzî'nin (ö. 691/1292) *el-Muğnî*'si ve Nesefî'nin (ö. 710/1310) *Menâr*'ı gibi Hanefî mezhebinin kaynaklarına yazılan şerh ve tahrîc eserleri dikkat çekmektedir. Alimlerin hadis ilmiyle doğrudan bağlantılı olmayan eserlerinde hadis ilmini ilgilendiren izah ve ayrıntılara rastlamak mümkündür. Sözgelimi İbnü'l-Hümâm'ın *Fethu'l-kadîr* adlı eseri fıkıh ilmine dair olsa da hadis usulü ve ricale dair açıklamalar eserin önemli bir bölümüne tekabül etmektedir. Yine Serûcî'nin *Hidâye* şerhi olan *el-Gâye*'sinde ve Bâbertî'nin *et-Takrîr li-Usûli Fahri'l-İslâm el-Pezdevî* adlı eserinde hadis ilmine dair önemli izahlar yer almaktadır.

İlgili alimlerin devlet ricaliyle olan ilişkileri de dikkat çeken hususlar arasındadır. Onların bir önceki başlıkta ele alınan Hanefîlere göre emir ve sultanlarla daha sıkı bir bağa sahip oldukları görülmektedir. Çoğunun kâdılkudât olması veya kendilerine bu mansıbın teklif edilmesi fıkıh ilmindeki uzmanlıklarıyla açıklanabileceği gibi emir ve sultanlarla olan müspet ilişkilerinin bir sonucu olarak da görülebilir.

[591] İbn Küveyk'in biyografisi için bk. İbn Hacer, *İnbâü'l-gumr*, III, 187-8.

[592] İbn Tolun, *el-Gurefü'l-aliyye*, I, 622.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MEMLÜK KAHİRE'SİNDE HANEFÎ ALİMLERİN HADİS İLMİNE KATKILARI

Bu bölümde Memlük dönemi Kahire'sinde Hanefî alimlerin hadis ilmine katkıları ele alınacaktır. Katkı kavramı ile hadis eserleri, hadis tedris faaliyetleri ve hadis ilmini ilgilendiren tartışmalar kastedilmektedir. Son başlıkta yapılan mukayese ise bu katkıların boyutunu tespit etmeyi amaçlamaktadır.

I. TELİF FAALİYETLERİ

Telif faaliyetleri hadis ilmine yapılan katkının temelini oluşturmaktadır. Hadis tahrîcleri, hadis şerhleri, rical merkezli tartışmalar, hadis usulü eserleri ve diğer konulara dair hadis eserleri bu katkının en somut örnekleridir. Ayrıca hadis merkezli tartışmaların neler olduğu da büyük oranda eserler vasıtasıyla tespit edilebilmektedir. Öte yandan eserlerin tedris faaliyetleriyle önemli oranda irtibatı olduğu görülmektedir. İkinci bölümde Memlük Kahire'sinin önde gelen Hanefî alimleri ele alınırken onların hadis dışında telif ettiği eserler de dikkate alınmıştı. Bu bölümde ise konuyu ilgilendiren tüm Hanefî alimlerin hadis ilmini ilgilendiren eserleri üzerinde durulmuştur.

Aşağıda Memlük Kahire'sindeki Hanefî alimlerin tespit edilebilen hadis eserleri ele alınacak, bu çerçevede eserlerin içeriği, ön plana çıkan özelikleri, müellifinin yazma gayesi gibi hususlara dikkat çekilecektir.

Eserler her ne kadar çeşitli türlere göre ayrılsa da her bir tür içinde diğer türe dair örnekleri barındırmaktadır. Sözgelimi *Sahîh-i Buhârî*'ye yazılan bir şerh kitabında hadis tahrîcleri veya ricale dair açıklamalar yer aldığı gibi *el-Hidâye*'deki hadislerin tahrîcini ele alan bir çalışmada rical veya hadisin metniyle ilgili izahlara rastlamak mümkündür. Öte yandan fıkıhla ilgili

eserlerde de hadis ilmiyle ilgili izahlar mevcuttur. Ancak burada sadece hadis merkezli telif faaliyetleri ele alınacaktır.[1]

Aşağıdaki tablolarda verilen eserlerin günümüze ulaşıp ulaşmadığı ya da yayınlanıp yayınlanmadığı bilgisi daha önce ele alınan alimlerin biyografilerinde verilmiştir. Günümüze ulaştığı tespit edilenler kalın punto ile verilecektir. İlk defa adı geçen eserlerin durumu ise belirtilecektir.

A. Hadis Tahrîcleri

İsnadsız nakledilmiş bir hadisin kaynaklarını tespit ederek Hz. Peygamber'e (sav) nasıl ulaştığını ortaya koymak[2] diye tarif edilen tahrîc hem isnad hem metin incelemelerinde birçok gayeye hizmet eden ilmî bir faaliyettir. Bu çerçevede tahrîcin sağladığı faydaları şöyle özetlemek mümkündür:

- Hadisin bütün tarikleri bir araya getirilerek isnadın ayrıntıları görülür. Böylece şâhid ve mütâbiʿ rivayetleriyle hadisin sıhhati ve hadisle amel edilip edilmeyeceği belirlenir.
- İsnadda geçen müphem râvilerin kimlikleri, tedlîs, ihtilât vd. kusurlarla muallel olup olmadıkları gibi hususlar hakkında bilgi sahibi olunur.
- Hadis metninde geçen ve kolayca anlaşılmayan garîb lafızlar diğer tarikler vesilesiyle anlaşılır.
- Diğer ilim dallarına ait literatürün hadis ilmi açısından denetlenmesi sağlanır.[3]

Tahrîc, Memlükler döneminin en yaygın ilmî faaliyetlerinden biridir. Tahrîc eserlerinin altın çağı olarak zikredilen bu dönemde[4] sadece Hanefîlerin değil, diğer mezhep müntesiplerinin de çeşitli eserlerdeki hadislere yönelik tahrîc çalışmaları yaptıkları görülmektedir. Sözgelimi Hanefîlerin *el-Hidâye*'ye gösterdikleri teveccühün bir benzerini Şafiîler Râfiî'nin (ö. 623/1226) *Fethu'l-azîz* adlı fıkıh eserine göstermişlerdir. *Fethu'l-azîz* de tıpkı *el-Hidâye* gibi yoğun ilgiye mazhar olmuş, hakkında şerh ve tahrîc eserleri yazılmıştır.

---

[1] Diğer kitaplarda hadis ilmini ilgilendiren açıklamalar ise ihtiyaç duyulduğunda hadis merkezli tartışmalar başlığında zikredilecektir.

[2] Tahrîcin çeşitli tanımları için bk. Aydın, *Hadislerin Kaynaklarını Bulma Yolları*, s. 16-24.

[3] Tahrîcin faydaları hakkındaki açıklamalar için bk. Görmez, "Tahrîc", *DİA*, XXXIX, 420; Aydın, *Hadislerin Kaynaklarını Bulma Yolları*, 25-7.

[4] Görmez, "Tahrîc", *DİA*, XXXIX, 420.

Dönemin hadis tahrîcine dair eser telif eden Hanefî alimleri zaman zaman tahrîc yapma gayelerini zikretmişlerdir. Sözgelimi Kureşi, *el-Hâvî* adlı eserinin girişinde bazı dostlarının kendisinden Tahâvî'nin *Şerhu meʿâni'l-âsâr*'ında yer alan hadislerin *Kütüb-i sitte* ve *Müsned*'ler gibi temel hadis kitaplarındaki yerlerini ve sıhhat durumlarını gösteren bir kitap yazmasını istedikleri için bu eseri yazdığını belirtmektedir.[5] *el-Hidâye*'deki hadislerin tahrîcini yaptığı *el-İnâye*'de ise mütekaddimîn Hanefî ulemâsının hadislerin sahih ve zayıf olanlarını tesbit ettiklerini ancak sonraki âlimlerin bunlara güvenip araştırmadıklarını, bu yüzden *el-İnâye*'yi kaleme aldığını ifade etmektedir.[6] Öte yandan İbn Kutluboğa, Ebû Hanîfe'ye nispet edilen "*Bir kimsenin nereden aldığımızı bilmediği hâlde bizim sözümüzle fetva vermesi helal değildir.*" rivayeti sebebiyle Kudûrî'nin *el-Muhtasar*'ına şerh/tahrîc yazdığını ifade etmektedir.[7] Aşağıdaki tablodan anlaşılacağı üzere mezheplerin temel metinlerinde referans alınan hadislerin sıhhat durumu hakkında bilgi sahibi olmak bu dönemdeki tahrîc eserlerinin en önemli telif sebepleri arasında yer almaktadır.

Aşağıda Memlük Kahire'sindeki Hanefî alimlerin yaptığı tahrîc eserleri kronolojik sıraya göre tertip edilmiştir.

No	Tahrîc Çalışmasının Adı	Yazarı	Tahrîci Yapılan Eser
1.	*el-Kelâm alâ ehâdîsi'l-Hidâye*	Tâceddîn İbnü't-Türkmânî	*el-Hidâye* (Fıkıh)
2.	***et-Tenbîh alâ ehâdîsi'l-Hidâye***	Alâuddîn İbnü't-Türkmânî	*el-Hidâye* (Fıkıh)
3.	***el-Hâvî fî beyâni âsâri't-Tahâvî***	Kureşî	*Şerhu meʿâni'l-âsâr (Muhtelifü'l-hadis)*
4.	***el-İnâye fî şerhi'l-Hidâye***	Kureşî	*el-Hidâye* (Fıkıh)
5.	***Nasbü'r-râye***	Zeylaî	*el-Hidâye* (Fıkıh)
6.	***el-İsʿâf bi ehâdîsi'l-Keşşâf***	Zeylaî	*el-Keşşâf* (Tefsir)
7.	***Münyetü'l-elmaʿî fîmâ fâte min tahrîci ehâdîsi'l-Hidâye li'z-Zeylai***	İbn Kutluboğa	*el-Hidâye* (Fıkıh)
8.	*Tahrîcü ehâdîsi'l-İhtiyâr*	İbn Kutluboğa	*el-İhtiyâr* (Fıkıh)
9.	***Tahrîcü ehâdîsi Pezdevî***	İbn Kutluboğa	*Kenzü'l-vusûl* (Fıkıh Usulü)
10.	*Nüzhetü'r-râiz fî tahrîci ehâdisi'l-ferâiz*[8]	İbn Kutluboğa	*el-Hidâye* (Fıkıh)
11.	*Tahrîcü avâlî Leys b. Sa'd*	İbn Kutluboğa	Rivayetler (Hadis)

[5] Kureşî, *el-Hâvî fî beyâni âsâri't-Tahâvî*, I, 23.

[6] Kureşî, *el-İnâye fî şerhi'l-Hidâye*, 2[b].

[7] İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, 91; İbn Tolun, *el-Gurefü'l-aliyye*, II, 25.

[8] Bu eser diğer tahrîcler gibi *el-Hidâye*'de yer alan hadisleri tahrîc etmek yerine *Hidâye*'de yer almayan ferâize dair hadisleri bir araya getirmeyi amaçlamıştır. İbn Kutluboğa, *Nüzhetü'r-râiz fi'l-ferâiz*, s. 29.

12.	*Tahrîcü avâlî ehâdîsi't-Tahâvî*	İbn Kutluboğa	Rivayetler (Hadis)
13.	*Tahrîcü avâlî ehâdîsi Kadı Bekkâr*	İbn Kutluboğa	Rivayetler (Hadis)
14.	*Tahrîcü ehâdîsi Avârifu'l-meârif li's-Sühreverdî*	İbn Kutluboğa	*Avârifu'l-meârif* (Tasavvuf)
15.	*Tuhfetü'l-ahyâ fîmâ fâte min Tahrîci ehâdîsi'l-İhyâ*	İbn Kutluboğa	*İhyâu ulûmi'd-dîn* (Tasavvuf)
16.	*Tahrîcü ehâdîsi Tefsîr-i Ebi'l-Leys*	İbn Kutluboğa	*Tefsîru Ebi'l-Leys* (Tefsir)
17.	*Tahrîcü ehâdîsi Minhâcü'l-âbidîn*	İbn Kutluboğa	*Minhâcü'l-âbidîn* (Tasavvuf)
18.	*Tahrîcü ehâdîsi's-Şifâ*	İbn Kutluboğa	*eş-Şifâ* (Siret)

Tablo 34: Kahireli Hanefîlerin Hadis Tahrîcleri

Yukarıda sadece hadis tahrîcini amaçlayan müstakil eserler yer almaktadır. Bununla birlikte şerh ve diğer türdeki eserlerde de hadis tahrîclerinin yer aldığı görülmektedir. Sözgelimi Kutbüddîn Halebî'nin *el-Bedrü'l-münîr* adlı *Sahîh-i Buhârî* şerhi tahrîc özelliği ile ön plana çıkmakta,[9] Aynî'nin *Umdetü'l-kârî*'de hadisleri şerh ederken ele aldığı başlıkların büyük bir bölümünün tahrîc ilmiyle ilgili olduğu görülmektedir.[10] Öte yandan Aynî'nin *el-Binâye fî şerhi'l-Hidâye*'si, İbnü'l-Hümâm'ın *Fethu'l-kadîr*'i, Kureşî'nin *el-Hâvî*'si ve Serûcî'nin *el-Gâye*'si gibi fıkıh kitaplarına yazılan şerhler, içinde barındırdığı hadis tahrîcleriyle dönemin hadis tahrîc edebiyatı içinde zikredilmesi gereken eserlerdendir.

Bu eserlerde hadis tahrîcleri önemli ölçüde yer aldığı gibi hadis tahrîc eserlerinde zaman zaman hadiste yer alan kelimelerin anlamlarına veya ricale dair değerlendirmelere rastlamak mümkündür.

Tabloya bakıldığında tahrîc eserlerinin fıkıh metinleri, özellikle de Mergînânî'nin *el-Hidâye*'si üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Bu durumu *el-Hidâye*'nin Hanefî mezhebinin temel kaynakları arasında olması, ya da Hanefîlerin *el-Hidâye*'ye verdikleri değerle açıklamak mümkündür. Nitekim Bâbertî, kitabın ulema arasında son derece makbul ve bereketli olması üzerinde durmakta ve bu durumu yazarın zühd ve takvasına bağlayarak konuyla ilgili çeşitli rivayetler nakletmektedir.[11] Kahire'nin önde gelen Hanefî alimlerinden Ebû Hafs Ömer b. Ali'nin (ö. 829/1426) Bâbertî'ye eseri defalarca okumuş olması sebebiyle Kâriulhidâye

[9] Ayrıntılı bilgi için Kutbuddîn Halebî başlığına bk.

[10] "Beyânü taʿaddüdi mevzıʿihî ve men ahrecehû gayrühû" başlığında hadisin *Sahîh-i Buhârî*'de başka hangi bölümlerde nasıl bir senedle tekrarlandığını ve *Kütüb-i Sitte*'de nerelerde yer aldığını belirtmektedir. Aynî, *Umdetü'l-kârî*, I, 118, 138, 147, 150, 173, II, 36, 46, 56, 159, 178, 246, III, 90, 168, 181, 184, 185, V, 40, 103.

[11] Bâbertî, *el-İnâye*, I, 13.

lakabıyla anılmış olması da *el-Hidâye*'nin dönemin Hanefî alimleri nezdindeki itibarının bir göstergesidir.

İlgili Hanefî alimlerin yaptıkları hadis tahrîclerinin farklı nitelikte olduğu görülmektedir. Kimi müellif hadislerin sadece hangi kaynakta geçtiğini belirtmekle yetinirken kimi sened tahlilleri yapıp ayrıntılı açıklamalarda bulunmaktadır. Bu dönemin ilk tahrîc örneklerini içeren Serûcî'nin *el-Gâye* adlı *el-Hidâye* şerhi başlı başına bir tahrîc eseri olmasa da *el-Hidâye'*deki hadislerin tahrîci ve sıhhati ile ilgili birçok açıklamanın yer aldığı bir eserdir. Nitekim Temîmî de eserin bu yönüne değinerek şerhte hadis ve ilele dair izahların olduğunu ifade eder.[12] Eserin içeriğine bakıldığında Serûcî'nin hadis kaynaklarına olan vukufunu görmek mümkündür. Hadislerin hangi kaynaklarda geçtiği, sıhhat durumu, gerekli yerlerde ravilerin cerh ve tadili eserin hemen her yerinde göze çarpacak düzeydedir.[13] Bununla birlikte fıkhî izahlar ve mezhepler arası ihtilaflar eserde en yoğun ele alınan konular arasındadır.

Hanefî bir alimin yaptığı ilk müstakil hadis tahrîc eserinin İbnü't-Türkmânî'ye ait olduğu söylenebilir.[14] *et-Tenbîh alâ ehâdîsi'l-Hidâye* adını verdiği eserde mukaddime yer almamakta, hadislerin sadece hangi kaynaklarda geçtiği belirtilmekte, rical ve senede dair açıklamaların ise son derece sınırlı olduğu görülmektedir. Senede dair genellikle sadece sahâbî ravi zikredilmekte, hadisin sıhhatine dair hüküm ise çoğu zaman verilmektedir. Bununla birlikte ravilerin cerh tadil durumlarına zaman zaman işaret edilmektedir.[15] Aşağıda eserin genel durumunu temsil eden bir tahrîc örneği yer almaktadır:

حديث: (لا صلاة لمن لا وضوء له ولا وضوء لمن لم يذكر اسم الله) أخرجه ابن ماجة، من حديث الخدري. وأخرجه هو والترمذي، من حديث سعيد بن زيد. وأخرجه هو، وأبو داود، من حديث أبي هريرة. وللدارقطني، عن جابر بن عبد الله: (كان صلى الله عليه وسلم إذا توضأ أدار الماء على مرفقيه). في سنده عبد الله بن محمد بن عقيل.[16]

[12] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, I, 301.

[13] Serûcî, *el-Gâye fî şerhi'l-Hidâye*, I, 9, 24, II, 83-4, IV, 363; Kitabın kalan kısmında bir bölümünü yazan İbnü'd-Deyrî de Serûcî gibi hadisle ilgili yeterli izahlarda bulunmuştur: VIII, 185-7, 243-4, X, 230-1, XIV, 127-8, 201-2. Eser bir makaleye konu olmuştur: Karadağ, "Ebu'l-Abbâs es-Serûcî ve *el-Gâye fî Şerhi'l-Hidâye* Adlı Eseri", *GİBTÜ İslami İlimler Fakültesi Dergisi SIRAT*, Kasım 2021, 197-225.

[14] Talebesi Kureşî'nin *el-İnâye*'sini Hanefî bir alimin yaptığı ilk müstakil hadis tahrîc eseri olarak görmek de mümkündür. Zira aynı zamanda yazmışlardır. Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudiyye*, II, 583.

[15] İbnü't-Türkmânî, *et-Tenbîh alâ ehâdîsi'l-Hidâye ve'l-Hulâsa*, s. 63, 80, 476, 556, 639.

[16] İbnü't-Türkmânî, *et-Tenbîh alâ ehâdîsi'l-Hidâye ve'l-Hulâsa*, s. 63.

Görüldüğü gibi İbnü't-Türkmânî *Hidâye*'de yer alan hadislerin hangi hadis kitaplarında yer aldığına işaret etmekte, sened tahlili ve ricale dair ayrıntılı açıklamalara yer vermemektedir. Talebesi Kureşî'nin *Şerhu meʿâni'l-âsâr*'daki hadisleri tahrîc ettiği *el-Hâvî fî beyâni Âsâri't-Tahâvî* adlı eseri ile *el-Hidâye*'deki hadisleri tahrîc ettiği *el-İnâye bi maʿrifeti ehâdîsi'l-Hidâye*'si dönemin tahrîc edebiyatının önemli örnekleri arasındadır.

Kureşî çevresindekilerin isteği üzerine yazdığı *el-Hâvî*'nin mukaddimesinde eserini özet bir yöntemle ele alacağını belirtmektedir. Hadislerin *Sahîhayn*, *Sünen-i Erbaʿa* ve *Müsned* eserlerde geçtiği yerleri gösterip sıhhat durumlarını vereceğini ifade etmektedir.[17] Mukaddimede açıklanan metodun eserin genelinde hâkim olduğu görülür. Sözgelimi ilk hadis olan Budaa kuyusu hadisinin Ebû Said el-Hudrî vasıtasıyla dört *Sünen*'de geçtiğini zikretmekte ve Dârekutnî'nin hadise zayıf hükmü verdiğini belirtmektedir. Ayrıca hadisin zayıf olmasının sebebi olarak seneddeki problemleri izah etmektedir.[18] Her hadis için benzer yöntemin izlendiği bu eser *Şerhu meʿâni'l-âsâr*'ın hadisleri hakkında bilgi sahibi olmak isteyen kimseler için kısa ve yeterli açıklamalara sahiptir.

Kureşî diğer tahrîc eseri *el-İnâye bi maʿrifeti ehâdîsi'l-Hidâye*'nin mukaddimesinde Hanefîlerin farklı bir hadis ıstılahına sahip olduklarına ancak bunun hadisçiler tarafından göz ardı edildiğine değinmekte ayrıca Hanefî ulemanın fıkıh metinlerinde yer alan hadislerin kaynakları ve sıhhati hakkında yeterince ilgilenmediklerini ve bu yüzden *el-İnâye*'yi kaleme aldığını ifade etmektedir.[19]

Hadis tahrîc edebiyatının zirve eserlerinden olan Zeylaî'nin *Nasbü'r-râye*'si Hanefîlerin hadis tahrîci çalışmaları içinde zikredilmesi gereken en önemli eserdir. Kevserî ahkam hadislerini detaylı inceleme konusunda bu eserin bir benzerinin olmadığını dile getirir.[20] *Nasbü'r-râye* sadece Hanefîlerin değil tahrîc ilmine dair çalışma yapan birçok alimin kaynağı hâline gelmiş bir kitaptır. Kevserî tahrîc yapacak olan kimselerin bu kitaba muhtaç olduklarını dile getirmekte,[21] Muhammed Yusuf el-Benûrî ise bu eserin ilim ehline büyük bir fayda sağladığını ve asırlar boyunca hadis ehlinin elinde dolaşan yararlı bir kitap olduğunu ifade etmektedir.[22] Nitekim İbn Hacer, İbnü'l-Mulakkın ve Zerkeşî gibi alimler tahrîc

[17] Kureşî, *el-Hâvî fî beyâni Âsâri't-Tahâvî*, I, 23.

[18] Kureşî, *el-Hâvî fî beyâni Âsâri't-Tahâvî*, I, 25-6.

[19] Kureşî, *el-İnâye*, vr. 2[ab].

[20] Kevserî, *Fıkhu ehli'l-Irâk ve hadîsühüm*, 10.

[21] Kevseri, *Fıkhu ehli'l-Irâk ve hadîsühüm*, 11.

[22] Zeylaî, *Nasbü'r-râye*, giriş, I, 10.

eserlerinde Zeylaî'den büyük oranda istifade etmiş,[23] yine İbnü'l-Hümam *Fethu'l-kadîr*'de Hanefî mezhebinin delillerini zikrettiği yerlerin hemen hemen hepsinde Zeylaî'den faydalanmıştır.[24]

Hadis kitaplarıyla uzun süre meşgul olmasının bir sonucu olarak tahrîc eserleri yazdığı ifade edilen[25] Zeylaî'nin gerek *Nasbu'r-râye* gerekse *el-İsʿâf bi-ehâdîsi'l-Keşşâf* adlı her iki tahrîc eserinde de hadisçi yönünü görmek mümkündür. Nitekim Kevserî Zeylaî'nin yaptığı tahrîclere işaret ederek, onun hadis ilimlerinde, hadislerin manalarında, isim ve mekânların zabtında, tarikler, metin ve senedlerde sahip olduğu uzmanlığı vurgulamaktadır. Hatta Kevserî bu hususta Zeylaî'nin Irâkî'den daha üstün bir derecede olduğunu belirtmektedir.[26]

Nasbü'r-râye'nin en önemli özelliklerinden biri, diğer mezheplerin delillerine de yer vermesidir. Hatta eserin bu yönünden ötürü İbn Hacer, Zeylaî'nin diğer mezheplerin görüşlerine ve delillerine karşı oldukça insaflı davrandığını söylemektedir.[27] Nitekim Zeylaî zaman zaman Hanefî mezhebinin delil aldığı hadislerde bir zaaf varsa onu da belirtmekte, ayrıca Merginânî'nin verdiği hadisin metniyle hadis kaynaklarında yer alan metin arasında herhangi bir fark varsa bu tür rivayetler için "*garîb*" veya "*garîb cidden*" ifadesini kullanmaktadır.[28] Son derece kapsamlı bir tahrîc kitabı olan *Nasbü'r-râye*'de hadislerin farklı birçok tariki yer almaktadır. İbn Hacer Zeylaî'nin bu eserinin birçok hadis kaynağını içine alan bir tahrîc çalışması olduğunu vurgulamaktadır.[29] Nitekim *Kütüb-i Sitte, el-Muvatta*, Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, Abd b. Humeyd, İshak b. Râhûye, Ebû Avâne el-İsferâyînî, Abdullah b. Zübeyr el-Humeydî, Ahmed b. Hanbel, Ebû Yaʿlâ el-Mevsılî ve Bezzâr'ın *el-Müsned*'leri, İbn Ebî Şeybe ve Abdürrezzâk b. Hemmâm'ın *el-Muṣannef*'leri, Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî'nin *es-Sünenü'l-kübrâ*, *el-Hilâfiyyât* ve *Delâilü'n-nübüvve*'si, Hâkim en-Nîsâbûrî'nin *el-Müstedrek*'i, Dârekutnî'nin *es-Sünen*'i, İbn Saʿd'ın *et-Tabaḳât*'ı, Ukaylî ve İbn Adî'nin *ed-Duʿafâ*'ları, İbn Hibbân'ın *es-Sikât*'ı ile *el-Mecrûhîn*'i, Hatîb el-Bağdâdî'nin *Târîhu Bağdâd*'ı, Mizzî'nin *Tehzîbü'l-Kemâl* ve *Tuhfetü'l-eşrâf*'ı ve Zehebî'nin *Mîzânü'l-*

[23] Kevserî, *Fıkhu ehli'l-Irâk ve hadîsühüm*, 11.

[24] Zeylaî, *Nasbü'r-râye*, giriş, I, 8.

[25] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, IV, 252.

[26] Zeylaî, *Nasbü'r-râye*, giriş, I, 7.

[27] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, IV, 252.

[28] Zeylaî, *Nasbü'r-râye*, I, 37, 388, II, 162, 440, III, 51, 60, 99, IV, 201, 227.

[29] İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-kâmine*, II, 310.

iʿtidâl'i Zeylaî'nin istifade ettiği kaynaklardandır.[30] Esere yöneltilen bazı tenkitler de mevcuttur. Muhammed Avvâme Zeylaî'nin râvi tenkidinde gevşek davrandığını, yer yer çelişkilere düştüğünü, kaynaklara atıfları gözden kaçırdığını ve *el-Hidâye*'deki hadislerin tamamını tahrîc etmediğini belirtmektedir.[31]

Zeylaî kendinden önce yapılmış tahrîc çalışmalarını zaman zaman eleştirmektedir. Özellikle çağdaşı Kureşî ile hocası İbnü't-Türkmânî bu eleştirilere muhatap olmaktadır. İlk hadiste hocasının iki hatasına yer vererek tahrîce başlayan Zeylaî eserin birçok yerinde Kureşî'yi cahillikle, hocası İbnü't-Türkmânî'yi de cahili taklit eden biri olmakla suçlamaktadır. "*Taklitçi gaflete düştü, taklit edilen cehalet sergiledi*" manasına gelen ibareyi[32] birçok yerde görmek mümkündür.[33]

Münyetü'l-elmaʿî fîmâ fâte min tahrîci ehâdîsi'l-Hidâye li'z-Zeylaʿî adlı eseriyle Zeylaî'nin *Nasbü'r-râye*'sindeki eksiklerini tamamlayan İbn Kutluboğa Memlük Kahire'si Hanefîleri içinde hadis tahrîcine dair en fazla eser telif eden alim olarak karşımıza çıkmaktadır. İbn Kutluboğa bu eserinde Zeylaî'nin bulamadığı hadisler için kullandığı "hadisun garib" ibaresini tuhaf[34] bir ıstılah olarak değerlendirmektedir.[35] İbn Kutluboğa *Nasbü'r-râye*'de tespiti yapılamayan hadislerin nerede geçtiğini belirtmiş, eksik kalan yerleri tamamlayıp bazı hataları düzeltmiştir. Önce "kâle" ifadesiyle Zeylaî'nin dedikleri zikredilmiş ardından "kultü" diyerek yapılan düzeltme ve eklemelere yer vermiştir. Kimi zaman Zeylaî'nin hadisler hakkında verdiği zayıf hükmünü hatalı bulmuş, gerekçelerini zikretmiştir.[36] İbn Kutluboğa tahrîcini yaptığı hadislerin birebir aynı lafızlarını bulamadığında aynı manaya gelen diğer hadisleri kaynağıyla zikretmiş, Zeylaî gibi garib veya aslı yoktur gibi ifadeler yerine "Bu lafzıyla tespit edemedim" demeyi tercih etmiştir.[37] Ayrıca İbn

---

[30] Zeylaî, *Nasbü'r-râye*, I, 8, 33, 43, 44, 54, 79, 83, 92, 98, 144, 198, 208, 258, 262, 274, 325, 414, II, 427, 485, III, 94, 333, 338, 340, 478, IV, 29, 43, 69, 136, 254, 262, 407.

[31] Muhammed Avvâme, *Dirâse hadîssiyye mukârene li-Nasbi'r-râye ve Fethi'l-kadîr ve Münyeti'l-elmaʿî*, s. 200; Sifil, "Zeylai, Abdullah b. Yusuf", *DİA*, XL, 353.

[32] المقلِّد ذهل والمقلَّد جهل

[33] Zeylaî, *Nasbü'r-râye*, I, 113, 219, II, 3, III, 228, IV, 295; Ayrıca Kureşî'den cahil diye bahsettiği yerler için bk. II, 36, 392, III, 36, 72, 77, 99, 164. Zeylaî'nin Kureşî ve İbnü't-Türkmânî ile aralarındaki gerginlik hakkında daha fazla bilgi almak için ikinci bölümde yer alan biyografisine bk.

[34] وهو إصطلاح غريب

[35] İbn Kutluboğa, *Münyetü'l-elmaʿî*, s. 9.

[36] İbn Kutluboğa, *Münyetü'l-elmaʿî*, s. 14, 15, 51.

[37] لم أقف عليه, İbn Kutluboğa, *Tahrîcü ehâdîsi Pezdevî*, s. 99.

Kutluboğa'nın *Nasbü'r-râye*'de Ebû Hanîfe'ye yöneltilen eleştirilere keskin bir ifadeyle karşı çıktığı görülmektedir. Zeylaî kahkaha atmanın namazı bozacağına dair hadisle ilgili Dârekutnî'nin "Ebû Hanîfe vehmetti, bu ikisi (Gaylân b. Câmiʿ ve Hüşeym b. Beşîr) Ebû Hanîfe'den daha hafızdır"[38] ifadelerine yer vermekte, İbn Kutluboğa ise hadisin mürsel ve müsned tariklerine işaret edip Ebû Hanîfe'nin o iki kimseden çok daha hafız ve sağlam olduğunu, Ebû Hanîfe'nin aşağısında olanların ise onun karıştırdığını söyleme hakkına sahip olmadıklarını vurgulamaktadır.[39]

el-Hidâye, el-İhtiyâr, Usûl-i Pezdevî (Kenzü'l-vusûl), Avârifu'l-meârif, İhyâu ulûmi'd-dîn, Tefsîru Ebi'l-Leys ve *eş-Şifâ* gibi birçok ilme dair eserin tahrîcini yapan İbn Kutluboğa, Leys b. Saʿd, Tahâvî, Kadı Bekkâr gibi alimlerin rivayet ettiği âlî senedli hadisleri de tahrîc etmiştir. Ancak bu eserlerin büyük bir kısmı günümüze ulaşmamıştır. İbn Kutluboğa'nın bu eserlerine bakıldığında daha önce hadisleri tahrîc edilmeyen eserlere yoğunlaştığı görülmektedir. Nitekim Pezdevî'nin *Usûl*'ü, Kâdî İyâz'ın *eş-Şifâ*'sı, Gazzâlî'nin *Minhâcü'l-âbidîn*'i ilk defa onun tarafından hadisleri tahrîc edilen eserlerdir.

İbn Kutluboğa'nın tahrîclerinde özet bir yöntem tercih ettiği görülmektedir. Özellikle Pezdevî'nin *Usûl*'üne yaptığı tahrîc çalışmasında bunu görmek mümkündür. Nitekim eserin girişinde de böyle bir usul izleyeceğini zikretmiştir.[40]

Birçok alimin tahrîc yaparken düştüğü önemli bir hataya değinmekte fayda vardır. *Nasbü'r-râye*'ye yazdığı girişte bu konu üzerinde duran Muhammed Yusuf el-Benûrî özellikle Hâkîm en-Nîsâbûrî başta olmak üzere bazı alimlerin benzer hatalara düştüklerine işaret etmektedir. Aşağıda özet bir şekilde tercümesi verilen ifadeler konuyu ilgilendirmesi açısından önemlidir:

> Bir ravi hakkındaki cerh ifadesi onun hadislerini mutlak anlamda düşürmez. Eğer her cerh dikkate alınsaydı sünnetin büyük bir kısmı yok olurdu. Zira Hz. Peygamber (sav) dışında insanların dilinden kurtulan olmamıştır. Nitekim *Sahîh-i Buhârî*'de bile hakkında olumsuz ifadeler yer alan raviler mevcuttur. Cafer b. Süleyman ez-Zabʿî, Hâris b. Abdüleyâdî, Eymen b. Nâbil el-Habeşî, Halid b. Mahled el-Katvânî, Süveyd b. Said el-Harsânî, Yunus b. Ebî İshak es-Sebîʿî ve diğerleri bunlara verilebilecek örneklerdendir. Ancak Buhârî ve Müslim cerh edilmiş kimselerden hadis naklettiklerinde onların mütabi ve şahitleri olanlarını seçiyorlar ve aslı

[38] Zeylaî, *Nasbü'r-râye*, I, 51.

[39] İbn Kutluboğa, *Münyetü'l-elmaʿî*, s. 15.

[40] İbn Kutluboğa, *Tahrîcü ehâdîsi Pezdevî*, s. 93.

olduğunu biliyorlardı. O ravilerin teferrüd ettikleri, özellikle de sikalara muhalefet ettikleri rivayetleri nakletmiyorlardı. Tıpkı Müslim'in Ebû Üveys'ten tahrîc ettiği "Namaz ben ve kulum arasında taksim edilmiştir." hadisindeki gibi. Zira bu hadisi Ebû Üveys dışında Malik, Şube, İbn Uyeyne gibi sağlam raviler de nakletmiştir. Ancak bu illet *Sahîhayn*'a istidrak yapan birçok alimin gözünden kaçmış ve eserlerinde mütesahil davranmışlardır. Özellikle de Hâkim'in bu konuda çok mütesahil davrandığı görülmektedir…[41]

Görüldüğü gibi Buhârî'nin bir raviden hadis alması o kimsenin diğer tüm rivayetlerinin sorunsuz olduğunu göstermemektedir. Buhârî o ravinin sadece ilgili rivayet kanalıyla gelen tarikinin sahih olduğuna hükmederek eserine almıştır. Dolayısıyla hadis tahrîc ederken "Bu ravi Buhârî/Müslim ravilerindendir" ifadesi mutlak bir tezkiye anlamına gelmemektedir. Ya da bir ravi hakkındaki cerh ifadeleri rivayetin zayıf olduğuna hükmedebilmek için çoğu zaman yeterli değildir. Özellikle mezheplerin temel kaynaklarında yer alan hadislerin sahihliğini ispat etmek, delil alınan rivayetin sıhhatini savunmak veya karşı tarafın delil gösterdiği rivayetlerin zayıflığını göstermek için bazı alimlerin hadis tahrîclerinde cerh tadil ifadelerini kullandıkları görülmektedir. Sözgelimi Aynî kendi hükmüne dayanak olan hadisin senedinde eleştirilen bir râvi varsa onu destekleyici nakillerle tadil etmiş, aykırı hüküm verenlerin delil getirdiği hadisin senedindeki râviyi ise yine nakillerle destekleyerek cerh etmiş, böylece hadisin sıhhat derecesini düşürmüştür.[42] Örneğin namazda intikal tekbirlerinde ellerin kaldırılıp kaldırılmayacağı meselesinde karşı tarafın delil olarak sunduğu hadisin senedinde yer alan Abdulhamid b. Cafer'le ilgili cerh ifadelerine yer vermekte, Müslim'in ricâlinden olmasının onu zayıf bir ravi olmaktan kurtaramayacağını ifade etmektedir.[43] Bununla birlikte Aynî'nin zaman zaman bazı ravileri tadil ederken Buhârî veya Müslim'in ricalinden olduğuna işaret ettiği örneklere de rastlanmaktadır.[44] Bu ve benzeri tutumlara genellikle mezhebin yerleşik uygulamalarının savunulduğu yerlerde daha fazla rastlamak mümkündür. Bununla birlikte ilgili Hanefî alimlerin fıkıh kitaplarında zikredilen hadislerin her birinin sahihliğini ispat etme gibi bir gayret içinde olmadıkları görülmektedir. Zira gerek *el-Hidâye* gerekse *Şerhu meʿâni'l-âsâr*'ın tahrîclerinde yer yer bazı hadislere zayıf hükmü verilmiştir. Sözgelimi Aynî *el-Hidâye*'de yer alan bazı hadislerin zayıf olduğunu dile getirmiş,

[41] Zeylaî, *Nasbü'r-râye*, giriş I, 10-1.

[42] Ahatlı, Coşkun, "Aynî'nin *Umdetü'l-Kârî*'de Hanefîlerin Amel Etmediği Hadisleri Yorumlama Yöntemi (Kitâbü's-Salât Örneği)", s. 10.

[43] Aynî, *Umdetü'l-kârî*, II, 259, benzer örnekler için bk. V, 289, *el-Binâye*, XI, 538, 569

[44] Aynî, *el-Binâye*, XII, 228,

Mergînânî'ye hadis ilmi açısından birçok eleştiri yöneltmiştir.[45] Bu durumun Hanefî fıkıh metinlerine has olmadığına işaret etmekte fayda vardır. Nitekim *el-Mühezzeb, en-Nihâye* gibi Şâfiî mezhebinin temel metinlerinde de zayıf hadislerin yer aldığı ve bu hadislerin zayıflığının yine Beyhakî, Münzirî, Nevevî gibi Şâfiî alimler tarafından dile getirildiği bilinmektedir.[46]

Her alimin tahrîc ilmine dair eser yazma konusunda aynı gayret içinde olmadığı görülmektedir. Özellikle Kutbuddin Halebî, İbn Balabân, Moğultay b. Kılıç, Şümünnî gibi fakih yönü diğerlerine nazaran geri planda olan alimlerin mezhebin temel metinlerinde yer alan hadislerin tahrîciyle çok ilgilenmedikleri söylenebilir. Zeylaî *Nasbü'r-râye*'si ile tüm tahrîc edebiyatı içinde kendisinden en fazla istifade edilen alim olarak karşımıza çıkmakta, İbn Kutluboğa'nın ise Memlük Kahire'si Hanefîleri içinde hadis tahrîcine dair en fazla eser telif eden alim olduğu görülmektedir.

Bu dönemde alimlerin çeşitli vesilelerle kendileri, öğrencileri veya çocukları için meşyeha tahrîci diye tabir edilebilecek eserler kaleme aldıkları da görülmektedir. Sözgelimi Sehâvî, Şümünnî'nin hocalarını derleyen bir meşyeha kaleme alıp bu meşyehada, Şümünnî'nin söz konusu hocalardan naklettiği rivayetlerden örneklere yer vermektedir. Öte yandan Suyuti ise Şümünnî için, isnadı yalnızca nahivci ravilerden oluşan müselsel hadis cüzü derleyip hocasına takdim etmiştir.[47] Görüldüğü gibi bu ve benzeri uygulamalar hakkında meşyeha tahrici ifadesi kullanılmaktadır.

Dönemin Hanefî alimlerinden Muhammed b. Ali et-Tenûhî (ö. 724/1324) için Dimyâtî (ö. 705/1306),[48] Yusuf b. Ömer el-Hüseynî (ö. 731/1331) için de Ahmed ed-Dimyati meşyeha tahrîc etmiştir.[49] Ayrıca İbnü'l-Mühendis'in, oğlu Abdullah için âlî rivayetlerinden oluşan kırk hadis tahrîc ettiği zikredilmektedir.[50]

---

[45] Yektar, "Aynî'nin Hadîs Alanında Merğinânî'ye Yönelik Bazı Eleştirileri *-el-Binâye fi-Şerhi'l-el-Hidâye* Bağlamında-" 90-102.

[46] Kureşî, *el-İnâye,* 2[b].

[47] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, II, 83.

[48] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, 379[a].

[49] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, 488[b].

[50] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, IV, 201.

B. Hadis Şerhleri

Şerhler dönemin Hanefî alimlerinin en çok tercih ettikleri yazım türü olarak karşımıza çıkmaktadır. Hadis şerh literatüründe coğrafi olarak öne çıkan üç bölgeden biri olan Kahire[51] birçok Hanefî alimin şerh türünde çeşitli eserler telif ettikleri bir şehirdir. Bu dönemde Hanefîler fıkıh, hadis, dil, kelam vd. ilim dallarına dair birçok esere şerh yazma gereği duymuşlardır. Genellikle *el-Hidâye, el-Câmiʿu'l-kebîr, Kenzü'd-dekâik, Usûl-i Pezdevî* gibi fıkıh metinlerine yapılan şerhler yoğunlukta olsa da birçok hadis kitabının dönemin Hanefî alimleri tarafından şerh edildiğini görmek mümkündür. Bu başlıkta sadece hadis kitaplarına veya metinlerine yapılan şerhler ele alınacaktır. Aşağıda Memlük Kahire'si Hanefî alimlerinin kaleme aldıkları hadis şerhleri kronolojik sırayla verilmektedir.

No	Şerhin Adı	Yazarı	Şerhi Yapılan Eser
1.	***el-Bedrü'l-müniri's-sârî fi'l-kelâmi ale'l-Buhârî***	Kutbüddîn Halebî	*Sahîh-i Buhârî*
2.	***el-Cevherü'n-nakî fi'r-reddi ale'l-Beyhakî***	İbnü't-Türkmânî	*es-Sünenü'l-kübrâ*
3.	***et-Telvîh fi şerhi'l-Câmiʿi's-sahîh***	Moğultay b. Kılıç	*Sahîh-i Buhârî*
4.	***Şerhu Süneni İbn Mace***	Moğultay b. Kılıç	*Sünen-i İbn Mace*
5.	*Şerḥu Süneni Ebî Dâvûd*	Moğultay b. Kılıç	*Sünen-i Ebî Dâvûd*
6.	*Şerh alâ Meâni'l-âsâr li't-Tahâvî*	Moğultay b. Kılıç	*Şerhu meʿâni'l-âsâr*
7.	*el-Kıdhu'l-muʿallâ fi'l-kelâmi alâ hadisi Yaʿlâ*	Moğultay b. Kılıç	Tek hadis
8.	*Taʿlîka alâ Meşâriki'l-envâr*	Moğultay b. Kılıç	*Meşâriku'l-envâr*
9.	*Şerh alâ Şerhi meâʿni'l-âsâr*	Kureşî	*Şerhu meʿâni'l-âsâr*
10.	*Şerhu Meşâriki'l-envâr*[52]	İbnü's-Sâiğ ez-Zümrûdî (ö. 776/1375)	*Meşâriku'l-envâr*
11.	*Şerhu'l-Buhârî*	Rüknüddîn el-Kırımî (ö. 783/1381)	*Sahîh-i Buhârî*
12.	***Tuhfetü'l-ebrâr fi şerhi Meşâriki'l-envâr***	Bâbertî	*Meşâriku'l-envâr*
13.	*Taʿlîka alâ Meşâriki'l-envâr*	Rasûlâ b. Ahmed et-Tebbânî (ö. 793/1391)	*Meşâriku'l-envâr*
14.	*Şerhu Mesâbihi's-sünne*	Yakub b. İdrîs el-Karamânî (ö. 833/1429-30)	*Mesâbihu's-sünne*
15.	***Umdetü'l-kârî***	Aynî	*Sahîh-i Buhârî*
16.	***Şerhu Süneni Ebî Davud***	Aynî	*Sünen-i Ebî Dâvûd*
17.	***Nuhabû'l-efkâr fi tenkîhi Mebâni'l-ahbâr fi***	Aynî	*Şerhu meʿâni'l-âsâr*

[51] Diğer ikisi Endülüs-Mağrip ve Hint alt kıtasıdır. bk. Karagözoğlu, "Hadis Şerhine Panoramik Bir Bakış", s. 23-6.

[52] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, vr. 367[b].

	şerhi Meʿâni'l-âsâr		
18.	***Müzîlü'l-hafâ an elfâzi'ş-Şifâ***	Şümünnî (ö. 872/1468)	*eş-Şifa*
19.	*Taʿlika alâ Muvatta bi rivayeti'ş-Şeybânî*	İbn Kutluboğa	*Muvatta*
20.	*Şerhu Meşâriki'l-envâr*	İbn Kutluboğa	*Meşâriku'l-envâr*
21.	*Şerhu'l-Mesâbîh*	İbn Kutluboğa	*Mesâbihu's-sünne*
22.	*el-Emâlî ala Müsnedi'l-İmam Ebî Hanife*	İbn Kutluboğa	*Müsnedü İmam Ebû Hanîfe*
23.	***Hulâsatü'l-akvâl fi hadîsi "İnneme'l-aʿmâlü bi'n-niyyât"***	Kâfiyecî	Tek hadis

Tablo 35: Kahireli Hanefîlerin Hadis Şerhleri

Yukarıdaki tabloda birçok hadis kitabının şerhe konu olduğu görülmektedir. En fazla şerhi yapılan eserler sırasıyla *Sahîh-i Buhârî*, *Meşâriku'l-envâr* ve *Şerhu meʿâni'l-âsâr* olarak karşımıza çıkmaktadır. Bununla birlikte zikri geçen 22 eserden sadece 10'unun günümüze ulaştığı tespit edilebilmiştir.

Hanefîlerin hadis kitaplarına yaptıkları ilk şerh örneklerinin Memlük Kahire'sinde ortaya çıktığı görülmektedir. Kutbuddîn Halebî'nin *el-Bedrü'l-münîru's-sârî fi'l-kelâmi alâ Sahîhi'l-Buhârî* adlı eseri Hanefî bir alimin günümüze ulaşan ilk *Sahîh-i Buhârî* şerhidir. Hadis; şerh ve sened olmak üzere iki başlık altında ele alınsa da bazen önemli görülen konular alt başlıklar hâlinde incelenmektedir.[53] Öncelikle hadisin metnine yönelik açıklamalara yer verilen şerhte *kavluhu* ibaresiyle hadis metnindeki ifadeler tek tek açıklanmaktadır. Burada kelimelerin gerek kökenine dair açıklamalar gerekse dilbilgisiyle ilgili izahlar mevcuttur. Özellikle bazı kavramların etimolojik açıklamaları üzerinde durulmakta ve yer yer irab bilgilerine de yer verilmektedir.[54] Şârih hadisin senedine geçmeden son olarak hadis metninden çıkarılabilecek ders ve hükümleri sıralamakta, izahı gerektiren tartışmalı veya önemli konuları yeni bir başlık altında değerlendirmektedir.[55] Eserin büyük bir hacme sahip olduğu belirtilse de[56] günümüze ulaşabilen kısımları iki cilt hâlinde neşredilmiştir. Şerhte bazı hadisler için uzun açıklamalara yer verilmekle birlikte bazen hadislerin şerhinin daha önce yapıldığı ifade edilerek şerh edilmemekte ve okuyucu ilgili bölüme yönlendirilmektedir. Yönlendirme yapılan bölümler günümüze ulaşmamış olsa da bu ifadeler *Sahîh-i Buhârî*'nin hangi bölümlerinin şerh edildiğine dair ipucu vermekte ve şerhin hacminin genişliğini de teyit

[53] Kutbüddîn Halebî, *el-Bedrü'l-münîr*, I, 310 (*el-Kelâmu ale'l-hadîsi min vücûh*), I, 316 (Mevzu hadis nasıl bilinir), I, 190 (İmamın önünde sütre olup olmaması hakkındaki tartışmalar), I, 276-280.

[54] Kutbüddin el-Halebî, *el-Bedrü'l-münîr*, I, 65-9.

[55] Kutbüddin el-Halebî, *el-Bedrü'l-münîr*, I, 190, II, 91.

[56] Vâdîâşî, *Bernâmecü Vâdîâşî*, 77; İbnü'l-Mülakkın, *et-Tevdîh li şerhi'l-Camiʿi's-Sahîh*, XXXIII, 601.

etmektedir.[57] Şerhte fıkhî izahlara genişçe yer verildiği görülmekte ancak mezhepler arasındaki ihtilaflı meseleler ele alınırken şârihin çoğu zaman tarafsız bir duruş sergilediği görülmektedir. Mezhepler arasında farklı görüşlerin olduğu konularda Halebî tüm görüşleri delilleriyle birlikte zikretmekte, çoğu zaman da tercihini belirtmemektedir. Bununla birlikte Halebî'nin Hanefî mezhebinin görüşünü savunduğu yerler de mevcuttur. Kimi zaman karşı tarafın delillerini etraflıca ele aldıktan sonra Hanefî mezhebinin görüşünü tüm tafsilatıyla vermektedir.[58] Şerhte ön plana çıkan bir diğer husus da tahrîctir. Kutbuddin Halebî'nin şerhte ele alınan hadislerin Buharî'nin *el-Câmiu's-Sahîh*'i dışındaki hadis kitaplarında geçtiği yerleri verme hususunda özel bir gayret içinde olduğu görülmektedir. Bunu hemen her hadisin şerhinde görmek mümkündür.[59] Hatta şerhte en çok ön plana çıkan husus olarak sayılabilecek bu özellik bazı alimlerin şerhe yönelik tenkidine de sebep olmuştur. Örneğin Moğultay b. Kılıç (ö. 762/1361) *el-Bedrü'l-münîr*'den bahsederken bu şerhin bir şerhten çok etraf çalışmasına benzediğini belirtmektedir.[60] Moğultay'ın bu eleştirisi haksız ve biraz abartılı bulunsa da[61] şârihin bu tavrı şerhin sonuna kadar kendini hissettirmektedir. Bununla birlikte şerhin tahrîc çalışmasından ibaret bir metin olduğunu söylemek hatalı bir hüküm olur. Zira şerh, fıkhî izahlardan dilsel açıklamalara, hadisten çıkarılabilecek derslerden sened tahlillerine varıncaya kadar birçok özelliğiyle diğer şerhleri aratmamaktadır. Şârihin alıntı yaptığı veya istifade ettiği kaynakları belirtmedeki hassasiyeti şerhte ön plana çıkan bir diğer özellik olarak zikredilebilir. Zira Halebî şerhinde yararlandığı kaynakları ve kişileri ismen zikretmektedir. Bunu şerhin önemini artıran bir özellik olarak saymak mümkündür. Çünkü şerhte günümüze ulaşmayan kaynaklardan da istifade edilmiştir. Bu durum ilgili kaynaklara ışık tutması açısından şerhin önemini artırmaktadır. *Sahîh-i Buhârî* nüshaları, dil ve gramere dair açıklamalar ise şerhin az işlenen konuları arasında sayılabilir.[62] Ayrıca ravi isimleri ve yer

[57] Kutbüddin el-Halebî, *el-Bedrü'l-münîr,* I, 233.

[58] Örneğin kafire karşılık Müslümana kısas uygulanması (I, 341-2), nebizle abdest almanın caiz olup olmaması (II, 210-224) ve diğer birçok örnekte (I, 65-6, 161, 312, II, 155, 279, 280) Halebî tüm görüşlerin delilerini vermekle birlikte Hanefîlerin delillerini tafsilatlı bir şekilde zikredip akla takılabilecek soruları cevaplandırmaktadır.

[59] Birkaç örnek için bk. Kutbuddin el-Halebî, *el-Bedrü'l-münîr,* I, 88, 95-6, 173, 381, II, 64-76.

[60] Kutbuddin el-Halebî, *el-Bedrü'l-münîr*, naşirin girişi, I, 31: " وأما القطعة التي شرحها شيخُنا أبو محمد المَنْبِجِي -يعني القطب الحلبي- وإن كان معظم فوائدها عَن المتأخرين مُبثَّرة، وأكثرُ ألفاظهم فيها متكرّرة، غيرُ محررة، فهي بكتاب الأَطراف أشبه منها بالشَّرح"

[61] İbn Hacer, Moğultay'ın hocasına yaptığı bu kötülüğün cezasız kalmadığına işaret eder. Sehâvî, *el-Cevâhir ve'd-dürer fî tercemeti Şeyhilislam İbn Hacer,* I, 380.

[62] Birkaç örnek için bk. Kutbüddîn Halebî, *el-Bedrü'l-münîr,* I, 88, 93, 245, 248, II, 361, 395, 397.

adlarının zabtına yönelik açıklamaların ihtiyaç düzeyinde yer aldığını belirtmekte fayda vardır.

Şerhler çoğu zaman bir eserin daha iyi anlaşılması maksadıyla yapılsa da tenkit amaçlı kaleme alınan şerhler de mevcuttur. Sözgelimi *el-Cevherü'n-nakî* Beyhakî'nin *es-Sünenü'l-kübrâ*'sına yapılmış eleştiri mahiyetinde bir şerhtir. Nitekim İbnü't-Türkmânî şerhin girişinde eserinin itiraz, münakaşa ve müzakere içerikli olduğunu belirtmektedir.[63] Beyhakî'nin daha kuvvetli hadis varken zayıf hadisleri zikretmesi, sahabe fiilini delil kabul etmemesi, İmam Şâfiî'ye, hocasına ve meşhur alimlere muhalefet etmesi, hadisleri görüşü paralelinde tevil etmesi, muhaddislerin görüşüne muhalefet etmesi, zayıf dediği raviyi başka bir yerde tevsik etmesi ya da sükut etmesi, birçok kimsenin tevsik ettiği raviyi cerh etmesi, bazı kimseleri sahabeden kabul etmeyişi, işaret ettiği hadisin ilgili kaynakta yer almaması İbnü't-Türkmânî tarafından eleştirilen hususlar arasındadır.[64] *el-Cevherü'n-nakî* hacim olarak *es-Sünenü'l-kübrâ*'nın yaklaşık onda birlik kısmına tekabül etmektedir. İzah ve tenkitlere konu olan yerler eserin baş taraflarında yoğunlaşmaktadır. Bununla birlikte az da olsa eserin hemen her yerinde şerh ve itirazlara rastlamak mümkündür.[65]

Burada Moğultay b. Kılıç'ın hadis şerhlerine de işaret edilmelidir. Zira Memlük Kahire'sinde en fazla eser telif eden Hanefî alimlerinden olan Moğultay b. Kılıç'ın birçok hadis kitabına şerh yazdığı görülmektedir. Şerhlerinin çoğu sadece ismen var olsa da *Sahîh-i Buhârî* ve *Sünen-i İbn Mâce* şerhleri günümüze ulaşmayı başarmıştır. Büyük bir şerh olduğu belirtilen *et-Telvîh fî şerhi'l-Câmiʿi's-sahîh* adlı *Sahîh-i Buhârî* şerhi birçok şerhe kaynak olup literatürü etkilemiş bir eserdir.[66] Başta İbnü'l-Mülakkın (ö. 804/1401) olmak üzere *Sahîh-i Buhârî*'yi şerh eden alimlerin şerhlerinde Moğultay b. Kılıç'tan çok fazla istifade ettikleri görülmektedir.[67] Kelime ve gramer tahlilleri, fıkhi açıklamalar, hadislerin sıhhat durumu, rical ve senede dair açıklamalar şerhin ön plana çıkan yönleridir.[68] Kirmânî (ö.

[63] İbnü't-Türkmânî, *el-Cevherü'n-nakî*, I, 2.

[64] Ayrıntılı açıklamalar için bk. Dölek, *İbnü't-Türkmânî'nin Beyhakî ile Hadis Sahasındaki İlişkileri*, s. 45-110.

[65] İbnü't-Türkmânî, *el-Cevherü'n-nakî*, I, 2-466, IV, 24, 38, 120, 135, 160-71, VIII, 4, 14, 21, 87, 100-3, 237, 258, 120-6, X, 54, 99, 123, 216.

[66] Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, I, 546. Büyük bir hacme sahip olduğu anlaşılsa da günümüze sadece eserin XII. cildi ulaşmıştır. Beyazıt Devlet Kütüphanesinde 1105 numarada yazma hâlinde olan şerh Mevsûati Sahîhi'l-Buhârî başlıklı proje ile yayına hazırlanmaktadır: https://www.bukhari-pedia.net/book/matn_bukhari/825 (erişim tarihi 26.06.2024).

[67] Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmiʿ*, VI, 102.

[68] Şerhe dair daha fazla açıklama için bk. Tozlu, *Moğultay b. Kılıç ve Hadis İlmindeki Yeri*, s. 132-4.

786/1384) eseri lafız ve manaların izahında yeterli görmekle birlikte etraf ve tashih türüne daha çok benzetmektedir.[69]

Moğultay b. Kılıç'ın neşredilen hadis şerhi ise *Şerhu Süneni İbn Mâce*'dir. *el-İʿlâm bi-sünnetihi aleyhi's-salâtü ve's-selâm* adıyla da bilinen bu şerh İbn Mâce'nin *Sünen*'ine yapılan ilk şerh kabul edilmektedir.[70] Şerhin en önemli özelliği günümüze ulaşmayan kaynaklardan yapılan alıntılara sahip olmasıdır. Nitekim naşir eserin bu meziyetine işaret ederek Moğultay'ın istifade ettiği ancak günümüzde bulunmayan veya neşredilmeyen 218 eser sıralamaktadır.[71] Bu eser *Sünen*'in "Taharet" bölümüyle "İkâmetü's-salat ve ve sünenühâ" bölümünün 65. Babına kadar olan 723 rivayetin şerhini ele almaktadır. *Sünen*'in yaklaşık %20'sini şerh ettiği anlaşılan Moğultay'ın bu şerhi tamamlansaydı yirmi küsür ciltlik bir hacme sahip olabilirdi. Moğultay b. Kılıç şerhine mukaddime yazmadığı gibi İbn Mâce'nin sünnete önem verme, bidatlerden, sapkın fırkalardan kaçınma vd. konularda 266 (veya 262) hadisin yer aldığı uzun mukaddimesini de şerhe konu etmemiştir. Moğultay b. Kılıç şerhe hadisin sıhhat değerlendirmesi ile başlamakta, hadis eğer Buhârî veya Müslim'in *Sahih*'lerinde yer alıyorsa bunu belirtmekle yetinmekte, *Sahîhayn*'da geçmeyen rivayetlerin ise sıhhat durumu hakkında bilgi vermektedir.[72] Hadisin sıhhatine dair hükmü genellikle başta veren Moğultay bunun gerekçeleri üzerinde durmaktadır. Bu gerekçeleri ele alırken yaptığı ravi değerlendirmeleri, hadis tahrîcleri ve illete dair izahların şerhte en yoğun yer alan hususlardan olduğu görülmektedir. Fıkhî açıklamalar ile mezhepler arası ihtilaflı konuların ise şerhte geri planda kaldığı söylenebilir.[73]

---

[69] Kirmânî, *el-Kevâkibü'd-derârî*, I, 3.

[70] Bağdatlı İsmail Paşa İbn Mâce'ye yapılan ilk şerhin Malikî alim Ebu'l-Hasan Ali b. Abdullah el-Endelüsî'ye (ö. 567/1172) ait olduğunu söylemektedir. Günümüze ulaşmayan bu şerhin Mâlikî gelenekte ve şerh literatüründe herhangi bir atfa konu olmaması bu bilgiye ihtiyatla yaklaşılması gerektiği yönünde bir değerlendirme için bk. Topgül, "İbn Mâce'nin *es-Sünen*'i Üzerine Yazılmış Şerhler", s. 262.

[71] Moğultay b. Kılıç, *el-İʿlâm*, I, 9-22 (neşredenin girişi). Naşir Ahmed b. İbrahim b. Ebi'l-Ayneyn eserin bu özelliğini vurgularken Medine İslam Üniversitesi öğretim üyesi Hammâd el-Ensârî'nin (ö. 1998) *Târîh-u Nîsâbur*'u getiren kimseye son model araba vereceğini söyleyerek birçok alimin merak ettiği böyle değerli bir eserden bazı parçaların bu şerhte yer aldığına işaret etmiştir. Moğultay b. Kılıç, *el-İʿlâm*, I, 9.

[72] Bazı örnekler için bk. Moğultay b. Kılıç, *el-İʿlâm*, I, 72-5, 132-3, 136, II, 5-6, IV, 232-6.

[73] Ayrıca bk. Topgül, "İbn Mâce'nin Sünen'i Üzerine Yazılmış Şerhler" s. 262-3; Tozlu, *Moğultay b. Kılıç ve Hadis İlmindeki Yeri*, s. 187-202; a.mlf., "Özellikleri ve Metodu İtibarı ile İbn Mâce'nin İlk Şerhi el-İʿlâm", s. 38-64.

Her ne kadar muhaddis vasfıyla ön plana çıkmamış olsa da *Meşâriku'l-envâr*'a şerh yazan Bâbertî'ye de (ö. 786/1384) burada işaret edilmelidir. *Tuhfetü'l-ebrâr fî şerhi Meşâriki'l-envâr* adlı bu şerhten İbn Hacer "orta hacimli ve oldukça faydalı bir şerh" diye bahsetmektedir.[74] Babertî bu şerhte kelime tahlilleri, hadisin genel anlamı, sebeb-i vürud ve gramer tahlilleri gibi noktalara temas etmekte, bazı hadislerin müşkillerini çözüme kavuşturmakta, hadislerin fıkıh, kelam, Arap dili gibi farklı alanlarla irtibatını kurup hadisten çıkarılabilecek hükümlere işaret etmektedir.[75] Bununla birlikte eserde hadis ilminin teknik konularına dair izahlara pek rastlanmaz. Sözgelimi Bâbertî hadislerin rivayet farklılıklarından genellikle söz etmediği gibi kendi zikrettiği hadisleri de çoğu zaman sahih veya zayıf olduğunu dikkate almaksızın روي sigasıyla ve kaynağını belirtmeksizin nakleder. Ayrıca hadisleri izah ederken zayıf hatta vâhî rivayetler kullandığı da vakidir. Kimi zaman da hadisi asıl kaynağından nakletmek yerine *Keşşâf, Hidâye* gibi ikincil kaynaklardaki şekliyle verir.[76]

Aynî'nin yazdığı hadis şerhleri de dönemin dikkat çekilmesi gereken eserleri arasındadır. Her ne kadar *Umdetü'l-kârî* adlı şerhi daha çok bilinse de Tahâvî'nin *Şerhu meʿâni'l-âsâr*'ı ile Ebû Dâvud'un *Sünen*'i Aynî'nin şerh ettiği eserlerdendir. Bunlar arasındaki ilk şerhi olarak belirttiği *Nuhabü'l-efkâr* Tahâvî'nin *Şerhu meʿâni'l-âsâr*'ına dairdir.[77] Aynî Tahâvî'nin metnini "ص", şerh metnini ise "ش" harfleriyle başlıklandırmaktadır.[78] Hadisin babla olan alakasını ve babın önceki bablarla olan münasebetini ortaya koymaya çalışır. Ricale dair ayrıntılı açıklamalara yer veren Aynî ravinin adı, nesebi, lakabı, cerh tadil durumu, *Kütüb-i sitte* müelliflerinden hangi alimlerin kendisinden rivayette bulundukları gibi hususları açıklar. Hadisin tahrîci üzerinde duran Aynî kelimeleri dil, irab, meânî ve beyan yönlerinden izah eder. Akla gelebilecek soru ve itirazları

---

[74] İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-kâmine*, I, 6.

[75] Örnekler için sırasıyla bk. Bâbertî, *Tuhfetü'l-ebrâr*, vr. 8[b], 17[a], 57[b], 11[a], 28[b], 31[b], 41[b], 45[ab].

[76] Bâbertî, *Tuhfetü'l-ebrâr*, vr. 10, 11[b]; Muhammet Beyler, "Ekmelüddîn Bâbertî'nin Hadis Şerhçiliği", *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, s. 179; Beyler, Bâbertî'nin bu şerhte hadis ilminin teknik meselelerine pek girmemesini onun hadisçi kimliğe sahip olmaması ile açıklar. Bununla birlikte şerhini yaptığı eserin senedsiz hadislerden oluşması da hadisle ilgili teknik meselelere çok fazla girme ihtiyacı doğurmadığına işaret eder. Beyler, "Ekmelüddîn Bâbertî'nin Hadis Şerhçiliği", s. 187-9.

[77] Aslında *Nuhabü'l-efkâ*r Aynî'nin *Şerhu meʿâni'l-âsâr*'a yazdığı *Mebâni'l-ahbâr* adlı 11 ciltlik şerhinin muhtasarıdır. Ancak bu muhtasar eser 8 ciltlik hacme sahip olduğu için onu ihtisardan öte şerh olarak değerlendirmek mümkündür. Ayrıca asıl şerh olan *Mebâni'l-ahbâr*'ın hâlâ yazma hâlinde olması ve bazı ciltlerinin günümüze ulaşmaması sebebiyle *Nuhabü'l-efkâr*'ın ele alınması daha makul gözükmektedir. Bu üç eseri hangi sırayla yazdığını *Umdetü'l-kârî*'nin mukaddimesinde belirtmektedir. Aynî, *Umdetü'l-kârî*, I, 3.

[78] ص harfi ile musannif veya sadru'l-kitab; ش harfiyle de şerh kastedilmiş olmalıdır.

فإن قيل ifadesiyle zikredip قلت diyerek cevap vermeye çalışır. Ayrıca hadisten çıkarılabilecek hükümleri sıralar. Bu şerhin en çok fıkhî izah ve rical değerlendirmeleri ile temayüz ettiği görülmektedir.[79]

Yarım kalan *Şerhu Süneni Ebî Dâvûd* adlı şerhi ise taharet, salât, cenâiz ve zekât bölümlerini içermektedir. Aynî'nin 43 yaşında yazdığı bu şerh *Sünen*'deki 5274 hadisin 1818'ini ele almaktadır.[80] Eserin 1/3'üne tekabül eden bu şerhin tamamlanamamış olmasında *Sünen*'in fıkıh ağırlıklı yapısının etkili olduğu söylenmektedir. Nitekim birçok alimin *Sünen* şerhlerinin yarım kaldığı görülmektedir.[81] Mukaddimenin yer almadığı bu şerhte Aynî tıpkı *Nuhabü'l-efkâr*'da olduğu gibi metin için ص, şerh için ش harflerini başlık olarak kullanır. Şerhte ricale dair değerlendirmelere sık sık rastlamak mümkündür. Aynî hadisin senedinde yer alan ravilerin kimlik bilgilerini, hadis rivayet ettiği hocaları ile hadis naklettiği talebelerini zikredip hakkındaki cerh tadil ifadelerine yer vermektedir. Özellikle eserin baş kısımlarında şerhin büyük bir kısmının ricale dair olduğu görülmektedir.[82] Şerhte göze çarpan hususlardan biri de fıkhî izahlardır. Fıkıh konuları için temel kaynaklardan biri olan *Sünen*'in şerhinde Aynî birçok yerde fıkhî açıklamalarda bulunmuştur. Özellikle ihtilaflı konularda Hanefî mezhebini savunduğu görülmektedir. Sözgelimi *Sünen*'de yer alan ve Şâfiîlerin aleyhine, Hanefîlerinse lehine delil olan bir hadisi şerh ederken Hattâbî ve Beyhâkî gibi Şafiîlerin hadisin zayıf olduğuna dair iddialarını uzunca zikreder. Ardından onların aksine cerh ettikleri ravinin sika olduğuna dair rivayetleri sıralayarak hadisin sahih olduğunu savunur.[83] Yine mezhebî tutuma dair şerhte dikkat çeken hususlardan biri de intikal tekbirlerinde ellerin kaldırılmasına dair rivayetlerdir. Aynî bu hadislerin şerhinde karşı tarafın görüş ve delillerini naklettikten sonra Hanefî mezhebinin esas aldığı rivayetleri ve bu konuda Hanefîlerin delil aldıkları sahabe ve tabiin isimlerini zikreder. Karşı tarafın delil olarak ileri sürdüğü rivayetlerin ise mensuh olduğunu, elleri kaldırmamanın namazı bozmayacağını ancak sebepsiz yere kaldırmanın ameli kesir kapsamına gireceğinden ötürü namazı bozabileceğini

[79] Ayrıca bk. Aynî, *Nuhabü'l-efkâr*, I, 17-9 (neşredenin girişi); Demirel, *Bedrüddîn el-Aynî ve Nuhabü'l-Efkâr Adlı Eseri*, s. 26-48.

[80] Hadis sayılarında *Süneni Ebî Dâvûd*'un Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd neşri ile *Şerhu Süneni Ebî Dâvûd*'un Ebu'l-Münzir neşirleri dikkate alınmıştır.

[81] Özkan, "Ebû Dâvûd'un es-Sünen'i Üzerine Yazılmış Şerhler", s. 22; *Umdetü'l-kârî*'nin mukaddimesinde zamanın zorluklarının bu şerhi tamamlamasına engel olduğuna işaret etmektedir. Aynî, *Umdetü'l-kârî*, I, 3.

[82] Aynî, *Şerhu Süneni Ebî Dâvûd*, I, 60-552.

[83] Aynî, *Şerhu Süneni Ebî Dâvûd*, III, 136-40.

ifade ederek en makul olanın elleri kaldırmamak olduğunu savunur.[84] *Şerhu Süneni Ebî Dâvûd*, *Umdetü'l-kârî* kadar zengin bir içeriğe sahip olmasa da kelime izahları, tahrîc, rical değerlendirmeleri ve fıkhî açıklamalara yeterli derecede yer verilen bir şerhtir.[85]

Memlük Kahire'si Hanefîlerinin yazdığı hadis şerhleri arasında hacim, etki ve şöhret itibarıyla en önemlisinin *Umdetü'l-kârî* olduğunu söylemek mümkündür. Zira Aynî'nin 25 yılda tamamladığı bu şerh *Sahîh-i Buhârî*'nin tıpkı *Fethu'l-bârî* gibi en fazla itibar gören şerhidir.[86] Mukaddimede edebî bir dil kullanan Aynî sünnetin önemine ve dindeki yerine işaret etmekte Buhârî ve *Sahîh*'inden övgüyle bahsetmektedir. *Sahîh-i Buhârî*'ye şerh yazmanın önemini vurgulayan Aynî bu şerhi yazma gerekçesi olarak üç hususa işaret eder: gizli kalmış noktaların açıklanması, Allah Teâlâ'nın bahşettiği ilmi izhar etmek ve etrafındakilerin taleplerini karşılamak. Buhârî'ye olan senedini iki ayrı hocası vasıtasıyla zikreden Aynî birinci icazeti Irâkî (ö. 806/1404), ikincisini ise Dicvî (ö. 809/1406) kanalıyla vermektedir. Ardından *Sahîh*'in sıhhati, kitap isimleri, hadis sayıları, esere yöneltilen eleştiriler, Buhârî'nin şartları vd. konuları "Faydalar" başlığı altında on madde hâlinde ele alır.[87] Aynî ilk hadisi "giriş, bab başlığı, dil, sarf, irab, meʿânî, beyan, tefsir, babın mezkur ayetle ilgisi, hadisin ayetle ilgisi, hadisin bab başlığı ile ilgisi, rical, isimlerin zabtı, ensab, ricale dair bazı faydalı bilgiler, isnaddaki latifeler, hadisin çeşidi, hadisin *Sahîh*'teki tekrarlandığı yerler, hadisin tahrîci, lafızlarının ihtilafı, başlangıçta bu hadisi seçmesi, dil, irab, meʿânî, beyan, bediʿ, soru-cevap, sebebi vürûd, çıkarılabilecek hükümler" şeklinde otuz başlıkla incelemiş olsa da bu metodu ikinci hadisten itibaren azaltmış, şerhin ilk kısımlarında hadisleri on küsür yönden, daha sonra ise beş-altı yönden ele almakla yetinmiştir. Şerhin genelinde yer alan bu yönler "ricali, isnadındaki latifeler, tahrîci, manası, çıkarılabilecek hükümler, soru-cevaplar" şeklindedir. *Umdetü'l-kârî*'yi diğer şerhlerden ayıran en önemli özelliği sahip olduğu başlıklandırma sistemidir. Okuyucu açısından pratik bir işlevi olan bu özellikten birçok kimse övgüyle bahsetmektedir.[88] *Umdetü'l-kârî*'de en yoğun ele alınan konuların fıkıh ve dil olduğunu söylemek mümkündür. Aynî diğer şerhlerinde olduğu gibi bu eserinde de Hanefî mezhebini savunmaktadır. Kutbüddîn Halebî, Moğultay b. Kılıç, Şümünnî

[84] Aynî, *Şerhu Süneni Ebî Dâvûd*, III, 295-304.

[85] Ayrıca bk. Dinçoğlu, "Süneni Ebî Davud Şerhi Çerçevesinde Aynî'nin Hadis Tahlili ve Tenkidi", s. 205-26.

[86] Hâlihazırda sadece *Umdetü'l-kârî*'ye dair 13 akademik çalışmaya rastlanmıştır: http://ktp.isam.org.tr/?blm=aramklilhb&navdil=tr (erişim tarihi: 26.06.2024).

[87] Aynî, *Umdetü'l-kârî*, I, 5.

[88] Maʿtûk, *Bedreddîn el-Aynî ve eseruhû fî ilmi'l-hadîs*, s. 226.

ve Kafiyecî gibi hadis şerhi yazan diğer Hanefî alimlere nazaran mezhebe bağlılık ve mezhep görüşlerini savunma düzeyinin Aynî'de daha yüksek olduğunu söylemek mümkündür.

Burada *Sahîh-i Buhârî*'ye yazdıkları şerhler özelinde Aynî ile İbn Hacer arasındaki tartışmalara da işaret edilmelidir. Aynî şerhinde 400'den fazla yerde ismini zikretmeksizin İbn Hacer'e birçok eleştiri yöneltmiş, İbn Hacer ise bir kısmı oldukça sert olan bu tenkitlere cevap mahiyetinde *İntikâdü'l-iʿtirâz fi'r-reddi ale'l-Aynî fî Şerhi'l-Buhârî* adlı eserini telif etmiştir. Ayrıca Aynî'nin şerhinin beyan, bedii vd. dilsel açılardan *Fethu'l-bârî*'den daha zengin olduğu söylentileri hakkında İbn Hacer, Aynî'nin büyük ölçüde Kırımî'nin (ö. 783/1381) yarım kalan *Sahîh-i Buhârî* şerhinden yararlandığını iddia etmektedir. Ona göre Kırımî'nin eserinin bittiği yerden itibaren *Umdetü'l-kârî*'nin şerh miktarı azalmaktadır. Ancak Aynî'nin yararlandığı bazı isimlerin şerhin her yerine dağılmış olduğunu tespit eden bir çalışmada bu iddianın isabetli olmadığı dile getirilmiştir. Ayrıca yorgunluk, yoğunluk, yaşlılık ya da aynı şeyleri tekrar etmekten kaçınmak gibi etkenlerin sonlara doğru izahları azalttığı birçok şerhte görülmektedir.[89] İbn Hacer, Aynî'nin kendisinden büyük oranda alıntılar yaptığını da iddia eder. İkisinin de ortak talebesi olan bir şahsın *Fethu'l-bârî*'nin yazılan kısımlarını Aynî'ye getirdiği Aynî'nin de bunları eserine aldığını ifade etmektedir.[90] İlgili intihal iddiaları hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Kevserî iki şerhin birbirine bu kadar benzemesini aynı kaynakları kullanmalarına bağlamaktadır.[91] Bir başka çalışma ise her iki şerhin kaynaklarını karşılaştırarak birbirlerinden farklı kaynaklardan yararlandıklarını, birinin sıkça kullandığı bazı kaynakları diğerinin hiç zikretmemiş olmasından hareketle Aynî'nin İbn Hacer'den iddia edildiği kadar çok istifade etmediği sonucuna ulaşmaktadır.[92]

Her ne kadar bu başlıkta ele alınan eserler gibi başlı başına bir hadis eseri olmasa da birçok hadis içeren *eş-Şifâ* şerhlere konu olmuştur. Bunlardan biri de Şümünnî'nin *Müzîlü'l-hafâ alâ elfâzi'ş-Şifâ* adlı küçük çaplı şerhidir. Daha çok lafızların manası, kelime zabtları ve metinde geçen isimlerin kısaca tanıtılmasına dair izahlara yoğun bir şekilde rastlanan bu

[89] Erul, "Hadis Şerhçiliğinde Özgünlük Sorunu", s. 402, 405.

[90] İbn Hacer, *İntikâdü'l-iʿtiraz*, I, 8-10.

[91] Aynî, *Umdetü'l-kârî*, I, 9 (giriş).

[92] Erul, "Hadis Şerhçiliğinde Özgünlük Sorunu", s. 401-2. *Umde* hakkında ayrıntılı bir tahlil için bk. Karagözoğlu-Özkan-Topgül, "Buhârî'nin el-Câmiu's-Sahîh'i Üzerine Yazılmış Şerhler", s. 263-4. Aynî ile İbn Hacer'in şerhlerini mukayese eden çalışmalar için bk. Sakallı, "İbn Hacer-Ayni Çatışmasının Buhari Şerhindeki Tezahürü", s. 347-361; Köktaş, *Fethu'l-bârî ve Umdetü'l-kârî'nin Metin Tahlili Açısından İncelenmesi*, s. 93-300.

şerhte hadislerin sıhhatine dair hükümlere ve ravi nisbelerine zaman zaman yer verilmekte,[93] ancak hadislerin tahrîci, cerh tadil değerlendirmeleri ve fıkhî izahlara nadiren rastlanmaktadır. Bu başlıkta ele alınan şerhler arasında hacmi en küçük olan bu eser Kâdî İyâz'ın *eş-Şifâ*'sına eklenen dipnotlar hâlinde iki farklı yayınevi tarafından neşredilmiştir.[94] Ayrıca bu şerhin Hanefîler tarafından *eş-Şifâ*'ya yazılan ilk şerh örneği olduğu anlaşılmaktadır.

Kâfiyecî'nin niyet hadisine yazdığı şerh dönemin tek hadis şerhleri arasındadır. Niyet hadisi özelinde tek hadis şerhi yazan Hanefî âlimlerin ilki olduğu ifade edilen Kâfiyecî'nin[95] *Hulâsatü'l-akvâl fî hadîsi inneme'l-aʿmâl* adlı eseri bu hadisin şerhini ele alan en hacimli eserler arasında zikredilmektedir.[96] Kâfiyecî şerhi üç başlık altında ele almaktadır. Muhaddisin ihtiyaç duyduğu terimler adlı ilk başlıkta hadisle ilgili bazı ıstılahlar, sahih hadisin şartları ve ravide aranan şartları ele alarak hadis usulüne dair temel bilgilere temas etmektedir.[97] Hadisin ilk kısmı olan "إنما الأعمال بالنيات" ikinci başlıkta; hadisin kalan kısmı "وإنما لكل إمرئ ما نوى..." ise son başlıkta incelenmektedir. Kâfiyecî attığı başlıkla hadisi dil, sarf, nahiv, beyan, fıkıh vd. açılardan inceleyeceğini belirtse de dile dair izahlar şerhin başından sonuna kadar çok yoğun bir şekilde göze çarpmaktadır. Kâfiyecî'nin dil ilimlerindeki uzmanlığını şerhe başarılı bir şekilde yansıttığı görülmektedir. Bununla birlikte ravilerin isimleri, nesebleri ve ölüm tarihleri zikredilmekte, Hz. Peygamber'in de (sav) tıpkı diğer raviler gibi adı, nesebi verilmekte ve hayatına dair genel bilgiler kronolojik olarak sıralanmaktadır.[98] فإن قلت: قلت üslubunun yoğun bir şekilde takip edildiği şerhte fıkhî izahların çok az yer aldığı görülmektedir. Bununla birlikte Kâfiyecî niyet hadisi temelindeki ihtilaflarda Hanefî mezhebinin görüşünü savunmaktadır. Hadise dair tahrîc ve cerh tadil değerlendirmelerinin ise yok denecek kadar az olduğunu söylemek mümkündür.[99]

Yukarıda ele alınan eserlere bakıldığında alimlerin ilmî yönelimlerine göre şerhleri şekillendirdikleri açık bir şekilde görülmektedir. Sözgelimi nesep ve rical ilmindeki uzmanlığı ile bilinen Moğultay b. Kılıç'ın şerhlerinde ravilerin isimlerinin zabtı, nesepleri ve cerh-tadil

[93] Şümünnî, *Müzîlü'l-hafa alâ elfâzi'ş-Şifâ*, I, 47, 55, 61, II, 105.

[94] Kâdî İyâz, *eş-Şifâ bi taʿrîfi hukûki'l-Mustafâ sallallahu aleyhi ve sellem ve meʿahu Müzîlü'l-hafâ an elfâzi'ş-Şifâ*, nşr. Abdüsselam Muhammed Emin, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1422/2002; Dımaşk: Dârü'l-Fikr, 1409/1988.

[95] Akay, *Osmanlı'da Tek Hadis Şerhçiliği Kâfiyecî 879/1474 Örneği*, s. 103.

[96] Kâfiyecî, *Hulâsatü'l-akvâl fî hadîsi inneme'l-aʿmâl*, s. 49 (neşredenin girişi).

[97] Kâfiyecî, *Hulâsatü'l-akvâl fî hadîsi inneme'l-aʿmâl*, s. 72-80.

[98] Kâfiyecî, *Hulâsatü'l-akvâl fî hadîsi inneme'l-aʿmâl*, s. 91-6.

[99] Şerhle ilgili ayrıca bk. Akay, *Osmanlı'da Tek Hadis Şerhçiliği Kâfiyecî 879/1474 Örneği*, s. 99-109.

hükümlerine dair açıklamalar yer almaktadır. Öte yandan Aynî'nin tüm şerhlerinde fıkıhla ilgili izahların özellikle de mezhepler arasındaki ihtilaflı meselelerin etraflıca ele alındığı görülmektedir. Kâfiyecî'nin şerhinde ise dil ve gramer konuları şerhteki en baskın unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.

Şerhler sadece ilgili eserin kapalı yerlerini izah etmek amacıyla değil şerhi yapılan eseri tenkit etmek için de tercih edilen bir yazım türüdür. Bunun en açık örneği *el-Cevherü'n-nakî* olsa da diğer şerhlerde de zaman zaman şerh edilen eserlerin tenkit edildiği görülmektedir.

Bazı şerhlerin benzer meziyetlere sahip olduğu görülmektedir. Sözgelimi Kutbüddîn Halebî'nin *Sahîh-i Buhârî* şerhi ile Moğultay b. Kılıç'ın *Sünen-i İbn Mâce* şerhi günümüze ulaşmayan birçok eserden alıntılar içermektedir. İlgili kaynaklara ışık tutması açısından şerhlerin önemini artıran bu özellik dönemin neşredilmeyi bekleyen birçok eserin sahip olduğu potansiyeli gözler önüne sermektedir.

C. Rical Çalışmaları

Memlükler dönemi cerh-tadil, tabakat, biyografi, ensab gibi rical edebiyatı türlerinin yaygın olduğu bir dönemdir. Nitekim Mizzî (ö. 742/1341), Zehebî (ö. 748/1348), İbn Hacer (ö. 852/1449) vd. birçok hadis hafızının rical merkezli eser telif ettikleri görülmektedir. Her ne kadar rical edebiyatı cerh-tadil, ensab, tabakat gibi eserleri çağrıştırsa da esasında gerek tahrîclerin gerekse hadis şerhlerinin rical ilmine dair yoğun içeriklere sahip metinler olduğu görülmektedir. Nitekim yukarıda ele alınan eserlerde alimlerin rical kaynaklarından oldukça istifade ettikleri dikkat çekmektedir. Dolayısıyla Memlükler döneminin rical ilmine dair faaliyetler bakımından son derece yoğun bir zaman dilimi olduğunu söylemek mümkündür. Memlük Kahire'si Hanefî alimlerinin aşağıda yer alan rical merkezli eserleri onların da bu ilmî faaliyete dahil olduklarını göstermektedir.

No	Eser	Yazarı
1.	*Meşyeha*	Mahmud b. Ebî Bekr el-Kelâbâzî (ö. 700/1300)
2.	*Müştebehü'n-nisbe*	Mahmud b. Ebî Bekr el-Kelâbâzî
3.	*Duʿafâ' ve'l-metrûkîn*	Alâüddîn İbnü't-Türkmânî
4.	*el-Mü'telif ve'l-muhtelif*	Alâüddîn İbnü't-Türkmânî
5.	*Muhtasaru Telhîsi'l-müteşâbih*	Alâüddîn İbnü't-Türkmânî
6.	***el-İnâbe ilâ maʿrifeti'l-muhtelef fihim mine's-Sahâbe***	Moğultay b. Kılıç
7.	***el-İktifâ fi tenkîhi Kitâbi'd-duafâ***	Moğultay b. Kılıç

8.	***İkmâlü Tehzîbi'l-Kemâl fî esmâir-rical***	Moğultay b. Kılıç
9.	***İntihâb Men vâfekat künyetühû isme ebîh***	Moğultay b. Kılıç
10.	***el-Îsâl li-Kitâbi İbn Selîm ve İbn Nukta ve's-Sâbûnî ve İbn Mâkûlâ***	Moğultay b. Kılıç
11.	*Tenkîhu'l-ezhân fî tehzîbi's-sikât li'bni Hibbân*	Moğultay b. Kılıç
12.	*Nefehâtu't-tîb fî tenkîhi Kitâbi'l-müttefik ve'l-müfterik*	Moğultay b. Kılıç
13.	*Refʿu'l-irtiyâb fi'z-ziyâde ale'l-Lübâb li'bni'l-Esîr*	Moğultay b. Kılıç
14.	*Hâşiye alâ Üsdi'l-gâbe li'bni'l-Esîr*	Moğultay b. Kılıç
15.	*el-İtrâf bi-tehzîbi/tenkîhi el-Etrâf*	Moğultay b. Kılıç
16.	*el-Fâsıl beyne'l-hâfil ve kitâbi'l-Kâmil*	Moğultay b. Kılıç
17.	*Cüz fîmen urife bi-ümmihî*	Moğultay b. Kılıç
18.	***el-Cevâhiru'l-mudiyye fî tabakâti'l-Hanefiyye***	Kureşî
19.	***Tehzîbü'l-esmâi'l-vâkıʿa fi'l-Hidâye ve'l-Hulâsa***	Kureşî
20.	*el-Vefeyât*	Kureşî
21.	*el-İlmâm bi ricâli Umdeti'l-ahkâm*	Kureşî
22.	***Megâni'l-ahyâr fî ricâli Meʿâni'l-âsâr***	Aynî
23.	***Keşfü'l-kınâʿi'l-mürnâ an mühimmâti'l-esâmî ve'l-künâ***	Aynî
24.	*Siyerü'l-enbiyâ*	Aynî
25.	*Tabakâtü'l-Hanefîyye*	Aynî
26.	*Muʿcemü'ş-şuyûh*	Aynî
27.	***Tâcü't-terâcîm***	İbn Kutluboğa
28.	*Kitâbü'l-îsâr bi ricali Meâni'l-âsâr li't-Tahâvî*	İbn Kutluboğa
29.	***es-Sikât min men lem yekaʿ fi'l-Kütübi's-sitte***	İbn Kutluboğa
30.	***Kitâbu men ravâ an ebîhi an ceddihî***	İbn Kutluboğa

Tablo 36: Kahireli Hanefîlerin Rical Eserleri

Yukarıda ilgili Hanefî alimlerin rical ilmine dair yazdığını tespit edebildiğimiz 30 eser yer almaktadır. Bu sayı Memlük Kahire'sinde Hanefî alimleri tarafından hadis ilmine dair yazıldığı tespit edilebilen 126 eserin %24'üne tekabül etmektedir. Bununla birlikte bu eserlerin sadece altı alim tarafından yazıldığı, bunlar arasında da en fazla katkı sunanların Moğultay b. Kılıç ile Aynî olduğu görülmektedir.

Birçok alim tarafından özellikle neseb ilmindeki yetkinliği vurgulanan Moğultay b. Kılıç'ın ricale dair yazdığı 14 eseri onun bu alanda büyük bir mesai harcadığını göstermektedir. Bunlardan günümüze ulaştığı tespit edilen 6 eser mevcuttur.

Sahabî olup olmadığı tartışmalı olan 1203 kişiyi alfabetik olarak inceleyen *el-İnâbe ilâ maʿrifeti'l-muhtelef fîhim mine's-Sahâbe* sahabe bilgisine dair önemli bir eserdir. Ebû Musa el-Medînî'nin (ö. 581/1185) *Kitâbü's-Sahâbe*'sini esas alan Moğultay genellikle İbnü'l-

Esîr'in (ö. 630/1233) *Üsdü'l-gâbe*'si ile Sâğânî'nin (ö. 650/1252) *Nakʿatü's-sadyân* adlı eserinden istifade etmektedir.[100] Ele aldığı kişinin sahabeden olup olmadığı hakkında zikredilen görüşleri tetkik etmekte, rivayet ettiği hadisleri de dikkate alarak bir sonuca varmaya çalışmaktadır. Herhangi bir sebep bildirmeksizin ilgili kişinin sahabî olmadığı hükmünü verdiği yerlere de rastlanmaktadır.[101] Aynı zamanda bir siyer müellifi olan Moğultay'ın sahip olduğu siyer birikimini *el-İnâbe'*de görmek mümkündür. Nitekim bir kimsenin sahabî olup olmadığının tespitinde siyer kaynaklarının önemli bir işlevi olduğu görülmektedir.[102]

Maʿrifetü's-sahabe hadis ilminin önemli konularından biridir. Zira bir kimsenin sahabî olması adalet vasfını beraberinde getirmektedir. Sahabînin tanımına dair birçok görüş ileri sürülmüş, bir kimsenin sahabî olabilmesi için gereken şartlar birçok alim tarafından ele alınmıştır.[103] Konuyla ilgili eseri olan İbn Abdilber (ö. 463/1070), İbnü'l-Esîr (ö. 630/1232) ve Zehebî'nin (ö. 748/1347) aksine Moğultay b. Kılıç *el-İnâbe*'de mukaddimeye yer vermese de onun sahabî tanımına dair anekdotlarına rastlamak mümkündür.[104]

Moğultay b. Kılıç'ın rical ilmiyle alakalı bir diğer çalışması da İbnü'l-Cevzî'nin (ö. 597/1201) *ed-Duafâ ve'l-metrûkîn* adlı eserini ele aldığı *el-İktifâ fî tenkîhi Kitâbi'd-duafâ*'dır. Tenkit, değerlendirme ve kritik ağırlıklı yazım tarzını benimseyen Moğultay'ın bu eseri de *ed-Duafâ ve'l-metrûkîn*'deki hatalı yerleri düzelten, verilen bilgilerin ilgili kaynaklardaki sağlamasını yapan, ravi hakkında farklı kaynaklardaki bilgilere yer veren bir eserdir. Sadece ikinci cildi günümüze ulaşan bu eser 1390 ile 2576 numara arasındaki 1187 ravinin 827'sini ele almaktadır.[105] Moğultay biyografi içerikleri açısından son derece muhtasar olan *ed-Duafâ*'daki[106] ravilere dair ayrıntılı bilgi vermiş, İbnü'l-Cevzî'nin genellikle zikretmediği

---

[100] Yaptığımız taramada Ebû Musa el-Medînî'yi kastederek kullandığı "قال أبو موسى" ifadesinin 167 yerde geçtiği tespit edilmiştir. Birkaç örnek için bk. I, 44, 58, 63, 65, 74, 76, 81, 87, 144, 147, 149, 162, 165, 171, 190, 198, 213, 226, 248, 279, 306, 387, II, 10, 33, 40, 46, 50, 54, 68, 76, 100, 108, 118, 132, 160, 164, 181, 185 vd. Ayrıca "نقعة" 124, "ابن الأثير" ise 80 yerde geçmektedir.

[101] Moğultay b. Kılıç, *el-İnâbe*, I, 209, II, 112.

[102] *el-İnâbe*'de siyer bilgisinin çok önemli bir yer tuttuğu hakkında bk. Yıldız, *Siyerde Şerh-Hâşiye Geleneği: Moğultay b. Kılıç Örneği*, 232-3. Eser hakkında ayrıca bk. *el-İnâbe*, I, 36-8 (neşredenin girişi); Tozlu, *Moğultay b. Kılıç ve Hadis İlmindeki Yeri*, s. 185-193.

[103] Ayrıntılı açıklamalar için bk. Yazıcı, *Sahabe Bilgisinin Tespiti*, s. 45-55.

[104] Moğultay b. Kılıç, *el-İnâbe*, I, 93, 181.

[105] Moğultay b. Kılıç, *el-İktifâ*, I, 71-III, 558.

[106] *ed-Duafa* hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Karagözoğlu, *Zayıf Râvîler*, s. 163-6.

cerh sebeplerine işaret etmiştir.[107] Eserin değerini artıran en önemli özelliği ise günümüze ulaşmayan kaynaklardan yaptığı alıntılara sahip olmasıdır. Moğultay'ın *Sünen-i İbn Mâce* şerhinde de rastlanan bu durum onun kütüphanesinin zenginliğini gösterdiği gibi birçok kaynağa ışık tutması yönüyle eserlerinin önemini bir kez daha ortaya koymaktadır.[108]

Moğultay b. Kılıç'ın rical ilmine dair bir diğer önemli eseri de Mizzî'nin (ö. 742/1341) *Tehzîbü'l-Kemâl*'ine dair yazdığı *İkmâlü Tehzîbi'l-Kemâl*'dir. Mukaddimeye *Tehzîbü'l-Kemâl*'in önemi ve değerini vurgulayarak başlayan Moğultay "tamamlama" adını verdiği bu eserinde *Tehzîbü'l-Kemâl*'deki eksikleri tamamlayıp hataları düzeltmeyi amaçladığını ifade etmektedir.[109] Moğultay'ın yaptığı düzeltmeler, cerh-tadile dair verdiği ek bilgiler ve *Tehzîbü'l-Kemâl*'de yer almayıp *İkmâl*'e eklediği ravilerle eserinin on iki cilt hacme ulaştığı görülmektedir.[110] İsimlerin zabtı, künyeler ve ensaba dair izahların yoğun bir şekilde yer aldığı eserde Moğultay, Mizzî'nin istifade ettiği kaynakları gözden geçirip bilgileri kontrol etmektedir. Eseri için büyük bir gayret sarfettiği anlaşılan Moğultay, Abdülganî el-Makdîsî (ö. 600/1203) ve Mizzî'den daha çok yorulduğunu tahmin etmektedir.[111]

Moğultay her ne kadar mukaddimede hocası Mizzî'den ve eserinden övgüyle bahsetmiş olsa da Mizzî'ye yönelttiği eleştirileri zaman zaman sertleşir. Cehalet ve taklide düştüğü,[112] kendisini düzeltmeyen bir çevrede olduğu,[113] bu esere uzun yıllarını vermesine rağmen eserin o kadar iyi olmadığı,[114] âli isnadı önceleyerek muhaddislerin avamı gibi davrandığı,[115] birincil kaynakla vermesi gereken bilgiyi ikincil kaynakla vermesi[116] bunlardan bazılarıdır. Öte yandan Moğultay eleştirilerinde sert bir dil kullanması, ravi bilgileriyle ilgili

---

[107] Moğultay b. Kılıç, *el-İktifâ*, II, 30, 93, 186, 495; Yıldız, *Siyerde Şerh-Hâşiye Geleneği: Moğultay b. Kılıç Örneği*, s. 235.

[108] Kitap hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Moğultay b. Kılıç, *el-İktifâ*, I, 43-5 (neşredenin girişi); Yıldız, *Siyerde Şerh-Hâşiye Geleneği: Moğultay b. Kılıç Örneği*, s. 234-41; Tozlu, *Moğultay b. Kılıç ve Hadis İlmindeki Yeri*, s. 181-5.

[109] Moğultay b. Kılıç, *İkmâl*, I, 3-5.

[110] Moğultay b. Kılıç, *İkmâlü Tehzîbi'l-Kemâl fî esmâir-rical*, nşr. Ebû Abdurrahman Adil b. Muhammed, Ebû Muhammed Üsâme b. İbrahim, Kahire: el-Fâruku'l-hadîse, 1422/2001.

[111] Moğultay b. Kılıç, *İkmâl*, I, 6.

[112] Moğultay b. Kılıç, *İkmâl*, III, 24, 72, II, 331, IV, 224, VII, 328, X, 29.

[113] Moğultay b. Kılıç, *İkmâl*, III, 95-6.

[114] Bu bağlamda "otuz yılda bir horoz yumurtası" diye başlayan bir şiir zikretmektedir *İkmâl*, III, 130.

[115] Moğultay b. Kılıç, *İkmâl*, IX, 231.

[116] Moğultay b. Kılıç, *İkmâl*, I, 265, VI, 341.

başvurduğu kaynakları aşırı geniş tutması, cerh-tadil değeri taşımayan kaynaklara başvurması, müteahhir kaynaklardan çok istifade etmesi ve mütesâhil alimlerin görüşlerine yer vermesi sebebiyle eleştirilmiştir.[117]

Ravilerin benzer isme sahip olmaları, özellikle de bir ravinin künyesinin babasının ismiyle aynı olması bu ravilerin birbirine karıştırılmasına sebep olabilmektedir. Bunu önlemek için yapılan çalışmalardan biri de Hatîb el-Bağdâdî'nin (ö. 463/1071) *Men vâfekat künyetühû isme ebîh mimmâ lâ yü'menü vukûʿu'l-hatai fîh* adlı eseridir. Rical ilmine dair bu eser üzerine de bir çalışma yapan Moğultay kitapta yer alan ravilerden bir seçki oluşturmuş ve bunları yarı alfabetik düzenle vermiştir. Moğultay künye ve isimleri birbirine benzeyen ravileri zikredip aynı isimlere sahip kimseleri sırayla ele almaktadır. 238 isim etrafında şekillendirdiği eserinde bu ravilerin nisbeleri, baba isimleri, kimden ve kime hadis naklettiklerini izah etmektedir.[118]

Moğultay'ın rical eserlerinden biri de yazılışı aynı, okunuşu farklı olan râvi adlarını inceleyen el-mü'telif ve'l-muhtelif ilmine dairdir. *el-Îsâl li-Kitâbi İbn Selîm ve İbn Nukta ve's-Sâbûnî ve İbn Mâkûlâ* adlı bu eserde Moğultay, konuyla ilgili çalışma yapan İbn Mâkûlâ (ö. 475/1082'den sonra), İbn Nukta (ö. 629/1231), İbn Selîm (ö. 673/1275) ve İbnü's-Sâbûnî'nin (ö. 680/1282) eserlerini ihtisar edip çeşitli düzeltme ve eklemeler yapmaktadır.[119]

Rical edebiyatına dair eser veren Kahireli Hanefî alimlerden biri de Kureşî'dir. Kureşî, Hanefî tabakatına dair eseri *el-Cevâhiru'l-mudiyye* adlı eseri dışında[120] *el-Vefeyât, el-İlmâm bi ricâli Umdeti'l-ahkâm* ve *Tehzîbü'l-esmâi'l-vâkıʿa fi'l-Hidâye ve'l-Hulâsa* gibi rical eksenli çalışmalar da telif etmiştir. Bunlardan günümüze ulaşıp neşredilen eseri *Tehzîbü'l-esmâi'l-vâkıʿa fi'l-Hidâye ve'l-Hulâsa*'dır. Mukaddimenin yer aldığı eserde Kureşî ilim talebelerinin

[117] Moğultay b. Kılıç, *İkmâl*, I, 38-42 (neşredenin girişi). Eser hakkında ayrıntılı açıklama için bk. Yıldız, *Siyerde Şerh-Hâşiye Geleneği*, s. 241-52.

[118] Bâsim Faysal Ahmed el-Cevâbire, bu eseri Ebü'l-Feth el-Ezdî'nin *Men vâfeka ismühû isme ebîh ve Men vâfeḳa ismühû künyete ebîh* kitaplarıyla birlikte neşretmiş, ayrıca künyesi babasının ismine benzeyen 160 kişinin biyografisini eklemiştir. Moğultay b. Kılıç, *İntihâb Men vâfekat künyetühû isme ebîh*, Kuveyt: Merkezü'l-Mahtûtâti ve't-Türâs, 1408/1988.

[119] Moğultay b. Kılıç, *el-Îsâl li-Kitâbi İbn Selîm ve İbn Nukta ve's-Sâbûnî ve İbn Mâkûlâ*, Fas-Rabat: el-Mektebetü'l-Vataniyye, no: 361. Yazma hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Yıldız, *Siyerde Şerh-Hâşiye Geleneği: Moğultay b. Kılıç Örneği*, s. 254-5.

[120] *el-Cevâhiru'l-mudiyye* hakkında bilgi için kaynak ve literatür değerlendirmesi yaptığımız "Klasik Kaynaklar" başlığına bk.

el-Hidâye ve *el-Hulâsa*'da geçen isimlerin çoğunu bilmediklerini dile getirmekte, bu isimleri bilmenin sağlayacağı faydalar üzerinde durmaktadır.[121] Öncelikle eserlerin müellifleri hakkında bilgi veren Kureşî, başta Hz. Peygamber'in (sav) hayatını çok kısa zikretmekte, ardından isimleri alfabetik düzenle sıralamaktadır. Ele alınan kişinin isminin geçtiği kitap ve bölüme işaret ederek başlayan Kureşî adı-nesebi, hoca-talebe ilişkisi, hadis alıp verdiği kimseler, hakkındaki cerh-tadil ifadeleri ile kendi değerlendirmelerine yer vermektedir.[122] Ravilerden mezhep büyüklerine, tabiinden peygamberlere hatta Cebrail aleyhisselâma kadar çok farklı kitlelere mensup isimleri ele alması sebebiyle eserdeki kaynak ve ifade çeşitliliğini görmek mümkündür. Bir ciltlik küçük bir hacme sahip olan eserin metod açısından İmam Nevevî'nin *Tehzîbü'l-esmâ ve'l-lugât* ile benzerliğine dikkat çekilmektedir.[123]

Dönemin rical eksenli eser ortaya koyan Hanefî alimlerinden biri de Aynî'dir. Onun *Megâni'l-ahyâr fî ricâli Meʿâni'l-âsâr*'ı Tahâvî'nin *Şerhu meʿâni'l-âsâr* adlı eserinin ricali hakkındadır. Eserin mukaddimesinde edebi bir dil kullanan Aynî hadis ilminin önemi ve bu ilim için alimlerin verdiği emeklerden bahsetmekte, Tahâvî'nin de bu ilme büyük emek veren alimlerden olduğunu vurgulamaktadır. *Şerhu meʿâni'l-âsâr*'dan övgüyle bahsetmekte; taassub, hased ve fesad ehli kimseler dışında kimsenin bu kitabı göz ardı edemeyeceğini ifade etmektedir. Kitapta iki hususu ele alacağını belirten Aynî *Şerhu meʿâni'l-âsâr*'da yer alan ravileri tahrîc edip sika ve zayıf ravileri belirteceğini söylemektedir.[124] İsimlerin alfabetik bir şekilde sıralandığı eserde Aynî ravilerin adı, nesebi, memleketi, kendisinden hadis rivayet eden alimleri ve hakkındaki cerh tadil ifadelerini zikretmektedir. Herhangi bir tercih ve değerlendirme yapmadan sadece ilgili ravi hakkındaki cerh ve tadil hükümlerini sıralasa da genellikle zayıf olduğu iddia edilen raviler için önce cerh ardından tadil ifadelerine yer vermekte ve kendisinden rivayet eden büyük hadis imamlarını zikretmektedir.[125]

Aynî'nin *Keşfü'l-kınâʿi'l-mürna an mühimmâti'l-esâmî ve'l-künâ* adlı eseri ise her ne kadar isim ve künyelere dair rical ilmini ilgilendiren bazı bilgiler içerse de daha çok tarih ve çeşitli bilgiler ihtiva eden bir kitaptır. Kitabın ilk kısımlarında yer alan künye, nisbe, lakap, meslek, ibn fulân gibi ismi dışındaki ifadelerle meşhur olan kimseler ele alınmaktadır.[126]

---

[121] Kureşî, *Tehzîbü'l-esmâi'l-vâkıʿa fi'l-Hidâye ve'l-Hulâsa*, s. 45-7.

[122] Birkaç örnek için bk. Kureşî, *Tehzîbü'l-esmâi'l-vâkıʿa fi'l-Hidâye ve'l-Hulâsa*, s. 55, 104, 107.

[123] Acar, *Kureşî'nin el-İnâye'si ve Hidâye Hadisleri*, s. 68.

[124] Aynî, *Megâni'l-ahyâr*, I, 9-10.

[125] Aynî, *Megâni'l-ahyâr*, I, 13, 23, 25, 189, 272, 280, II, 98, 117, 139, 169, III, 98, 99, 154, 199, 258.

[126] Aynî, *Keşfü'l-kınâʿ*, s. 33-211.

Ardından "fâide" başlıklarıyla ele aldığı sahabenin en faziletli olanları, en fazla hadis rivayet edenleri, ilk müslümanlar, abadile, fukaha-i seba, dört mezhep imamı, *Kütüb-i sitte* müellifleri, Emevi, Abbasi, Fâtımî sultanları, zındıklıkla itham edilenler, Şia'nın fırkaları, İran kralları, Mısır kralları, Mısır kadıları, önde gelen nahiv alimleri, şairler, Rumların ayları, dünyanın ömrü, yeryüzündeki meşhur dağlar, balıkların neden sessiz olduğu gibi çeşitli konuları ele almaktadır.[127] Kitabın büyük bir bölümünü içeren başlık ise çeşitli ilimlere dair yazılan eserleri zikrettiği kitaplar bölümüdür.[128] Aynî'nin bu bilgilerin büyük bir kısmında Kureşî'nin *el-Cevâhiru'l-mudiyye*'si ile İbn Hallikân'ın (ö. 681/1282) *Vefeyâtü'l-aʿyân*'ından istifade ettiği belirtilmektedir.[129]

Rical üzerine yazan Hanefî alimlerinden biri de İbn Kutluboğa'dır. Sadece eseri olan Hanefîleri ele aldığı *Tâcü't-terâcim* dışında ortaya koyduğu rical çalışmalarından biri de *Kütüb-i sitte*'de yer almayan ravilere dair *es-Sikât mimmen lem yekaʿ fi'l-Kütübi's-sitte* adlı eseridir. Tamamı günümüze ulaşamadığı tespit edilen bu eserin Sehâvî tarafından istinsah edilen nüshası 9 cilt hâlinde neşredilmiştir.[130] Baştan "Muhammed b. Ubeydullah b. Ahmed" ismine kadar olan 10191 raviye ulaşabildiğimiz bu eserin tamamı neşredilmiş olsa 16 cilde ulaşacağı söylenebilir.[131] İbn Kutluboğa mukaddimesinde İbn Hibbân'ın (ö. 354/965) *es-Sikât* adlı eserinde olup da Mizzî'nin (ö. 742/1341) *Tehzîbü'l-Kemâl*'inde yer almayan raviler ile İbn Ebî Hâtim'in (ö. 327/938) *el-Cerh ve't-tadil* adlı eserinde geçip yine *Tehzîbü'l-Kemâl*'de geçmeyen tadil edilmiş ravileri ele alacağını ifade etmektedir.[132] Alfabetik tertiple ele alınan ravilerin adı, nesebi, nereli olduğu, hadis aldığı ve verdiği kimseler kısaca zikredilmektedir. Genellikle 2-3 satırı geçmeyen bu açıklamalar zayıflıkla itham edilen ravilerde ilgili tartışmalara yer verildiği için daha fazladır.[133] Eserde sadece sika raviler yer almamaktadır. Nitekim İbn Hibbân'ın *es-Sikât*'ında yer verdiği zayıf ravilere burada da rastlandığı[134] gibi İbn Hibban'ın sadece adını zikrettiği ancak zayıflıkla itham edilen raviler ilgili ithamlar

[127] Aynî, *Keşfü'l-kınâʿ*, s. 211- 385.

[128] Aynî, *Keşfü'l-kınâʿ*, s. 385-589.

[129] Aynî, *Keşfü'l-kınâʿ*, s. 25 (neşredenin girişi).

[130] İbn Kutluboğa, *es-Sikât mimmen lem yekaʿ fi'l-Kütübi's-sitte*, nşr. Şadi b. Muhammed b. Salim el-Numan, Semnud: Mektebetu İbn Abbas; Sanʿa: Merkezü'n-Nu'man li'l-Buhus ve'd-Dirasati'l-İslamiyye ve Tahkiki't-Türas ve't-Terceme, 2011/1432.

[131] Bu ismin İbn Hibban'ın *es-Sikât*'ının ortalarında olmasından hareketle böyle bir tahmin ileri sürülmüştür.

[132] İbn Kutluboğa, *es-Sikât*, I, 253.

[133] İbn Kutluboğa, *es-Sikât*, II, 13, 92, 241, VI, 278-9, 284,

[134] Sırasıyla karşılaştırınız: İbn Hibbân, es-Sikât, VIII, 36, 80, VI, 86; İbn Kutluboğa, *es-Sikât*, I, 371, II, 48, 273.

zikredilerek verilmektedir.[135] Hadislerin sıhhatini senedinden ziyade geçtiği kitaplara göre değerlendiren anlayışı sık sık eleştiren İbn Kutluboğa'nın bu eserini ilgili görüşünün bir ürünü olarak görmek mümkündür.[136]

İbn Kutluboğa'nın rical ilmine dair bir diğer eseri de aile içi hadis rivayetine dairdir. Hadis usulü kaynaklarında "rivâyetü'l-ebnâ ani'l-âbâ" başlıklarında incelenen,[137] çağdaş araştırmalarda ise "aile isnadları" terimiyle ele ele alınan[138] bu konuda İbn Kutluboğa *Kitâbü men ravâ an ebîhi an ceddihi* adlı eserini telif etmiştir. Oğulun babadan, babanın dededen, dedenin de Hz. Peygamber'den (sav) hadis rivayetinde bulunduğu kimseler başta olmak üzere farklı şekillerde birbirlerinden hadis rivayet eden oğul-baba-dedeleri alfabetik olarak zikredip rivayet ettikleri hadisleri vermektedir. Bu hadisleri muhaddislerin hangi raviler vasıtasıyla kitaplarına aldıkları, hadislerin sıhhat durumu gibi bilgiler zikredilmektedir.[139]

Her ne kadar rical türünde eserler olsa da hadis ilmini doğrudan ilgilendirmediği için burada ele alınmayan bazı eserlere işaret edilebilir. Bu dönemde Aynî'nin *Tabakâtü'ş-şuʿarâ*'sı, Memlük sultanları Şeyh Mahmûdî ve Zâhir Çakmak'ın hayatlarını ele aldığı *es-Seyfü'l-mühenned fî sîreti'l-Meliki'l-Müeyyed* ile *er-Ravdu'z-zâhir fi sîreti'l-Meliki'z-Zâhir Tatar* adlı eserleri, Moğultay b. Kılıç'ın aşıkları ele aldığı *el-Vâdıhu'l-mübîn fî zikri men üstüşhide mine'l-muhibbîn*'i, Kureşî'nin İmam Ebû Hanîfe'yi konu edindiği *el-Bustân fî fezâili'n-Nuʿmân* gibi birçok tabakat ve biyografi türünde esere rastlamak mümkündür. Bu eserler tabakat ve biyografi türünün dönemin alimleri tarafından benimsendiğini göstermektedir.

Yukarıda ele alınan rical eserlerin telifinde -Moğultay b. Kılıç istisna edilirse- mezhebî saiklerin etkili olduğu ileri sürülebilir. Hanefî tabakatları, *el-Hidâye, el-Hulâsa* ve *Şerhu meʿâni'l-âsâr*'ın rical eksenli çalışmalara konu olması, hadislerin sıhhatinin kitaplara değil ravi ve senedlere bağlı olduğu fikrini ifade eden hacimli bir tabakat telif edilmesi dikkat çeken hususlardandır.

---

[135] Birkaç örnek için bk. İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 37, 95, 93, IV, 206; İbn Kutluboğa, *es-Sikât*, II, 70, 363, 416, IV, 117.

[136] İbn Kutluboğa, *Hâşiyetü İbn Kutluboğa*, s. 52.

[137] Süyûtî, *Tedrîb*, II, 734.

[138] Kuzudişli, *Aile İsnadları*, s. 20-1.

[139] Kitaba dair ayrıntılı açıklamalr için bk. İbn Kutluboğa, *Kitâbü men ravâ an ebîhi an ceddihi*, s. 17-23 (neşredenin girişi).

D. Hadis Usûlü Eserleri

Hanefîlerle muhaddisler arasındaki ihtilafların hadis usulü konularında yoğunlaştığı görülmektedir. Mürsel haberin değeri, meşhur-âhâd haber ayrımı, umum-i belvâ, manevi intıka gibi ihtilaflı meseleler hadis usulü alanına dairdir. Bununla birlikte bu dönemde Hanefîlerin telif ettiği hadis usulü eserlerinde bu konulara rastlamak oldukça zordur. Zira yazılan hadis usulü eserlerinde muhaddislerin yönteminin esas alındığı görülmektedir. İlgili konularla ilgili izah ve tartışmalar ise genellikle hadis usulü eserleri dışında yer almaktadır. Bu bağlamda Hanefîlerin hadis usulüne yaptıkları katkıyı ele alan bir makaleye işaret edilmelidir.[140] Hanefîlerin de hadis usulü edebiyatına belirli bir katkısının varlığına işaret eden makale mürsel haber üzerinden Hanefîlerin kendi mezheplerine aykırı görüşlerde nasıl bir tutum sergilediklerini ele almaktadır. Mürsel haber konusunda Hanefîlerin genel görüşüne bu eserlerin bir kısmında yer verildiği, bazılarında ise değinilmediği ifade edilmektedir. Makale her ne kadar Hanefîlerin bu eserlerle hadis usulü literatürüne kendi rengini yansıttığını ifade etse de bu etkinin mürsel haber dışında yansımasına rastlamak zordur. Zira mürsel haber Hanefîlerin en az taviz verdikleri[141] hususlardan olduğu için bu konuda mezhebin genel görüşüne yer vermeleri doğaldır. Ancak yukarıda zikredilen umum-i belva, manevi inkıta, hadislerin Kur'an'a arzı gibi konuların bu eserlerde yer almadığı görülmektedir.[142] İlgili tartışmalar ileride ele alınacağı için burada sadece telif edilen eserler hakkında bilgi verilecektir.

No	Eserin Adı	Yazarı	Türü
1.	***el-Müntehab fî ulûmi'l-hadîs***	İbnü't-Türkmânî	İhtisar
2.	***Islâhu Kitâbi İbni's-Salâh***	Moğultay b. Kılıç	Düzeltme
3.	*Şerhu Elfiyyeti İbn Malik*[143]	İbnü's-Sâiğ ez-Zümürrüdî (ö. 776/1375)	Şerh
4.	*Hâşiye ale'l-Muğnî*[144]	İbnü's-Sâiğ ez-Zümürrüdî	Şerh
5.	*Nazm alâ Mehâsini'l-ıstılâh fî tazmîni kitâbi*	Tahir b. Hasan el-Halebî (ö.	Manzum

[140] Özben, "Hanefîler'in Mukaddime Temelli Hadis Usulü Literatürüne Katkısı", *İslam Araştırmaları Dergisi*, 36 (2016), s. 1-31.

[141] Mürsel haberin bu dönemde Hanefîler nezdindeki değeri için bk. Bedir, *Fıkıh Mezhep Sünnet*, 206-8.

[142] Tezi ilgilendiren alimlerin yazdığı hadis usulü eserlerinde mürsel haberle ilgili Hanefîlerin görüşünü savunan Moğultay b. Kılıç, Şümünnî ve Kasım b. Kutluboğa yer almaktadır. İbnü't-Türkmâni ve Kâfiyecî'nin eserleri muhtasar olduğundan bu konuda Hanefîleri müdafaa eden bir açıklama yer almamaktadır. Özben, "Hanefîler'in Mukaddime Temelli Hadis Usulü Literatürüne Katkısı", s. 22, 24-5.

[143] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, vr. 367[b].

[144] A.y.

	İbnü's-Salâh[145]	808/1406)	
6.	***el-ʿÂli'r-rütbe fî şerhi Nazmi'n-Nuhbe***	Şümünnî	Şerh
7.	*Şerhu Kasîdeti İşbîlî fi ıstılâhi'l-hadis*	İbn Kutluboğa	Şerh
8.	*Şerhu Manzûmeti İbni'l-Cezerî fi'l-hadis*	İbn Kutluboğa	Şerh
9.	***Hâşiye alâ Nüzhe***	İbn Kutluboğa	Şerh/Düzeltme
10.	*Hâşiye ala Elfiyyeti'l-Irâkî*	İbn Kutluboğa	Şerh
11.	***el-Muhtasar fî ilmi'l-eser***	Kâfiyecî	Telif

Tablo 37: Kahireli Hanefîlerin Hadis Usulü Eserleri

Yukarıda çalışmaya konu olan alimlerin hadis usulüne dair eserleri yer almaktadır. Tabloda şerh yazım türünün yoğunluğu görüldüğü gibi manzum, muhtasar, düzeltme hatta kendi başına telif olan eserler de yer almaktadır.

Hanefî bir alimin İbnü's-Salâh'ın *Ulûmü'l-hadîs*'sine yaptığı ilk hadis usulü çalışması olan *el-Müntehab fî ulûmi'l-hadis* kısa ve öz niteliğiyle tebarüz etmektedir. Nitekim mukaddimesinde edebî bir üslup kullanan İbnü't-Türkmânî yaptığı bu ihtisar çalışmasında *Ulûmü'l-hadîs*'in en önemli ve faydalı olan yerlerini zikredip lafzı az, ezberi kolay bir metin inşa edeceğini belirtmektedir.[146] Asıl metnin beşte birlik bir özeti mahiyetinde olan bu eserde İbnü't-Türkmânî asıl metinde yer alan senede dair ayrıntıları terk edip, uzun izahların en önemli yerlerini vermekte ve farklı görüşleri kısaca zikretmektedir. İbn Hacer onun bu eserinden övgüyle bahsedip hocası Irâkî'nin (ö. 806/1404) bu kitapla ilgili "*İbnü't-Türkmânî bu ihtisarla amacına ulaştı. Bu konuda onun üstüne kimse yok*" ifadelerini nakletmektedir.[147]

İbnü's-Salâh'ın *Ulûmü'l-hadîs*'ine yapılan bir çalışma da Moğultay b. Kılıç'a aittir. *Islâhu Kitâbi İbni's-Salâh* adını verdiği eserinde kendisine *Ulûmü'l-hadîs* ile ilgili sorulan birçok soruya cevap mahiyetinde bu eseri kaleme aldığını belirtmektedir.[148] Moğultay kitabına verdiği isme paralel olarak *Ulûmü'l-hadîs*'te problemli gördüğü hususlara dikkat çekip düzeltmelerde bulunmaktadır. Kitapta Hanefî hadis usulü çerçevesinde bazı açıklamalara rastlanmaktadır. Örneğin sahih hadisin tanımına düştüğü anekdotta fukaha ve usulcülerin sahih hadis tanımına işaret edip muhaddislerle arasındaki farklara değinmektedir.[149] Ayrıca sahih hadisler konusunda ilk eser tasnif edenin Buhârî olduğu

[145] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, IV, 107.

[146] İbnü't-Türkmânî, *el-Müntehab*, s. 43-4.

[147] İbn Hacer, *Rafʿul-ısr*, s. 401.

[148] Moğultay b. Kılıç, *Islah*, s. 61.

[149] Moğultay b. Kılıç, *Islâh*, s. 64-5.

fikrine de karşı çıkıp İmam Malik'i örnek göstermekte, *Muvattâ*'da maktu ve munkatı rivayetler varsa *Sahîh-i Buhârî'*de de muallak rivayetler olduğunu dile getirmektedir.[150] Ayrıca esahhu'l-esânid, telakkî bi'l-kabûl, sahabe kavlinin kaynak olması, Zührî'nin mürselleri, ravilerin mürüvveti, rivayetle şehadetin farklı olması, hadis tahammül lafızları meselelerinde Hanefî mezhebi çerçevesinde görüş bildirdiği ifade edilmektedir.[151] Bu ve benzeri itirazlar İbnü's-Salâh'ın *Ulûmü'l-hadîs*'ine yazılan *Nüket* adlı eserlerinde Zerkeşî (ö. 794/1391) ve İbn Hacer tarafından değerlendirilmiştir.[152] Ayrıca Irâkî, Bulkînî, Dicvî ve İsmail el-Hanefî başta olmak üzere birçok alimin istifade ettiği bu eser[153] İbnü'l-Mulakkın tarafından *Mehâsinü'l-ıstılâh* adıyla ihtisar edilmiştir.[154]

Dönemin hadis usulüne dair eseri olan Hanefî alimlerinden biri de Şümünnî'dir. *el-ʿÂli'r-rütbe fî şerhi Nazmi'n-Nuhbe* adlı eseri babası Kemâleddîn Şümünnî'nin (ö. 821/1421) *Nuhbetü'l-fiker*'e yazdığı iki yüz beş beyitlik manzum eserin şerhidir. Mukaddimede önde gelen bazı talebelerinin bu manzum eserdeki kapalı yerleri açığa kavuşturan anlaşılması zor kısımları izah eden bir taʿlik istemeleri üzerine bu eseri yazdığını belirtmektedir.[155] Beyitlerdeki ifadeleri bazen dilsel açıklamalarla ele alan Şümünnî, hadis usulüne dair açıklamalarında örnek vermeye özen gösterdiği görülmektedir. Ayrıca izahlarında İbn Hacer'in *Nüzhetü'n-nazar* adlı eserini temel dayanak almakta ve istifade ettiği alimleri isimleriyle zikretmektedir.[156]

Hadis usulüne dair en fazla eser telif eden Kahireli Hanefî alim İbn Kutluboğa'dır. İşbîlî (ö. V./XI. yy.), Irâkî (ö. 806/1404) ve İbnü'l-Cezerî'nin (ö. 833/1429) hadis usulü manzumelerini şerh eden İbn Kutluboğa, mülazemet ettiği hocası İbn Hacer'in *Nüzhetü'n-nazar*'ına da hâşiye yazmıştır. Bunlardan günümüze ulaştığı tespit edilen eseri ise bu hâşiyedir. İbn Kutluboğa *Nüzhetü'n-nazar*'daki ibarelere muhtelif konularda çeşitli notlar

[150] Moğultay b. Kılıç, *Islâh*, s. 76.

[151] Kılıç, "Mezhebî İhtilafların Hadis Usulü Eserlerine Yansıması -Mukaddimetu İbn Salâh ve Islâhu Kitabi İbn Salâh Özelimde Bir İnceleme-", s. 263-73.

[152] Zerkeşî, *en-Nüket*, I, 240, III, 372, 380; İbn Hacer, *en-Nüket*, II, 701, 703.

[153] İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân*, VIII, 124.

[154] İbn Mulakkın, *Mehâsinü'l-ıstılâh*, s. 145-744.

[155] Şümünnî, *el-ʿÂli'r-rütbe*, s. 86.

[156] Ayrıca bk. Şümünnî, *el-ʿÂli'r-rütbe*, s. 36-40 (neşredenin girişi).

ekleyerek hocasına doksan küsür yerde itiraz ettiği gibi hocası ile aynı fikirde olduğu hususlara da işaret etmiştir.[157]

Memlük Kahire'si Hanefîlerinin ortaya koyduğu hadis usulü eserlerinden biri de Kâfiyecî'nin *el-Muhtasar fî ilmi'l-eser*'idir. Diğer hadis usulü eserlerinin aksine herhangi bir hadis kitabı üzerine yapılmış olmayıp müstakil bir hadis usulü hüviyetindedir. Eserine hadis ilminin önemini vurgulayarak başlayan Kâfiyecî üç başlıkta ele aldığı mukaddime bölümünde hadis ilminin tarifi, hadis ilmine olan ihtiyaç ve bu ilmin mevzusu hakkında açıklama yapmaktadır.[158] Kitabı üç bölümde ele alan Kâfiyecî ilk bölümde "muhaddislerin ıstılahları" başlığıyla ıstılahları tek tek tanımlamakta ve her biri için örnek hadis zikretmektedir. Ancak bu hadislerin senedlerine yer vermemektedir. "Meseleler" başlığı ile ele alınan ikinci bölümde ise sahih hadisin dereceleri, zayıf hadisle amel, mürsel hadis gibi hadis ilminin konuları izah edilmekte,[159] "kitabın sonu" başlıklı son bölüm ise hoca ve talebenin adabı hakkındadır.[160]

Yukarıda zikri geçen Hanefîlerin hadis usulü eserlerinde muhaddislerin metodunun hâkim olduğu görülmektedir. Cessas'ın (ö. 370/981) *Usûlü'l-fıkh*'ı, Debûsî'nin (ö. 430/1039) *Takvîmü'l-edille*'si ile Pezdevî (ö. 482/1089) ve Serahsî'nin (ö. 483/1090) *Usûl*'lerindeki fukaha ve usulcü metodun yukarıda zikri geçen hadis usulü eserlerinde yer almadığı görülmektedir. Nitekim Kâfiyecî'nin kitabına başlarken "muhaddislerin ıstılahları" başlığını kullanması bu durumun bir örneğidir.[161]

E. Diğer Hadis Eserleri

Yukarıda çeşitli başlıklarda ele alınan hadis kitapları dışında hadis ilmine dair telif edilen birçok eser yer almaktadır. Kırk hadis, ahkam hadisleri, etraf, zevâid, müsned vd. türden olan bu eserlerin büyük bir kısmı günümüze ulaşmasa da Memlük Kahire'si Hanefî alimlerinin bu konulara ilgi duyup eser telif ettiklerini göstermektedir. Aşağıda çeşitli konularda yazılan hadis eserleri yer almaktadır.

No	Kitabın Adı	Yazarı	Türü
1.	*Erbaʿûn büldâniyyât*	Kutbuddîn Halebî	Kırk Hadis

[157] İbn Kutluboğa, *Hâşiyetü İbn Kutluboğa alâ şerhi Nuhbeti'l-fiker*, s. 21-160; Ayrıntılı açıklamalar için bk. Güller, *İbn Kutluboğa'nın Nüzhetü'n-nazar Hâşiyesinde İbn Hacer'e Yönelttiği Tenkidler*, s. 42-111.

[158] Kâfiyecî, *el-Muhtasar fî ilmi'l-eser*, s. 109-112.

[159] Kâfiyecî, *el-Muhtasar fî ilmi'l-eser*, s. 166-176.

[160] Kâfiyecî, *el-Muhtasar fî ilmi'l-eser*, 176-181.

[161] Kâfiyecî, *el-Muhtasar fî ilmi'l-eser*, s. 112.

2.	*Erbaʿûn tüsâʿiyyât*	Kutbuddîn Halebî	Kırk Hadis
3.	*Erbaʿûn mütebâyinât*	Kutbuddîn Halebî	Kırk Hadis
4.	*el-Etrâf alâ Sahîh-i İbn Hibbân*[162]	İbnü'l-Mürşidî (ö. 833/1429-30)	Etraf
5.	***el-İhtimâm bi Telhîsi'l-İlmâm***	Kutbüddîn Halebî	Ahkam Hadisleri
6.	*Telhîsü'l-İlmâm fî ehâdîsi'l-ahkâm*	İbn Balabân	Ahkam Hadisleri
7.	*Keşfü'l-ibhâm bi şerhi'l-ahkâm*[163]	Muhammed b. Abdullah eş-Şiblî (ö. 769/1367)	Ahkam Hadisleri
8.	***ed-Dürrü'l-manzûm min kelâmi'l-Mustafa'l-maʿsûm***	Moğultay b. Kılıç	Ahkam Hadisleri
9.	*Menârü'l-İslâm*	Moğultay b. Kılıç	Ahkam Hadisleri
10.	*Evhâmü'l-Etrâf*	Moğultay b. Kılıç	Etraf
11.	*Zevâidu İbn Hibbân ale's-Sahîhayn*	Moğultay b. Kılıç	Zevaid
12.	*Tertîbü Tehzîbi'l-esmâi ve'l-lugât*	Kureşî	Tertib
13.	***Tertîbu Sahîh-i İbn Hibban***	İbn Balabân	Tertib
14.	*Tertîbu Muʿcemi't-Taberânî*	İbn Balabân	Tertib
15.	*Tertîbu Müsnedi Ebî Hanife*	İbn Kutluboğa	Tertib
16.	*Tertîbü Kitâbi esileti'l-Hâkim li'd-Dârekutnî*	İbn Kutluboğa	Tertib
17.	*Tertîbü'l-İrşâd li'l-Halîlî*	İbn Kutluboğa	Tertib
18.	*Muhtasaru's-Süneni'l-kebîr*[164]	İbn Abdilhak İbrahim b. Ali ed-Dımaşkî (ö. 744/1344)	İhtisar
19.	***Muhtasaru Şerhi meʿâni'l-âsâr***	Zeylaî	İhtisar
20.	*Muhtasaru Nâsihi'l-hadis ve mensuhih li'bni Şâhin*[165]	İbn Abdilhak ed-Dımaşkî (ö. 744/1344)	İhtisar/Hadis İlimleri
21.	*Garîbu ehâdîsi Şerhi'l-Aktaʿ ale'l-Kudûrî*	İbn Kutluboğa	Hadis İlimleri
22.	*Ma esnedehu İbn Abbâs*	Moğultay b. Kılıç	Müsned
23.	*el-Kıdhu'l-muʿallâ fi'l-kelâm alâ hadîsi Yaʿlâ b. Mürre b. Vehb es-Sekafî fî ezâni'n-Nebî*	Moğultay b. Kılıç	-
24.	*Nazmu'l-mercân fi'l-kelâm alâ Sahîh-i İbn Hibbân*	Moğultay b. Kılıç	Manzum
25.	*Zevâidü İbn Hibbân ale's-Sahîhayn*	Moğultay b. Kılıç	Zevaid
26.	*es-Sünen fi'l-kelâm alâ ehâdîsi's-Sünen*	Moğultay b. Kılıç	-
27.	*Menâretü'l-İslâm fî beyâni'l-vehmi ve'l-îhâm*	Moğultay b. Kılıç	-
28.	*Tertibü Sahîh-i İbn Hibbân alâ ebvâbi'l-fikh*	Moğultay b. Kılıç	Tertib
29.	*Delâilü'n-nübüvve*	Moğultay b. Kılıç	-

[162] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, IV, 362.

[163] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, vr. 265[b].

[164] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, I, 213.

[165] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, I, 213.

30.	*Cüz tetebbuʿ fihi't-Taberânî fi'l-Muʿcemü'l-evsat fima hakeme bihi biennehu ferdun ve lehu mutâbaʿa fi nefsi'l-Muʿcem*	Moğultay b. Kılıç	-
31.	*el-Cüz fî semâʿi Ebî Hanîfe mine's-sahâbe*	Kureşî	-
32.	*et-Tasnîf fî hadîsi'l-musarrât*	Kureşî	-
33.	*Cüz fî hadîsi İbn Mesʿûd*	Kureşî	-
34.	*ed-Dürerü'l-münîfe fi'r-reddi alâ İbn Ebî Şeybe ʿan Ebî Hanîfe*	Kureşî	Reddiye
35.	***Avâli'l-Leys b. Saʿd***	İbn Kutluboğa	Avâlî
36.	***Müsnedü Ukbe b. Amir***	İbn Kutluboğa	Müsned
37.	***Avâlî Ebî Cafer et-Tahâvî***	İbn Kutluboğa	Avâlî
38.	*el-Ecvibe ʿan iʿtirâz İbn Ebî Şeybe alâ Ebî Hanîfe*	İbn Kutluboğa	Reddiye
39.	*el-Emâlî alâ Müsnedi Ebî Hanîfe*	İbn Kutluboğa	-
40.	*Tertîbü Müsnedi Ebî Hanîfe*	İbn Kutluboğa	Tertip
41.	***Tercemetü Zünnûn el-Mısrî ve avâlî hadîsihi***	İbn Kutluboğa	Avâlî
42.	*Tersîʿu'l-Cevheri'n-nakiy*	İbn Kutluboğa	İhtisar
43.	*ez-Zevâid alâ Süneni Dârekutnî*	İbn Kutluboğa	Zevâid
44.	*Muntekâ min Muntekâ İbni'l-Cârût*	İbn Kutluboğa	Seçme

Tablo 38: Kahireli Hanefîlerin Muhtelif Hadis Eserleri

Yukarıdaki tabloda belli bazı alimlerin eser telifinde ön plana çıktıkları görülmektedir. İbn Kutluboğa ve Moğultay tıpkı önceki tablolarda olduğu gibi burada da en fazla esere sahiptir. Büyük bir kısmı günümüze ulaşamayan bu eserlerin çeşitli konularda farklı yazım türleriyle ele alındığını görmek mümkündür.

Eserlerde dikkat çeken hususlardan biri de Ebû Hanîfe'nin çeşitli kitaplara konu olmasıdır. Kureşî'nin *el-Cüz fî semâʿi Ebî Hanîfe mine's-sahâbe* adlı eseriyle Ebû Hanîfe'nin sahabeden sema ettiği hadisleri bir araya getirmesi, *ed-Dürerü'l-münîfe fi'r-reddi alâ İbn Ebî Şeybe ʿan Ebî Hanîfe* adlı eseriyle İbn Ebî Şeybe'nin eleştirilerine karşı Ebû Hanîfe'yî savunması, İbn Kutluboğa'nın Ebû Hanîfe'nin *Müsned*'i hakkında iki eser telif edip İbn Ebî Şeybe'nin itirazlarına cevap verdiği *el-Ecvibe ʿan iʿtirâz İbn Ebî Şeybe alâ Ebî Hanîfe* adlı eser telif etmesi verilebilecek örneklerdendir.

Memlük Kahire'si Hanefîlerinin telif faaliyetlerine bakıldığında hadis eserlerinin birkaç Hanefî alimde kümelendiği görülmektedir. Her ne kadar diğer ilim dallarına dair eserlerde hadis ilmini ilgilendiren açıklamalara yer yer rastlansa da ilgili alimlerin büyük bir çoğunluğunun hadis alanında eseri olmadığı gözlenmektedir. Günümüze ulaşıp ulaşmadığı

dikkate alınmaksızın hadis ilmine dair eseri olduğu tespit edilen dönemin Kahireli Hanefî alim sayısı 21'dir. Bu sayının hadis tahrîci, hadis şerhleri gibi doğrudan hadis ilmiyle ilgili olan eser telif eden alimleri kapsadığı belirtilmelidir. Zira fıkıh veya diğer ilimlere dair eserlerinde hadis ilminin konularına giren alimler de yer almaktadır.

Alimlerin ilmî yönelimlerine göre eserlerin şekillendiği açık bir şekilde görülmektedir. Sözgelimi hadis şerhlerinde rical, fıkıh veya dil alanlarında uzman olan alimlerin yetkin oldukları konularla ilgili ayrıntılı izah yaptıkları gözlenmektedir.

Memlük Kahire'si, Hanefî alimlerin hadis ilmine dair ortaya koydukları literatürün ilklerine ev sahipliği yapmıştır. Hanefîlerin Buhârî'nin *Sahîh*'ine yaptığı şerhlerin ilki, İbnü's-Salâh'ın *Ulûmu'l-hadîs*'i üzerine Hanefî alimlerin yazdığı hadis usulü eserlerinin ilki, *Hidâye*'ye yapılan hadis tahrîci eserlerinin ilki, niyet hadisi özelinde tek hadis şerh türünün Hanefîler tarafından yapılan şerhlerinin ilk örneği, Kâdî İyâz'ın *eş-Şifâ*'sına Hanefîlerin yaptığı ilk tahrîc ve şerh çalışmaları Kahire'de telif edilmiştir.

II. TEDRİS FAALİYETLERİ

Hanefîlerin bu dönemde eser telifi dışında yaptıkları ilmi faaliyetlerden biri de hadis dersleridir. Yukarıda ilim mekanlarında geçtiği üzere çeşitli mekanlarda yapılan bu derslerde belirli bir müfredat olmasa da *Sahîh-i Buhârî* ve *Sahîh-i Müslim* başta olmak üzere çeşitli hadis kitaplarına dair okumalar yapılmakta ve icazetler alınmaktadır. Dönemin Hanefî alimleri de bu meclislerde bulunup hadis sema etmiş ve rivayette bulunmuşlardır. Nitekim Aynî *Umdetü'l-kâri*'nin girişinde iki ayrı hoca vasıtasıyla elde ettiği *Sahîh-i Buhârî* icazetlerini zikretmektedir.[166] Öte yandan hadis dışındaki uzmanlıklarıyla bilinen birçok Hanefî alimin de hadis sema meclislerine katılıp çeşitli hadis kitaplarının icazetini aldıkları görülmektedir.[167] Kahire'nin bu konuda özel bir yeri olduğu vurgulanmalıdır. Zira özellikle farklı şehirlerden Kahire'ye gelen Hanefî alimlerin çeşitli hadis kitaplarını bu şehirde sema ettikleri görülmektedir. Sözgelimi İzzeddin Abdüsselam el-Bağdâdî İran, Irak ve Anadolu coğrafyasında çeşitli ilimler elde etmiş olmasına rağmen Kahire'ye geldiğinde İbnü'l-Irâkî ve

[166] Aynî, *Umdetü'l-kârî,* I, 2-5.

[167] İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-kâmine*, IV, 182-3,

İbn Hacer'den hadis ıstılahları dersi alıp birçok hadis kitabını bu şehirde okumaya başlamıştır.[168]

Kahire'de her ne kadar ismen dârülhadis yapılarına az rastlansa da[169] çeşitli vakfiyelerde hadis tedrisi şart koşulmaktadır. Sözgelimi Sargatmışiyye Medresesi vakfiyesinde öğle ile ikindi namazları arasında İbn Tolun Camii'nde hadis dersleri icra edilmesi şart koşulmakta, hadis hocasının muhaddis, katılımcıların ise hadisle iştigal eden kimselerden olmaları gerektiği belirtilmektedir.[170] Vakfiyede belli bir hadis kitabı müfredat olarak belirtilmese de İbnü's-Salâh'ın *Ulûmü'l-hadîs*'i okutulan eserler arasındadır.[171]

Öte yandan Nevevî'nin (ö. 676/1277) *el-Erbaʿune'n-Neveviyye*'si ile Irâkî'nin (ö. 806/1404) hadis usulüne dair manzum eseri *Elfiyye*'si birçok Hanefî alimin eğitime başlarken ezberlediği metinler arasındadır.[172]

Dönemin tedris faaliyetinin telifleri önemli oranda etkilediğine işaret edilmelidir. Zira Hanefî alimler yazdıkları eserlerin önemli bir kısmında öğrencilerini dikkate almışlardır. Konunun öğrenciler tarafından daha rahat anlaşılması çoğu kitabın telif sebebi arasındadır. Sözgelimi hayatının çoğunu Kahire'nin çeşitli medreselerinde ders vererek geçiren İbnü't-Türkmânî *el-Müntehab* adlı hadis usulü eserinden öğrencilerin ezberleyebileceği kolay bir kitap olarak bahsetmektedir.[173] Öte yandan Kureşî *Tehzîbü'l-esmâi'l-vâkıʿa fi'l-Hidâye ve'l-Hulâsa* adlı eserinin girişinde *el-Hidâye* ve *el-Hulâsa*'da geçen isimlerin çoğunun ilim talebeleri tarafından bilinmediğini dile getirerek eserin öğrencilere sağlayacağı katkıya işaret etmektedir.[174]

III. HADİS MERKEZLİ TARTIŞMALAR

Bu başlıkta Memlük Kahire'si Hanefî alimlerinin hadis merkezli tartışmaları ele alınacaktır. Bu çerçevede Hanefî mezhebine yöneltilen hadis kaynaklı tenkitler ve bunlara verilen cevaplar, dönemin Hanefî alimlerinin mezhep büyüklerini müdafaaları, müttefekun

[168] İbn Tolun, *el-Gurefü'l-aliyye*, I, 622.

[169] Konuyla ilgili açıklamalar için Dârülhadisler başlığına bk.

[170] Abdüllatif İbrahim Ali, "Nassâni Cedîdâni", s.149.

[171] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, I, 316.

[172] Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, III, 152, IV, 150, 278, 347, vr. 271[a], 280[b], 286[a], 316[b], 394[b], 402[b].

[173] İbnü't-Türkmânî, *el-Müntehab*, s. 44.

[174] Kureşî, *Tehzîbü'l-esmâi'l-vâkıʿa fi'l-Hidâye ve'l-Hulâsa*, s. 45-7.

aleyh kavramı ele alınacak ve bu dönemde Hanefîlerin hadis kabul şartlarında herhangi bir değişiklik olup olmadığı izah edilecektir.

A. Mezhebe Yöneltilen Hadis Kaynaklı Eleştiriler ve Verilen Cevaplar

Hanefîler metot ve prensip itibariyle Ehl-i hadisten farklı tercihlere sahip olmaları sebebiyle çeşitli eleştiri ve ithamlara maruz kalmışlardır. Bu eleştiri ve ithamların başında hadisleri bırakıp kıyasla hüküm vermeleri, hadis bilgilerinin yetersiz oluşu, delil getirdikleri hadislerin zayıf oluşu, sahih hadislere aykırı hüküm verdikleri gibi hususlar gelmektedir.[175] Daha çok Memlükler döneminden önce dile getirilen bu itham ve eleştirilere Memlük Kahire'si Hanefîleri cevaplar üretip reddiyeler yazmıştır. İlgili alimler reddiyelerinde çağdaşı oldukları diğer mezhep mensubu alimlerden çok İbn Ebî Şeybe (ö. 235/849), İbn Hibbân (ö. 354/965), Dârekutnî (ö. 385/995), Beyhâkî (ö. 458/1066) gibi önceki dönemlerde Hanefîlere eleştiri yöneltmiş alimleri hedef almışlardır. Hanefîlerin bu hususta ilk teşebbüslerinin Memlük Kahire'sinde gerçekleştiği söylenebilir. Sözgelimi Kureşî'nin *ed-Dürerü'l-münîfe fi'r-reddi alâ İbn Ebî Şeybe ʿan Ebî Hanîfe* adlı eseri İbn Ebî Şeybe'nin Ebû Hanîfe'ye itirazlarını ele alıp bunlara cevap veren ilk eserdir. Öte yandan Beyhâkî'nin Tahâvî'ye yönelttiği tenkitlere cevap niteliğindeki ilk eserin (*el-Cevherü'n-nakî*) İbnü't-Türkmânî tarafından yazıldığı görülmektedir. İbn Hibbân ve Dârekutnî'nin eleştirileri ise yer yer Aynî tarafından cevaplandırılmıştır.[176]

Menbici'nin (ö. 686/1287)[177] *el-Lübâb fi'l-cemʿi beyne's-sünneti ve'l-kitâb* adlı eserini yazma gerekçesi olarak ileri sürdüğü nedenler konuyla ilgili verilebilecek dikkat çekici örneklerdendir. Menbîcî, birtakım insanların hadisleri Hanefîlerden aldıkları hâlde hadisi onlardan gasp ettiklerini ve kıyasla amel etmeyi özellikle Hanefîlere nispet ettiklerini belirtmekte, onların kıskançlık ve zulümlerini gösteren, hedef ve gayretlerini geçersiz kılan bir yöntem kullanarak ihtilaflı meselelerde Hanefîlerin sıkıca sarıldığı hadislere yer verdiğini ifade etmektedir. Ayrıca orta yolu tutup hadislerin geçtiği kaynakları zikrettiğini, insaf sahibi birinin Hanefîlerin kitaba ve Hz. Peygamber'in (sav) hadislerine en bağlı grup olduğunu anlayabilecekleri bir eser yazdığını belirtmektedir.[178] Menbîcî açık bir şekilde mukaddimede

---

[175] Güler, "İmam Ebû Hanîfe'nin Hadis İlminde Zayıf Olduğu İddiasının Tahlili", s. 325-334

[176] Aynî, *Umdetü'l-kârî*, IX, 100, V, 220, VI, 12.

[177] Menbiç'te doğduğu ve Kudüs'te yaşayıp orada ders verdiği dışında hayatı hakkındaki bilgiler oldukça sınırlıdır. Menbîcî'nin Kahire'ye geldiğine dair herhangi bir bilgiye ulaşılamasa da Memlükler döneminde yaşayan Hanefîlerden olması ve eserinin konuyu ilgilendirmesi hasebiyle dikkate alınmıştır.

[178] Menbîcî, *el-Lübâb*, I, 37-8.

belirtmese de bahsettiği kişi muhtemelen Beyhakî'dir. Zira Beyhakî, Tahâvî'nin hadisçiliğine ağır tenkitler yöneltmiş ancak *Ma'rifetü's-sünen* adlı eserinde Tahâvî'den naklettiği rivayetlere yer vermiştir.[179] Menbîcî bu eserde Hanefî mezhebinin görüşlerini taharet, namaz, zekât, oruç gibi tasnif ederek sıralamakta, mezhebin ilgili babdaki görüşlerini başlıklar hâlinde verip bu başlıkların altına hangi hadisleri delil aldıklarını zikretmektedir.

Bir önceki başlıkta ele alınan tahrîclerin önemli bir kısmının mezhebe yöneltilen hadis kaynaklı eleştirileri cevaplama gayesiyle yazıldığını söylemek mümkündür. *el-Hidâye* ve *Şerhu meʿâni'l-âsâr* gibi mezhebin ön plana çıkan eserlerine yapılan bu tahrîclerle hadislerin hangi hadis kaynaklarında geçtiği, kaynağı bulunamayanların benzer versiyonları ve hadislerin sıhhat durumu belirlenmektedir. Böylece ilgili kitaplardaki hadislerin zayıf ya da uydurma olduğu gibi iddialar bir nevi cevaplandırılmaktadır.

Hanefîlerin mezhebe yöneltilen eleştirilere verdikleri cevaplarda cerh-tadil, rical ve hadis tahrîc ilminden yoğun bir şekilde yararlandıkları görülmektedir. Özellikle karşı tarafın delil gösterdiği rivayetin problemli olduğunu ya da delil aldıkları rivayetlerin sıhhatini göstermek amacıyla cerh-tadil verilerinden istifade etmişlerdir. Sözgelimi intikal tekbirlerinde Hz. Ali'nin hiç ellerini kaldırmadığına dair Tahâvî'nin verdiği rivayet Beyhakî tarafından zayıf bulunmuş, gerekçe olarak senedde geçen Neşhelî (ö. 166/783) adlı ravinin zayıf olduğu belirtilmiştir. İbnü't-Türkmânî ise bu iddiaya karşı çıkarak Neşhelî'yi sika kabul eden cerh-tadil otoritelerinin görüşlerini vermiş, onun Müslim, Tirmîzî ve Nesâî ricalinden olduğunu belirtmiştir.[180]

Hanefîlere hadis kaynaklı yöneltilen eleştirilerle ilgili bir hususa işaret etmekte fayda vardır. Kureşî *el-İnâye bi maʿrifeti ehâdîsi'l-Hidâye* adlı eserinin mukaddimesinde Hanefîlerin farklı bir hadis ıstılahına sahip olduklarına ancak bunun hadisçiler tarafından göz ardı edildiğine değinmektedir.[181] Bu husus Hanefîlerin hadisle amel etmediği, hadislere karşı geldiği gibi iddiaların ise son derece basit ve yüzeysel olduğunu gösteren önemli bir izahtır. Zira Kureşî bu ifadeleriyle bir hadisin sahih olmadığı ya da amel edilmeye uygun olmadığı hükmünü vermek ile hadisleri terk etmenin aynı şeyler olmadığına işaret etmektedir.

---

[179] Beyhakî, Tahâvî- Müzenî- Şafiî kanalıyla gelen bazı rivayetler için bk. Beyhakî, *Maʿrifetü's-sünen*, I, 192, 193, 277, 317, 339, 371, 376, 409, 412, 424, 430, 432, 439; II, 40, 47, 82, 84, 104, 121; Çelik, *Hadis Mezhep İhtilaf,* s. 229.

[180] İbnü't-Türkmânî, *el-Cevherü'n-nakî*, II, 78.

[181] Kureşî, *el-İnâye*, vr. 2[ab].

Dönemin Hanefî alimlerinin mezhep içi eleştirilerine de işaret edilmelidir. Zira ilgili Hanefî alimler diğer mezhep müntesiplerine çeşitli tenkitler yönelttikleri gibi hem çağdaşı olan Hanefîleri hem de kendilerinden önce yaşamış Hanefî alimleri eleştirmişlerdir. Sözgelimi Aynî *el-Hidâye* müellifi Mergînânî'ye (ö. 593/1196) hadis metinlerini birbirine karıştırmak, metinleri hatalı nakletmek, metinler arasında yanlış tercihte bulunmak, zayıf râvîlerin rivayetiyle hüküm vermek gibi eleştiriler yöneltmiş,[182] Bâbertî'yî ise Mergînânî'nin hadisle ilgili yaptığı yanlışları hakkıyla tespit edemediği, sened ve metni iyi incelemediği, hadis terminolojisini iyi kavrayamadığı için tenkit etmiştir.[183] Zeylaî ise İbnü't-Türkmânî ve Kureşî'ye hadisler konusunda sert eleştiride bulunmuştur.[184] Ayrıca Hanefî ulemanın fıkıh metinlerinde yer alan hadislerin kaynakları ve sıhhati hakkında yeterince ilgilenmedikleri zaman zaman tahrîc kitaplarının girişinde rastlanılan mezhep içi tenkitlere örnek olabilir.[185]

B. Mezhep Büyüklerini Müdafaa

Memlük Kahire'si Hanefî alimlerinin İmam Ebû Hanîfe ve Tahâvî gibi Hanefî mezhebinin önde gelen alimlerine yöneltilen eleştirilere cevap verdikleri görülmektedir. Özellikle hadis ilmiyle ilgili hususlarda mezhep büyüklerini müdafaa eden Hanefî alimler bu konuda müstakil reddiyeler yazdıkları gibi diğer eserlerinde de zaman zaman önde gelen Hanefî alimleri de savunmuşlardır. İlgili reddiye ve cevapların İbn Ebî Şeybe (ö. 235/849), İbn Hibbân (ö. 354/965), Dârekutnî (ö. 385/995) ve Beyhâkî (ö. 458/1066) gibi daha çok ilk beş asırdaki alimlere yöneltildiği görülmektedir. Zira Memlükler dönemi alimlerinin Ebû Hanîfe hakkındaki benzeri itham ve eleştirilerine rastlamak pek mümkün değildir. Zira bu dönem dört mezhebin meşruiyetine dair ortak bir kabulün oluştuğu,[186] Ebû Hanîfe'ye yönelik cerh ifadelerinin duafa kitaplarından çıkarıldığı, Ebû Hanîfe ve diğer mezhep imamları hususunda alimlerin dikkatli oldukları bir dönemdir.[187]

---

[182] Bk. Yektar, "Aynî'nin Hadîs Alanında Merğinânî'ye Yönelik Bazı Eleştirileri -el-Binâye fi-Şerhi'l-el-Hidâye Bağlamında", *İslâmî Araştırmalar*, s. 90-102.

[183] Yektar, "Aynî'nin Hadîs Alanında Babertî'ye Yönelttiği Bazı Eleştirilerin Değerlendirilmesi", s. 512.

[184] Zeylaî, *Nasbü'r-râye*, I, 113, 219, II, 3, III, 228, IV, 295; Ayrıca Kureşî'den cahil diye bahsettiği yerler için bk. II, 36, 392, III, 36, 72, 77, 99, 164

[185] Kureşî, *el-İnâye*, 2[ab].

[186] Konuyla ilgili açıklamalar için ayrıca Ehl-i Sünneti Güçlendirme Siyaseti başlığına bk.

[187] Karagözoğlu, *Zayıf Râvîler*, s. 170; Molla Gürânî'nin müderrislik görevinden uzaklaştırılıp seksen değnekle cezalandırılması ve Kahire'den Dımaşk'a sürgün edilmesi konuyla ilgili verilebilecek dikkat çekici bir örnektir. Molla Gürânî'nin Ebû Hanîfe'nin soyundan geldiği ifade edilen Dımaşk Hanefî kadısının dedesine dolayısıyla Ebû Hanîfe'ye hakaret ettiği ileri sürülerek böyle bir cezaya çarptırılmıştır. Molla Gürânî bu kasıtla söylememiş

İbn Kutluboğa'nın *Ecvibe an itirazâti İbn Ebî Şeybe alâ Ebî Hanîfe fi'l-hadis*'i ile *Tebsıratü'n-nâkıd fi keydi'l-hâsid fi'd-defʿi an Ebî Hanîfe* adlı eseri her ne kadar günümüze ulaştığı tespit edilemese de Ebû Hanîfe'yi savunma amaçlı yazıldığı anlaşılmaktadır. Özellikle zikri geçen ikinci eserin adında Ebû Hanîfe'ye duyulan kıskançlığın vurgulanması İbn Kutluboğa'nın Ebû Hanîfe konusundaki hassasiyetini göstermektedir.

Ebû Hanîfe'ye yöneltilen eleştirileri sert ifadelerle cevaplayan Aynî'ye de işaret edilmelidir. Nitekim Dârekutnî'nin (ö. 385/995) zayıf diyerek Ebû Hanîfe'yi eleştirdiğini gören Aynî onu edepsizlikle suçladığı gibi İbn Hibbân'ın Ebû Hanîfe'ye yönelttiği eleştirilere sert bir şekilde karşı çıkmış hatta bu hususta Buhârî ve Müslim'i bile eleştirmekten çekinmemiştir.[188] Buhârî'nin eleştirisini meyve veren ağacı taşlamaya benzetmekte,[189] Müslim'i ise edepsizlikle suçlayıp delilsiz bir şekilde Ebû Hanîfe'yi kötülediğini belirtmektedir.[190] Aynî Buhârî'yi sık sık eleştirmekte ve Buhârî'nin Ebû Hanîfe'yi eleştirdiği yerlerde Ebû Hanîfe'yi savunmaktadır. Sözgelimi Buhârî'nin "baʿzu'n-nâs" diyerek Ebû Hanîfe'yi hedef aldığı iddia edilen yerlerde Aynî bazı insanlardan kastın Ebû Hanîfe ile sınırlandırılamayacağını zira Ebû Hanîfe ile aynı görüşte olan farklı alimler de olabileceğini belirtmektedir. Buhârî'nin Ebû Hanîfe'yi kastettiği açık olan yerlerde ise Ebû Hanîfe'den yana tavır almaktadır.[191] Başka bir yerde ise Ebû Hanîfe'nin hibeden dönmenin caiz olduğu görüşünü hedef alarak Buhârî'nin zikrettiği "Bir kimse birini ata bindirdiği zaman, bu umrâ ve sadaka hükmünde olur." ifadesini iyice düşünmeden söylenmiş bir söz olarak değerlendirmektedir.[192] Öte yandan Ebû Hanîfe'ye ait olmayan bir sözü ondan nakledip eleştiride bulunan çağdaşı İbn Hacer'i cahillikle itham edip onun nasıl olur da buna cüret ettiğini sorgulamaktadır.[193]

Bu dönemde Ebû Hanîfe hakkında yazılan biyografilere de işaret edilmelidir. Zira bu biyografi eserleri mezhep önderlerini müdafaa etmenin bir aracı olarak görülmektedir. Nitekim İbn Tolun (ö. 953/1546) Hanefî tabakatı *el-Gurefü'l-aliyye*'nin başında verdiği Ebû

olsa dahi bu örnek mezhep imamları hususunda o dönemde büyük bir titizliğin hâkim olduğunu göstermektedir. Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmiʿ*, I, 242.

[188] Aynî, *Umdetü'l-kârî*, VI, 12, XIV, 41.

[189] Aynî, *Umdetü'l-kârî*, IX, 100

[190] Aynî, *Umdetü'l-kârî*, V, 220.

[191] Ayrıca bk. Eren, "Buharî'nin Sahîh'inde Re'y Ehline İtiraz Ettiği Bazı Meseleler", s. 139-164.

[192] Aynî, *Umdetü'l-kârî*, XIII, 190; Gürler, "El-Buharî'nin Hanefiler İçin Kullandığı "Bazı İnsanlar" İfadesine Yönelik Bedrüddîn el-Aynî'nin Değerlendirmeleri", s. 359.

[193] Aynî, *el-Binâye*, I, 166.

Hanîfe biyografisinde Ebû Hanîfe'nin hadisçi kimliği üzerinde durmakta ve rivayet ettiği hadislere yer vermektedir.[194] Kureşî'nin *el-Bustân fi fezâili'n-Numân*'ı ile İbn Kutluboğa'nın *Menâkıbu'l-İmâmi'l-Aʿzam Ebî Hanîfe* adlı eserlerini İmam Ebû Hanîfe'yi müdafaa etme gayretinin ürünleri olarak görmek mümkündür.

Dönemin birçok Hanefî alimi tarafından müdafaa edilen mezhep büyüklerinden biri de Tahâvî'dir. Kureşî, İbnü't-Türkmânî, Aynî, İbnü'l-Hümâm gibi dönemin Kahireli Hanefî alimlerinin zaman zaman Tahâvî'yi savundukları görülmektedir. Sözgelimi Ebû Hanîfe'ye yaptığı müdafaanın bir benzerini Tahâvî için de yapan Aynî, *Şerhu meʿâni'l-âsâr*'ın ricali hakkında yazdığı *Meğâni'l-ahyâr* mukaddimesinde uzunca bir methiye ile Tahâvî'ye övgüler dizmekte, *Şerhu meʿâni'l-asâr*'ın ne kadar değerli bir eser olduğunu belirterek bu kitabı ancak fesat sahibi hasetçi, taassub ehli ya da bu ilimden bihaber olanların terk edebileceğini ifade etmektedir.[195] İbnü't-Türkmânî'nin de Tahâvî'yi savunan dönemin Hanefî alimlerinde olduğu görülmektedir. Bu minvalde Beyhakî'nin *Maʿrifetü's-sünen*'ine yazdığı *el-Cevherü'n-nakî* adlı eseri Beyhakî'nin Tahâvî'ye olan eleştirilerine bir cevap mahiyetindedir. Kureşî'nin *el-Hâvî fî beyâni âsâri't-Tahâvî* adlı tahrîci, İbn Kutluboğa'nın *Tahrîcü avâlî ehâdîsi't-Tahâvî*'si, Aynî'nin *Nuhabü'l-efkâr fî tenkîhi Mebâni'l-ahbâr fî şerhi Meʿâni'l-âsâr* adlı şerhi ile diğer alimlerin şerhleri, yine Aynî'nin *Megâni'l-ahyâr fî ricâli Meʿâni'l-âsâr*'ı gibi *Şerhu Meʿâni'l-âsâr*'ı merkeze alan tahrîc, şerh ve rical eserlerini dönemin Hanefî alimlerinin Tahâvî'ye verdikleri değerin bir ürünü olarak görmek mümkündür.

C. Müttefekun Aleyh Kavramı ve Sıhhat Sıralamasındaki İtirazlar

Bu dönemde Hanefîlerin zaman zaman üzerinde durdukları konulardan biri hadislerin sıhhatini belirleyen kriterlerin kitaplar değil hadisin kendisi olduğu hususudur. Bu durum başta *Sahîhayn* olmak üzere *Kütüb-i sitte*'nin otorite kazanmasıyla birlikte diğer kitaplardaki hadislerin zayıf olduğu düşüncesine karşı Hanefîlerin gösterdikleri bir tepki olarak görülebilir. Nitekim dönemin Hanefî alimleri bu söylemden duydukları rahatsızlığı zaman zaman dile getirmektedirler. Sözgelimi Kureşî (ö. 775/1373) ise bir hadise sahih hükmünü vermek için hangi kitapta geçtiğine değil senedine bakmak gerektiğini belirtmektedir.[196] Öte yandan İbnü'l-Hümâm'ın hadislerin en sahihinin Buhârî'de sonra Müslim'de sonra da bu ikisi dışında olup ikisinin şartına uyan hadisler diye sıralamanın zorlama ve keyfi bir yorum olduğunu ve bu görüşe uymanın caiz olmadığını belirtmektedir. Zira en sahih olma durumunun Buhârî ve

[194] İbn Tolun, *el-Gurefü'laliyye*, I, 23-8.

[195] Aynî, *Megâni'l-ahyâr*, I, 9-10.

[196] Kuraşî, *el-İnâye*, 76b; Acar, *Kureşî'nin el-İnâye'si ve Hidâye Hadisleri*, s. 209.

Müslim'in şartları sebebiyle olduğunu vurgulayan İbnü'l-Hümâm bu şartları taşıyıp başka bir eserde yer alan hadisin *Sahîhayn*'dan daha aşağıda olduğu iddiasının tahakküm olacağını nitekim Buhârî ve Müslim'de de tenkide uğrayan pek çok ravinin olduğunu ifade etmektedir.[197] Konuyla ilgili Moğultay b. Kılıç'ın görüşleri de benzer doğrultudadır. O muttefekun aleyh hadislerin telakki bi'l-kabûl olarak nitelenmesine karşı çıkmakta *Sahîhayn*'ın her birinde telif edilmesi mümkün olmayan birbirine müteârız hadislerin olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca telakkî bi'l-kabûlün hüccet olmadığını, ümmetin bir hadisle amel etme üzerine icma ettiğinde bunun katʿîlik mi yoksa zannîlik mi ifade edeceği hususunda ihtilaf ettiklerini, Ehl-i sünnetin ise tevatür olmadığı müddetçe bunun zannîlik ifade edeceği görüşünde olduğunu belirtmektedir.[198]

Görüldüğü gibi *Sahîhayn*'da geçmeyen bir hadisin de sahih olabileceği dönemin birçok Hanefî alimi tarafından defalarca dile getirilmiştir. Zira bu iddia *Şerhu meʿâni'l-âsâr* gibi *Kütüb-i sitte* dışındaki kaynaklarda yer alan rivayetlerin zayıf olduğu düşüncesini doğurabilmektedir. Halbuki Aynî, Tahâvî'yi hadis ilminde Buhârî ve Müslim'e denk görmekte, *Şerhu meʿâni'l-âsâr*'ı *Sahihayn* seviyesinde bir hadis kaynağı olarak kabul etmektedir.[199] Ayrıca İbnü't-Türkmânî *Şerhu meʿâni'l-âsâr*'dan Hanefîlerin *Sahîhayn*'ı diye bahsetmektedir.[200] Nitekim yakın dönem Hanefî alimlerinden Kevserî'nin (ö. 1952) şu karşılaştırması *Şerhu meʿâni'l-âsâr*'ın hadis kitapları içindeki önemini göstermektedir.

> *Şerhu meʿâni'l-âsâr*'a dikkatli ve insaflı bir şekilde bakan kişi, cahil, inatçı ve mutaassıp olmazsa onun birçok meşhur muteber hadis kitabından daha tercihe şayan olduğunu görür. Zira o, Ebû Dâvûd, Tirmizî ve İbn Mâce'nin *Sünen*'lerine tercih edilir. Çünkü Tahâvî onda hüküm çıkarma yollarını açıklamış, ihtilafları gidermiş, nâsih ve mensuhu tesbit etmiştir. Diğerlerinde ise bunların hiçbirisi yoktur. "Onda zayıf ve sâkıt raviler var denirse" zikri geçen *Sünen*'lerde bunlar ziyadesiyle vardır. Dârekutnî, Beyhakî ve Dârimî'nin *Sünen*'leri ise *Şerhu meʿâni'l-âsâr*'ın yanına bile yaklaşabilecek eserler değildir.[201]

Bununla birlikte hemen hemen tüm Hanefî alimlerin hadisin sıhhatini belirtirken Buhârî veya Müslim'in eserlerinde geçmesini ya da müttefekun aleyh olmasını bir sıhhat kriteri gibi

---

[197] İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr,* I, 445.

[198] Moğultay b. Kılıç, *Islâh*, s. 92; Ayrıca bk. Kılıç, "Mezhebî İhtilafların Hadis Usulü Eserlerine Yansıması - Mukaddimetu İbn Salâh ve Islâhu Kitabi İbn Salâh Özelinde Bir İnceleme", 265-7.

[199] Çelik, *Hadis Mezhep İhtilaf,* s. 23.

[200] Kureşî, *el-Hâvî,* s. 33.

[201] Kevserî, *el-Hâvî*, s. 14; Çelik, *Hadis Mezhep İhtilaf,* s. 38-9.

zikrettikleri görülmektedir.[202] Sözgelimi Kureşî *el-İnâye*'de hadislerin sıhhati ile ilgili izah yaparken *Hidâye*'deki hadisin *Sahîhayn*'dan birinde geçmiş olmasını zikrederek hadis hakkında ayrıca bir hüküm verme gereği duymamıştır.[203] Öte yandan Serûcî ve İbnü't-Türkmânî de hadislerin sıhhatine dair hüküm verirken bazen sadece müttefakun aleyh olduğunu, Buhârî veya Müslim'de geçtiğini belirtmekle yetinmiştir.[204] Ayrıca rical kitaplarında bir ravinin sika olduğunu belirtmek için kimi zaman Buhârî veya Müslim ricalinden olduğuna işaret etmekle yetindikleri görülmektedir.[205] Sözgelimi Moğultay b. Kılıç *Sünen-i İbn Mâce* şerhinde hadislerin sıhhati hakkında hükme varırken hadis eğer *Sahîhayn*'dan birinde geçiyorsa bunu belirtmekle yetinir. Ancak başka kaynaklarda geçen hadislerin sıhhat durumu için çeşitli izahlar getirmektedir.[206]

D. Hanefîlerin Hadis Kabul Şartları Değişti mi?

Hanefîler hadis kabul şartlarında hadislerin Kur'ân'a arzı, mürsel hadisin sıhhat değeri, nesih, manevi inkıta, umum-i belvâ gibi konuları dikkate alarak Ehl-i hadisten farklı bir yöntem benimsemişlerdir. Hanefîlerin diğer mezhep müntesipleriyle olan ihtilaflarının başlıca sebeplerini oluşturan bu hususları Memlük Kahire'si Hanefîlerinin nasıl değerlendirdikleri merak edilen konular arasındadır. Nitekim Bedir'in çalışması Memlükler döneminde gerek bir arada yaşama kültürünün etkisi gerekse hadisle ilgilenmiş olmanın bir sonucu olarak haber teorisinde meydana gelen değişim ve dönüşümlere işaret etmektedir. Özellikle İbnü'l-Hümâm'ın Hanefî ve Şâfiî usulleri bir araya getirme teşebbüsünden ve Ebû Hureyre'nin bu dönemde fakih ravi kabul edilmesinden hareketle Hanefî haber teorisinin isnad merkezli hadis usulü ile uzlaştırıldığını savunmaktadır.[207] Ancak bu iddiaya bazı açılardan itiraz edilebilir.

---

[202] Birkaç örnek için bk. Serûcî, *el-Gâye*, I, 9, 28, 56, 405, II, 92, 142; İbnü't-Türkmânî, *et-Tenbîh*, s. 109, 136, 393; Zeylaî, *Nasbü'r-râye*, I, 101, II, 56, 60, 137, III, 46, IV, 267; Kureşî, *el-Hâvî*, I, 130, 152, 154, 185; İbn Kutluboğa, *Usûlü'l-Pezdevî*, s. 259-60, 511-2.

[203] Kuraşî, *el-İnâye*, vr. 6^{b}, 12^{a}, 13^{b}, 17^{b}, 20^{ab}, 23^{b}, 24^{a}, 26^{a}, 88^{ab}, 95^{a}, 96^{b}, 97^{a}, 105^{a}, 107^{a}, 108^{a}, 109^{a}, 109^{b}, 129^{a}, 136^{ab}, 139^{a}, 146^{b}, 147^{a}, 175^{b}, 177^{b}, 179^{b}, 185^{b}, 193^{b}, 194^{b}; Acar, *Kureşî'nin el-İnâye'si ve Hidâye Hadisleri*, s. 120.

[204] Serûcî, *el-Gâye*, I, 9, 28, 56, 405, II, 20, 99, 100, 102, 108, IV, 195, 201, 363, İbnü't-Türkmânî, *et-Tenbîh*, s. 71, 77, 154, 155, 205, 224.

[205] Birkaç örnek için bk. Moğultay b. Kılıç, *İkmâl*, I, 14, 104, VII, 26; Aynî, *Megâni'l-ahyâr*, I, 23, 29, 33, II, 77, 96, III, 409, 410, 515; a.mlf. *Nuhabü'l-efkâr*, I, 203, VII, 377, 397, IX, 81, 155, 262, X, 347; İbn Kutluboğa, *es-Sikât*, I, 338, 354, 431, II, 337, 361, III, 350, 379, IV, 328, V, 8, 137, VI, 31, 78, VII, 291, 462, VIII, 170, 431.

[206] Birkaç örnek için bk. Moğultay b. Kılıç, *Şerhu Süneni İbni Mâce*, II, 77, 80, 158, III, 33, 199, 206, 210, V, 121.

[207] Bedir, *Fıkıh mezhep sünnet*, s. 200-18.

Bedir çalışmasında her ne kadar İbnü'l-Hümâm'ın Hanefî haber teorisini değiştirdiğini ve Şâfiî ile Hanefî usul geleneklerini birleştirdiğini ifade etse de[208] bu dönemde mutlak anlamda bir değişimden bahsetmek mümkün değildir. Zira İbnü'l-Hümâm, mezhebine aykırı görüşlere sahip olsa da Hanefî hadis usulü anlayışını savunmuştur. Nitekim mürsel haberler, manevi inkıta, meçhul ravi ve diğer birçok konuda İbnü'l-Hümâm klasik hadis usulü yerine Hanefî usulünü benimsemiştir.[209] İddiaya delil olarak getirilen Ebû Hureyre'nin bu dönemde fakih kabul edildiği ifadesi ise sorunludur. Zira Ebû Hureyre'nin bazı rivayetlerinin Hanefîlerce delil olarak kabul edilmemiş olması onun fakih olmamasından kaynaklanmamaktadır.[210] Ayrıca İbnü'l-Hümâm kimi zaman ravilerin fıkhının tercih sebebi olduğunu da dile getirmektedir.[211] Öte yandan İbnü'l-Hümâm hadislerin en sahihine dair sıralamada en başa *Sahîhayn*'ı koymanın zorlama ve keyfî bir tutum olduğunu zira bu eserlerde de tenkide uğrayan pek çok ravinin bulunduğunu belirten bir Hanefî alimdir.[212]

Bahsedilen memzuc yöntem anlaşıldığı kadarıyla yeni bir usul teklif etmek yerine Şâfiîlerin de kabul edeceği delilleri ortaya koymaktır. Bu ise Hanefî haber teorisinden çıkmayı gerektiren bir durum değildir. Öte yandan Hanefî bir alimin cerh tadile dair açıklamalarda bulunması ya da *Kütüb-i Sitte*'den herhangi bir hadis kitabına şerh yazmış olmasından hareketle onun farklı bir Hanefî kimliğe sahip olduğunu söylemek hatalı bir hüküm olabilir. Nitekim Aynî *Sahîh-i Buhârî*'ye şerh yazmış olsa da mezhebine aykırı bulduğu çoğu yerde Buhârî'yi eleştirmekten çekinmemiştir. Bu dönemde Hanefîler hadis şerhleri, tahrîcler, tabakat ve rical eserleri yazmış olsalar da Ehl-i hadisin hadis usulü anlayışını tam olarak benimsemiş oldukları söylenemez. Yazılan hadis usulü kitapları muhaddislerin yöntemiyle ele alınmış olsa bile bunlar klasik hadis usulüne yapılan katkılar şeklinde değerlendirilmelidir. Zira muhaddis yöntemiyle hadis usulü yazan bu Hanefîler diğer eserlerinde Hanefî usule göre

[208] Bedir, *Fıkıh mezhep sünnet*, s. 216-7.

[209] Özüdoğru, *İbnü'l-Hümâm'ın Fethu'l-Kadîr'de Hadis Usûlü Meselelerine Yaklaşımı*, s. 72, 73, 85.

[210] Ebû Hureyre'yi fakih saymama fikrinin Ebû Hanîfe ve ashabıyla bir ilgisi bulunmadığı hakkında bk. Bâbertî, *et-Takrîr*, IV, 191-2; Güler, *Zâhirî Muhaddislerle Hanefî Fakihleri Arasındaki Münakaşalar ve İhtilaf Sebepleri*, s. 151-7; Konuyla ilgili bir çalışma için bk. Dağlıoğlu, *Fukahânın Ebû Hureyre Rivayetlerine Bakışı*, 172-3, a.mlf. "Hanefî Fukahâsının Ebû Hureyre Rivayetlerine Bakışı", *İslamî İlimler Araştırmaları Dergisi*, 2020/2, 1-24.

[211] İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, I, 311.

[212] İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, I, 445.

hareket etmişlerdir. Nitekim ele aldıkları bu eserleri muhaddislerin ıstılahı diye belirtmiş olmaları da bunu göstermektedir.[213]

Dönemin Hanefî alimlerinin zaman zaman mezhebe muhalif görüşler serdettikleri ve mezhep imamlarının görüşlerine aykırı hüküm verdikleri görülmektedir. Ancak bundan hareketle hadis kabul şartlarının değiştiğini söylemek mümkün gözükmemektedir. Nitekim mezhep içi muhalefetin Hanefî mezhebi tarihi kadar eski bir durum olduğu belirtilmelidir. Sözgelimi İmameyn'in birbirlerinden farklı düşündükleri ya da Ebû Hanîfe'ye birçok yerde muhalefet ettikleri bilinen bir husustur. Mezhebe muhalefette muhaddislerin sıhhat kriterlerinin benimsenip Hanefî usulünün göz ardı edildiği örneklere yoğunlaşmak gerekmektedir. Bunların ne kadar olduğunun ve Hanefî alimlerin kaçı tarafından yapıldığının tespit edilmesi gerekmektedir. Aksi takdirde bu dönemde Hanefîlerin hadis kabul şartlarının yapısal bir değişim gerçekleştirdiğini ispatlamak zordur.

IV. HANEFÎLERİN HADİSLE İRTİBATI HAKKINDA MUKAYESELİ BİR TAHLİL

Bir literatür, kişi veya dönem incelenirken çeşitli açılardan karşılaştırmalar yapmak konuyu daha anlaşılır hâle getirebilmektedir. Bir kimseyi veya grubu ele alan bir çalışmada o kişi veya grupla aynı dönemi paylaşanların durumu göz ardı edilmemelidir. Sözgelimi bir şahsın tarihçiliğini ele alan bir girişim o kimseyi çağdaşı olan diğer tarihçiler ile kıyasladığı ya da benzer tarih yazımına sahip önceki ve sonraki tarihçilerle doğru bir şekilde kıyasladığı sürece isabetli analizlere sahip olabilir. Hanefîlerin bu dönemde hadis ilmiyle iştigallerinin boyutları da bazı mukayeseler çerçevesinde ele alınmalıdır. Nitekim ikinci bölümde Hanefî alimlerin uzmanlıkları tespit edilmiş, hadis ilminde uzmanlaşanların diğer ilimlerdeki uzman olanlara oranı belirlenerek bir mukayese yapılmıştır.

Hanefîlerin Kahire'ye geldikten sonra hadis ilmiyle yoğun bir şekilde ilgilenmeye başladıkları, bu vesileyle cerh tadil, tabakat ve hadis şerh kitapları yazdıkları iddiası zaman zaman dile getirilmektedir. Bu sonuca ulaşmadan önce diğer mezheplerin kendi tarihleri içinde hadis ilmiyle olan irtibatlarına bakıp kıyas yapmak faydalı olabilir. Nitekim bu husus dikkate alındığında aslında diğer mezhep mensuplarının hadis ilmine dair eserlerinin de bu asırlarda ivme kazandığı görülmektedir. *el-Minhâc fî şerhi Sahîh-i Müslim*, *el-Kevâkibü'd-derârî*, *Fethu'l-bârî*, *İrşâdü's-sârî* gibi Şâfiî alimlerin önemli hadis şerhlerinin bu dönemde telif edildiği görülmektedir. Aynı şeyi rical ve hadis usulü edebiyatı için de söylemek

[213] Kâfiyecî, *el-Muhtasar fî ilmi'l-eser,* s. 112.

mümkündür. Dolayısıyla bu dönemde önceki devirlere nazaran hadisle çok daha fazla ilgilenmiş olmanın Hanefîlere has bir durum olmadığı vurgulanmalıdır. Zira sadece Hanefîler üzerinden böyle bir anlatı oluşturmak hatalı sonuçlara sebep olabilir. Öte yandan mezhep kaynaklarında yer alan hadislerin durumuna işaret edilmelidir. Zira *el-Hidâye* gibi Hanefî mezhebinin önemli metinlerinde oldukça zayıf hadislerin yer aldığı bilgisinden hareketle Hanefîlerin hadis bilgilerinin zayıf olduğu izlenimi doğabilmektedir. Ancak diğer mezheplerin benzer fıkıh kitapları karşılaştırıldığında o kitaplarda da son derece zayıf rivayetlere rastlamak mümkündür. Nitekim Hanefî fıkıh kitabı *el-Hidâye* ile Şâfiî fıkıh kitabı *eş-Şerhu'l-kebîr*'deki hadislere dair olan bir çalışmada her iki fıkıh kitabında hadis kullanım oranları arasında çok belirgin bir farklılık olmadığı, *el-Hidâye* ile *eş-Şerhu'l-kebîr*'de delil olarak kullanılamayacak kadar problemli rivayetlerin birbirine yakın oranlarda olduğu tespit edilmiştir.[214]

Hanefîlerin *el-Hidâye*'ye gösterdikleri teveccühün bir benzerini Şafiîler de kendi fıkıh kaynaklarına göstermişlerdir. Râfiî'nin (ö. 623/1226) *Fethu'l-azîz* adlı fıkıh eseri tıpkı *el-Hidâye* gibi yoğun ilgiye mazhar olmuş, hakkında şerh ve tahrîc eserleri yazılmıştır. Yine Şâfiî alimler tarafından yazılan *İhyâ* ve *el-Vecîz* çok sayıda zayıf hatta uydurma hadis bulunduğu belirtilen eserlerdendir. Bu dönemin Şâfiî alimleri ilgili eserlerdeki hadislerin tahrîcini yapmışlardır.

Yapılması gereken mukayeselerden biri de coğrafya eksenlidir. Memlükler döneminde Mâverâünnehir, Anadolu, İran gibi Mısır dışındaki coğrafyalarda Hanefîlerin hadis ilmine dair Kahire'deki gibi bir faaliyet gerçekleştiremedikleri görülmektedir. Bununla birlikte ilgili dönemin siyasi ve sosyal ortamı düşünüldüğünde Kahire'nin istikrarı en fazla yakalayan şehirlerden olduğu görülmektedir. Bu yüzden ilgili dönemde Irak, İran, Maverâünnehir ya da Anadolu'da yer alan Hanefîlerin sadece hadis ilmi değil diğer ilimlere dair yaptıkları çalışmalarda da Kahire'deki birikimin gerisinde kalmış oldukları görülmektedir. Zira ilim, sanat ve kültürün savaş, kıtlık ve siyasi kargaşanın hâkim olduğu yerlerden istikrar, güven ve refahın olduğu bölgelere doğru hareket ettiği günümüzde dahi müşahede edilen bir gerçektir. Nitekim Aynî *Umdetü'l-kârî*'nin mukaddimesinde Mısır'dan hayırlı, fazilet dolu ve güvenli bir diyar diye bahsederek eserlerini burada yazdığına işaret etmektedir.[215]

---

[214] Altıntaş, "Hanefî ve Şâfiî Fıkıh Kitaplarındaki Zaʿfı Şiddetli Hadisler (el-Hidâye ve eş-Şerhu'l-Kebîr Örneği)", s. 243, 267.

[215] Aynî, *Umdetü'l-kârî*, I, 3.

Yukarıda Hanefî Aileler başlığında bir başka karşılaştırma örneği yer almaktadır. Hanefî ailelerin hadis ilmine dair faaliyetleri değerlendirilirken dönemin diğer mezheplere mensup ailelerinin de hadis ilmiyle olan ilişkilerine bakmakta fayda vardır. Nitekim bazı Şafiî ailelerin hadis ilmine dair birikimlerinin Hanefîlerden farklı olmadığı görülmektedir. Sözgelimi Irâkî ailesi gibi muhaddis vasfa sahip Şâfiî aileler olduğu gibi Sübkî ailesi gibi ilmî faaliyetleri, uzmanlık alanları veya telif ettikleri eserleri daha çok Şâfiî fıkhına dair olan aileler de mevcuttur.[216]

[216] Sübkî ailesi üyelerinin biyografileri ve eserleri için bk. İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-kâmine*, III, 232-6, I, 247-54, II, 176-8, 258-9, 264, III, 232-6, IV, 74-84.

SONUÇ

Eyyûbîler ve Memlükler dönemi Haçlı seferleri, Moğol istilaları ve Timur saldırıları gibi çeşitli savaş ve katliamlara şahit olmuştur. Tüm bu saldırılarda güvenli bir liman olmayı başaran Kahire doğudan batıya birçok alime ev sahipliği yapmıştır. Öyle ki tarih boyunca nüfusları Maverâunnehir, Irak, Anadolu, Kafkasya ve Hint Alt Kıtasında yoğunlaşan Hanefîler Memlükler dönemi Kahire'sinde müntesibi en fazla olan ikinci mezhep hâline gelmişlerdir. Ayrıca dört kâdılkudât uygulamasına geçilmesi, Hanefî emirlerin sağladığı maddi teşvikler, Hanefî medreselerin Kahire'deki varlığının giderek artması, Ehl-i Sünnet dışı mezheplere gösterilen tepki ile dört mezhebin güçlendirilip etki alanının artırılması Hanefi mezhebinin Kahire'de yaygınlaşmasını sağlamıştır.

Hanefîler Kahire'de birbirleriyle farklı boyutlarda münasebetlere sahip olmuşlar, kimi zaman birbirlerini maddi ve manevi anlamda destekleyip bu çerçevede hoca-talebe, akrabalık ve dostluk gibi olumlu ilişkiler kurmuşlar, kimi zaman da husumet, kıskançlık veya mezhep taassubu gibi sebeplerle birtakım anlaşmazlıklara düşmüşlerdir. Öte yandan diğer mezhep müntesipleriyle kurdukları hoca-talebe, akrabalık ve dostluk ilişkileri ilmî çalışmaları olumlu etkilemiş ancak aşırı mezhebî tutumlar, kıskançlık duygusu ve mansıp mücadeleleri aralarındaki ilişkileri zedelemiştir.

Bu dönem Kahire'si ilmî yönelimleri ve meşrepleri birbirinden farklı Hanefî alimlere ev sahipliği yapmıştır. Kimi Hanefîler mutaassıp bir mezhebî tavra sahipken kimileri Hanefî mezhebi dışındaki görüşlerden faydalanmış, itikadî konularda çoğu Maturîdî ve Eşarî olsa da "selefi" söyleme sahip Hanefî alimlerin de bulunduğu tespit edilmiştir. Öte yandan bu dönemde çeşitli sebeplerle meydana gelen mezhep değiştirme hadiselerinde bazı alimler farklı mezheplerden Hanefî mezhebine geçerken Hanefîler içinde de mezhep değiştirme hadiseleri yaşanmıştır.

İlim mekanları açısından son derece zengin olduğu anlaşılan Kahire birçok alimin eğitim almak için rihle yaptığı bir şehir hâline gelmiştir. Doğum yeri belirtilen 200 Hanefî alimin 77'sinin Kahire'de doğduğu, 123'ünün ise Kahire dışındaki bir şehirde doğup Kahire'ye geldiği tespit edilmiştir. %38 ile %62'ye tekabül eden bu oran Kahire'deki Hanefîlerin daha çok dışarıdan gelen kimselerden oluştuğunu göstermektedir. Ölüm yeri belirtilen 152 alimin ise 104'ünün Kahire'de vefat ettiği görülmektedir. Birçok alimin Kahire'de doğmadığı hâlde Kahire'de vefat etmiş olması alimlerin Kahire'ye girdikten sonra buradaki ilmî hava, güvenli

ortam, çeşitli imkanlar vb. sebeplerle Kahire'de yaşamaya devam etmeyi tercih ettiklerini göstermektedir.

Memlük Kahire'si Hanefîlerinin hoca-talebe ilişkileri, eserleri ve ilmî yönelimini ifade eden izahlardan hareketle uzmanlıkları belirlenmeye çalışılmış bu çerçevede alimlerin büyük bir kısmının fakih kimliğiyle ön plana çıktığı tespit edilmiştir. Bunu hadis ve dil ilimleri takip etmektedir. Dönemin muhaddis vasfıyla temâyüz eden 9 önemli Hanefî alim tespit edilmiştir. Bunlar Kutbüddîn el-Halebî, İbn Balabân, Alâüddîn İbnü't-Türkmânî, Moğultay b. Kılıç, Abdullah b. Yusuf ez-Zeylaî, Abdülkâdir el-Kureşî, Bedreddîn el-Aynî, Şümünnî, Kasım b. Kutluboğa'dır. Bu alimlerin her biri çeşitli hadis eserleri telif etmiş, birçok hadis kitabını sema edip rivayet etmiş, muhaddis ve hadis hafızı gibi ifadelerle anılmışlardır. Ayrıca bu isimlerin Zehebî, Irâkî, İbn Hacer, Bulkînî gibi dönemin muhaddis alimleriyle hoca talebe ilişkisi içinde oldukları görülmektedir. Birçoğunun birbirleriyle arasında hoca talebe ilişkisi olmasına rağmen bazılarının bu hususta geri planda kaldığını söylemek mümkündür. Sözgelimi Halebî; İbn Balabân, İbnü't-Türkmânî ve Kureşî'ye hocalık yapmış olmasına rağmen bu isimlerin çağdaşı olan Moğultay b. Kılıç'ın kendisine talebelik yaptığına dair bir bilgiye rastlanmamıştır. Üstelik Halebî vefat ettiğinde Moğultay'ın kırk beş yaşında olduğu görülmektedir. Öte yandan İbn Kutluboğa'nın İbn Hacer'in en yakın talebelerinden olmasına rağmen Aynî'den ders aldığına dair herhangi bir bilgiye de ulaşılamamıştır. Burada alimlerin hususi durumlarının etkili olduğu söylenebilir. Mesela Moğultay'ın sakin yapısı ve günlerce kapanıp eser telif etmeyi tercih etmesi onun birçok kimseyle hoca talebe ilişkisi içinde olmasına mâni olmuş, Aynî ise telif ettiği eserler ve aldığı görevler itibarıyla dönemin önemli bir alimi olmasına rağmen hocalık yapma yönüyle çağdaşı olan birçok Hanefî alimin gerisinde kalmıştır. İlgili alimlerin bazılarının hadis ilmine dair birçok eser telif ettiği, kimilerinin ise çok fazla eseri olmasa da birçok alime hadis hocalığı yaptığı görülmektedir. Sözgelimi Şümünnî sadece altı eser telif etmesine rağmen Kahire'nin en fazla ders alınan hocaları arasındadır. Bununla birlikte elli küsur eser yazmış olan Moğultay ders verdiği kitle itibarıyla geniş bir çevreye ulaşabilmiş değildir. Bunda bazı alimlerin münzevi bir ilmî hayat tercihleri, kimi alimlerin de âlî isnadlara sahip olmaları sebebiyle birçok kimsenin kendisine rağbet etmesi etkili olabilmektedir. Öte yandan gerek eser telifi gerekse hocalık yapma yönünden zayıf kalsa da yazdığı bir eserle hadis ilmine önemli etki bırakan alimler de mevcuttur. Örneğin İbn Balabân ve Zeylaî'nin eserleri ve ders verdiği kişi sayısı diğerlerine nazaran daha az olsa da bazı eserleriyle hadis ilmine önemli ölçüde katkıda bulunmuşlardır.

Şüphesiz muhaddis kimliği baskın olan Hanefî alimler bunlardan ibaret değildir. Ekte verilen tabloda alimlerin tespit edilebilen uzmanlık alanları belirtilmiştir. Hadis dışındaki uzmanlığıyla temayüz eden dönemin Hanefî alimlerinin daha çok fıkıh alanında eser telif ettikleri görülmektedir. Eser tablolarında Hanefî mezhebinin kaynaklarına dair yazılan şerh ve tahrîc eserleri dikkat çekmektedir. Alimlerin hadis ilmiyle doğrudan bağlantılı olmayan eserlerinde hadis ilmini ilgilendiren izah ve ayrıntılar da yer almaktadır. Sözgelimi İbnü'l-Hümâm'ın *Fethu'l-kadîr* adlı eseri fıkıh ilmine dair olsa da hadis usulü ve ricale dair açıklamalar eserin önemli bir bölümüne tekabül etmektedir. Yine Serûcî'nin *Hidâye* şerhi olan *el-Gâye*'sinde, Bâbertî'nin *et-Takrîr li-Usûli Fahri'l-İslâm el-Pezdevî* adlı eserinde hadis ilmini ilgilendiren izahlara rastlamak mümkündür. Öte yandan hadis eserleri her ne kadar çeşitli türlere göre ayrılsa da her bir türde diğer türlere dair örnekler yer almaktadır. Sözgelimi *Sahîh-i Buhârî*'ye yazılan bir şerh kitabında hadis tahrîcleri veya ricale dair açıklamalar yer aldığı gibi *el-Hidâye*'deki hadislerin tahrîcini ele alan bir çalışmada rical veya hadisin metniyle ilgili izahlara rastlamak mümkündür.

Memlük Kahire'si, Hanefî alimlerin hadis ilmine dair ortaya koydukları literatürün ilklerine ev sahipliği yapmıştır. Hanefîlerin Buhârî'nin *Sahîh*'ine yaptığı şerhlerin ilki, İbnü's-Salâh'ın *Ulûmu'l-hadîs*'i üzerine Hanefî alimlerin yazdığı hadis usulü eserlerinin ilki, *Hidâye*'ye yapılan hadis tahrîci eserlerinin ilki, niyet hadisi özelinde tek hadis şerh türünün Hanefîler tarafından yazılan ilk örneği, Kâdî İyâz'ın *eş-Şifâ*'sına Hanefîlerin yaptığı ilk tahrîc ve şerh çalışmalarının Memlük Kahire'sinde telif edildiği görülmektedir. Ayrıca Hanefîlere hadis çerçevesinde yöneltilen eleştirilere cevap niteliğinde telif edilen ilk eserlerin de Memlük Kahire'sinde telif edildiği tespit edilmiştir.

Hadis tahrîcleri, hadis şerhleri ve rical merkezli çalışmalar dönemin hadis ilmine dair yapılan telif faaliyetlerinin başında gelmektedir. Mezheplerin temel metinlerinde referans alınan hadislerin sıhhat durumu hakkında bilgi sahibi olmak bu dönemdeki tahrîc eserlerinin en önemli telif sebepleri arasında yer almaktadır. Bununla birlikte her alimin tahrîc ilmine dair eser yazma konusunda aynı gayret içinde olmadığı görülmektedir. Özellikle Kutbüddîn Halebî, İbn Balabân, Moğultay b. Kılıç, Şümünnî gibi fakih yönü diğerlerine nazaran daha geri planda olan alimlerin mezhebin temel metinlerinde yer alan hadislerin tahrîciyle çok ilgilenmedikleri söylenebilir. Zeylaî *Nasbü'r-râye*'si ile tüm tahrîc edebiyatı içinde kendisinden en fazla istifade edilen alim olarak karşımıza çıkmakta, İbn Kutluboğa'nın ise Memlük Kahire'si Hanefîleri içinde hadis tahrîcine dair en fazla eser telif eden alim olduğu görülmektedir.

Bu dönemde Hanefî alimlerin yazdıkları hadis şerhlerini ilmî yönelimlerine göre şekillendirdikleri açık bir şekilde görülmektedir. Sözgelimi nesep ve rical ilmindeki uzmanlığı ile bilinen Moğultay b. Kılıç'ın şerhlerinde ravilerin isimlerinin zabtı, nesepleri ve cerh-tadil hükümlerine dair açıklamalar yer almakta Aynî'nin tüm şerhlerinde ise fıkhî izahların özellikle de mezhepler arasındaki ihtilaflı meselelerin etraflıca ele alındığı görülmektedir. Kâfiyecî'nin şerhinde ise dil ve gramer konuları şerhteki en baskın unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu dönemde hadis merkezli meydana gelen tartışmalara genellikle mezhebe veya mezhep büyüklerine yöneltilen hadis kaynaklı eleştiriler sebep olmaktadır. Özellikle hadis ilmiyle ilgili hususlarda İmam Ebû Hanîfe, Tahâvî gibi mezhep büyüklerini müdafaa eden Hanefî alimler bu konuda müstakil reddiyeler yazmışlar, mezhep önderlerinin biyografilerini yazmaya özen gösterip onların hadisçi yönlerini vurgulamışlardır.

Hanefîlerin mezhebe yöneltilen eleştiri ve ithamlara karşı cevaplar üretip reddiye türünde eser telif ettikleri görülmektedir. Bu reddiyelerde İbn Ebî Şeybe (ö. 235/849), İbn Hibbân (ö. 354/965), Dârekutnî (ö. 385/995), Beyhâkî (ö. 458/1066) gibi önceki dönemlerde Hanefîlere eleştiri yöneltmiş alimler hedef alınmıştır. Memlük Kahire'si Hanefîlerin bu hususstaki ilk teşebbüslerine sahne olmuştur. Nitekim Kureşî'nin *ed-Dürerü'l-münîfe fi'r-reddi alâ İbn Ebî Şeybe ʿan Ebî Hanîfe* adlı eseri İbn Ebî Şeybe'nin Ebû Hanîfe'ye itirazlarını ele alıp bu itirazlara cevap veren ilk eserdir. Öte yandan Beyhâkî'nin Tahâvî'ye yönelttiği tenkitlere cevap niteliğindeki ilk eserin (*el-Cevherü'n-nakî*) İbnü't-Türkmânî tarafından yazıldığı görülmektedir.

Verilen cevaplarda karşı tarafın delil gösterdiği rivayetin problemli olduğunu ya da delil aldıkları rivayetlerin sıhhatini göstermek için cerh-tadil, rical ve hadis tahrîc ilminden yoğun bir şekilde istifade etmişlerdir.

Bu dönemde Hanefîler her ne kadar tahrîc ve şerhlerde hadisin sıhhatini ifade etmek için *Sahîhayn*'da geçtiğine işaret etseler de hadislerin sıhhatini belirleyen kriterlerin kitaplar değil hadisin kendisi olduğu hususunu vurgulamışlardır.

Hanefîlerin Kahire'ye geldikten sonra hadis ilmiyle yoğun bir şekilde ilgilenmeye başladıkları, bu vesileyle cerh tadil, tabakat ve hadis şerh kitapları yazdıkları iddiası zaman zaman dile getirilmektedir. Bu sonuca ulaşmadan önce diğer mezheplerin kendi tarihleri içinde hadis ilmiyle olan irtibatlarına bakıp kıyas yapmak faydalı olabilir. Nitekim bu husus

dikkate alındığında aslında diğer mezhep mensuplarının da hadis ilmine dair eserlerinin bu asırlarda ivme kazandığı görülmektedir. Sözgelimi Hanefîlerin *el-Hidâye*'ye gösterdikleri teveccühün bir benzerini aynı dönemde Şafiler Râfiî'nin (ö. 623/1226) *Fethu'l-azîz* adlı fıkıh eserine göstermişlerdir. *Fethu'l-azîz* de tıpkı *el-Hidâye* gibi yoğun ilgiye mazhar olmuş, hakkında şerh ve tahrîc eserleri yazılmıştır.

Bu dönemde telif edilen eserlerin değerini artıran önemli özelliklerden biri de günümüze ulaşmayan kaynaklardan yapılan alıntılara sahip olmasıdır. Başta zengin bir kütüphaneye sahip olduğu anlaşılan Moğultay b. Kılıç olmak üzere Kutbuddîn Halebî vd. Hanefî alimlerin eserleri günümüze ulaşmayan birçok kaynağa ışık tutması yönüyle önemlidir. Ayrıca eserlerin yer aldığı tablolarda fark edileceği üzere bu dönemde yazılmış birçok eser hâlâ keşfedilmeyi, neşredilmeyi ve çeşitli çalışmalara konu olmayı beklemektedir.

KAYNAKÇA

Abdüllatif İbrahim Ali, "Mine'l-vesâiki'l-Arabiyye fi'l-usûri'l-vustâ: Nassâni cedîdâni min vesîkati'l-Emîr Sargatmış", *Mecelletü Külliyyeti'l-Âdâb*, 27 (1965), s. 121-158.

_____, "Nassâni cedîdâni min vesîkati'l-Emîr Sargatmış, Bakıyye", *Mecelletü Külliyyeti'l-Âdâb*, 28 (1966), s. 143-210.

Acar, Yusuf, "Zeyla'î'nin İbnü't-Türkmânî ile Kuraşî Eleştirileri ve Üç Hadisçi Arasındaki İlişkiler", *Marife*, Yaz 2011, s. 77-99.

_____, *Kureşî'nin el-İnâye'si ve Hidâye Hadisleri*, Konya: Erman Ofset, 2011.

Ahatlı, Erdinç-Coşkun, Merve, "Aynî'nin "Umdetü'l-Kârî"de Hanefîlerin Amel Etmediği Hadisleri Yorumlama Yöntemi Kitâbü's-Salat Örneği", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (SAUİFD)*, Cilt: XIX, Sayı: 35, s. 49-75.

Akay, Taha Rıdvan, *Osmanlı'da Tek Hadis Şerhçiliği Kâfiyecî 879/1474 Örneği*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi SBE Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Hadis Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Akkuş, Abdurrahman, *Bâbertî'nin Hadisçiliği*, Atatürk Üniversitesi SBE Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı Doktora Tezi, Erzurum 2020.

Altıkulaç, Tayyar, "Kurtubî, Muhammed b. Ahmed", DİA, XXVI, s. 455-7.

Altıntaş, Fatma Betül, "Hanefî ve Şafiî Fıkıh Kitaplarında Geçen Delil Olmaya Elverişsiz Rivayetler -el-Hidâye ve eş-Şerhu'l-Kebîr Örneği-", *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi [Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi]*, 2019, sayı: 47, s. 239-276.

Âşûr, Said Abdülfettah, *el-Asru'l-Memlûkî fî Mısr ve'ş-Şâm*, Kahire: Dârü'n-Nehdati'l-ʿArabiyye, 1976.

Ataoğlu, Remzi, "Bedrüddin Mahmut el-Aynî'nin Görevleri ve İdareciliği", *Antepli Meşhur Alim ve İdareci Bedruddin Aynî*, Bayrak Matbaası, İstanbul 2001.

Atmaca, Esra, *Kara Veba-Memlükler'de Salgın ve Toplum 749/1348-9*, Sakarya: Sakarya Üniversitesi Yayınları, 2021.

Ayalon, "Names, Titles and 'nibas' of the Mamlûks", *The Mamluk Military Society*, London: Variourum Reprints s. 189-232, 1979.

Ayaz, Mehmet Fatih, *Memlükler (1250-1517)*, İstanbul: İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2015.

_____, "Üstâdüddâr", DİA, XLII, 393-5, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2012.

Aydın, Cemal Abdullah, *Hadislerin Kaynaklarını Bulma Yolları*, İstanbul: Kitâbî Yayınevi, 2010.

Aydın, Mustafa, "Namazda Ellerin Kaldırılmasına Dair Rivâyetlerin İsnad Açısından Değerlendirilmesi", *Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2022, III, sayı: 2, s. 1-46.

Aykaç, "Evfât", *DİA*, XI, 517-8, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1995.

Aynî, Bedreddin, *Ikdü'l-cümân fî târîhi ehli'z-zamân*, nşr. Abdürrâzık Tantâvî Karmut, Kahire: ez-Zehra li'l-İʿlâmi'l-Arabi, 1989.

_____, *el-ʿİlmü'l-heyyib fî şerhi'l-Kelimi't-tayyib*, nşr. Hâmid Abdullah el-Mahlâvî, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1442/2020.

_____, *Keşfü'l-kınâʿi'l-mürnâ an mühimmâti'l-esâmî ve'l-künâ*, nşr. Ahmed Muhammed Nemr el-Hatîb, Cidde: Câmiatü'l-Melik Abdülazîz Merkezü'n-Neşri'l-İlmi, 1994.

_____, *es-Seyfü'l-Mühenned fî sîreti'l-Meliki'l-Müeyyed*, nşr. Fehim Muhammed Şeltut, Kahire: Dârü'l-Kütüb ve'l-Vesâiki'l-Kavmiyye, 1998.

_____, *Umdetü'l-kârî şerhi Sahihi'l-Buhârî*, Kahire: İdâretü't-Tıbaati'l-Münîriyye, ts.

_____, *Nuhabü'l-efkâr fî tenkîhi Mebâni'l-ahbâr fî Şerhi meâni'l-âsâr*, nşr. Ebû Temîm Yasir b. İbrahim, Doha: Vizaretü'l-Evkaf ve'ş-Şuuni'l-İslamiyye, 1429/2008.

Bâbertî, Ekmelüddîn, *el-İnâye şerhu'l-Hidâye*, nşr. Amr b. Mahrûs, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1428/2007.

_____, *et-Takrîr li-Usûli Fahri'l-İslâm el-Pezdevî*, nşr. Abdusselâm Subhî Hâmid, I-VIII, Kuveyt: Vizâretü'l-Evkâf ve'ş-Şuûni'l-İslâmî, 2005.

_____, *Tuhfetü'l-ebrâr fî şerhi Meşâriki'l-envâr*, Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih 987.

_____, *en-Nüketü'z-Zarîfe fi Tercîhi Mezhebi Ebî Hanîfe*, nşr. Belt el-Hasan Ömer, Riyâd: Câmiʿatu'l-Melik Suûd Yayınları, 1998.

Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-ârifîn*, Beyrut: Daru İhyâi't-Türâsi'l-Arabi, 1950.

Bayder, Osman, *Kurucu İmama Muhalefetin İmkan ve Sınırı: Hanefi Mezhebi Örneği*, Ankara: Maarif Mektepleri Yayınları, 2018.

Bedir, *Fıkıh Mezhep Sünnet: Hanefi fıkıh teorisinde Peygamber'in otoritesi*, İstanbul: Değerler Eğitim Merkezi, 2017.

Berkey, Jonathan, *Ortaçağ Kahire'sinde Bilginin İntikali İslami Eğitimin Sosyal Tarihi*, trc.: İsmail Eriş, İstanbul: Klasik Yay., 2015.

_____, *The Transmission of Knowledge in Medieval Cairo A Social History of İslamic Education*, New Jersey: Princeton University Press, 1992.

Beyatlı, Yasir, *Memlük Hanefîliği'nde İktâ Arazisinin İcâresi*, İstanbul Üniversitesi SBE Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı İslam Hukuku Bilim Dalı Doktora Tezi, 2022.

Beyhakî, *Maʿrifetü's-sünen ve'l-âsâr*, nşr. Abdülmuʿti Emin Kalʿaci., Karaçi: Câmiatü'd-Dirasâti'l-İslâmiyye, 1412/1991.

Beyler, Muhammet, "Ekmelüddîn Bâbertî'nin Hadis Şerhçiliği", *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 2016, cilt: VI, sayı: 11, s. 160-199.

Birzâlî, *Meşyehatü Kâdi'l-kudât İbni Cemâa*, Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, nşr. Muvaffak b. Abdullah b. Abdülkadir, 1988.

Bozbaş, Fatiha, *Fethinden Günümüze Mısır'da Fıkıh Tarihi*, İstanbul: Kitaparası Yay., 2019.

Bozkurt, Nebi, "Dârülhadis", *DİA*, VIII, s. 527-9, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1993.

Broadbrıdge, Anne F., "Academic Rivalry and the Patronage System in Fifteenth-Century Egypt: al-'Aynī, al-Maqrīzī, and Ibn Hajar al-'Asqalānī", *Mamluk Studies Review*, vol. III, 1999, 86-107.

Brockelmann, *Geschichte der Arabischen Literatur (GAL)*, Leiden 1949.

Canlı, Muhammet Emin, *Memlük Kahiresi Hanefî Çevresi*, İstanbul: Marmara Üniversitesi SBE Temel İslam Bilimleri Yüksek Lisans Tezi, 2020.

Chamberlain, Michael, *Knowledge and Social Pratice in Medieval Damascus, 1190-1350*, Cambridge: Cambridge University Press, 2002.

_____, *Ortaçağ'da Bilgi ve Sosyal Pratik Şam: 1190-1350*, trc. Büşra Kaya, İstanbul: Klasik Yayınları, 2014.

Çağırıcı, Mustafa, "Câh", *DİA*, VII, 14-5, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1993.

Çelik, Taha, *Hadis Mezhep İhtilaf Beyhakî'nin Tahâvî'ye İtirazları,* Konya: Palet Yayınları, 2019.

Çuhadar, Mustafa-Yiğit, İsmail, "İbn Tağrıberdî", *DİA,* XX, s. 385-8, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1999.

Dağlıoğlu, Ufuk, *Fukahânın Ebû Hureyre Rivayetlerine Bakışı*, Ankara: Ankara Üniversitesi SBE Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı Hadis Bilim Dalı, Doktora Tezi, 2020.

_____, "Hanefî Fukahâsının Ebû Hureyre Rivayetlerine Bakışı", *İslamî İlimler Araştırmaları Dergisi*, 2020/2, 1-24.

Daniel Pipes, *Slave Soldiers and Islam: The Genesis of a Military System,* Chicago 1988.

Darrag, Ahmad, *L'Egypte sous le regne de Barsbay: 825-841/1422-1438*, Dımaşk: Institut Français de Damas, 1961.

Demirel, Hasan, *Bedrüddîn el-Aynî ve Nuhabü'l-Efkâr Adlı Eseri,* Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi SBE Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Hadis Bilim Dalı Yüksek Lisan Tezi, 2016.

Demirkent, Işın, "Haçlılar", *DİA*, XIV, s. 525-546, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1996.

Dinçoğlu, Mehmet, "Sünen-i Ebî Davud Şerhi Çerçevesinde Aynî'nin Hadis Tahlili ve Tenkidi", *Uluslararası Bedruddîn el-Ayni sempozyumu ve II. hadis ihtisas toplantısı*, Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi, 2013.

Dorıs Behrens-Abouseıf, "Berkuk Külliyesi", *DİA*, 512-4, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1992.

Dölek, Adem, *İbnü't-Türkmânî'nin Beyhakî ile Hadis Sahasındaki İlişkileri,* Kayseri: Erciyes Üniversitesi SBE Yüksek Lisans Tezi, 1992.

Dündar, Mahmut, *Mısır Eyyûbîlerinde Eğitim ve Öğretim Faaliyetleri*, İstanbul: Çıra Yayınları, 2017.

Ebû Dâvud, *Sünen-i Ebî Dâvud*, nşr. Şuayb Arnavut-Muhammed Kamil Karabelli, Dımaşk: Dâru'r-Risaleti'l-Âlemiyye, 1430/2009.

Ekici, Oğuzhan, "Adorno, Habermas ve Rorty'de Toplumsal Dayanışma", *İnsan ve Toplum Dergisi*, 2018, I, s. 1-36.

Emin, Muhammed Muhammed, *el-Evkâf ve'l-hayâtü'l-ictimâiyye fî Mısr*, Kahire: Dâru'n-Nehda, 1980.

Emiroğlu, Nagihan, *Türk (Bahri) Memlükler Döneminde Hadis İlmi (Hicri VII-VIII. Asırlar)*, Adana: Çukuruova Üniversitesi SBE Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Doktora Tezi, 2019.

Eren, Mehmet, "Buharî'nin Sahîh'inde Re'y Ehline İtiraz Ettiği Bazı Meseleler", *Dinî Araştırmalar*, sayı: 15, V, 139-164, 2003.

Erkaya, Mahmut Esat, *Hanefî Fakihlerin Zayıf Hadisle Hüküm Verme Gerekçeleri el-Hidâye Örneği*, Ankara: Araştırma Yayınları, 2015.

Erul, Bünyamin, "Hadis Şerhçiliğinde Özgünlük Sorunu Aynî'nin (ö. 855), Rukneddin el-Kırımî'den (ö. 783) Yararlandığı İddiası Üzerine", *İslam ve Yorum: Temel Tartışmalar, İmkânlar ve Sorunlar*, 2017, II, 395-407.

Escovitz, "The Establishment of four Chief Judgeships in the Mamluk Empire", *Journal of the American Oriental Society*, 102/3 (1982), s. 529-531.

Eymen Şahin Sellâm, el-Medârisü'l-İslâmiyye fi Mısr fi'l-asri'l-Eyyûbî ve devruha fî neşri'l-mezhebi's-Sünnî, Tanta: Tanta Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Doktora Tezi, 1999.

Fernandes, Leonar, "Mamluk Politics and Education: The Evidence from Two Fourteenth Century Waqfiyya", Kahire: *Annales Islamologiques*, sy. 23, s. 87-98, 1987.

el-Gâmidî, Hamîs b. Sâlih b. Muhammed, *Kitâbü ez-Zehri'l-bâsim fî siyeri Ebi'l-Kâsım*, Câmiatu Ümmü'l-Kurâ (doktora tezi), I-II, 1421/2000.

el-Gaznevî, Sirâcüddîn Ömer b. İshak el-Hindî, *el-Gurretü'l-münîfe fî tahkîki baʿzı mesâili'l-İmam Ebî Hanife*, allake aleyh Muhammed Zahid b. el-Hasan el-Kevseri, Kahire: Matbaatü's-Saade, 1370/1950.

Gazzî, *el-Kevâkibü's-sâire*, nşr. Halil Mansur, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1418/1997.

Gökbulut, Hasan, "Kâfiyeci", *DİA*, XXIV, 154-5, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2001.

Güler, Sedef, "Ahmed b. İbrâhîm es-Serûcî ve Tuhfetu'l-Ashâb ve Nuzhetu Zevîl-Elbâb Adlı Eseri", *Nüsha: Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2020, cilt: XX, sayı: 50, s. 189-228.

Güler, Zekeriya, *Zâhirî Muhaddislerle Hanefî Fakihleri Arasındaki Münakaşalar ve İhtilaf Sebepleri*, Ankara: TDV, 1997.

_____, “İmam Ebû Hanîfe’nin Hadis İlminde Zayıf Olduğu İddiasının Tahlili”, *İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe ve Düşünce Sistemi [Sempozyum Tebliğ ve Müzakereleri]*, 16-19 Ekim 2003, II, 325-334, Mudanya/Bursa, 2005.

Güller, Muhammed, “İbn Kutluboğa’nın İbn Hacer’e İtirazları Özelinde Hadis İlminde Tenkit Kültürü”, *Tasavvur Tekirdağ İlahiyat Dergisi*, Aralık 2019, s. 912-41.

Güller, Muhammed, *İbn Kutluboğa’nın Nüzhetü’n-nazar Hâşiyesinde İbn Hacer’e Yönelttiği Tenkidler*, Tokat: Gaziosman Paşa Üniversitesi SBE Yüksek Lisans Tezi, 2018.

Gürler, Kadir, “El-Buharî’nin Hanefiler İçin Kullandığı “Bazı İnsanlar” İfadesine Yönelik Bedrüddîn el-Aynî’nin Değerlendirmeleri”, *Uluslararası Bedruddîn el-Ayni Sempozyumu ve II. Hadis Toplantısı*, 2016, s. 355-369.

Güzel, Muhammed Enes, *İbn Hacer el-Askalânî’nin Nüzhetü’n-nazar fî tavzîhi Nuhbeti’l-fiker Şerhi ile Kemâleddin eş-Şümünnî’nin Netîcetü’n-nazar fî Şerhi Nuhbeti’l-fiker Şerhinin Mukayesesi*, İbn Haldun Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı, 2023.

Haarman, “Arabic in Speech, Turkish in Lineage: Mamluks and Their Sons in the Intellectuel Life of Fourteenth-Century Egypt an Syre”, *Journal of Semiti*, XXXIII, 1 (1988), s. 81-114.

Habergetiren, Ömer Faruk-Koçyiğit, Yakup “Ebu’l-Abbas es-Serûcî’nin Nefehâtu’n-Nesemât fî Vusûli İhdâi’s-Sevâbi li’l-Emvât İsimli Risalesi -Tahrîc, Tahlil ve Tercüme”, Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi, 2018, cilt: VII, sayı: 5, s. 760-781.

Harman, Vezir, “Alâüddin Buhârî el-Hanefî’nin “Risâletün fi’l-İtikâd Adlı Eseri ve Kelâmî Görüşleri”, *Kelam Araştırmaları Dergisi [Kader]*, XIII, 1 (2015), s. 141-165.

Homerin, Th. Emil, “Saving Muslim Souls: The Khanqah and The Sufı Duty In Mamluk Lands”, *Mamluk Studıes Revıew*, Chicago, v. 3, 1999, s. 59-83.

el-Hamevî, Yakut, *Muʿcemü’l-üdebâ*, nşr. İhsan Abbas, Beyrut: Dârü’l-Garbi’l-İslâmî, 1414/1993.

Hüveydâ Hârisî, *Kitâbu vakfi’s-sultan en-Nâsır Hasan b. Muhammed b. Kalavun alâ medresetihi bi’r-Remliyye, eş-Şeriketü’l-Müttehide*, Beyrut 1991.

İbn Balabân, *el-İhsân fî takrîbi Sahîh-i İbn Hibbân*, nşr. Şuayb Arnavut, Hüseyin Esed, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1404/1984.

İbn Batuta, *Rihle / Tuhfetü'n-nüzzâr fî ğarâibi'l-emsâr ve acâibi'l-esfâr*, Beyrut: Dâru'ş-şarkı'l-Arabi, 1431/2010.

İbn Cemâa, *Tezkiretü's-sâmiʿ ve'l-mütekellim fî edebi'l-âlim ve'l-müteʿallim*, nşr. Muhammed b. Mehdi el-Acemî, Beyrut: Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1433/2012.

İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzûʿât*, nşr. Abdurrahman Muhammed Osman, Medine: Mektebetü's-Selefiyye, 1386/1966.

İbn Dokmak, *Kitâbü'l-intisâr livâsitati ikdi'l-emsâr*, Bulak: el-Matbaatü'l-Kübrâ, 1309/1892.

İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, nşr. Ömer Abdüsselam Tedemmürî, Beyrut: Darü'l-Kitâbi'l-Arabi, 1417/1997.

İbn Ebü'l-İz, *Taʿlîka latîfe azîze*, nşr. Saud b. Abdullah b. Berdî ed-Deyhâni, Kuveyt: Şirketü't-Tevziʿ, 1427/2006.

_____, *el-İttiba*, nşr. Muhammed Ataul Hanif, Asım b. Abdullah Karyuti, Amman: Âlemü'l-Kütüb, 1405/1985.

İbn Emiru Hâc, *et-Takrîr ve't-tahbîr*, Beyrut: Dârül-Kütübi'l-İlmiyye, 1403/1983.

İbn Fehd, *Lahzu'l-elhâz bi-zeyli Tabakâti'l-huffâz*, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419/1998.

İbn Hacer el-Askalânî, *Bezlü'l-mâʿûn fî fazli't-tâʿûn*, nşr. Ahmed İsam Abdülkadir Katib, Riyad: Dârü'l-Âsıme, 1991.

_____, *ed-Dürerü'l-kâmine fî aʿyâni'l-mieti's-sâmine*, nşr. Muhammed Abdülmuîd Han, Haydarabâd: Dâiretü'l-Meârifi'l-Osmâniyye, 1392/1972.

_____, *el-Îsâr bi-maʿrifeti ruvâti'l-Âsâr*, nşr. Ali b. Selim b. Îd el-Abbâdî, Riyad: Dâru'l-Âsıme, 1417/1996.

_____, *İnbâü'l-gumr bi-ebnâi'l-ʿumr*, nşr. Hasan Habeşi, Kahire: el-Meclisü'l-Aʿlâ li'ş-Şuûni'l-İslâmiyye, 1389/1969.

_____, *Lisânü'l-Mîzân*, nşr. Abdulfettâh Ebû Gudde, Beyrut: Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1422/2002.

_____, *en-Nüket alâ Sahîhi'l-Buhârî*, nşr. Ebu'l-Velîd Hişâm b. Ali-Ebû Temîm Nâdir Mustafa, Kahire: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1426/2005.

_____, *Refʿu'l-isr an kudâti Mısr*, nşr. Ali Muhammed Ömer, Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1418/1998

İbn Haldun, *Bilim ve Siyaset Arasında Hatıralar et-Ta'rîf*, Vecdi Akyüz (çev.), İstanbul: Dergâh Yayınları 2020.

_____, *Kitâbü'l-iber ve divanü'l-mübtede ve'l-haber fî eyyami'l-Arab ve'l-Acem ve'l-Berber ve menʿâsarahum min zevi's-sultani'l-ekber*, Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1399/1979.

İbn İyâs, *Bedâiu'z-zuhûr fî vekâii'd-duhûr*, nşr. Muhammed Mustafa, Kahire: el-Heyetü'l-Mısriyyetü'l-Amme li'l-Kitâb, 1404/1984.

İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, Kahire: Matbaatü's-Saade, 1431/2010.

İbn Kutluboğa, *Hâşiyetu İbn Kutluboğa alâ şerhi Nuhbeti'l-fiker (Nüzhetü'n-nazar)*, nşr. İbrahim b. Nasır en-Nassar, Riyad: Dârü'l-Vatan, 1420/1999.

_____, *Kitâbu men ravâ an ebîhi an ceddihi*, nşr. Bâsim Faysal el-Cevâbire, Kuveyt: Mektebetü'l-Muʿallâ, 1409/1988.

_____, *Münyetü'l-elmaʿî fîmâ fâte min tahrîci ehâdîsi'l-Hidâye li'z-Zeylaʿî*, el-Mektebetü'l-İslâmiyye (*Nasbuü'r-râye* ile basılmıştır), 1393/1973.

_____, *es-Sikât mimmen lem yekaʿ fi'l-Kütübi's-sitte*, nşr. Şadi b. Muhammed b. Salim el-Numan, Semnud: Mektebetü İbn Abbas; Sanʿa: Merkezü'n-Nu'man li'l-Buhus ve'd-Dirasati'l-İslamiyye ve Tahkiki't-Türâs ve't-Terceme, 2011/1432.

_____, *Tâcü't-terâcim*, nşr. Muhammed Hayr Ramazan Yusuf, Dımaşk: Dârü'l-Kalem, 1992.

_____, *Tahrîcü eḥâdîsi'l-Pezdevî*, nşr. Muhammed Edib Salih, Abdullah Abdülgani Kehaylan, Riyad: Dâru Künûzi İşbiliyâ, 1434/2013.

İbn Nâsırüddîn, *er-Reddü'l-vâfir alâ men zeʿame bi enne men semmâ İbne't-Teymiyye Şeyhe'l-İslâm kâfirun*, Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1400/1980.

_____, *Tavzîhu'l-müştebih fî zabti esmâi'r-ruvâti ve ensâbihim ve elkâbihim ve künâhum*, nşr. Muhammed Nuaym Araksûsî, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1993.

İbn Receb el-Hanbelî, *el-Müntekâ min muʿcemi şüyûhi Şihâbüddîn Ebü'l-Abbas Ahmed b. Receb el-Hanbelî*, nşr. Ebû Yahya Abdullah el-Kenderî, Kuveyt: Gırâs li'n-Neşri ve't-Tevziʿi ve'd-Diʿayeti ve'l-İʿlân, 1426/2006.

İbn Tolun, *el-Gurefü'l-aliyye fî terâcimi müteahhiri'l-Hanefiyye*, nşr. Ali es-Seyyid Abdüllatif, Ankara: Vakfü'd-Diyaneti't-Türkiyye, İstanbul: Merkezü'l-Buhusü'l-İslamiyye (İSAM), 2023/1444.

İbn Tağrıberdî, *el-Menhelü's-sâfî ve'l-müstevfî ba'de'l-Vâfî*, nşr. Muhammed Muhammed Emin, Kahire: el-Hey'etü'l-Mısriyyeti'l-Âmme li'l-Kitâb, 1984-1993.

İbn Tağrıberdî, *en-Nücûmü'z-zâhire fi mülûki Mısr ve'l-Kâhire*, nşr. Vizâretü's-Sekâfe ve'l-İrşâdü'l-Kavmî-Darü'l-Kütüb, Mısır: Dârü'l-Kütüb, 1929-1949.

İbnü'l-Hümâm, *Risâle fî iktidâi'l-Hanefiyye bi'ş-Şâfiiyye*, Süleymaniye Kütüphanesi, Kastamonu Yek, KHK 1757/42.

İbnü'l-Mülakkın, *et-Tevdîh li şerhi'l-Camiʿi's-Sahîh*, Dımaşk: Dâru'n-Nevâdir, 1429/2008.

İbnü'l-Mülakkın, Mukaddimetü İbni's-Salâh ve Mehâsinü'l-ıstılah, nşr. Aişe Abdurrahman bintü'ş-Şâtı', Kahire: Dârü'l-Meʿârif, 1989.

İbnü'ş-Şihne, Muhibbüddîn, *Ravzü'l-menâzır fî ʿilmi'l-evâil ve'l-evâhir*, nşr. Seyyid Muhammed Mühennâ), Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997.

İbnü't-Türkmânî, Alâüddîn, *Behcetü'l-erîb fî beyâni ma fî Kitâbillahi'l-aziz mine'l-garîb*, nşr. Dahi Abdülbaki, Kuveyt: Dâru İbn Kuteybe, t.y.

_____, *el-Cevherü'n-nakî alâ Süneni'l-Beyhakî*, nşr. Ebü'l-Hasan el-Emrûhî, Muhammed Taha en-Nedvî, Ahmedullah en-Nedvî, Haşim en-Nedvî, Muhammed Adil el-Kuddûsî, Abdurrahman b. Yahya el-Muallimî, Dımaşk, Beyrut: Dârü'n-Nevâdir, I-X, 1434/2013.

_____, *el-Müntehab fî ulûmi'l-hadis*, nşr. Avvâd el-Halef, Beyrut: el-Unvan, 1433/2012.

_____, *et-Tenbîh alâ ehâdisi'l-Hidâye ve'l-hulâsa*, nşr. Muhammed b. Seyyid b. Abdülfettah Dervîş, Dımâşk: Dârü'l-Minhaci'l-Kavîm, 1441/2020.

İnanır, Ahmet, "Ekmeleddin el-Bâbertî'nin "en-Nüketü'z-Zarîfe fi Tercih Mezhebi Ebî Hanife" Adlı Risalesinin Metin ve Tercümesi", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sayı 21, 2013, s. 71-93.

İtkânî, Kıvâmuddîn, *Mukaddime fî terki refʿi'l-yed ʿinde'r-rükuʿ ve ʿinde refʿi'r-re'si*, İstanbul Millet Kütüphanesi Ali Emiri Koleksiyonu, FE128/2.

Jackson, S., "The Primacy of Domestıc Politics: Ibn Bint al-A'azz and the Establishment of Four Chief Judgeships in Mamluk Egypt", *Journal of the American Oriental Society,* Vol. 115, Jan.-Mar./1995, s. 52-65.

Kâdî İyâz, Şümünnî, *eş-Şifâ bi taʿrîfi hukûki'l-Mustafâ sallallahu aleyhi ve sellem ve meʿahu Müzîlü'l-hafâ an elfâzi'ş-Şifâ*, nşr. Abdüsselam Muhammed Emin, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1422/2002 (esas alınan neşir).

_____, *eş-Şifâ bi taʿrîfi hukûki'l-Mustafâ müzîlen bi'l-hâşiyeti'l-müsemmâ Müzîlü'l-hafâ an elfâzi'ş-Şifâ*, Dımaşk: Dârü'l-Fikr, 1409/1988.

Kafes, Mahmut, "Ebû Hayyân el-Endelüsî", *DİA,* İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, X, s. 152-3, 1994.

Kâfiyecî, *Hulâsatü'l-akvâl fî hadîsi inneme'l-aʿmâl,* nşr. Sâriye el-Cündî, İstanbul: Dâru Bâbi'l-İlmi [İlim Kapısı], 2020.

Kalkaşendî, *Subhu'l-aʿşâ fî sınâʿati'l-inşâ*, nşr. Muhammed Hüseyin Şemseddin, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1987.

Kallek, Cengiz, "İbn Balabân", *DİA,* XIX, 357, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1999.

_____, "Rıtl", *DİA,* XXXV, 52-5, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2008.

Kandemir, Yaşar, "İbn Nâsırüddin", *DİA*, XX, 226-9, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1999.

_____, "Moğultay b. Kılıç", *DİA*, XXX, 229-231, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2020.

_____, "İbn Hacer", *DİA*, XIX, 514-531, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1999.

_____, "el-Câmiu's-sahîh", *DİA,* VII, 114-123, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1993.

Karadağ, Bekir, *Mısır Hanefiliği,* Ankara: Astana yay., 2020.

_____, "Ebu'l-Abbâs Es-Serûcî ve El-Gâye Fî Şerhi'l-Hidâye Adlı Eseri" *SIRAT: GİBTÜ İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, 2021, sayı: 2, s. 197-225.

Karagözoğlu, Mustafa Macit, *Hadis Şerh Literatürü I*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2020.

_____, “Hadis Şerhine Panoramik Bir Bakış”, *Hadis Şerh Literatürü I*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2020.

Kâriulhidâye, *Fetâvâ Kâriülhidâye*, nşr. Muhammed er-Rahil Garayibe, Muhammed Ali ez-Zagul, Amman: Dârü’l-Furkan, 1420/1999.

Kâtib Çelebi, *Keşfü’z-zunûn an esâmi’l-kütübi ve’l-fünûn*, Beyrut: Dârü İhyâi’t-Türâsi’l-Arabi, 1941.

Kavas, “Mense Musa”, *DİA*, XXIX, s. 146-8, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2004.

Kayapınar, “Kâriulhidâye”, *DİA*, XXIV, 495, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2001.

Kepenek, Muhammed Yakup, “Hanefî Bir Âlimin Yarım Kalan Buhârî Şerhi: Kutbüddîn el-Halebî’nin el-Bedrü’l-münîrü’s-sârî’si”, *Memlükler Dönemi İlim Geleneği (13.-14. Yüzyıllar)*, İstanbul University Press, 2023, s. 229-46.

el-Kevserî, Muhammed Zahid, *Fıkhu ehli’l-Irak ve hadîsühüm*, nşr. Abdülfettah Ebû Gudde, Kahire: el-Mektebetü’l-Ezheriyye li’t-Türâs, 2002.

_____, *Te’nîbü’l-Hatîb alâ mâ sâkahû fî tercemeti Ebî Hanîfe mine’l-ekâzîb*, 1410/1990.

_____, *el-Hâvî fî Sîreti’l-İmâm Ebî Ca’fer et-Tahâvî*, Kahire: Matbaatü’l-Envar, 1368/1949.

Khanjanov, Shahin, *Memlükler Dönemi Hanefîlerinde İctihad ve Taklid Tartışmaları*, Bursa: Uludağ Üniversitesi SBE Temel İslam Bilimleri İslam Hukuku Bilim Dalı Doktora Tezi, Bursa 2021.

Kılıç, Muhammed Talha, “Mezhebî İhtilafların Hadis Usulü Eserlerine Yansıması - Mukaddimetu İbn Salâh ve Islâhu Kitabi İbn Salâh Özelimde Bir İnceleme-”, *11. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı II*, 2023, cilt: II, s. 259-275.

Kızıltoprak, Süleyman, “Memlük Sistemi”, *Türkler*, V, 320-336, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.

Kirmânî, *el-Kevâkibü’d-derârî fî şerhi Sahîhi’l-Buhârî*, Beyrut: Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, 1401/1981.

_____, “Memlük”, *DİA*, XXIX, s. 87-90, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2004.

Koçkuzu, Ali Osman, "Aynî, Bedreddin", *DİA*, IV, 271-2, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991.

Konevî, Cemâleddin, *el-Mukaddime fi ademi fesâdi's-salât bi ref'i'l-yedeyn*, Süleymaniye Kütüphanesi, Fazıl Ahmed Paşa Koleksiyonu, 01606-023, vr. 172-173.

Kök, Bahattin, "El-Melikü's-Sâlih, Eyyûb", *DİA*, XXIX, s. 80-82, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2004.

Köktaş, Yavuz, *Fethu'l-bârî ve Umdetü'l-kârî'nin Metin Tahlili Açısından İncelenmesi*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı ; İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2020.

Kumbasar, "Ekmelüddin Bâbertî ve Ebû Hanîfe ile İlgili Bir Risalesi", EKEV Akademi Dergisi, XIII, sayı 41, 2009, s. 241-250.

Kureşî, Abdülkâdir, *el-Cevâhirü'l-mudiyye fî tabakâti'l-Hanefiyye*, nşr. Abdülfettah Muhammed el-Hulv, Kahire: Hicr li't-Tıbâa ve'n-Neşr, 1413/1993.

_____, *el-Hâvî fî beyâni âsâri't-Tahâvî*, nşr. es-Seyyid Yusuf Ahmed, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419/1999.

_____, el-ʿ*İnâye bi-maʿrifeti ehâdîsi'l-Hidâye*, Süleymaniye Kütüphanesi, Yeni Cami 261.

_____, *Tehzîbü'l-esmai'l-vâkıʿa fi'l-Hidâye ve'l-Hulasa*, nşr. Eymen Salih Şaban, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419/1998.

Kutbüddîn Halebî, *el-Bedrü'l-münîru's-sârî fi'l-kelâmi ale'l-Buhârî*, Dârü'l-Kütübi'l-Mısriyye vr. 19.

_____, *el-Bedrü'l-münîru's-sârî fi'l-kelâmi alâ Sahîhi'l-Buhârî*, nşr. Abdülcevvâd Hamâm, Dımaşk: Dâru Atââti'l-İlim-Dâru'l-Minhâci'l-Kavîm, 1442/2021.

_____, *el-İhtimâm bi-telhisi kitâbi'l-İlmâm*, nşr. Hüsameddin Riyad, Beyrut: Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, 1990.

_____, *el-İhtimâm bi-telhisi kitâbi'l-İlmâm*, nşr. Tevfik Mahmud Tekle, Muhammed Tarık Magribiyye, İstanbul: Darü'l-Lübâb, 1439/2018 (esas alınan neşir).

_____, *el-Mevridü'l-ʿazbu'l-henî fi'l-kelâmi alâ sîreti Abdilganî*, nşr. Abdullah b. Ali el-Kahtânî, (Hz. Peygamber'in mucizeleri-aşere-i mübeşşere), Mekke: Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, 2007.

_____, *el-Mevridü'l-ʿazbu'l-henî fi'l-kelâmi alâ sîreti Abdilganî*, nşr. Saliha bt. Reşid el-Kassâmî, (Tufeyl b. Amr seriyyesi-Hz. Peygamber'in eşleri) Mekke: Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, 2008.

Kümillâî, Muhammed Hıfzurrahmân, *el-Büdûrü'l-madiyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*, Bangladeş, Dakka: Dâru's-Sâlih, 2017.

Kuzudişli, Bekir, *Aile İsnâdları*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları (İFAV), 2021.

Leknevî, Abdülhay, *el-Fevâidü'l-behiyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*, göz. geç. Ahmed Zaʿbî, Beyrut: Dârü'l-Erkâm, 1418/1998.

_____, Abdülhay, *er-Refʿu ve't-tekmîl fi'l-cerh ve't-taʿdîl*, nşr. Abdülfettah Ebû Gudde, Haleb: Mektebetü'l-Matbûʿâti'l-İslâmiyye, 1407/1987.

Maalouf, Amin, *Arapların Gözünden Haçlı Seferleri*, çev. Ali Berktay, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2019.

Mahamid, "Memlükler Dönemi Suriye'de Yüksek Öğretim Müesseseleri Olarak Camiler", çev. Harun Yılmaz, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 41, 2/2011, s. 253-274.

Makrîzî, *el-Mevâiz ve'l-iʿtibâr bi zikri'l-hıtati ve'l-âsâr*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1418/1998 .

_____, *İgâsetü'l-ümme bi keşfi'l-gumme*, nşr. Muhammed Mustafa Ziyade, Cemaleddin Muhammed eş-Şeyyâl, Kahire: Darü'l-Kütüb ve'l-Vesâiki'l-Kavmî, 1422/2002.

Maʿtûk, Salih Yusuf, *Bedreddin el-Ayni ve eseruhu fî ilmi'l-hadis*, Beyrut: Dârü'l-Beşairi'l-İslâmiyye, 1987.

Menbîcî, Ebû Muhammed Ali b. Zekeriyyâ, *el-Lübâb fi'l-cemʿi beyne's-sünneti ve'l-kitâb*, Dımaşk: Dârü'l-Kalem, nşr. Muhammed Fazl Abdülaziz el-Murâd, 1414/1994.

Michaud, Par M., *Historie Des Croisades*, Paris: Ponthieu Libraie, 1825.

Midilli, Enes, "Memlükler Döneminde Bir İlim Kurumu: İbn Tolun Camii ve Ulemaya Sunduğu Mansıplar", *İslam Araştırmaları Dergisi*, 44 (2020): 37-73.

Moğultay b. Kılıç, *ed-Dürrü'l-manzûm min kelâmi'l-Mustafâ el-maʿsûm*, nşr. Muhammed Avvâme-Hasan Abacî, Medine 1414/1993.

_____, *el-İʿlam bi-sünnetihi aleyhi's-selam şerhu Süneni İbn Mâce el-İmâm*, nşr. Ebû Abdullah Ahmed b. İbrahim b. Ebi'l-ʿAyneyn, Dimyat: Mektebetu İbn Abbas, 1427/2007.

_____, *el-Vâdıhu'l-mübîn fî zikri men üstüşhide mine'l-muhibbîn*, nşr. Seyyid Kevserî Hasen, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1426/2005.

_____, *el-İnâbe ilâ maʿrifeti'l-muhtelef fîhim mine's-Sahâbe*, nşr. Seyyid İzzet el-Mürsî, İbrâhim İsmail Kadi, Mecdî Abdülhalik Şafiî, Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1420/2000.

_____, *el-Îsâl li-Kitâbi İbn Selîm ve İbn Nukta ve's-Sâbûnî ve İbn Mâkûlâ,* el-Mektebetü'l-Vataniyye (Rabat), no. K361.

_____, *ez-Zehrü'l-bâsim fî siyeri Ebi'l-Kâsım*, nşr. Ahsen Ahmed Abdüşşekûr, Kahire: Dârü's-Selâm, 1433/2012.

_____, *Islâhu kitâbi İbni's-Salah*, nşr. Ebû Abdullah Muhyiddin b. Cemal el-Bekârî, Kahire: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1428/2007.

_____, *İkmâlü Tehzîbi'l-Kemâl fî esmâir-rical*, nşr. Ebû Abdurrahman Adil b. Muhammed, Ebû Muhammed Üsâme b. İbrahim, Kahire: Fâruku'l-hadîse, 1422/2001.

_____, *el-İktifâ fî tenkîhi Kitâbi'd-duafa*, nşr. Mâzin b. Muhammed es-Sersâvî, Kahire: Darü'l-Ezher, 1430/2009.

_____, *Men vâfekat künyetuhû isme ebîh*, nşr. Bâsim Faysal Ahmed el-Cevâbire, Kuveyt: Merkezü'l-Mahtûtâti ve't-Türâs, 1408/1988.

Muhammed Abdürreşîd en-Nuʿmânî, *İlk Dönem Hadis Tarihi İbn Mâce ve Sünen'i Örneği,* çev. Mehmet Özşenel, Musa Erkaya, Ankara: Takdim Yay. 2024.

Muhammed Avvâme, *Dirâse hadîssiyye mukârene li-Nasbi'r-râye ve Fethi'l-kadîr ve Münyeti'l-elmaʿî,* Beyrut 1418/1997.

Nargül, Veysel, “Ekmelüddin Bâbertî’nin Rükudan Kalkarken Ellerin Kaldırılmasının Caiz Olmadığı Konusundaki Risalesinin Tahkik ve Tercümesi”, *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, VIII, sayı: 8, 2015, s. 1-17.

Nesâî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, nşr. Hasan Abdülmünʿim Şelebî, Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1421/2001.

Nielsen, Jorgen S., “Sultan al-Zahir Baybars and the Appointment of Four Chief Qadis, 663/1265,” *Studia Islamica,* 60/1984, s. 167-176.

Nomiku, H. A., *Haçlı seferleri*, çev. Kriton Dinçmen, İstanbul: İletişim Yayınları, 1997.

Nuaymî, *ed-Dâris fî târîhi’l-medâris*, nşr. İbrahim Şemseddin, Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1410/1990.

Özaydın, Abdülkerim “Aynicâlût”, *DİA*, IV, 275-6, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1991.

_____, “Halil b. Kalavun”, *DİA*, XV, 319-320, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1997.

Özben, Zübeyde “Hanefîler’in Mukaddime Temelli Hadis Usulü Literatürüne Katkısı”, *İslam Araştırmaları Dergisi*, 36 (2016), s. 1-31.

Özdil, Muhammed, “Kolektif ve Bireysel Kimlikler Bağlamında Sosyal Bütünleşme”, *Süleyman Demirel Üniversitesi SBE Dergisi*, 2017/3, sayı: 28, s. 383-400.

Özel, Ahmet, “Kureşî”, *DİA*, XXVI, 441-2, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2002.

_____, “Serûcî”, *DİA*, XXXVI, 573, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2009.

_____, “Şümünnî”, *DİA*, XXXIX, 261-2, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2010.

Özen, Şükrü, “İbnü’ş-Şihne, Ebü’l-Fazl”, DİA, XXI, 220-2, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2000.

Özgüdenli, Osman Gazi, “Moğollar”, *DİA*, XXX, s. 225-229, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2020.

Özkan, Halit, *Memlüklerin Son Asrında Hadis Kahire 1392-1517*, İstanbul: Klasik yay., 2014.

_____, Karagözoğlu, Topgül, “Buhârî’nin el-Câmiu’s-Sahîh’i Üzerine Yazılmış Şerhler”, *Hadis Şerh Literatürü I*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2020, s. 169-313.

_____, "Ebû Dâvûd'un es-Sünen'i Üzerine Yazılmış Şerhler", *Hadis Şerh Literatürü II*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2022, s. 19-107.

Özşenel, Mehmet. "Bir Kemâlin Hikâyesi: el-Makdisî'nin el-Kemâl fî esmâi'r-ricâl'inin Dört Asırlık Serüveni", *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, sy. 11 (Aralık 2001), s. 155-61.

_____, "Bir Kriz Dönemi Âlimi Olarak İbnu's-Salâh ve Eseri Ulûmü'l-Hadis", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15(2007), s. 55-68.

_____, *İlk Dönem Hadis-Rey Tartışmaları: Şeybani Örneği*, İstanbul: MÜİF Yayınları, 2015.

Özüdoğru, Bekir, *İbnü'l-Hümâm'ın Fethu'l-Kadîr'de Hadis Usûlü Meselelerine Yaklaşımı*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Anabilim Dalı Hadis Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, 2008.

Özmen, Ramazan, *İbnü'l-Hümam'ın Hadisçiliği*, Ankara: Fecr Yayınevi, 2023.

Pedersen, "Masjid", *E.J. Brill's First Encyclopaedia of Islam*, Leiden: E.J. Brill, 1987, V, 354-76.

Pezdevî, *Usûlü'l-Pezdevî*, nşr. Sâid Bekdâş, Beyrut: Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye-Dârü'l-Minhâc, 1403/1983.

Polat, Selahattin, "İbnü't-Türkmânî, Alâeddin", DİA, XXI, 234-5, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2000.

Rapaport, "Legal Diversity in the Age of Taqlid: The Four Chief Qadis under the Mamluks", *Islamic Law and Society*, 10/2 (2003), s. 210-228.

Safedî, *Aʿyânü'l-asr ve aʿvânü'n-nasr*, nşr. Ali Ebû Zeyd, Nebil Ebû Aişe, Muhammed Mevʿid, Mahmud Sâlim, Beyrut: Dârü'l-Fikri'l-Muâsır, 1418/1998.

_____, *el-Vâfî bi'l-vefeyât*, nşr. Ahmed Arnavut-Türkî Mustafa, Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâs, 1420/2000.

Sağlam, Ahmet, "İlhanlı Hükümdarı Gazan Han'ın Suriye İşgali Sürecinde İbn Teymiyye'nin Siyasî ve Dinî Mücadelesi", *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi*, III, sayı: 6, Aralık 2016, s. 35-55.

Sakallı, Talat, "İbn Hacer-Ayni Çatışmasının Buhari Şerhlerindeki Tezahürü", *Erciyes Üniversitesi SBE Dergisi*, 3(1989), s. 347-361.

_____, "İbn Kutluboğa", *DİA*, XX, 152-4, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1999.

Sayrafî, *Nüzhetü'n-nüfûs ve'l-ebdân fî tevârîhi'z-zamân*, nşr. Hasan Habeşî, Kahire: Matbaatü Dârü'l-Kütüb, 1390/1970.

Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmiʿ li ehli'l-karni't-tâsiʿ*, Beyrut: Menşûrâtü Dâri Mektebeti'l-Hayât, 1431/2010.

_____, *el-Cevâhirü ve'd-dürer fî tercemeti şeyhilislam İbn Hacer*, nşr. İbrahim Bâcis Abdülmecid, Beyrut: Daru İbn Hazm, 1419/1999.

_____, *et-Tibrü'l-mesbûk fi zeyli's-Sülûk*, Bulak: Matbaatü'l-Emîriyye, 1313/1896.

Serûcî, *el-Gâye fî şerhi'l-Hidâye*, nşr. Hasan b. Hamîd b. Hamâdî el-Cehdelî, Havalli: Esfar li-Neşr Nefîsi'l-Kütüb ve'r-Resâili'l-İlmiyye; Mektebetü'l-İmam ez-Zehebi, 2021/1442.

Seyyid, Eymen Fuad, "Kahire", *DİA*, XXIV, s. 173-175, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2001.

Seyyid Muhammed, "Kansu Gavri", *DİA*, XXIV, s. 314-6, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2001.

Sıbt İbn Cevzî, *Mirâtü'z-zamân fî Tevârîhi'l-Aʿyan*, nşr. Muhammed Bereket, Kamil Muhammed el-Harrât, Ammâr Reyhâvî, Muhammed Rıdvan Arkasûsî, Enver Talib, Dımaşk: Dâru'r-Risaleti'l-Âlemiyye, 1434/2013.

Sifil, Ebubekir, "Zeylaî, Abdullah b. Yusuf", *DİA*, XLIV, 352-4, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2013.

Sübkî, *Muʿidü'n-niʿam: Makam ve Meslek Ahlakı*, editör: Halit Özkan; hazırlayan: Harun Yılmaz, Muhammed Enes Midilli, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2019.

_____, *Tabakâtü'ş-Şâfiʿiyyeti'l-kübrâ*, nşr. Mahmud Muhammed et-Tannâhî, Abdülfettah Muhammed el-Hulv, Kahire: Hicr, 1413/1993.

Süyûtî, *Buğyetü'l-vuʿât fî tabakâti'l-luğaviyyîn ve'n-nuhât*, nşr. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, Lübnan, Sayda: el-Mektebetü'l-asriyye, 1384/1964.

_____, *Hüsnü'l-muhâdara fî târîhi Mısr ve'l-Kâhire*, nşr. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim, Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1387/1967.

_____, *Tabakâtü'l-huffâz*, nşr. [?], Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1403/1983.

_____, *Tedrîbü'r-râvî fi şerhi Takrîbi'n-Nevevi*, nşr. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Fâryâbî, Riyad: Dârü Tîbe, 1427/2006.

Şahyar, *Ehl-i Hadis ve Ehl-i Re'y İhtilafları: (İbn Ebî Şeybe ve Ebû Hanîfe Örneği)*, İstanbul: AKDEM Yayınları, 2011.

Şevkânî, *el-Bedrü't-tâliʿ bi-mehâsini men baʿde'l-karni's-sâbiʿ*, Beyrut: Dârü'l-Marife, 1348/1929.

Şümünnî, *el-Âli'r-rütbe fî şerhi nazmi'n-Nuhbe*, nşr. Muʿtar Abdüllatif el-Hatîb, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1425/2004.

Tahâvî, Ebu Cafer, *Şerhu meʿâni'l-âsâr*, nşr. Muhammed Seyyid Cadelhak, Muhammed Zührî en-Neccâr, Kahire: Matbaatü'l-Envari'l-Muhammediyye, 1414/1994.

Tarsûsî, Necmeddin, *Tuhfetü't-Türk fimâ yecibu en yu'mele fi'l-mülk*, nşr. Rıdvan Seyyid, Beyrut: Merkezu İbnü'l-Erzâk li'd-Dirâsâti't-Türâsi's-Siyâsi, 1433/2012.

Tehânevî, *Kavâʿid fî ulûmi'l-hadîs*, nşr. Abdülfettah Ebû Gudde, Halep: Bâbü'l-Hadîd-Mektebetü'n-Nehda, 1404/1984.

Temîmî, Takiyyüddîn b. Abdülkâdir, *et-Tabakâtü's-seniyye fî terâcimi'l-Hanefîyye*, nşr. Abdülfettah Muhammed el-Hulv, Riyad: Dârü'r-Rifâi, 1983-1989.

_____, *et-Tabakâtü's-seniyye fî terâcimi'l-Hanefîyye*, Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya, no: 3295.

Timür, İhsan, "Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye'nin Ekmelüddîn el-Bâbertî'ye Nispeti Meselesi", *Amasya İlahiyat Dergisi*, Haziran 2022, sayı: 18, s. 359-394.

Tirmizî, *el-Câmiʿu'l-Kebîr (Sünenü't-Tirmizî)*, nşr. Beşşâr Avvâd Maruf, Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1998.

Toksarı, Ali, "Kutbüddin el-Halebî", *DİA*, XXVI, 484, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı 2002.

Tomar, Cengiz, "Şecerüddür", *DİA*, XXXVIII, s. 404-405, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2010.

_____, *Memlük Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesi (1240-1260)*, İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1996.

_____, "Şam", *DİA*, XXXVIII, s. 311-5, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2010.

Topgül, Muhammed Enes, "İbn Mâce'nin Sünen'i Üzerine Yazılmış Şerhler" *Hadis Şerh Literatürü II*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2022, s. 257-312.

Tritton, A.S., *Materials on Muslim Education in the Middle Ages*, London: Luzac and Co. Ltd., 1957.

Uludağ, Süleyman "Hankah", *DİA*, XVI, s. 42-3, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1997.

Uysal, Şule Yüksel, *İbnü'l-Hümâm'ın Hadis İlmindeki Yeri ve Fethu'l-Kadîr'de İzlediği Hadis Metodolojisi*, Konya: Selçuk Üniversitesi SBE Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Hadis Bilim Dalı, Doktora Tezi, 2010.

Ünal, İsmail Hakkı, *İmam Ebû Hanîfe'nin Hadis Anlayışı ve Hanefi Mezhebinin Hadis Metodu*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 1994.

Vâdîâşî, *Bernâmecü Vâdîâşî*, nşr. Muhammed Mahfûz, Beyrut: Dâru'l-Mağribi'l-İslâmî, 1400/1980.

Vakfiyyetü'l-Eşref Barsbay, Dârü'l-Vesâik, No: 173.

Waterson, James, "The men who stopped the Mongols", *Military illustrated*, Eylül 2007.

Yakûbî, *Kitâbü'l-Büldân*, vadaʿahu havâşiye Muhammed Emin ed-Dannavî, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1422/2002.

Yalçın, Mehmet Fatih, *Bahri Memlükler döneminde Dımaşk kadılkudatları (1266-1382)*, İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2023.

Yektar, Osman Nedim, "Aynî'nin Hadîs Alanında Merğinânî'ye Yönelik Bazı Eleştirileri -el-Binâye fi-Şerhi'l-el-Hidâye Bağlamında-" *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, 2016, cilt: XXVII, sayı: 1, s. 90-102.

_____, “Aynî’nin Hadîs Alanında Babertî’ye Yönelttiği Bazı Eleştirilerin Değerlendirilmesi”, *Turkish Studies-Türkoloji Araştırmaları: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 2016, cilt: XI, sayı: 5, s. 499-514.

Yıldız, Güllü, *Siyerde Şerh-Hâşiye Geleneği Moğultay b. Kılıç Örneği*, İstanbul: İSAM Yayınları, 2021.

Yılmaz, Fatih Mehmet, “Buhârî’nin Kitâbü’l-Îmân’ı Üzerine Hanefî Bakış Açısı -Bedrüddîn el-Aynî Örneği-”, *Marife Dini Araştırmalar Dergisi*, 2018, XVIII, sayı: 2, s. 401-37.

Yılmaz Emiroğlu, Nagehan, “Memlüklerde İlmî Hayat ve Kadınların İlmî Hayattaki Yeri”, *Turkish Studies: Comparative Religious Studies*, 2020, cilt: XV, sayı: 1, s. 97-111.

Yılmaz, Harun, *Zengî ve Eyyûbî Dımaşk’ında Ulema ve Medrese (1154-1260)*, İstanbul: Klasik Yay., 2017.

Yiğit, İsmail, “Memlükler”, *DİA*, XXIX, s. 90-97, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2004.

_____, *Memlükler 648-923/1250-1517,* İstanbul: Kayıhan Yay., 2015.

el-Yûsufî, Mûsa b. Muhammed b. Yahyâ (759/1358), *Nüzhetü’n-Nâzır fî Sîreti’lMeliki’n-Nâsır,* nşr. Ahmed Hutayt, Beyrut: Âlemü’l-Kütüb, 1986.

Yuvalı, Abdülkadir, “Gâzân Han”, *DİA*, XIII, s. 429-31.İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1996.

Zehebî, *Siyerü Aʿlâmi’n-Nübelâ*, nşr. Beşşar Avvad Maruf, Beyrut: Müessesetü’r-Risale, 1405/1985.

_____, *el-Muʿcemü’l-muhtass bi’l-muhaddisîn*, nşr. Muhammed el-Habîb el-Hîle, Taif: Mektebetü’s-Sıddîk, 1408/1988.

_____, *Muʿcemü’ş-şuyûhi’l-kebîr li’z-Zehebî*, nşr. Muhammed Habib Hîle, Taif: Mektebetü’s-Sıddîk, 1408/1988.

Zerkeşî, *en-Nüket ala Mukaddimeti İbni’s-Salâh,* nşr. Zeynelâbidîn b. Muhammed b. Belâferîc, Riyad: Edvâü’s-Selef, 1419/1998.

Zeylaî, *Nasbü'r-râye li ehâdîsi'l-Hidâye*, nşr. Muhammed Avvâme, Beyrut: Müessestü'r-Reyyân, 1418/1997.

Zeyneb Ahmed Ali, Ebû Ali, "el-Hankahu'ş-Şeyhûniyye (756-923/1355-1517)", *Mecelletü Kıtâi'd-Dirâsâti'l-İnsâniyye*, Aralık 2019, sayı: 24, s. 287-376.

Zirikli, Hayreddin, *el-Aʿlâm*, Beyrut: Dârü'l-İlm li'l-Melâyîn, 1423/2002.

Ziyade, Nikola, "Hasâretü'l-Mogol fî ʿAyn-Calût enkazet el-hadârete'l-Arabiyye", *el-Müşâhidü's-siyâsî*, sayı: 377, Haziran 2003.

EKLER

Ek 1. Memlükler Döneminde Kahire'deki Hanefî Alimler

Sıra	Vefat Tarihi		Alimin Adı	Uzmanlık Alanı
	Hicrî	Milâdî		
1)	649	1251	İbrahim b. Abdullah es-Sekenderî, İbnü'l-Attâr	-
2)	676	1277	Yusuf b. Hilal el-Halebî	-
3)	695	1295	Akkuş b. Abdullah, Efrem	-
4)	700	1301	Muhammed b. Yusuf b. Muhammed, İbnü'l-Kazvînî	-
5)	700	1300	Mahmud b. Ebû Bekir b. Ebû Alâ el-Buhârî, Kelâbâzî	**Hadis**-Fıkıh
6)	703	1304	Ahmed b. Musa el-Halebî	-
7)	703	1303-4	Zekeriya b. Yahya b. Harun ed-Dişnâvî	Dil
8)	703	1304	Selman b. İbrahim, Şems el-Malatî	Fıkıh
9)	703[?]	1304[?]	Hasan b. Ahmed er-Razî er-Rumi (ö. VIII. başları)	Fıkıh-Tıp
10)	704	1304-5	Abdülmuhsin b. Muhammed b. Ahmed Ukaylî, İbnü'l-Adîm	-
11)	705	1305	Davud b. Osman, Şihabuddin er-Rûmî	Fıkıh
12)	705	1305	İsa b. Davud el-Bağdâdî	Mantık
13)	709	1309-10	Ali b. Süleyman, Pervane er-Rûmî	-
14)	710	1310	Serûcî, Ahmed b. İbrahim	Fıkıh
15)	711	1311	İshak b. Ali, Ebû Tahir Necmeddin	-
16)	712	1312	Süleyman b. Davud b. Mervan el-Malatî	-
17)	712	1312	Muhammed b. İbrahim b. İbrahim el-Esedî el-Ezraʿî	Fıkıh-Dil
18)	713	1314	İbrahim b. Muhammed ez-Zâhirî	Hadis
19)	713	1313-4	Muhammed b. Mustafa b. Zekeriyya et-Türkî	Dil-Fıkıh
20)	**714**	**1314**	**Ebu'l-Fidâ İsmail b. Osman, İbnü'l-Muallim**	**Hadis**
21)	714	1314	Sığnâkî, Hüseyin b. Ali b. Haccac	Fıkıh-Dil
22)	714	1314	Yusuf b. İsmail b. Osman el-Kureşî	-
23)	715	1315	İsmail b. Ahmed el-Kûsî el-Mısrî, Celaleddin Ebû Tahir	Dil-Kıraat
24)	716	1316	Muhammed b. Ömer b. İsmail	-
25)	717	1317	Davud b. Mervân, Fakih Necmeddin Malatî	-
26)	717	1317	Ömer b. Mahmud b. Ebû Bekir b. Abdülkadir, Sirâcüddîn	Fıkıh
27)	719	1319	Nasrullah b. Selman b. Ömer el-Menbîcî	**Hadis**
28)	722	1322	Muhammed b. Abdüzzahir b. Hüseyin, İbnü'ş-Şerîf	-
29)	724	1324	Muhammed b. Ali b. Abdülkavi et-Tenûhî	-
30)	728	1328	Ahmed b. İbrahim, İbn Dükne et-Türkî	Fıkıh
31)	728	1328	Abdurrahman b. Ebû Bekir el-Bistâmî	-
32)	728	1328	Muhammed b. Osman b. Ebu'l-Hasen	Fıkıh
33)	730	1303	Osman b. Ahmed b. Muhammed et-Zâhirî	**Hadis**-Dil
34)	730	1330	Nasrullah b. Davud b. Nasrullah ed-Dımaşkî sümme'l-Mısrî	-
35)	731	1331	Ergûn ed-Dâvedâr en-Nâsırî	-
36)	731	1331	Osman b. İbrahim b. Mustafa el-Mardînî, İbnü't-Türkmânî	**Hadis**-Fıkıh
37)	731	1331	Muhammed b. Abdurrahman b. Abdülazim ez-Ziknâvî	-
38)	731	1330-1	Yusuf b. Ömer b. Hüseyin el-Hüseynî	-
39)	733	1333	Muhammed b. İbrahim b. Ğanâim, İbnü'l-Mühendis	**Hadis**
40)	734	1333	Muhammed b. Davud b. Ali	Dil-Fıkıh
41)	**735**	**1335**	**Abdülkerim b. Abdünnur, Kutbüddîn Halebi**	**Hadis**
42)	735	1334	Muhammed b. İbrahim b. Muhammed el-Vâni ed-Dımaşkî	**Hadis**
43)	735	1335	Yusuf b. İshak b. İbrahim el-Ca'birî	Kıraat

44)	737	1336-7	Abdülkadir b. Abdülaziz, el-Melikü'l-Muğîs	-
45)	737	1337	Ali b. Yusuf b. Muhammed, İbn Ebi'l-İz	Kelam
46)	738	1338	İbnü'z-Zerkeşî, Ahmed b. Hasan	Fıkıh
47)	739	1338	İsmail b. Halil, Taceddin İmam	Fıkıh
48)	**739**	**1338-9**	**Ali b. Balabân**	**Hadis**
49)	740	1339-40	Musa b. Ahmed b. Mahmud el-Aksarâyî	Tasavvuf-**Hadis**
50)	741	1341	Ahmed b. Muhammed el-Ezraî	Fıkıh
51)	741	1340	Cabir b. Muhammed el-Harezmî el-Kâti el-Mısrî	Dil
52)	743	1343	Osman b. Ali b. Mihcen b. Yunus ez-Zeylaî	Fıkıh-Dil
53)	744	1344	İbn Abdilhak İbrahim b. Ali ed-Dımaşkî	Fıkıh
54)	744	1343	İbnü't-Türkmânî, Ahmed b. Osman	Fıkıh
55)	745	1344	Ahmed b. Hasan b. Ahmed b. Hasan el-Ankaravî	Dil-Fıkıh-Hadis
56)	746	1345	Ali b. Mansur b. Nasır	Fıkıh
57)	747	1347	Ivaz b. Nasr b. Abdurrahman b. Şirkûh el-Mısrî	**Hadis**-Fıkıh
58)	748	1348	Mesud b. İbrahim, Ebbu'l-Feth el-Kirmânî	Fıkıh
59)	748	1348	Mesud b. Muhammed b. Muhammed b. Sehl, Şeref el-Kirmânî es-Sûfî	Dil-Fıkıh
60)	749	1348	Ahmed b. Abdulkadir el-Kaysî en-Nahvî	Dil
61)	749	1348	Ömer b. Sadîk b. Ebû Bekir b. Ayyâş er-Râşidî	Fıkıh
62)	749	1348	Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Buhârî, Kıvâmuddin el-Kâkî	Fıkıh
63)	750	1349	Ali b. Osman b. İbrahim, İbnü't-Türkmânî	**Hadis**-Fıkıh
64)	750'ler	1350	Hasan b. Muhammed el-Bağdâdî	Fıkıh
65)	752	1351	Muhmammed b. Tuğlukşah el-Hindî	-
66)	752	1351	Muhammed b. Ömer b. Abdülaziz b. Muhammed, İbnü'l-Adîm	Fıkıh
67)	757	1356	Yahya b. Ali b. Ebu'l-Hasen	-
68)	758	1357	Kıvâmüddîn Emîr Kâtib b. Emîr Ömer el-Fârâbî el-İtkani	Fıkıh
69)	758	1357	Ali b. İbrahim b. Esed, Alâüddîn b. Utrûş es-Sekkâkînî el-Mısrî	**Hadis**
70)	759	1358	Emir Sargatmış Seyfeddin en-Nâsırî	-
71)	760	1359	Ahmed b. İsmail er-Rûmî	**Hadis**
72)	760	1359	Muhammed b. Ahmed, Sadredddin el-Mekkî en-Neşşâbî	-
73)	**762**	**1360**	**Abdullah b. Yusuf ez-Zeylaî**	**Hadis**
74)	**762**	**1361**	**Moğultay b. Kılıç b. Abdillâh, Alâüddîn el-Bekcerî**	**Hadis**
75)	763	1361	Cemaleddin Abdullah b. Halil b. Osman ez-Zevlî	**Hadis**
76)	763	1361-2	Abdullah b. Muhammed ez-Zevlî	**Hadisf**
77)	765	1363	Ahmed b. Ali b. Ebû Bekir es-Sâlihî	**Hadis**
78)	766	1365	Muhammed b. Ömer b. Mahmud b. Ebû Bekir, İbnü's-Sirâc	Fıkıh
79)	768	1367	Salih b. İbrahim, Ebu'l-Bekâ ez-Zerʿî	Fıkıh-**Hadis**-Dil
80)	769	1368	Cemaleddin Abdullah b. Ali b. Yahya	**Hadis**
81)	**769**	**1368**	**Abdullah b. Ali b. Osman, İbnü't-Türkmânî**	Fıkıh
82)	**769**	**1367**	**Abdullah b. Muhammed b. İbrahim b. Ğanâim b. Mühendis**	**Hadis**
83)	**769**	**1367**	**Muhammed b. Abdullah eş-Şiblî ed-Dımaşkî**	**Hadis**
84)	769	1368	Muhammed b. Hibetullah b. Ahmed Türkistânî Mısrî, Bedr İbnü'ş-Şücâʿ	-
85)	770[?]	1369[?]	Süleyman b. Davud, Sadreddin İbnü'l-Hakk	Dil
86)	771	1369	Ömer b. Abdurrahman, Zeynüddin Sıbtu'l-Kâdî Serûcî	Fıkıh
87)	772	1370	İbn Zübeyyibe, Ahmed b. İbrahim es-Sâlihî	-
88)	772	1370-1	Hasan b. Muhammed el-Beştâkî	Fıkıh
89)	772	1371	Muhammed b. Abdullah b. Abdurrahman el-Mısrî	Tıp

90)	**773**	**1372**	**Ömer b. İshak b. Ahmed el-Gaznevî el-Hindî**	Fıkıh-Tasavvuf
91)	775	1373	Abdülkadir b. Muhammed b. Nasrullah el-Kureşî	Hadis
92)	775	1374	Mahmud b. Kutluşah, Erşedüddîn	Kelam
93)	775	1373	Mahmud b. Mahmud, el-Kemâl el-Acemiyyü'l-asl el-Kâhirî	Fıkıh
94)	776	1375	Ahmed b. Hasan er-Ruhâvî sümme'l-Mısrî	**Hadis**
95)	776	1375	Muhammed b. Abdullah b. Ali b. Osman, et-Türkmânî	Fıkıh-Dil
96)	776	1375	Muhammed b. Abdurrahman b. Ali, İbnü's-Sâiğ ez-Zümrüdî	Dil
97)	778	1376	İbrahim b. İshak el-Âmidî, Afîfuddin ed-Dımaşkî	**Hadis**
98)	779	1377-8	Ömer b. Şeyhu'l-hicbe, Şemseddin Muhammed b. Ebû Bekir	-
99)	780	1379	Ziya b. Sadullah el-Kırımî	Fıkıh
100)	782	1380	Ahmed b. Ali b. Mansur el-Ezraî	Fıkıh
101)	782	1380	Muhammed b. Muhammed b. Abdullah, Kutbüddîn en-Nîsâbûrî	Dil
102)	783	1381	Ahmed b. Muhammed, Ruknüddîn el-Kırımî	Dil
103)	783	1381-2	Muhammed b. Ali b. Yusuf, Ebu'l-Feth ez-Zernedî	Hadis-Dil
104)	786	1384	Muhammed b. Mahmud b. Ahmed, Ekmelüddîn Babertî	Fıkıh
105)	788	1386	Muhammed b. Yûsuf b. İlyâs er-Rûmî el-Konevî	Fıkıh-Dil-**Hadis**
106)	790	1388	Alâüddîn Sîrâmî, Ahmed b. Muhammed	Fıkıh
107)	791	1389	Ahmed b. Yezid Mevlanazâde	**Hadis**-Tasavvuf
108)	791	1389	Abdullah b. Moğultay b. Kılıç	-
109)	791	1389	Osman b. Süleyman b. Rasul, Eşkar	-
110)	792	1390	Ali b. Ali b. Muhammed b. Muhammed, Kâdılkudât İbn Ebi'l-İz	Kelam
111)	793	1391	Rasula b. Ahmed b. Yusuf et-Türkmânî et-Tebbânî	Fıkıh
112)	794	1392	Muhammed b. İsmail b. Eminü'd-devle	-
113)	795	1393	Abdurrahim b. Ahmed el-Hemedânî el-Kufî ed-Dımaşki	**Hadis**
114)	795[?]	1393[?]	Habîb b. Yusuf el-Acemî (ö. VIII. Asrın sonları)	Kıraat
115)	797	1395	Muhammed b. Ali b. Salah el-Mısrî	**Hadis**
116)	798	1396	Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Kal'î ed-Dımaşkî	**Hadis**
117)	798	1396	Temur b. Abdullah eş-Şehâbî	Fıkıh
118)	799	1397	İbnü'l-Keşk, Ahmed b. İsmail b. Muhammed	**Hadis**
119)	799	1396	Ahmed b. Abdullah b. Reşid el-Hicâzî es-Sülemî	Fıkıh
120)	799	1396	Mahmud b. Muhammed el-Kayserî, Ebu's-Senâ el-Acemî	Dil
121)	800	1398	Ahmed b. Abdullah b. Burhanuddîn es-Sivasî	-
122)	800	1397-8	Abdullah b. Ali b. Ömer, İbn Kadı Savr	Fıkıh-Dil
123)	801	1398	Ahmed b. Ebû Bekir el-Abbâd	Fıkıh
124)	801	1399	Mahmud b. Abdülbedr, Ebu's-Senâ Gülistânî	Dil
125)	802	1399-1400	İsmail b. İbrahim el-Kinânî el-Bilbîsî	Hadis-Dil
126)	802	1399-1400	Muhammed b. İsmal b. İbrahim el-Kenânî el-Belbîsî el-Kâhirî	Hadis-Dil
127)	803	1401	İbrahim b. Muhammed ed-Dımeşkî	**Hadis**
128)	803	1400	İsmail b. Ahmed, Taceddin Ebu'l-Fidâ	-
129)	803	1400-1	Şaban b. Ali el-Mısrî, Şerefüddin	Fıkıh-Dil
130)	803	1401	Kutluboğa ez-Zeynî et-Türkî	-
131)	803	1400	Yusuf b. Musa b. Muhammed el-Malatî, Cemalettin el-Halebî	Fıkıh
132)	835	1432	Abdurrahman b. Ali b. Abdurrahman, Zeynüddin Tefehnî	Dil
133)	807	1405	Ubeydullah b. Abdullah, Celaleddin Erdebilî	-
134)	808	1405	İbrahim b. Yusuf el-Kâhirî, İbnü'l-Addâs	Fıkıh-**Hadis**
135)	808	1405	İshak b. İsmail, Kadı Necmeddîn el-Kırımî	-
136)	808	1406	Tahir b. Hasan, Zeyneddin Ebu'l-İz el-Halebî	Dil
137)	809	1407	İbn Dokmak, İbrahim b. Muhammed	Tarih

138)	809	1406	Ahmed b. Hâs et-Türkî	Fıkıh-**Hadis**
139)	809	1406-7	Halil b. Abdullah, Hayreddin Bâbertî Ayıntâbî	Fıkıh
140)	809	1406-7	Kemaleddin Abdullah b. Sîrîn el-Hindî el-Hanefi	**Hadis**
141)	809	1406	Abdurrahman b. Abdullah b. Abdurrahman b. Haşşâb	-
142)	809	1406	Mustafa b. Zekeriya b. Aydoğmuş el-Karamânî	Fıkıh
143)	810	1408	Ali b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed ed-Dımaşkî	Dil
144)	811	1408	Ömer b. İbrahim b. Muhammed, İbnü'l-Adîm	Fıkıh
145)	811	1409	Yelboğa es-Sâlimî ez-Zâhirî	-
146)	814	1411-2	Sa'd b. Halil b. Süleyman er-Rûmî el-Merzubânî	Dil-Fıkıh
147)	815	1413	Ahmedî eş-Şair er-Rûmî	Dil
148)	815	1413	Carullah b. Salih, Celaleddin eş-Şeybanî	**Hadis**
149)	815	1412	Muhammed b. Muhammed b. Muhammed el-Fâzî, İbnü'ş-Şihne	Fıkıh
150)	816	1413	Ali b. Abdullah el-Mısrî, Nureddin el-Kârâfî	-
151)	816	1413-4	Fethullah b. Mu'tasım b. Nefîs ed-Dâvudî et-Tebrîzî	Tıp
152)	817	1414	Muhammed b. Aziz el-Vâiz	-
153)	819	1416	Ahmed b. Hasan el-Ayıntâbî el-Kahiri	-
154)	819	1416	Abdülhamid b. Abdürrahim b. Ali, İbnü't-Türkmani	Hadis
155)	819	1416	Abdülvehhab b. Muhammed, Kadı Eminüddin et-Trablusî	Fıkıh
156)	819	1416-7	Osman b. Muhammed es-Sa'dî	-
157)	819	1416	Gânim b. Muhammed b. Muhammed el-Medenî el-Hanefî	**Hadis**
158)	819	1416	Muhammed b. Ömer b. İbrahim, İbnü'l-Adîm el-Ukaylî	Fıkıh
159)	819	1416	Yusuf b. Abdullah el-Mardînî	-
160)	820	1417	Mühenâ b. Ebû Bekir b. İbrahim el-Bağdâdî sümme'l-Mısrî	-
161)	822	1419	Fadlullah b. Abdurrahman b. Abdurrazzak, İbn Mekânis	Dil
162)	823	1420	Tağrıbermiş b. Yusuf, Zeynüddin et-Türkmânî el-Kâhirî	-
163)	823	1420	Abdülvehhab b. Sa'd b. Muhammed ed-Deyrî el-Kudsî	Fıkıh-**Hadis**
164)	824	1421	Ebû Ali Hüseyin b. Ahmed el-Mekkî	**Hadis**
165)	824	1421	Muhammed b. Halil b. Hilal el-Hâdırî el-Halebî	Dil-**Hadis**-Fıkıh
166)	825	1422	Mahmud b. Muhammed b. İbrahim el-Aksarâyî sümme'l-Kâhirî	-
167)	827	1424	Ali b. Ahmed b. Bekr b. Hüseyin el-Mısrî sümme'l-Mekkî	Kıraat
168)	827	1427	Hacı Paşa er-Rûmî	Tıp
169)	828	1425	Muhammed b. Abdullah b. Sa'd el-Makdîsî, İbnü'd-Deyrî	-
170)	829	1426	Ömer b. Ali, Kâriulhidâye	Fıkıh
171)	830	1427	Ahmed b. İbrahim, Arapzâde	Tasavvuf
172)	830[?]	1427[?]	Abdullah b. Muhammed b. Laçin el-Kahirî, İbn Hâs Bek	-
173)	833	1430	Ahmed b. Mahmud el-Kayseri, İbnü'l-Acemî	-
174)	833	1429-30	Abdullah b. Abdullah el-Cemalî er-Rûmî	-
175)	833	1429-30	Abdülgani b. Abdülvahid el-Füvvî el-Mekkî, İbnü'l-Mürşidî	Hadis
176)	833	1429-30	Abdüllatif b. Muhammed, Evhadüddin b. Ebu'l-Fazl b. Şihne	-
177)	833	1430	Muhammed b. Ahmed b. Süleyman el-Ezraî	Fıkıh
178)	833	1429-1430	Yakub b. İdris b. Abdullah er-Rûmî el-Karamânî	Fıkıh-Dil
179)	834	1431	Muhammed b. Hamza, Molla Fenârî	-
180)	835	1432	Abdurrahman b. Ali b. Abdurrahman, Zeynüddin Tefehnî	Dil
181)	836	1432	Hasan b. Ebû Bekir, Şeyh Bedreddin el-Kudsî	Dil
182)	838	1435	Abdülvahid b. İbrahim b. Ahmed el-Füvvî en-Nahvî el-Mürşidî	Dil-Fıkıh
183)	838	1434-5	Ali b. Tayboğa b. Hacıbek, Alauddin et-Türkmânî el-Ayıntâbî	-
184)	839	1436	Muhammed b. İbrahim, Ebû Hamid el-Mürşidî el-Mekkî	-
185)	841	1438	Ahmed b. Ali b. Karatay el-Mısrî, İbn Bektemur	Dil

186)	841	1438	Ali b. Muhammed b. Muhammed, Aladdin el-Buhârî en-Nahvî	Dil
187)	841	1438	Ali b. Musa b. İbrahim, Muslihuddin er-Rûmî	Mantık-Cedel
188)	842'den sonra	1439'dan sonra	Hüseyin b. Ziyad el-Feyyûmî el-Kâhirî	Kıraat-Dil
189)	843	1440	Halil. Ahmed b. el-Garsî, İbnü'l-Garz	Dil
190)	843	1439-40	Muhammed b. Tahir b. Ahmed el-Medenî	Dil
191)	844	1441	Ahmed b. Ubeydullah el-Erdebîlî el-Kahirî	-
192)	844	1440	Muhammed b. Ebû Bekir el-Mısrî, İbnü'l-Cündî	Dil
193)	845	1441-2	Abdurrahim b. Muhammed, Şeyh Zeyneddin Hanefî	-
194)	846	1443	Muhammed b. Ahmed b. Muhammed, İbn Ebi's-Sâbit	Fıkıh
195)	847	1444	Ahmed b. İbrahim el-Ukaylî, İbnü'l-Adîm	**Hadis**
196)	847	1444	Muhammed b. Çakmak	-
197)	849	1455	Muhammed b. Abdurrahman b. Ali et-Tefehnî el-Kâhirî	Fıkıh
198)	849	1445	Muhammed b. Muhammed b. Abdullah b. Sa'd ed-Deyrî	Hadis-Dil
199)	IX. asır	XV. asır	Abdüllatif, İftihârudddin Kirmanî	Fıkıh
200)	851	1448	Abdurrahim b. Muhammed el-Kahiri, İbnü'l-Furât	Fıkıh
201)	851	1447	Abdülvehhab b. Muhammed b. Tarif en-Neşâvî el-Kahiri	**Hadis**-Fıkıh
202)	852	1448	İbrahim b. Ebî Yezîd el-Hindî	Tasavvuf
203)	852	1448	Tağrıbermiş, Seyfeddin el-Celâlî en-Nâsırî	**Hadis**
204)	852	1448-9	Osman b. Abdullah es-Sıttîh	Kıraat
205)	852	1448-9	Muhammed b. Abdurrahman b. Ivaz el-Endülüsü'l-asl el-Kâhirî	Kıraat
206)	853	1449	İbn Zahîruddîn, İbrahim b. Muhammed el-Kâhirî	-
207)	853	1449	Hızır Şah er-Rûmî	-
208)	853'ten sonra	1449'dan sonra	Abdullah b. Muhammed b. Ebû Kasım el-Yemenî en-Necrî	Dil-Fıkıh
209)	854	1447	İbn Arabşah, Ahmed b. Muhammed	Tarih
210)	854	1450	Ebû Hasan Haydar b. Ahmed	-
211)	855	1451	Mahmud b. Ahmed b. Musa, Bedreddin Aynî	**Hadis**-Fıkıh
212)	856	1452	Abdurrahman b. Muhammed ed-Deyrî el-Absî, Zeyneddin	Fıkıh-Dil
213)	856	1452	Ömer b. Kadîd, Rükneddin Hanefî	Dil
214)	856	1452	Muhammed b. Kürkboğa et-Türkî el-Kâhirî	Kıraat-Dil
215)	859	1455	Abdüsselam b. Ahmed b. Abdülmünim el-Kaylûlî	**Hadis**
216)	859	1455	Muhammed b. Ahmed b. Muhammed, Ebû Hâmid İbnü'd-Dıya	Kıraat
217)	860	1456	Muhammed b. Abdülvehhab, Trablusiyyü'l-asl el-Kâhirî	Fıkıh
218)	860[?]	1456[?]	Bedreddin Hasan, İbn Kuleykıle	Fıkıh
219)	861	1457	Ahmed b. Muhammed es-Sersî	Tasavvuf
220)	861	1457	Abdullah b. Muhammed b. Ahmed, İbnü'r-Rûmî	Fıkıh-Dil
221)	861	1457	Muhammed b. Abdülvahid, İbnü'l-Hümâm es-Sivâsî	Fıkıh-Hadis
222)	861	1457	Muhammed b. Fazl b. Ahmed el-Harezmî	-
223)	862	1458	Ahmed b. Ali ed-Demâsî, Korkmaz	**Hadis**
224)	862	1458	Ahmed b. Muhammed b. Hasan, İbn Mübârekşah	Dil
225)	862	1457	Muhammed b. Ali b. Yahya b. İbrahim ed-Dımaşkî	Tasavvuf
226)	863	1459	Muhammed b. Osman b. Süleyman, İbnü'l-Eşkar	Hadis-Fıkıh
227)	864	1459-60	Abdurrahim b. Mahmud el-Aynî	-
228)	864	1459-60	Muhammed b. Muhammed b. Ali, İbn İmamü's-Sargatmışiyye	-
229)	866	1461	Yunus b. Fâris, Şerefüddin el-Kâhirî	Hadis-Tasavvuf
230)	867	1463	Saʿd b. Muhammed ed-Deyrî el-Makdîsî, İbnü'd-Deyrî	Fıkıh
231)	867	1462	Muhammed b. Ahmed b. Muhammed en-Nuʿmanî el-Bağdâdî	Fıkıh
232)	867	1463	Muhammed b. Saʿd b. Halil b. Süleyman er-Rûmî	Dil
233)	868	1463	Hasan b. Ali b. Muhammed el-Hamevî, İbnü's-Savvâf	**Hadis**-Fıkıh

234)	868	1463	Abdürrezzak b. Abdüllatif b. Muhammed el-Halebî el-Kahirî	-
235)	868	1464	Ali b. Sûdûn el-Yelboğâvî el-Kahirî	Dil
236)	870	1465	Muhammed b. İbrahim b. Ahmed el-Hacendî el-Mekkî	**Hadis**
237)	870[?]	1465[?]	Ebu'l-Vefâ İbrahim b. Abdurrahman el-Kerkî el-Kâhirî	Fıkıh-Arapça
238)	870[?]	1465[?]	Ahmed b. Abdullah b. Muhammed	Dil
239)	870[?]	1465[?]	İbn Yahya, İsmail b. Yahya el-Kürdî es-Senhûdî eş-Şatrancî	Fıkıh
240)	870[?]	1465[?]	Sadullah b. Hüseyin el-Fârisî	Kıraat
241)	870'ten sonra	1465'ten sonra	Muhammed b. Muhammed b. Ömer b. Kutluboğa	Dil
242)	871	1466	Ebu'l-Meâlî İbnü'ş-Şems, Ahmed b. Muhammed el-Celâlî	-
243)	871	1466	Ali b. Muhammed, Ebu'l-Hasen el-Hucendî sümme'l-Medenî	Dil
244)	872	1468	Şümünnî, Ahmed Muhammed	**Hadis**
245)	872	1468	Ali b. İdris er-Rûmî sümme'l-Kahiri	Fıkıh-Dil
246)	872	1468	Ali b. Burdebek, Nureddin el-Kahirî	**Hadis**
247)	873	1469	Ahmed b. Hasan Paşa, İbn Hasan el-Kahirî	Fıkıh
248)	873	1469	Abdurrahman b. Ahmed el-Makdîsî ed-Dımaşkî	Fıkıh
249)	873	1468-9	Muhammed b. Ahmed b. Abdullah el-Kazvînî el-Kâhirî	Fıkıh
250)	875	1470	Ali b. Muhammed b. Muhammed el-Mahzumî el-Kahiri	Fıkıh-Dil
251)	875	1471	Mahmud b. Ubeydullah b. İvaz el-Erdebîlî el-Kâhirî, İbn Ubeydullah	Dil-Fıkıh
252)	876	1471	İbrahim b. Muhammed, Kadı'l-kudât Burhânuddîn ed-Deyrî	Fıkıh
253)	876	1472	Yunus b. Ömer b. Çerboğa ez-Zeynî el-Ömerî	Tarih
254)	879	1475	Temurboğa Çakmak ez-Zahirî	-
255)	879	1474-5	Abdülevvel b. Muhammed el-Mürşidî el-Mekkî	Fıkıh
256)	879	1474	Kasım b. Kutluboğa b. Abdullah el-Cemâlî el-Mısrî	**Hadis**
257)	879	1474	Muhammed b. Süleyman b. Said, Kafiyeci	Dil
258)	880	1475	Hasan b. Halil b. Hızır, Bedreddin el-Kahirî	-
259)	880	1475	Abdülhay b. Mübarek el-Hârizmî el-Kahirî ek-Kal'î	Fıkıh-Dil
260)	880	1475-6	Abdurrahman b. Yahya b. Yusuf, Seyfeddin Sîrâmî	Fıkıh-Dil
261)	880	1475	Yahya b. Muhammed b. İbrahim el-Aksarâyî	Fıkıh
262)	882	1477-8	Ebu'l-Berekât Abdülaziz b. Abdurrahman, İbnü'l-Adîm	-
263)	884	1480	Ebû Muhyiddin Ahmed b. Abdulkadir eş-Şâvî el-Kahirî	**Hadis**
264)	885	1480	Muhammed b. Ahmed b. Hasan el-Emşâtî	Fıkıh
265)	885	1480	Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Kureşi es-Sâğânî el-Mekkî	Fıkıh
266)	885[?]	1480[?]	Hasan b. Hüseyin el-Bedrânî, İbnü't-Tolunî	Fıkıh
267)	886	1481	İbrahim b. Muhammed, İbnü'l-Kemâhî	Fıkıh
268)	886	1481-2	Abdülvehhab b. Ebû Bekir, Taceddin el-Kahiri el-Hümâmî	Fıkıh
269)	886	1481	Musa b. Ahmed b. Şihabuddin, Şerefuddin el-Aclûnî	Fıkıh
270)	887	1482	Ahmed b. Ali b. İbrahim el-Kahirî, Kuraysâtî	-
271)	887	1482-3	Muhammed b. Muhammed b. Halil, İbn Hayreddin el-Babertî el-Kâhirî	Fıkıh
272)	888	1484	İbrahim b. Muhammed, Burhanuddin el-Kırımî el-Kâhirî	-
273)	889	1484	Ahmed b. Süleyman el-Kenanî el-Gazzî	Kıraat
274)	890	1485	Abdürrezzak b. Yusuf b. Abdürrezzak el-Kahirî eş-Şâzelî	Dil
275)	890	1485	Muhib Muhammed b. Muhammed es-Sekafî el-Halebî, İbnü'ş-Şihne	Fıkıh-Dil-Hadis
276)	890[?]	1485[?]	Salih b. Kasım b. Ahmed el-Yemânî es-San'anî, Şeyh Salih	Dil-Fıkıh
277)	890[?]	1485[?]	Abdülhâlik b. Muhammed el-Hâfî el-Herevî	-
278)	890[?]	1485[?]	Muhammed b. Ahmed b. İnâl Devâdâr Barsbâyî	Tarih

279)	890[?]	1485[?]	Ali b. Ahmed b. Muhammed, Nureddin el-Kahirî es-Sûfî	Dil
280)	890[?]	1485[?]	Yunus b. Ali b. Halil	-
281)	891	1486	Hasan Çelebi b. Mehmed Şah, İbnü'l-Fenerî	Dil
282)	893	1488	Ahmed b. İsmail el-Cevherî el-Kâdirî	Fıkıh-**Hadis**
283)	893	1488	Molla Gürânî, Ahmed b. İsmail b. Osman	**Hadis**
284)	893	1488	Ömer b. Ali b. Ömer b. Sirâc el-Münâvî sümme'l-Kahirî	-
285)	895	1490	Hüseyin b. Ali el-Kahirî, İbn Fîşâ	Fıkıh
286)	895	1490	Hızır b. Şemâf en-Nevrûzî el-Kahirî	Fıkıh-Dil
287)	896	1490	Yusuf b. Ahmed el-Erzincânî el-Kâhirî	**Hadis**
288)	897	1492	Ali b. Muhammed b. Hızır el-Kahirî	Dil
289)	897'den sonra	1492'den sonra	Ali b. Said b. Muhammed, Ebu'l-Feth el-Ensarî	-
290)	897'den sonra	1492'den sonra	Yahya b. Hasan b. Ukkâşe er-Ribʿî el-Gazzî	-
291)	898	1493	İbrahim b. Ahmed b. Yusuf, İbnü'l-Kutb	**Hadis**
292)	898	1493	İbrahim b. Muhammed el-Medenî	Fıkıh
293)	898	1493	Burhaneddin b. Kutb el-Hanefî	-
294)	899	1494	İbrahim b. Abdullah es-Trablusî ed-Dımaşki el-Mısrî	Fıkıh
295)	899	1494	Muhammed et-Trablûsî Salahaddin	Fıkıh
296)	900	1495	Ali b. Davud, Kâdılkudât Nureddin	Fıkıh
297)	900[?]	1495[[?]]	Abdülgani b. Ahmed b. Ömer el-Mahallî sümme'l-Kahiri	Dil
298)	900[?]	1495[?]	Muhammed b. İbrahim b. Ali, İbn Ebi's-Safâ	Fıkıh-Dil
299)	900[?]	1495[?]	Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kâhirî	Kıraat
300)	900[?]	1495[?]	Muhammed b. Ömer b. Muhammed, İbnü'l-Mağrîbî	Fıkıh
301)	900[?]	1495[?]	Mahmud b. Mustafa el-Cemâl et-Türkmânî	-
302)	900'ler	1495-1505	Abdülkadir b. Muhammed el-Kâdirî, İbn Dehhâne	Fıkıh
303)	900'ler	1495-1505	Abdülbasit b. Halil b. Şahin el-Malatî sümme'l-Kâhirî	Dil
304)	X. Asır	XVI. Asır	Ali b. Muhammed b. Muhammed Ahmed es-Sâğânî el-Mekkî	-
305)	901	1496[?]	Abdülvehhab b. Ahmed b. Muhammed	Fıkıh
306)	903	1497-8	Kasım b. Ahmed b. Fahreddin el-Kureşî el-Kâhirî, İbnü's-Sebʿ	Fıkıh-**Hadis**
307)	910[?]	1505[?]	Muhammed b. Abdullah b. Muhammed el-Ensârî	-
308)	910[?]	1505[?]	Muhammed b. Ahmed b. Tahir el-Hacendî	Dil
309)	910[?]	1505[?]	Muhammed b. İbrahim b. Ahmed b. Mahlûf es-Semâdîsî	Kıraat
310)	916	1510	İbrahim b. Muhammed et-Tîbî ed-Dımaşkî	Fıkıh
311)	921	1515	Abdülber b. Muhammed, İbnü'ş-Şihne	Dil
312)	922	1516	İbrahim b. Musa et-Trablûsî	Fıkıh
313)	938	1531-2	Muhammed b. Ömer b. Hamza el-Acemî	Kimya
314)	950	1544	Ahmed b. Hamza, Arap Çelebi	-